

**УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ СКОПЈЕ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ИНСТИТУТ ЗА ДЕФЕКТОЛОГИЈА**

М-р Зора Јачова

**ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА
ГЛАСОВИТЕ НА МАКЕДОНСКИОТ
СТАНДАРДЕН ЈАЗИК И НЕЈЗИНОТО
ЗНАЧЕЊЕ ЗА ЕДУКАЦИЈАТА НА
СЛУШНО ОШТЕТЕНИТЕ ЛИЦА**

-Докторска дисертација-

Ментор:
Проф. д-р Љубомир Савиќ

СКОПЈЕ, 2001

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР	7
ВОВЕД	9
ПРОБЛЕМИ ВО ЧИТАЊЕТО НА ГОВОРОТ ОД УСТА И ОД ЛИЦЕ ..	9
1. ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОИМОТ ЧИТАЊЕ НА ГОВОР ОД УСТА И ОД ЛИЦЕ	9
2. ИСТОРИСКИ ПРЕГЛЕД И ПЕРСПЕКТИВИ НА ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ГОВОРОТ	20
3. ХРОНОЛОГИЈА НА ОБИДИТЕ ВО ДЕТЕРМИНИРАЊЕТО НА РЕЛЕВАНТНИТЕ ФАКТОРИ ЗА ЧИТАЊЕТО НА ГОВОР ОД УСТА И ОД ЛИЦЕ НА СОГОВОРНИКОТ КАКО МОЖНОСТ ЗА ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА ПЕРСПЕКТИВИТЕ	33

I. ДЕЛ

ПЕРЦЕПЦИЈА НА ГОВОРОТ ВО НЕСТАНДАРДНИ УСЛОВИ НА СЛУШАЊЕ 46 |

1. УЛОГАТА НА ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА ВО ГЛАСОВНО- ГОВОРНАТА КОМУНИКАЦИЈА КАЈ ЛИЦАТА СО СТАНДАРДЕН СЛУХ	46
2. УЛОГАТА НА ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА ВО ГЛАСОВНО- ГОВОРНАТА КОМУНИКАЦИЈА КАЈ ЛИЦАТА СО ОШТЕТЕН СЛУХ	56
- Улогата на аудитивниот модалитет како супоративен модалитет за читањето на говор од уста и лице	58
- Улогата на вибротактилниот модалитет како супоративен модалитет за читањето на говор од уста и лице	61

II. ДЕЛ

ПРИМАЊЕ И ОБРАБОТКА НА ЈАЗИЧНИТЕ ИНФОРМАЦИИ ПРИ ЧИТАЊЕТО НА ГОВОР ОД УСТА И ОД ЛИЦЕ 67 |

III. ДЕЛ

ДЕТЕРМИНАНТИ НА ЧИТАЊЕТО

НА ГОВОР ОД УСТА И ОД ЛИЦЕ 74

1. ОБЈЕКТИВНИ ФАКТОРИ ШТО ЈА УСЛОВУВААТ
УСПЕШНОСТА НА ЧИТАЊЕТО НА ГОВОР ОД УСТА И
ОД ЛИЦЕ (ОПТИЧКИОТ МОМЕНТ ВО ПРОЦЕСОТ
НА ЧИТАЊЕТО НА ГОВОР ОД УСТА) 74
 - Физички услови под кои се одвива читањето на говор 74
 - Структура на говорниот стимулус 79
2. СУБЈЕКТИВНИ ФАКТОРИ ОД КОИ ЗАВИСИ ЧИТАЊЕТО
НА ГОВОР ОД УСТА И ОД ЛИЦЕ 90
 - Фактори на читачот 90
 - Фактори на говорникот 103

IV. ДЕЛ

ПЕДАГОШКИОТ ПРОЦЕС ВО ЧИТАЊЕТО

НА ГОВОР ОД УСТА И ОД ЛИЦЕ110

1. ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ГОВОРОТ КАЈ ДЕЦАТА
СО ОШТЕТЕН СЛУХ 110
2. ПРЕГЛЕД НА ПРОГРАМИ ВО НАСТАВАТА ЗА ЧИТАЊЕ
НА ГОВОР ОД УСТА И ОД ЛИЦЕ 112
3. МЕТОДИ НА ЧИТАЊЕ НА ГОВОР ОД УСТА И ОД ЛИЦЕ 118

V. ДЕЛ

ПРЕДМЕТ, ЦЕЛИ, ЗАДАЧИ И ХИПОТЕЗИ

НА ИСТРАЖУВАЊЕТО127

1. ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО 127
2. ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО 129
3. ХИПОТЕЗИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО 131

VI. ДЕЛ

МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	133
1. АНАЛИЗА НА ПРИМЕРОКОТ	133
2. ВАРИЈАБЛИ	151
3. ИСТРАЖУВАЧКИ ИНСТРУМЕНТИ	152
4. КЛУЧ ЗА ОЦЕНУВАЊЕ НА ДОБИЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ	193
5. УСЛОВИ НА ТЕСТИРАЊЕТО	196
6. МЕТОДИ ЗА ОБРАБОТКА НА ПОДАТОЦИТЕ	199

VII. ДЕЛ

РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО	201
1. УСПЕШНОСТА ВО ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ИЗОЛИРАНИ ГЛАСОВИ	201
- Според начинот на изговарање (групи на гласови)	205
- Според звучност	212
2. УСПЕШНОСТА ВО ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ГЛАСОВИТЕ ВО ЗБОРОВИ	216
- Иницијална положба	216
- Средишна положба	218
- Финална положба	220
3. УСПЕШНОСТА ВО ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ВОКАЛИТЕ ВО СИСТЕМ СО КОНСОНАНТИТЕ	225
- Вокалот А во систем со консонантите	225
- Вокалот Е во систем со консонантите	227
- Вокалот И во систем со консонантите	229
- Вокалот О во систем со консонантите	231
- Вокалот У во систем со консонантите	233
4. УСПЕШНОСТА ВО ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА КОНСОНАНТСКИТЕ ГРУПИ	236
- Иницијална положба	236
- Средишна положба	238
- Финална положба	240
5. УСПЕШНОСТА ВО ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ГЛАСОВИТЕ ВО РЕЧЕНИЦИ	244

6. УСПЕШНОСТА ВО ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ГОВОРОТ НА ЛИСТА (1, 2, 3, 4, 5, 6 И РЕЧЕНИЦИ) ВО ОДНОС НА ВАРИЈАБЛИТЕ	246
- Училишната возраст на испитаниците	246
- Полот на испитаниците	271
- Интелектуалниот статус на испитаниците	276
- Степенот на слушноста оштетување на испитаниците	281

VIII. ДЕЛ

ДИСКУСИЈА НА РЕЗУЛТАТИТЕ	286
---------------------------------------	------------

ВЕРИФИКАЦИЈА НА ХИПОТЕЗИТЕ	302
ЗАКЛУЧОК	305
ЛИТЕРАТУРА	310
ПРИЛОЗИ	335

ПРЕДГОВОР

Чувствувам особено задоволство и пријатна обврска по финализирањето на овој труд во целина да ја изразам својата благодарност, прво кон својот ментор, професорот д-р Љубомир Савиќ, кој, несебично сите овие години со своите многубројни сугестии ми помогаше во обликувањето и во структурирањето на содржината на овој труд.

Исто така, искрена благодарност му должам на членот на комисијата професор д-р Људмил Спасов, кој со своите сугестии ми ја овозможи изработката на инструментот за истражувањето.

Чувствувам обврска да ја изразам својата благодарност и кон другите членови на комисијата: професор д-р Љупчо Ајдински, професор д-р Ристо Петров и доцент д-р Татјана Такашманова - Соколовска, кои со своите сугестии, при читањето на овој ракопис, ми помогнаа во изработката на овој труд.

Огромна благодарност им должам на колегите и на колешките од Заводот за рехабилитација на ученици со оштетен слух „Кочо Рацин“ во Битола и од Центарот за образование и рехабилитација „Партенија Зографски“ во Скопје, а особено на директорите Илија Насевски и Трајко Трајковски, за условите што ми ги овозможија за реализација на истражувањето во нивните одделенија. Посебна благодарност им упатувам на колегите Цветан Филиповски, Томче Георгиевски, Слободанка Стоилковиќ, Викторија Трајковска, Вилма Атанасовска, Перица Алексиќ, кои ми помогнаа во собирањето на податоците и го ставија на располагање своето практично искуство со учениците со оштетен слух.

На крајот, искрена благодарност му должам на моето семејство кое во сите фази на изработката на овој труд имаше потполно разбирање за моето ангажирање.

м-р Зора ЈАЧОВА

*Читањето на говор од уста е клуч
со кој се излегува од затворениот
круг на глувоста*

Милош Мали

ВОВЕД

ПРОБЛЕМИ ВО ЧИТАЊЕТО НА ГОВОР ОД УСТА И ОД ЛИЦЕ

1. ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОИМОТ ЧИТАЊЕ НА ГОВОР ОД УСТА И ОД ЛИЦЕ

Читањето на говор од уста претставува „*мост̄ преку кој̄ глупӣе и наглупӣе лица̄ го надминуваат̄ зашворениот̄ круг̄ на соисшвениот̄ свей̄ на шшшина̄а и влегуваат̄ во свей̄от̄ на лица̄а кои слушаат̄*“.

За перцепцијата на гласовниот говор која се одвива по пат на визуелниот модалитет, односно за визуелната перцепција на гласовниот говор, најчесто ги користиме синонимите **читање на говорот од уста** или **очитување на говорот**. Во англиското јазично подрачје се користат термините „lipreading“ и „speechreading“.

Иако не можеме со сигурност да ја лоцираме појавата на терминот читање на говор од уста, претпоставуваме дека тој се појавува со појавата на наставата за глуви, затоа што првите учители се тие кои го препознаваат актот на читање на говор од уста.

Савић (1969) смета дека Шпанија, Германија и Холандија претставуваат центар на раѓањето на овој термин, тргнувајќи од записите на **Juan Pablo Bonet (1579-1633)**, *Reduction de las letras, 1620*, каде се зборува за „*de la letura en los labios*“, во делото (*Historia de la Esenanza, Madrid, 630*) преку трансформација во „*la lectura labial*“ - читање од уста (**E. Orero**, *Como se ennsena a hablar a los surdomudos, Barcelona, 1946, 60-63*), или „*letura labial*“ (**Miguel Granell y Forcadell**, *Metodo teoretico practico, Madrid 1928, 12-15*) кој и денес се употребува во Шпанија.

Основен германски термин за актот на читање на говор од уста е изразот „**Absehen der Sprachbewegungen**“ - здогледување на говорните движења, да се види, да се сфати, односно, фигуративно „да се научи што да се гледа од другиот“ (J. Kangrga, *Rečnik nemačko-srpskohrvatski*, IV izdanie, Beograd 1959, 17; S. Ristić, J. Kangrga, *Enciklopediski nemačko-srpskohrvatski rečnik*, IV izd., Beograd 1963, 28.). Подоцна овој термин се трансформира во „**Absehen**“ како „да се научи да се гледа она што другиот го говори“ односно „**Absehen von Mund**“ - огледување од уста или „**Ablesen**“ со значење и да се прочита од уста.

Во Чехословачка се употребувале национални термини како, „**teni z rtuv**“ и „**odprativani**“ (J. Kolar, 1897). Подоцна, под влијание на германските преводи, преминуваат во „**odzirani**“, и по иницијатива на инспекторот V. Parma во „**odezirani**“. Во најновата литература синоним за словенечката терминологија „читање на говор од уста“ е „**ogledovanje**“.

Во француската стручна литература за актот на читање на говор се употребувал терминот „**lecture sur les levres**“ - читање од усни (Pereir, 1747) или „**lecture sur la bouche**“ (Erno, 1768) - читање од уста, додека во модерната литература се среќава „**lecture labio-visuelle**“ - „усновидно читање“ (B. Tholon, 1909), или „**lecture labiale**“ - читање од уста (M. Gotie, 1952). И во современата стручна литература се употребува терминот „**labiolecture**“.

Во англосаксонските земји за актот за читање на говор од уста се употребува терминот „**lip reading**“ - „читање од усни“, или „**speech reading**“ - „читање на говор“ или „**visual hearing**“ - „видлив слух“ (J. O' Neill, 1961), тргнувајќи од најстариот израз на John Bulwer во своето дело *Philosophus 1648*, „**hearing with eyes**“ - „слушање со очите“.

Во италијанската стручна литература се употребувал стариот израз „**leggere de la bocca**“ - „читање од уста“ и новиот израз „**lettura labiale**“ - „читање од усни“, потоа „**labiolettura**“ - „уснено читање“, односно „читање од уста“.

Во Русија се востановил називиот „**чтение сегуб**“, потоа „**чтение селица**“, со желба да се стави нагласка за психолошката експресија на есотеричното одвивање во говорното изразување.

Во Бугарија се употребува терминот „**отчитание**“, што претставува дословен превод на германскиот „**Absehen**“ (Ferdinand Urbich, 1898).

Во Полска се употребува терминот „**odczytywanie mowy z ust**“ или „**очитување на зборови од уста**“, под влијание на Германците.

Радивоје Поповиќ за првпат во Србија го употребува изразот „**прегледување со читање од уста**“ или „**отчитување**“, притоа Поповиќ прави разлика меѓу овие два термина и вели: „**прегледување со видот е сфаќање на движењата, односно на положбата на говорното орудие, особено на устата, а отчитување, како резултат на прегледувањето, е сопствено изразување на применото сфаќање за положбата на говорното орудие**“ (*Pregledanje i čitanje sa usta*, „Dobrotvor“, Mitrovica 1892, 2-5, 17-19). Меѓутоа, Поповиќ, во книгата *Artikulaciona nastava* (Mitrovica, 1892, 31), го употребува терминот „**отчитување од уста**“. **Veljko Ramadanović** во својата книга *O vaspianju i učenju gluvoneme dece*, Požarevac 1898, 23, го употребува терминот „**читање од уста**“. **Kosta Nikolić** го употребува терминот „**отчитување**“ (*Nastavni plan za 1896*, 4), меѓутоа, Правилникот на Сојузот на глуви го напушта овој термин и го воведува терминот „**читање од уста**“.

Во Хрватска **Josip Medved** го воведува терминот „**читање од уста**“ (**J. Medved**, *Gluhonemi, njihov uzgoj I naobrazba*, Zagreb 1903, 6), иако во почетокот на својата кариера како наставник за глуви ученици го користел терминот „**да се отчитува од устата и да се разбира што таа уста изговара или, скратено, да се чита говорот од уста**“. Вториот термин **J. Медвед** го употребил и во *Naučna osnova za zemaljski zavod za odgoj gluhoneme dece*, така што Владата во 1904 година го прифатила и потврдила како официјален термин во специјалните училишта во Хрватска. Меѓутоа, треба да се нагласи дека **J. Медвед** паралелно со претходниот термин го користел и терминот „**читање на говор од лице**“ (**J. Medved**, *Čitanje govora s ustiju*, Zagreb 1929, 9). Во денешни услови во Хрватска терминот „**читање од уста**“ е во честа употреба.

Во Словенија во 1905 е воведен терминот „ogledovanje govora s ust“ (Prvo letno poročilo, Ljubljana 1907,23), што претставува најсоодветно толкување на германскиот „Absehen“. Меѓутоа, во современата словенечка литература се повеќе се употребува терминот „branje z ust“- „читање од уста“.

Откако ги проследивме различните толкувања на авторите во различни простори во светот во однос на дефинирањето на терминот „читање на говор од уста“, кој го проектира развојот на сурдопедагошката мисла од тоа време, би требало да ја разгледаме неговата екстензија и интензија почитувајќи ги размислувањата на низата научници кои го проучувале овој проблем.

Читањето на говор од уста и од лице е видна перцепција на оралниот говор преку видливите движења на говорните органи на лицето кое зборува. Тоа претставува мошне сложен психофизиолошки процес, што се карактеризира со три момента:

- а) видна перцепција на говорните движења,
- б) кинестетичко паметење на артикулационите движења,
- в) психолошки акт на рекогниција. (Савић Љ., Дефектолошки лексикон, Београд, 432).

Тоа претставува средство за стекнување на знаење во процесот на образование, единствена можност, мост за контакт со светот околу себе, клуч, преку кој се отвора вратата на светот на тишината и се влегува во светот на зборовите, триумф на сурдопедагогијата што овозможува разбирање на говорот од страна на луѓето кои не слушаат.

Во сурдопедагогијата читањето на говор од уста е окарактеризирано на најразлични начини, како вештина, наставен предмет, наставен метод, наставен принцип, наставна постапка. Во тој контекст, Савић читањето на говор од уста го определува како интегрален дел од содржините на оптичко-кинестетичкиот метод на демутизација, проучувано во рамките на физиолошките и на психолошките аспекти на говорот.

Савић, тргнувајќи од видната перцепција на говорните движења како надворешна манифестација на говорниот акт, става акцент на физиолошката база на читањето на говор од уста, која се состои во формирањето на кинестетичките движења и од создавањето на невромускуларната стереотипија - кинема како база за формирање на артикулемата и огромниот сложен психолошки процес на асоцијации и за рекогниција на мускуларните движења со неговото семантичко значење - содржината на зборовите и повторното препознавање/рекогниција во синкинетички движења на артикулаторите.

Во **Германскиот енциклопедиски прирачник за специјална педагогија и нејзините гранични подрачја (Enzyklopädisches Handbuch der Sonderpädagogik un ihrer Grenzgebiete, 1 Berlin, 1969, 9-10)** се употребува терминот *чиџање од усни и џој се дефинира како дејство на говорноџо сфаќање, џри кое за време на говорноџо џек надворешно видливџе движења на говорноџо џарџнер се забележуваџџ од окоџо, се сџознаваџџ како јазични знаци, се доџолнуваџџ со комбинација и се разбираџџ во нивноџо значење. Со ова чиџањеџо од усни сџанува сфаќање на изговореноџо јазик со џомош на визуелно-џерцеџџивноџо џаџџ.*

Респектирајќи ја физиологијата на читањето на говорот, Каинц поставил четирифазна шема, на која се ориентира описот на процесот на читањето од усни:

Фаза 1: Процесот на гледање, **сензуалната перцептивна сила на окото**, е на почетокот. Од видливите движења во усната зона на говорникот потекнувачките оптимални дразби се прифаќаат од окото и се доведуваат во сферата на чувствителноста на гледањето, во која настануваат впечатоци од гледањето.

Фаза 2: Меѓу гледањето и повторното препознавање на виденото се наоѓа вториот дел од процесот. Овде се активира една мнестичко-гностичка функција, која ги сврзува впечатоците од гледачот со резервата од постоечките познати слики на движење на устата. Смеслата на видениот редослед може да се поткрепи со моторичкото активирање на кинестетичките претстави за процесот на движење - коартикулација.

Фаза 3: Од периферниот сетилен апарат, примениот, и преку комбинација дополнет материјал на говорни знаци се доживува како идентичен со претставите за движења на устата. Смеслата на прочитаниот редослед од сликите на движењата на устата се разбира.

Фаза 4: Начинот на мислење, кој се наоѓа на крајот од говорно изразената врска, како што се сфаќа се дополнува и мисловно се искористува.

Овде опишаниот процес има голема принципиелна сличност со слушањето на говорот, со кого воедно го поврзува користениот перцептивен пат.

Способноста да се прочита изговореното претпоставува, меѓу другото, непречена интелигенција и доволно богатство на зборови и говорни форми. **Степенот на образованието на читањето на говорот исто така е зависна од типот на сфаќање** (предност имаат визуелните типови на сфаќање).

Движењата на устата, на образите и на вратот кои стануваат видливи се еден, во основа, спореден резултат на говорниот процес. Фините артикулациони движења во најголем дел не се или се тешко видливи, бидејќи се изведуваат во устата, така што секогаш секоја кинема (еден спроти друг граничен потез на движење, едноставен говорно-движен израз) е наспроти една цела група на фонеме.

Така, на пример, на консонатската билабијална кинема ѝ одговараат фонемите п, б, м; на лингвалнокороналната кинема фонемите т, д, н, л, р и др. На вокалната, тесна палатална кинема и одговараат фонемите е итн. Алих опишал вкупно 7 консонантски и 4 вокални кинема.

Нестабилноста на кинемата (споредена со фонемата) доведува до сукцесивни форми на говорните движења со невидливи елементи на сфаќањето на говорот. Несигурноста во забележувањата често води до заменување на гласовите при преиначувањето на кинемското во фонемско подрачје. **Само способноста на „еклектички комбинации“ на смисловната врска и говорот од сфатените фрагменти го чини читањето од усни употреблив начин на комуникација.**

Во Руската Педагошка енциклопедија (*Педагогическа Енциклопедия, Москва, 1968, IV, 672*) терминот читање од уста се дефинира како *видна ѝерцејџија на изговорениите зборови според видливиите движења на говорниите орѓани. Таа ја надолнува слушната ѝерцејџија на зборовиите во оние случаи кога акустичката ѝерцејџија е отнежна. На глувиите и на наглувиите лица, во помала или поголема мерка, читањето на говор од уста им ја овозможува ограничнатата можност на слушната ѝерцејџија на говорот.*

Според Bradarić S., (1997, 5), во литературата најчесто се цитира дефиницијата од O'Neill и Oyera (1961), така што оваа активност се дефинира како *„правилно препознавање на мислите на соговорничкиот пренесени по пат на визуелната комонентата на гласовниот говор“ или, во скратена форма, „визуелно разбирање на изговорениите мисли“, односно „комункативен процес на говорната ѝерцејџија преку визуелниот канал“ (Gallaudet Encyclopedia of Deaf people and deafness, 1987, 234). Значи, заклучува Bradarić, под поимот визуелна перцепција на говорот, односно под поимот читање на говор од лице и од уста, се подразбира разбирање на смислата на говорната порака врз основа на визуелното препознавање на движењата и на положбата на говорниите орѓани за време на артикулацијата на соговорничкиот.*

Dimić N., (1996, 254), читањето на говор од уста не го сведува само на визуелна перцепција на движењата на говорните орѓани, туку, како што вели таа, тоа во себе ги вклучува останатите слушни можности и мисловната обработка на податоците. Таа го дефинира процесот на читање на говор од уста и од лице како способност да се прими зборот, да се обработи, да се сфати и да се потврди во говорното однесување, во дејноста. Значи, читањето на говор од уста е сложена активност и резултатот на дејството на складно поврзани кортикални структури и врски, односно поврзување на вербални симболи по пат на „собирање“ на гласови во зборови и во реченици и разбирање на мисли и идеи. Затоа Dimić го акцентира значењето на психолошките процеси и на

невролошката условеност во одредувањето на природата на читањето и на квалитетот на процесот.

Сите автори во дефинирањето на процесот на читање, тргнувајќи од **John Bulwer во XVII век** до денес зборуваат главно за сфаќање и за разбирање на оралниот говор по пат на визуелна перцепција на движењата на говорните органи, на лицето и на целото тело. Тие исто така се согласуваат и во размислувањето дека за време на читањето на говорот *лицето кое чија доминира низ различни емоционални состојби во кои се создаваат најразлични реакции, ставови кон оној што непосредно ја утишил пораката.*

Во тој контекст даваме преглед на дефиниции за читање на говор од уста и од лице тргнувајќи од **John Bulwer во XVII век**, која вели дека читањето на говор од уста претставува „слушање со очите“ како една комплексна вештина со чија помош изостреното и внимателно око може да ги „слушне“ движењата на устата од лицето кое зборува.

Miloš Maly: „Читањето на говор од уста е клуч со чија помош се излегува од затворениот груг на глупоста“.

Edna S. Levine: „Читањето на говор од уста е вештина на разбирање на говорниот јазик преку перцепција на движењата на органите на говорникот (усни, заби, јазик, лице и изразот на лице)“.

Edward B. Nitchie: „Читањето на говор од уста е уметност на разбирање на говорникот, на неговите мисли, преку перцепција на движењата на устата“.

Jeffers J. и Barley M.: „Читањето на говор од уста или читањето на говор се употребува со цел да се опише уметноста и способноста за добивање информации од оној чиј израз на лицето и на усните се перципира“.

М. Совак: „Читањето на говор од уста е сфаќање на оралниот говор со помош на сетилото за вид и негово разбирање со помош на мимиката на устата, мимиката на лицето, изразот на очите, гестикацијата на раката и на целото тело“.

Според **Medved**, читањето на говор од уста е „читање со очите, односно отчитување, снимање и разбирање на устата на човекот што ни зборува“.

Davis вели дека читањето на говор од уста е процес сличен на читањето и тоа најмногу заради визуелната форма и фактот дека и кај едниот и кај другите се присутни две фази: **дешифрирањето** и задржување во непосредното памтење низ визуелниот облик, и **разбирањето** на доставената порака преку шифра.

В.И. Белтјук: „Читањето на говор од уста е визуелно сфаќање на усмениот говор преку видливите движења на говорните органи“.

Н.Р. Myklebust: „Читањето на говор од уста е процес на разбирање на зборови кои ги изговара соговорникот, преку поврзување на нивното значење со движењата на устата“.

Од особено значење е да се спомене фактот дека *чијаањето на говор од уста бијно зависи од процесот на слушање како можност за компензација во услови на асимптомна слушната комприментација*, затоа поистоветувањето на овие два процеса претставува погрешен пристап во проучувањето. Меѓутоа, во услови во кои аудитивната перцепција на говорот е оштетена или оневозможена, визуелниот модалитет добива поголемо значење доколку тешкотијата во рецепцијата на акустичките дразби е поголема.

Дистинкцијата меѓу нив можеме јасно да ја определиме тргнувајќи од основните карактеристики на процесот читање на говор од уста:

1. *Чијаањето на говор од уста обезбедува еквивалентност на симболичката на зборовите и не дозволува динамика на говорот.*

2. *Чијаањето на говорот во себе не имплицира емоционална обоеност и симпатичност како основна карактеристика на слушањето.*

3. *Чијаањето на говор не дозволува определување на семантичката вредност на зборот, заради дефицитот на супрасегментните елементи.*

Значењето на визуелниот момент во разбирањето на говорот особено се забележува во ситуации кога има огромна бучава, кога

компонента на оралниот говор, односно, визуелно разбирање на изговорените мисли.

Ако се земе предвид дека читањето на говор од уста има два облика на стимулации: *ојџичка слика и мојорични кинесџички движења*, што предизвикуваат одредени процеси кај личноста како асоцијација на гласот и лична кинестезија, како еден интегрален дел од зборот и неговото значење, со цел да се разбере прочитаното и ова размислување го поврземе со Олпортовата теорија за перцепција, тогаш читањето на говор од уста го сметаме за еден облик на однесување или *облик на џерцејџивно однесување* кое бара посредство од видот за да може да се манипулира не со фонемите, туку со нивните симболи како единици на говорот: морфеми, логотоми, кинеми. Тоа значи дека лицето кое го чита говорот од уста нема да биде во состојба да ја разбере, да ја протолкува визуелната слика на устата на соговорникот ако не го знае значењето на тие движења, така што заклучуваме дека читањето на говор од уста и од лице е **еден вид на јазичко однесување.**

2. ИСТОРИСКИ ПРЕГЛЕД И ПЕРСПЕКТИВИ НА ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ГОВОРОТ

Првиот податок што дава нагласка на лицата со оштетен слух и на неопходноста од читањето на говор од уста како единствен начин за излез од својот тишина го наоѓаме во Библијата во Соломоновиите приказни, каде што мајка му на царот Лемуел го советува својот син: „Отворај ја устата наместо немите“. Значи, за првпат глувите се спомнуваат како луѓе на кои треба да им се помогне, но за жал слушно оштетените лица се маргинализирани се до појавата на хуманизмот и ренесансата.

Savić (1969, 30) го забележува податокот дека италијанскиот правник Бартолиј (XIV век), кој во своето дело „*Digesta nova*“, II, 45, зборува за некој Нелос од Габриелис, потполно глув но интелегентен човек кој можел преку движењата на устата да ги разбере сите соговорници.

Трагајќи по информации за воспитанието и за образованието на лицата со оштетен слух низ историскиот развој не забележуваме никакви податоци се до XVI век, односно до појавата на Ѓироламо Кардано (1501-1576).

Медицинските и социјалните проблеми на глувоста биле елаборирани во различни државно-правни акти и медицински записи. Врз основа на тие сочувани документи можеме да донесуваме суд за работната способност на глувите лица од правен аспект, како и медицинските сфаќања за глувоста, и во тој контекст да ги согледуваме можностите за нивното воспитание и образование.

Нивото на развој на медицинската наука ја третираше глувоста како последица/резултат на влијанието на натприродните сили на некоја личност, односно како влијание на надприродните сили врз патолошките процеси во организмот. Затоа лекарите од стариот век дошле до заклучок дека „глувите не можат да го совладаат говорот“. Гален, таткото на

средновековната медицина, дошол до констатација дека „глувоста е болест во која е нарушена функцијата на организмот“.

Многу ниското ниво на развој на медицинската наука, а особено на анатомијата и физиологијата, не им дозволувало на лекарите од стариот и од средниот век да ја откријат физичката природа на глувоста и да ја востановат причината за немошта, како и нивната меѓусебна зависност.

Од грчките филозофи ќе го споменеме мислењето на **Аристотел** во своите трактати „За чувствата на оние кои перципираат“ и „Сетилната перцепција и нивните објекти“, кој вели: *„Говорој е тесно поврзан со слухој, а губењето на слухој доведува до губење на говорој. Говорој се состои од зборови, а секој збор содржи во себе мисла. Неразвиениот говорој ги оневозможува глувиите да зборуваат, затоа што се родени глуви. Тие можат да испуштаат крици, но никога нема да бидат способни да изговараат зборови“*. На тој начин, **Аристотел** дошол до заклучок дека „глувите не можат да се обучуваат“.

Ова сфаќање на **Аристотел** траело повеќе од стотици години, сè до појавата на бенедиктанскиот калуѓер **Pedro de Leon**, кој прв ги научил глувите да говорат.

Pedro de Leon (1508-1584) ја започнува својата замисла преку обучување на глувите деца кои биле скриени од страна на нивните родители во манастирите наспроти спротивставувањата на црквата (**Savić Lj., 1994**).

Теоријата и практиката во образованието на слушно оштетените лица низ историјата црпела информации од најразлични влијанија, така што денес, во услови на современо живеење, визуелната перцепција на говорот игра мошне значајна улога во секојдневната комуникација на слушно оштетените лица.

Ljubomir Savić (1994, 15-34), проследувајќи го процесот на воспитување и образование на лицата со оштетен слух низ историскиот развој, а во тој контекст разгледувајќи ја ориентацијата на одредени претставници кои го расветлиле проблемот на визуелната перцепција на

говорот како основно средство за развој на говорот кај глувите деца, дава мошне систематичен хронолошки преглед на теоретските и на практичните основи што влијаеле на формирањето на двата основни система - гестовниот и оралниот, и тоа:

1. *Почетоци на создавање на теоретските основи како можност за создавање на образованието на глувите деца (XIV-XVI век).*
2. *Етапа на индивидуално обучување и воспитување на глувите деца (XV-XVI век).*
3. *Формирање на двајта правца во теоријата и во практиката на индивидуалното образование на глувите деца (XVII век).*
4. *Појава на специјалните училишта за глуви (XVIII-XIX век).*
5. *Вечните дилеми на гестовниот и на оралниот систем (XX век).*

Почетоци на создавање на теоретските основи како можност за создавање на образованието на глувите деца

Почетокот на создавање на теоретските основи на едукација на глувите лица наоѓаме во епохата на ренесансата која ги зафатила сите области на животот, како што се: книжевноста, филозофијата, сликарството, техничките науки, но и медицината. Меѓу корифеите на ренесансата, како што се **Петрарка** (книжевност), **Ѓото** (сликарство), **Рафаело**, го наоѓаме и **Леонардо да Винчи (1452-1519)** познат како сликар, но и како добар познавач на анатомијата на човечкото тело. Неговите анатомски студии на мртви луѓе му послужиле за создавање на „**фигурата на човекот**“ (*De figura humana*, 1948), во која, врз база на 1500 цртежи, ги открил различните делови на човечкото тело, „**канон на размерот на човечкото тело**“. Студирајќи ја мимиката на мускулатурата на лицата која се создава при лутење, плачење, смеење и тага, но и при говор, **прв укажал на фактот дека говорот може и со вид да се прочитва од човечката уста и лице**. На тој начин, Леонардо да Винчи прв ги поставил темелите

на сурдопедагошката наука со зборовите: „**Иако глувиот човек не слуша, тој сепак може да разбере што другиот човек говори, ако го гледа и ги следи движењата на усните на тој што говори**“. На тој начин, Леонардо да Винчи за првпат во светот го поставил општиот принцип на сурдопедагогијата, читање на говор од уста.¹

По Леонардо во епохата на ренесансата се јавува плејада од други научници кои се занимавале со проблемот на глувоста, меѓу кои најзначаен е **Ѓироламо Кардано (1501-1576)**, како најзначаен претставник на научната мисла и како основач на теориската концепција на образование на глувите деца - лекар, математичар и филозоф.² Тој ја застапувал идејата на преносот на звучни дразби преку коските на черепот, познат како „метод на стапчиња“ или во Германија познат како *Stabmethode*, со цел да се обезбеди непречена комуникација меѓу глувото лице и соговорникот. Во своите записи насловени како „*De utilitate ex adversis capienda*“, во VII глава, ја споредува глувоста со слепилото. Во 1622 година во своето дело „*Paralipomenon*“ го изнесува своето гледиште за „глувоста“ и заклучува: „Немоста се јавува како последица на глувоста“. Глувонемите треба да се поделат во три групи, глуви од раѓање, глуви кои рано го изгубиле слухот (пред да го научат говорот), и подоцна оглувени кои го развиле говорот. На тој начин, **Кардано** ја дава првата класификација за оштетеноста на слухот, во однос на времето на настанување на оштетениот слух, степенот на развиениот говор и остатоците на слухот.

Она што е особено значајно за сурдопедагошката теорија и практика е факот дека **Кардано** прв ја поставил теоријата дека **глувонемите можат да се образуваат**, иако не направил никаков обид за практично решавање на проблемот со помош на пишувањето.

¹ Šercer A., Otorinolaringologija, Zagreb, 1951, 27-30; Šercer A., Leonardo da Vinci - Traktat o slikarstvu, Beograd, 1990; Tomić-Karavić M., Lenardo da Vinci kao anatom i fizilog, Lječnički vjesnik, Zagreb, 1953, 3-4, 122-125

² Кардано имал глув син и затоа се занимавал со проблемите на образованието на глувите, и како лекар и како татко.

Кардано заедно со својот современик лекарот **Фабрицио Аквапенданте** (Hieronymus Fabricius D'Aquapendente 1537-1619) ја застапувал идејата „дека совладувањето на говорот кај глувите не може да се постигне по природен пат, туку по пат на специјално организирано обучување“ и тоа - **визуелната перцепција** и пишувањето.

Оптимистичките погледи на интелектуалниот развој на глувите деца, правилното создавање на градација на глувоста, ориентацијата на здравите сетила во процесот на обучување, ни даваат за право да го оквалификуваме **Кардано** како основач на сурдопедагогијата.

Ештаја на индивидуално обучување и воспитување на глувите деца

Хуан Пабло Бонет (1579-1633) ги прифаќа идеите на Кардано и своите искуства од практичната работа со глувите деца ги изложува во книгата „За природата на гласовите и вештината на учење на говорот кај глувите“ (издадена во Мадрид, 1620), првата сурдопедагогија во светот, која ги поставува темелите на образованието и воспитанието на лицата со оштетен слух.

Размислувајќи и изнесувајќи го **скептичниот став во однос на читањето на говор од уста**, вели дека **визуелната перцепција на видливите движења на устата не даваат можност за целосно препознавање на зборот**. Мошне очигледно е дека **Бонет** не можел да ја сфати „глобалната перцепција на зборови“, ниту пак да го согледа „синтетичкиот момент во актот на читање на говорот од уста“ во кој интелектуалниот момент има функција на дополнување на смислата на поимите за невидливите елементи во говорниот акт.

Најзначаен придонес за сурдодидактиката како база на сурдопедагогијата од страна на Бонет е поставувањето на основните принципи во работата со глувите деца: свесност, конкретизација, споредување, систематичност, примена и доживување.

Формирање на двајта правца во теоријата и во практиката на индивидуалното образование на глувите деца

Во текот на XVII век низ процесот на индивидуалното образование на глувите деца се издиференцирале два правца:

Првиот правец - холандски, чии претставници се **Булвер, Волис и Бекер**, кои го поддржуваат шпанското сурдопедагошко учење во користењето на различни видови на комуникација, како што се пишување, дактилологија, гест и орален говор.

Во светлина на проблемот на читање на говорот од уста е особено значајно да се забележи позитивниот став на **Булвер**, нотирани во неговите размислувања, *„Секој внимателен човек има способност да го разбере другиот што зборува според движењата на устата... а родениот глув човек единствено може да се научи да, слуша букви преку очите. За нас кои читаме, сите букви се еднакви, но смислата на зборовите изразена преку буквите е различна“* (интелектуално-емоционалниот момент во актот на читање на говор од уста). На тој начин, **Волис** доаѓа до заклучок дека читањето на говор од уста е еден од факторите што го овозможуваат образованието на глувите лица. Но она што е најзначајно за **Волис** и за **Булвер** е дека тие ги искристализирале сурдопедагошките принципи во практиката, кои не потсетуваат на „златните правила на дидактиката“ што ја поставил Јан Амос Коменски во својата „Дидактика“ (1638).

Вториот правец - англиски, чии претставници се **Хелмонт, Аман, Лана Терчи, Рафаел и Вилјам**, кои настојуваат образованието на глувите да го базираат врз оралниот метод како единствено средство во наставата.

Хелмонт, личност со енциклопедиско образование, во своето дело „Краток преглед на азбуката на холандскиот јазик во практиката на обучување на глувите преку говорен патг, направил 36 бакрорези на кои е претставена положбата на говорните органи во актот на изговарање на одреден глас. На тој начин можеме да кажеме дека практиката на

образование на глувите ги поставува темелите на експерименталната фонетика во XVI век.

Хелмонт ја поврзувал артикулацијата со читање на говорот од уста, и забележал дека „Глувонемиие кои слухоӣ го заменуваат̄ со вид можат̄ да читат̄ говор од уста и да го разбираат̄ според движењата на говорниите органи, а со вежбање во читањето на говор од уста го изоструваат̄ видот̄“. Затоа, Хелмонт претставува прв претставник на чистиот орален метод, а неговиот „вокален алфабет“ наоѓа примена во фонетиката и во денешни услови.

Појава на специјалниите училишта за глуви (XVIII-XIX век)

Појавата на специјалните училишта за глуви ученици претставува попрогресивна етапа во развојот на сурдопедагогијата во однос на претходните периоди.

Според Savić (1994, 26) клучни детерминати што го определуваат отворањето на специјалните училишта за глуви ученици се:

- дотогашната практика на индивидуалното образование на глувите преку системот на домашни учители,
- социо-економските и културните потреби во општеството кое ја прокламирало потребата за општото образование,
- создавањето на мрежата на редовни училишта по чиј пример тежнеат и децата на широките слоеви.

Појавата на првите училиште се случува во Париз во 1770 година, така што до крајот на XVIII век во Европа егзистираат 58 училишта за глуви деца, потоа до првата четвртина на XIX век нивниот број се зголемува до 154, а до крајот на XIX век нивниот број се заокружува на 400 училишта на светско тло.

Воспитанието и образованието на глувите деца во услови на специјални училишта ја наметнува потребата од изградување прецизна сурдопедагошка концепција преку:

- дефинирање на целите и на задачите на училиштата,
- создавање на наставните планови и програми преку утврдување на можностите на интелектуалниот развој на глувото дете,
- диференцијација преку одредени критериуми,
- изградување на принципи, методи и дидактички средства,
- создавање систем на училиште.

Основањето на училиштата за глуви ученици во секоја земја има свој специфичен развој во рамките на редовниот систем или како претставници *sui generis*.

Типовите на училишта биле различни, од отворен/екстерен тип и затворен или интернатски тип и специјалните одделенија при редовните училишта како преод меѓу интеграција и сегрегација.

Професионалното оспособување исто така поминува низ еволутивен пат од домски работилници до создавање на современи занимања, како база за професионалната обука сè до организирање на тригодишно школување според посебна наставна програма соодветно на технологијата на занимањето.

Потоа настапува период кога во училиштата се врши класификација според интелектуалните способности во три типа на оделенија: А, Б и Ц.

Актуелни прашања низ кои се развивал системот на специјално образование се времетрањето на часовите и застапеноста на предметите, така што проблемите што се однесувале на организација и на содржината на работата траеле во текот на XIX век.

Вечнӣе дилеми на гестивниот и оралниот систем (XX век)

Паралелно со развојот на училиштата за глуви ученици се јавуваат два система или метода на обучување: гестулациско-мимички или орален под влијание на одредени филозофски и политички правци.

Двата правца, иако антагонистички еден кон друг, со различни филозофски основи, сурдопедагошки принципи и методски постапки, внесуваат радикални, смели идеи, кои подоцна ги диференцираат концепциите на протагонистите.

Во барањето на новите патишта и во разрешувањето на дилемите меѓу двата метода, мимичко-гестулативната и оралната, оралниот метод добива на тежина преку нагласување на **читањето на говор од уста**. Но, за лицата со оштетен слух се јавува потребата од потполна информација на пласираната порака од соговорникот, така што како дополнување на актот на читање на говор од уста се наметнува потребата од дополнителни постапки како што се „усно рачниот“ метод или „Mund Hand Sistem“, кој го воведува Данскиот сурдопедагог Форхамер во 1900 година, за да се воведат подоцна „Рочестерскиот метод“ (симултано користење на прстната азбука и говорот).

Со комбинирање на позитивните страни на претходните методи доаѓа до создавање на „комбиниран метода“ во 1943 година, кој ги опфаќа пишувањето, гестот, оралниот говор и остатоците на слух.

Во САД сè повеќе се говори за „отежната комуникација“, а не за остатоци на слух, така што во 1974 година се воведува „тотална комуникација“ како општо прифатен метод.

Филозофската основа на тоталната комуникација е лингвистичкото учење на Роман Јакобсон, според кого „секој акт на комуникација е порака која психички и физички го доведува во контакт лицето кое говори со својот соговорник. Комуникацијата е можна доколку обете лица го разбираат јазикот со кој се искажува пораката, односно пораката мора да биде изградена на единствениот заеднички код“.

Но, на крајот треба да се нагласи дека во обид да се изнајдат насоодветни патишта во изградувањето на еден општ и единствен систем новите трендови не внесуваат значајни новини во наставниот процес.

Сепак, треба да забележиме дека при преземањето на старите позитивни концепции од претходните методи и со внесувањето нови и попрактични идеи се создава сигурно тло за изградување нов кохерентен систем на воспитание и образование како основна задача на сурдопедагошката иднина.

Stoker R. (1988, 17), во обидот да направи најпрегледна и најприфатлива хронологија на сите луѓе и институции инволвирани во развојот и во сфаќањето на процесот на визулната перцепција на светско ниво, се повикува на **DeLand (1968, 25) *The story of lipreading*. Washintngton DC; Alexander Graham Bell Assn. For Deaf** и **Bender (1981)**, кои упатуваат на четири основни влијанија низ историјата:

1. *Период на разбудување (1450-1700)*,
2. *Ера на конфронтиација (1700-1850)*,
3. *Период на просветлување во XX век (1850-1940)*,
4. *Период на модерната ера.*

Период на разбудување (1450-1700)

Во периодот на XV век Шпанија била зафатена од влијанието на Европа, а со патувањето на Кристофер Колумбо се открива новиот свет, така што настапува експанзионистичкиот период на прифаќање на најразлични доктрини до највисок лимит. **Pedro de Leon (1520-1584)**, бенедиктанскиот монах, за првпат го изнесува своето мислење дека глувите деца можат да зборуваат, да читаат и да пишуваат.

Pedro de Leon, таткото на оралниот метод, постигнува особени успеси со зачудувачкото подобрување на способностите на неколку глуви луѓе, преку инструктивните методи кои биле регистрирани во неговите

извештаи, изгорени во манастирот каде што живеел. Според **De Land** (1968), Don Velasco, еден од неговите ученици, кој ги запишувал најраните инструкции, информира дека тие се состоеле во „учење на изговарањето на пишаните симболи, преку перципирање на наставникот“, а „гледајќи го говорот тие учеле да читаат говор од уста“.

Ера на конфронтација (1700-1850)

Во овој период методите што се употребувале за учење на читањето на говор од уста се слични на методот на **Pedro de Leon**, така што слушно оштетените деца учеле да го артикулираат асоцирајќи со пишуван симбол, почнувајќи од едноставен изговор кон сè покомлексни конструкции.

Наспроти ентузијазмот од XVII век за акцентирање на улогата на визуелната перцепција во животот на слушно оштетените лица, во овој период доминира употребата на пишуваниот материјал и дактилологијата како сегменти од оралниот систем на образование на глувите лица. Во тој контекст, вели **Richard G. Stoker (1988, 19)**, „развојот на науката беше основан на релација со артикулациониот тренинг и асоциран со учењето на читањето на говор од уста како секундарни јазични инструкции наспроти дактилологијата“. Поларизираните идеи на филозофите на **de l'Еpee's**, претставник на гестовниот метод, и **Heinicke's**, претставник на оралниот метод, се поврзуваат во јазичниот концепт кој претставува база за двата образовни метода, односно едукаторите во оваа ера почнуваат да ја препознаваат пишуваната форма на јазикот како едно друго ниво на когнитивната мапа во човечкиот развој. Наспроти размислувањата за длабоките промени за учењето на говорот и на јазикот, се забележува дискретен прогрес во однос на појавата на разбирањето на начинот на достигнување на способностите на читање говор од уста.

Период на просветлување во XX век (1850-1940)

Информациите околу успехот на оралните училишта во Германија се инфилтрираат постепено во секојдневните публикации. Генералниот став дека слушно оштетените деца треба да учат да говорат и да читаат говор од уста создава размислувања и кај возрасните глуви лица за можноста за стекнување на знаења преку визулната перцепција.

Aleksander Graham Bell's во Северна Америка динамично ја инволвира оралната образовна практика сè до крајот на XIX век, така што во 1881 година, за време на Интернационалниот конгрес во Милано за едукаторите на глуви, се декларира образовната програма за глуви, со што се охрабрува развојот на оралната комуникација.

Примената на читањето на говор од уста е нагласена за време на ерата по Миланскиот конгрес под влијание на наставниците за глуви ученици.

Третманот на процесот на читање на говор од уста радикално се менува кон крајот на Втората светска војна преку:

- *мајмурација на професионалноста во аудиологијата,*
- *зголемениот број на ветерани со оштетен слух,*
- *порасиот на знаењето за најредокот на говорниот јазик,*
- *порасиот на знањата за експерименталната техника,*
- *технолошката револуција, особено подрачјето на комјутерската техника.*

Тоа значи дека читањето на говор од уста до крајот на 1940 година било проучувана на патот меѓу клиничките и академските проблеми, така што повеќето специјалисти барале информации околу инструктивните методи во процесот на читање на говор од уста ги добивале од слушно оштетените лица (**Jeffers & Barley, 1971**) *Speechreading (lipreading)*. Springfield, IL, Charles C. Thomas.

Аудиолозите во овој период се концентрирале на клиничкиот третман, на дијагностиката и на развивањето на аудиторната функција, односно на механичката проводливост на слушните амплификатори.

Група аудиолози формираат сервисни служби што ќе обезбедуваат инструкции за читање на говор од уста, бидејќи низата испитувања на професионалните стандарди на **ASHA (American Speech-Language-Hearing Association)**, разоткриваат неможност во разбирањето на инструкциите во програмите за тренинг предвидени за процесот на читање на говор од уста.

Во 1966 година рехабилитациските сервиси ги вклучуваат неопходните инструкции во процесот на читање на говор од уста преку зголемување на тестовите во класичната аудиометрија со помош на компјутерска опрема за тестирање.

Во наредните 25 години група истражувачи како **J. O' Neill, H. Oyer K., Berger, J. Jeffers, M. Barley** и **N. Erber** го расветлуваат процесот на читање на говор од уста, така што **Stoker R.G. & French-St. George, M. (1984)** Factors influencing speechreading performance, Research findings 9 pp. 95-122). In W. Northcott (Ed.), *Oral Interpreting, Principles and practices*. Baltimore, MD; University Park Press, ги сумира нивните размислувања за да ги објасни различните аспекти во третирањето на проблемот на читањето на говор од уста.

3. ХРОНОЛОГИЈА НА ОБИДИТЕ ВО ДЕТЕРМИНИРАЊЕТО НА РЕЛЕВАНТНИ ФАКТОРИ ЗА ЧИТАЊЕ НА ГОВОР ОД УСТАТА И ОД ЛИЦЕТО НА СОГОВОРНИКОТ КАКО МОЖНОСТ ЗА ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА ПЕРСПЕКТИВИТЕ

Ако направиме ретроспективна анализа на историските податоци ставајќи акцент на неколку значајни прашања како: *Која е најефективната основа за поефикасно визуелно препознавање?, Дали визуелната перцепција е учење?, Како визуелната перцепција се интегрира со останатите сензорни модалитети?*, добиваме многу интересни податоци низ кои произлегуваат перспективите на визуелната перцепција.

Ponce de Leon и **Juan Pablo Bonet** (1579-1633) употребуваат екстремно структуриран систем на јазичните инструкции, придвижувајќи ја пишуваната форма до јазикот со поддршка на дактилологијата и говорот (**Marilyn French & Richard G. Stoker, 1988, 21**)

Juan Pablo Bonet (1579-1633) во своето дело „*За природата на гласовите и вештината на учењето на говорот*“ - *Reduccion de las Letras Y Arte Para Ensenar a Hablar los Mudos*, 1620 (**Bender, 1981**) ги нотира своите практични искуства со глувите деца со што ги поставува темелите на образованието и воспитанието на децата со оштетен слух. Тој тргнува од фактот дека глувото дете треба *свесно* и *самостојно* да ги сфати зборовите и нивното значење, па предлага употреба на принципите на *споредување*, *очиљеднос*, *систематичнос*, *практична примена на стекнатото знаење* и *доживување на настава*.

Карактеристично за Бонет е што тој, за разлика од Кардано, во својот методски систем освен пишуваниот облик на комуникација ги употребува: *оралниот говор*, *дактилологијата* и *гестивниот начин на изразување*.

Бонет е тој кој прв ги опишал и укажал на функцијата на одделни говорни органи при изговарањето на секој одделен глас, дал опис на дактилолошката азбука и правилата на шпанската граматика. Во

четвртиот дел од својата книга тој посочува методски упатства при обуката на глувото дете, така што дактилниот знак го поврзува со гласот, а потоа со графемата. Она што е особено значајно од аспект на визуелната перцепција е дека Бонет бил скептичен во практичните вредности на читањето на говор од уста затоа што: *„Видливите движења не даваат можност да се видаат говорните органи во устата за да се прејознае зборот и затоа е неопходно илустрациите да се поддржуваат за да се сфатат семантиката“* (Savić, 1994, 19). Значи, очигледно е дека Бонет не можел да ја забележи и да ја сфати „глобалната перцепција на зборовите“, ниту да го согледа „синтезичкиот момент во актиот на читање на говор од уста во кој интелектуалниот момент има функција на дојолнување на смислата на зборовите како невидливи елементи во говорниот акт“.

Franz Mercurius van Helmont (1618-1699), лекар, хемичар, математичар, филозоф, „истражувач“ со енциклопедиско знаење, се занимавал со проблемите на говорот и на говорниот акт и ја поставил хипотезата дека *„хепрејското писмо е добра репрезентација на артикулаторни движења асоцирани со консонанската продукција“*, односно дека врвот од јазикот доаѓа во контакт со алвеоларните прегради. Оваа нотација за артикулаторните движења на Хелмонт и асоцијацијата со говорната продукција која може да биде „прочитана“ се задржува сè до XIX век до појавата на Alexander Graham Bell и неговата *Visible Speech* поздравена како предвесник на интернационалната фонетика.

На крајот на XVII век започнува градењето на теоријата на говорната перцепција, односно разгледувањето на говорот како вербална манифестација на пишуваниот збор и намерата за унифицирање на говорната продукција со пишуваната форма или воспоставување на паралела меѓу графемата и артикулаторната репрезентација на говорот.

Кон крајот на XVII век читањето на говор од уста не била прифатена како способност која бара упатства, туку како природна последица на говорот која се изградува со помош на методите за учење.

Размислувањата на повеќе автори нè упатуваат на заклучок дека практичарите најверојатно верувале дека градењето на визуелниот јазичен систем е поврзан единствено со аудиторниот систем и дека тие се надополнуваат симултано.

Наставниците употребувале алфабетски систем кога ги учеле фонемите, независно дали преку дактилологија или преку пишување, за да ги стимулираат јазичните упатсва преку кореспондирачки запис на графема и звук. Но, ефикасноста на овој систем зависела од фонетската структура на јазикот и од конзистентноста на кореспондирачкиот систем изговор-звук .

Jacobo Rodrigez Periera упатува на фактот дека индивидуалниот тренинг со звук може да биде стимулирачки ако се развива Cued-системот кој може да се развива така што ќе кореспондира со изговорот, значи рачната фонетска азбука односно формата на рацете ќе го репрезентира артикулаторното движење (**Bender, R. E. 1981, p. 68**). *The conquest of deafness*, Danville, IL. Interstate.

Успехот на Хајнике кон крајот на XIX век значи голем чекор напред во сфаќањето на процесот на визуелната перцепција, во изнаоѓањето нови знаења за едукација на наглувите возрасни наспроти софистираната опрема за тестирање и ригорозните тестови и идентификацијата на вокалната перцепција.

Во XX век истражувањата во областа на аудиторната говорна перцепција овозможуваат нагласка на нивото на фонетските карактеристики на визуелниот говорен сигнал, така што класичните студии на **Woodward (1957)** и **Woodward & Barber (1960, 212-222)** овозможуваат класифицирање на консонантските групи во однос на местото на артикулација како членови на една група наречена **хомофони**, или, пак, истражувањата на **Fisher (1968, 112-119)** кој го употребува терминот **визема** инспириран од терминот фонема - најмало дистинктивно обележје на изговорот кое го диференцира слушањето (**Marilyn French & Richard G. Stoker, 1988, 23**).

Практичарите инволвирани во работата со слушно оштетените лица размислувајќи за организацијата на фонетското траење на артикулаторните движења се интересирале за точноста на визуелната перцепција при читањето на говор од уста, така што заклучуваат дека се оневозможена 25-30% од визуелната перцепција.

Истражувањата на **Woodward (1957)** и **Woodward & Barber (1960 212-222)** сугерираат на фактот дека 25-30% од фонемите при изговорот имаат единствен фацијален шаблон.

Denmark (1978, 81-89), Mindel & Vernon (1971), Moores (1982) во обидот да ги интерпретираат податоците од истражувањата на **Woodward (1957)** и **Woodward & Barber (1960)** заклучуваат дека највисокиот лимит на точноста на читањето на говор од уста изнесува 25-30%.

De Filippo (1982), Scheinberg (1980), Stoker (1980) верувајќи во точноста на лимитот на визуелната перцепција утврден во податоците на **Denmark (1978,81-89), Mindel & Vernon (1971), Moores (1982)** се спротивставуваат со претставување на повисоки степени, наспроти нив, пак, истражувањата за визуелната перцепција на **Lieberman, Cooper, Shankweiler & Studdert-Kennedy (1967)** утврдуваат дека визуелната перцепција не претставува серија на фонеме стегнато поврзани како „бројаница“, туку секоја фонема значајно зависи од следната и од страничните невидливи говорни случувања. Значи, *повеќе од очигледно е дека прецизно и концептуализирање на процесот на визуелната перцепција не дозволува рескрипција на фонетски или на суирасеменни аспекти на говорот*, па затоа е неопходно да се извршат испитувања на повисоки лингвистички основи преку слогови, фрази и дискурси како попознати фонетски елементи - супрафонетски основи за „читачите“ на говор од уста.

Германија во XVIII век претставувала лидер во развивањето на лингвистичкиот пристап во оралната едукација на слушно оштетените деца, тргнувајќи од чисто оралната рехабилитација, преку употреба на методот на пишување до ставовите за раната интервенција, врз чии основи **Bender (1981)** го гради едукативниот пристап на слушно оштетените деца

акцентирајќи го развивањето на артикулациските способности преку рехабилитација на возраст од 4 до 5 години.

Во тој контекст, **Lowe (1981, 7)** го истакнува значењето на визуелната перцепција на говорните движења и учењето на семантиката на јазикот со претходно совладување на говорната продукција која го зацврстува поимот, сè додека слушно оштетеното дете е оневозможено да го види како дразба која ќе го изгради визуелниот шаблон на говорот.

Muller-Walles надоврзувајќи се на размислувањата на Lowe го идентификува значењето на визуелната меморија за обликот на устата и забележувањето на говорот преку посебни материјали за вежбање кои го охрабруваат учењето на препознавањето на шаблонот на билабијалите кои го предвидуваат резултатот во читањето на говор од уста (**De Filippo, 1982**).

Novelli-Olmstead & Ling (1984, 72-80) го потенцираат значењето на активната партиципација во тренингот на визуелната перепција која ја зголемува можноста за создавање прозодиски шаблон и меморија на артикулациските секвенци.

Следејќи ги размислувањата на повеќето истражувачи низ историјата можеме да резимираме дека многу истражувања проучувајќи ја лингвистичката комплексност и точноста на визуелната перцепција упатуваат на мултифакторската зависност во кои ја вклучуваме *софистицираната природа на говорниците, комплексноста на материјалиите за учење и мнозубројни средински фактори како светлина, расфокусирање и соодветната стимулација.*

За да биде успешно и квалитетно читањето на говор од уста и од лицето на соговорникот, **Dimić (1996, 268)** предлага да се обезбедат следниве услови:

■ **Осветлувањето** треба да биде природно и светлоста да паѓа на устата на наставникот, за да може ученикот да си го олесни забележувањето на движењата на говорните органи. Доколку постои

вештачко осветлување во училницата кое го осветлува целосно просторот или лицето на говорникот, тогаш го адаптираме со соодветна јачина.

■ **Наставникот или личноста која говори** треба да поседува правилен, јасен и чист изговор. Тој треба секогаш да биде свртен со лицето кон ученикот во височина на очите на детето на соодветна далечина (најмалку 1 до 1,5 м) и притоа да внимава да не го сокрива лицето со рака или со нешто друго.

■ **Говорот на наставникот или лицето** треба да биде **јасен, без скандирања, со нормална мимика и со соодветен израз на очите, пренагласената артикулација** може да го наруши ритмот на говорот и да го оневозможи читањето на говорот од уста.

■ **Најсоодветна должина на реченицата** е структурата од 3-5 зборови која најдобро може да се разбере по извесна пауза од изговорот на говорникот.

■ **Начинот на изговарање** треба да биде нормален без неприродно отварање на вилицата и на устата.

■ **Положбата на главата** треба да биде нормална без движења во насока лево-десно.

■ **Вниманието** на слушно оштетениот соговорник во текот на самиот разговор треба да биде насочено кон оној кој говори за да може да го следи и да го разбере „прочитаното“.

■ **Семејството** треба да се едуцира за континуирано пружање на помошта.

■ **Времето на започнување со читање на говор** треба да се совпаѓа со почетокот на комуникацијата во семејството.

Психолошки аспекти на читањето на говор од уста и лице

Согледувајќи ги релевантните предуслови за читање на говор од уста и од лице на соговорникот во наредниот дел ќе се задржиме на психолошките **основи на читањето на говор од уста** како тежишна

компонента на еден севкупен процес во кој се испреплетуваат заедно со **оптичкиот аспект.**

Сите досегашни истражувања и практични искуства упатуваат на фактот дека *осмислувањето на оптички перципираној збор е завршној момент во акцијата на читање од уста и од лице и тој во извесна мерка се засновува врз ограниченоста на визуелно говорној алфабет,* затоа што две третини од гласовите во говорното поле се потешко „читливи“ и мораат да се дополнуваат според контекст или според логика со ментална активност, односно да синтетизираат елементите во разбирлива целина. Значи, овој процес, заклучува Savić (1988, 309), во себе опфаќа три психолошки моменти:

- *способност на замислење на движењата на устата додека соговорној говори,*
- *способност на доследно поврзување и за течно регистирање на движењата,*
- *нивно поврзување со личној лексичко искуство.*

На психолошкиот момент во актот на читање на говорот од уста и од лице ставале нагласка и првите наставници за глуви. На тој начин, Bonet оваа способност за компензација ја препишувал на *осироумноста на глувиите лица.*

John Bulwer овој процес го толкувал како „нагонско тежнење“, додека William van Praagh разликувал „механичко и интелектуално“ читање, а Thomas Arnold во своето дело (*Lip reading for the Deaf, Northampton 1892*) заклучува дека постои „фацијален алфабет“ кој одговара на гласовниот алфабет.

При анализирањето на актот на читање на говор од уста од психолошки аспект, вниманието обично го насочуваме кон содржината на „прочитаното“ која претставува синтетизирана оптичка слика. Значи, новата синтетичка функција со помош на единствена конструкција овозможува кинестетичката активност да допре до свеста, односно оптичките слики на прочитаното со своето вистинско значење да допираат

до мисловната сфера и да ја поттикнуваат менталната активност, така што читањето на говор од уста не е повеќе само за себе цел и едноставно пренесување на усниот алфабет во звучен, туку сознајна функција - сфаќање на туѓиот говор по пат на перцепција на оптичките слики, а сето тоа е повеќе од психичка активност.

Savić (1988, 288) во анализата на менталното дополнување на непочитаните зборови во читањето на говор предлага четири избори:

■ *Лексиколошки избор* кој се врши автоматски во текот на читање на говорот затоа што од сите можни толкувања на сликата на зборот од уста се одбира адекватниот збор, односно автоматски се отфрла тоа што не одговара во контекстот.

■ *Грамајички избор* кој влијае на елементите благодарение на граматиката.

■ *Лојички избор* кој е многу значаен и го стеснува полето на изборот на основа на веројатниот предмет на разговор или на мислата која ја предизвикува претходниот збор.

■ *Контексниот избор* се јавува во услови кога артикулациско-оптичкиот момент откажува или нивната сличност ќе биде неизвесна, со високо ниво на интелигенција, богат речнички фонд, богата фразеологија од секодневниот живот, голема вештина на читање на говор и богата лексика.

Значи, читањето говор од уста претставува визуелна перцептивна компензација на слухот, која бара перципирање и разумно толкување во дадедната ситуација. Со оглед на фактот дека читањето на говор бара толкување во моментот, што подразбира брзина и нервна напнатост што предизвикува психолошки замор, условен не само од должината на актот на читање, туку и од слабото осветлување, далечината и начинот на говорот, движењата кои го одвлекуваат вниманието од главниот објект, положбата на говорникот и др., ја акцентираме личноста на говорникот како релевантна детерминанта во процесот на читањето на говорот.

Меѓутоа, централно место во психолошките основи на читањето на говор од уста заема *корелативниот однос на интелекцијата и читањето на говор од уста*.

Повеќето истражувачи од почетокот на XIX век, тргнувајќи од Мајклбаст, кој упатува на фактот дека *интелекцијата е значаен фактор во акцијата на читање на говор од уста*, потоа Костелова, која утврдила дека *вербалната способност ја детерминира способоста за читање на говор и пишување*, и други, ја забележуваат корелацијата меѓу интелигенцијата и читањето на говорот од уста

Наспроти овие истражувања, дефинитивните обиди да се одговори на прашањето за динамиката на читањето на говор од уста ги наоѓаме во *истражувањата со лингвистички приспад кои го инволвираат когнитивните процеси во учењето на читањето на говор од уста*.

Во денешни услови веќе среќаваме примери каде децата со наследна глувост како и возрасни лица со тешко оштетување на слухот мошне успешно и прецизно се оспособуваат да читаат говор од уста (Stoker, 1980).

Значи, го напуштаме дамнешниот дециден став на Бонет во XVI век дека подучувањето во процесот на читањето на говор од уста не ги зголемува способностите за визуелна перцепција и заклучуваме дека несомнено *читањето на говор од уста и лице претставува учење слично како учењето на техниката на говорот*.

John Bulwer, фасциниран од размислувањата на **Ponce de Leon Don** и **Velasco** за можноста глувите лица да „читаат од очи“ заклучува дека *јазичната компетенција е клучниот фактор во процесот на визуелната перцепција*.

Подоцна **Holder** и **Wallis** го прошируваат феноменот на визуелната перцепција, така што препознаваат дека одреден број на гласови е невозможно да се диференцираат прецизно кога се презентираат изолирано. Но, заклучуваат дека *дистинкцијата е попрецизна доколку гласовите се наоѓаат во рамките на зборови или на логичните реченици*.

Во таа насока Холдер ја изработува својата програма за работа која се состоела со почетно учење на изолираните гласови и спојување на истите во слогови и зборови кои подоцна биле асоцирани со предметите во непосредната околина.

Alexander Graham Bell, според **De Land, (1969,119)**, ја реafirмира улогата на *контекстуалниот избор* во процесот на читање на говор од уста. Подоцна тој заклучува дека *најлески зборови за визуелно препознавање се крајните зборови* - со кратко траење, како заменки, членови и сврзници.

Современите студии покажуваат дека *лингвистичкиот контекст* има значајно влијание врз точноста на читањето на говор од уста.

Некои истражувања (**Beasley & Fleherty-Rintelmann, 1976; Clouser, 1973; Erber & McMahon, 1976; Green, Green & Holmes, 1981**) покажуваат негативно влијание на порастот на лингвистичкиот контекст, наспроти истражувањето на **Podmaryeva (1974)** кое укажува на значајна корелација меѓу порастот на лингвистичкиот контекст и точноста на визуелната перцепција за 26-70%.

Повеќето студии упатуваат на фактот дека постои значајна корелација меѓу јазичката комплексност и порастот на контекстот како **Summerfield (1987)**, кој заклучува дека визуелната перцепција може да се пресмета со помош на *лексиколошката дисинкција* и наведува дека идентификацијата на фонемата има помало значење во процесот на читање на говор од уста.

Модерните концепти во рехабилитацијата на лицата со оштетен слух упатуваат на значењето на *тактилната стимулација* во процесот на комуникацијата која беше непозната низ историскиот развој.

Johannes Conard Ammann (1661-1724) за првпат ја препознава улогата на кинестезијата во перцепцијата и во продукцијата на говорот (**Lowe, 1981**).

Подоцна, според **Bender (1981, 101)**, **Heinicke** забележува извесни тешкотии во перцепцијата на вокалите кај слушно оштетените деца и усовршува еден систем на тестирани знаци преку кои децата се учат да

асоцираат со поединачниот вокал, со што тој ја поставува својата хипотеза за употребата од активирање на преостанатите сешти.

Методите за учење на читањето на говор од уста сè повеќе ги развиваат интегративниот систем на визуелниот говор и останатите модалитети.

Повеќе научници, меѓу кои и **Stoker (1980)**, ги акцентираат ефективноста на аудиоторниите информации во процесот на читање на говор од уста, **Risberg (1974)** употребувајќи субјекти со нормален слух заклучува дека скоростите на читањето на говор од уста растат за 32-46% кога визуелните стимулуси се поддржани со пониско-фреквентни информации.

Едно мошне интересно истражување на **Stoker & Surkis (1988)** со лица со конгенитална глувост и подоцна оглувени е базирано на бројни аудитивни верзии на визуелни грешки направени во идентификацијата на двосмислените говорно перципирани реченици.

Испитаниците биле задолжени да ја следат видео лентата на која говорникот ги продуцирал речениците со клучниот збор на крајот, визуелната слика била нарушена со сенката преку усните на говорникот кој во голема мера ги редуцирале говорните знаци.

Резултатите недвосмислено покажуваат дека подоцна оглувените субјекти се обидуваат да ги селектираат одговорите што се акустички слични до двосмислената цел, додека конгенитално глувите субјекти ги селектирале одговорите што се визуелно слични со целта.

Тоа нè упатува на претпоставка дека адицијата меѓу звукот и говорот не е толку едноставна, но можеби постои една единствена форма на симболичен код кога мултимодалната информација е процесирана.

Pickett & McFarland (1985) цитираат многу студии кои упатуваат на значајност во порастот на изведувањето на визуелната перцепција од страна на слушно оштетени лица кога визуелната информација е поддржана со тактилна информација.

Исто така, многу значајни се и резултатите од истражувањата на **Tyeler, (1984)** дека информациите со кохлеарен имплант се попродни кога се поддржани со визуелна перцепција.

Тргувајќи од споменатите референци и повеќето обиди на истражувачите да го објаснат процесот на визуелната перцепција, можеме да заклучиме дека круцијални аспекти за разбирањето се:

- *учењето на читањето на говор од уста и од лице,*
- *улогата на контекстот и*
- *мултимодалната стимулација.*

Значи, читањето на говор од уста и од лице е интегрален дел од артикулационата постапка во кои се инкорпорирани психолошкиот и физиолошкиот аспект, затоа што тоа произлегува од актот на артикулација како негова визуелна компонента, односно тоа се два аспекта на еден процес, бидејќи читањето на говор од уста ѝ претходи на артикулацијата па потоа се препознава гласот.

На тој начин, говорот, зборот и гласот претставуваат комплекс на видливи движења на устата и на лицето на соговорникот во текот на артикулациониот акт. Одтука ја извлекуваме дефиницијата: *„читањето на говор од уста е визуелно сфаќање на зборовите според движењата на говорните органи од устата на соговорникот“.*

Ако ги сумираме размислувањата на различните автори низ историјата во однос на читливоста на зборовите според визуелните карактеристики, заклучуваме дека:

- некои зборови не можат да се прочитаат затоа што содржат гласови кои се формираат во втората половина на усната шуплина,
- кратките зборови на даваат доволно елементи за да бидат препознати,
- постојат хомовизуелни зборови,
- граматичките додатоци на зборовите кои го менуваат значењето на зборот не се препознаваат,
- апстиненцијата на звучната компонента го менува семантичкото значење на зборот.

Значи, *само дел од движењата на говорните органи е видлив, има свој оптички израз кој е читлив, врз кој се базира процесот на читање на*

говор од уста, осетаната дел од визуелната перцепција остана на интелектуалниот процес кој ја дојолнува смислата со логички избор.

■ Визуелната слика на зборот е детерминирана од индивидуалниот начин на говорот.

■ Устата го менува својот изглед во зависност од положбата на гласот во зборот, особено вокалиите, така што и во актиот на читање на говорот имаме прогресивна и регресивна асимилација.

■ Видната перцепција е проследена од мисловниот процес што ги надојолнува невидливите елементи на зборот што се нарекуваат „прозори“.

■ Кај глумите читатели сонетано имитирање на говорните движења е најважниот услов за перцепција на говорот при читањето.

Сето ова укажува на фактот дека читањето на говор од уста содржи три битни компоненти:

■ видна перцепција на гласот,

■ синкинетички рефлекторни движења кои провоцираат кинестетички енграми во свеста,

■ поврзување на движењата со сопственото лексичко искуство.

Значи, тоа е мисловна активност која ги надополнува невидливите говорни движења со што се покриваат „празнините“ во прочитаниот збор.

Земајќи ги предвид резултатите на досегашните истражувања, можеме да констатираме дека успехот на читањето на говор од уста и од лице зависи од еден комплекс на разни способности кои можеби во целост никогаш нема да се проучат.

I. ДЕЛ

ПЕРЦЕПЦИЈА НА ГОВОРОТ ВО НЕСТАНДАРДНИ УСЛОВИ НА СЛУШАЊЕ

1. УЛОГАТА НА ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА ВО ГЛАСОВНО-ГОВОРНАТА КОМУНИКАЦИЈА КАЈ ЛИЦАТА СО СТАНДАРДЕН СЛУХ

Примарен модалитет на перцепцијата на гласовниот говор во стандардни услови на слушање е аудитивниот модалиет. Меѓутоа, во ситуации кога е отежната или оневозможена аудитивната перцепција на говорот, односно кога тешкотиите во рецепцијата на акустичките дразби е поголема, визуелниот модалитет добива на значење (Green & Kuhl, 1989, 1991; Green & Miller, 1985; MacDonald & McGurk, 1978; Massaro & Cohen, 1983; McGurk & MacDonald, 1976; Reisberg, McLean & Goldfield, 1987; Summerfield & McGrath, 1984), според Green, Kerry P.; Norrix, Linda W., (1997, 646).

Улогата на визуелната перцепција на говорната дразба во разбирањето на говорната порака во услови на бучава кај лицата со стандарден слух, при реверберација, дури и во ситуации кога говорната дразба може добро да се слушне, но е отежнато разбирањето заради лингвистичката или содржинската комплексност, претставува многу значаен комплементарен влез за аудитивната перцепција како примарен модалитет на говорот.

Во случаи кога заради бучава или заради реверберација говорниот сигнал не може да се перципира аудитивно, визуелната перцепција на говорниот сигнал со доминантната аудитивна перцепција го забрзува процесот на разбирање на говорот кај лицата со стандарден слух.

Некои истражувања, тргнувајќи од O'Neill (1954), според Bradarić, S., 1997, 5), кои ја компарираат улогата на аудитивната, на визуелната и на

обете перцепции со употреба на вокали, консонанти, фрази, како говорни дразби кај лица со стандарден слух во услови на бучава, покажуваат дека *визуелната перцепција ја поддржува акустичката дразба*, така што тие заедно ја зголемуваат перцептибилноста.

Sumby & Pollack (според **Garstecki C. D., 1988, 162**) укажуваат на ефектот на гледањето на лицето и на устата на соговорникот во ситуација кога бучавата го оневозможува приемот на пораката, еднаков на оној кој би го постигнале доколку говорниот сигнал би го појачале за 20 dB над интензитетот на бучавата.

Според истражувањето на **Miller (Bradarić S., 1997, 6)**, успешноста на перцепцијата на речениците емитирани на интензитет од 10 dB под интензитетот на бучавата, карактеризирани со спектар во фреквентен распон од 100-7000 Hz, се зголемува со ниско ниво до 80% успешност, кај лицата кои можат визуелно да го перципираат говорот.

Sanders & Goodrich (1971), според **Garstecki C.D., (1988, 163)**, истражувајќи го влијанието на филтерските дисторзии врз аудиовизуелната перцепција кај лицата со стандарден слух, го квантифицираат влијанието на визуелната перцепција врз говорниот интелегибилитет. Тие заклучуваат дека постои просечен скор од 7% за нефилтрираните, за високо- и за среднофилтрираните дисторзирани пораки, но статистички значајна разлика постои меѓу аудитивните и аудиовизуелната перцепција кога се во прашање дисторзирани пораки филтрирани преку ниските фреквенции.

Со цел да го детерминира влијанието на различните типови на шум во заднина врз способноста на визуелната перцепција, **Binnie (1974)**, според **Garstecki C. D., (1988, 164)**, ги испитува ефектите на белиот шум, шум во кафитерија и говорната конкуренција на аудио, визуелната и аудиовизуелната перцепција на еднословните, двословните зборови, реченици и континуран говор со лица со стандарден слух.

Скоровите за визуелната перцепција покажуваат апроксимативни вредности од 30% за сите материјали. Аудио-визуелната перцепција покажува константно повисоки вредности од аудитивната.

Перцепцијата на материјалот со реченици е многу подобар од перцепција на континуираниот говор.

Особено ниски вредности се присутни кога се во прашање аудитивната перцепција во услови на бел шум, шум во кафетерија и говорната кометиција на сите видови на материјали.

Значи, успешноста на визуелната перцепција на говорот зависи од *концентрацијата на аудитивното внимание на говорната дразба и од аудитивната дискриминација на изговорените зборови од акустичките дразби во услови на бучава (Bench, 1992).*

Во ситуации кога говорниот сигнал се слуша јасно, но е неразбирлив (лингвистичка или содржинска комплексност), насочувањето на визуелното внимание кон изворот на звукот - говорникот, го подобрува аудитивното внимание до таа мера што разбирањето на пораката е на повисоко ниво (Reisberg, 1987 според Bradarić, 1997, 6).

Некои студии кои ја испитуваат визуелната перцепција преку вклучување на модулации на ниско фреквентен говор (Grant, Ardell, Kuhl & Sparks, 1985), пласирање на звук на два фреквентни појаси (Breeuwer & Plomp, 1984), фреквенции во распон на првите и вторите форманти на делови од говорот (Breeuwer & Plomp, 1985), двојни гласни информации (Grant 1985; Rosen, Moore & Fourcin 1979), информации на ниво на Fo-основен ларингеален глас (Boothroyd, 1988; Boothroyd, Hnath-Chisolm, Hanin, & Kishon-Rabin, 1988; Breeuwer & Plomp, 1986; Grant, 1985; Reisberg & Lubker, 1978; Rosen, Fourcin & Moore, 1981; Rosen 1979), укажуваат на фактот дека кога акустичкиот сигнал е деградиран од бучава, филтриран или маскиран со шум, лицата со стандарден слух се способни за визуелна перцепција до одреден степен со цел да ја разберат говорната порака (Campbell, 1989).

Во едно истражување (Hanin, 1988), кога лицата со стандарден слух ги замолиле визуелно да ги перципираат изговорените реченици, тие препознале 20% до 30% од зборовите, а потоа дозволиле да ги слушаат варијациите на Fo-основен ларингеален глас и зборовната рекогниција се

зголемила од 70% до 80%, така што нивната способност се изедначила со високата компетентност на глумите „читачи“ од уста.

Иако сè уште не е разјаснето кои параметри го овозможуваат зголемувањето на можноста за читање на говор од уста, заклучоците упатуваат на фактот дека *Фо-основниот ларингеален глас е најмоќниот аудитивен поддржувач на визуелната перцепција.*

Студиите за аудио-визуелната мешавина на илузиите **McGurk & MacDonald, (1976)**, според **Garstecki C.D. (1988, 163)**, јасно укажуваат дека *субјектите се осетливи на визуелната говорна порака, но ако во исто време говорникот изговара еден слог и иако испитаниците се инструктирани да ја игнорираат визуелната говорна порака, а во заднината аудитивно се пласира друг, крајниот исход е измешана форма од двата слога, фузија која зборува за некоја „автоматска“ функција.*

Sumbly & Pollack, (1954), според **Garstecki C.D., (1988, 162)**, во своите истражувања го потенцираат влијанието на фацијалниот израз врз „фузирањето“ на визуелната перцепција на говорната порака и способноста за аудитивна перцепција кај лица со стандарден слух.

Но, значењето на визуелната перцепција не е толку големо ако аудитивната порака не е пласирана со висок квалитет, така што некои студии (**Campbell, 1989**) кај лицата со стандарден слух, покажуваат неспособност за читање на говор од уста до одреден степен и неможност да се забележи во целост пораката, доколку акустичкиот сигнал е деградиран.

Други студии (**Reisberg 1978; Summerfield 1979**, според **Vitkovich, Melanie; Berber, Paul, (1994, 1205)**) покажуваат дека субјектите ја повторуваат релевантната порака наспроти ирелевантната, кога го перципираат визуелниот изглед на говорникот (спикерот).

Со желба да етаблираат стандардни параметри за дополнителна трансмисија на фацијалната слика, студиите на **Vitkovich, Melanie; Berber, Paul, (1994, 1204)** ги потенцираат *ефектите на алтернативна одлука* кога се во прашање способностите за читање на говор од уста.

Овој експеримент изведен на тој начин што преку запис од видео-рекордер е пласирана оригиналната порака во градација од 4 степени (8.3, 12.5, 16.7 и 25 Hz) покажува дека се присутни ефекти - алтернативен заклучок кај испитаниците, така што тие употребуваат визуелни знаци кога аудиторната порака е презентирана.

Резултатите на една мошне значајна студија на **Binnie (1973)**, каде што се испитани функциите на лицата со стандарден слух во аудитивната, во аудио-визуелната и во визуелната перцепција на едносложните зборови на четири сензитивни нивоа. Аудитивната дискриминација е мерена на 0,8,16 и 24 dB; Аудитивно-визуелната на нивоа од 20, 0, 8, 16 dB;

На најниските нивоа аудитивната и аудитивно-визуелната перцепција е скоро идентична со скор од 20%.

На пониските фреквенции со визуелната перцепција се компензира доколку визуелните, аудитивните и аудио-визуелните се разликуваат со интензитет од 20 dB, а на повисоките нивоа визуелната дистинкција е можна доколку разликата меѓу визуелните и аудио-визуелните и аудиторните дразби се разликуваа во интензитет од 8 dB.

Оваа студија децидно става нагласка на визуелната перцепција како компонента на аудио-визуелната перцепција, како можност за компензација на „сиромашната“ аудитивно-говорна перцепција и тоа на интензитетски нивоа над 8 dB.

Придобивките од маскирањето се потенцираат во истражувањата на **Reisberg, 1978; Reisberg, McLean & Golfield, 1987, Summerfield, 1979**, според **Vitkovich, Melanie; Berber, Paul, (1994, 1205)** во услови кога лицето на спикерот е експонирано со висок квалитет и е компарирано со услови во кои е пласирана само аудитивна дразба.

Маскирањето е многу едноставен и директен начин за проценка на аудио-визуелната перцепција, преку утврдување на процентот на коректно изговорени зборови.

Испитаниците биле замолени да ја слушаат ирелевантната порака во заднина наспроти целната говорна порака.

Прекривањето на целната порака со игнорирање јасно инволвира аудиторно внимание, односно способност да се види спикерот и неможност да се насочи вниманието кон релевантната порака.

Паузите меѓу фразите и речениците кога сликата на спикерот е јасна го оневозможува слушачот да потврди една кратка корелација меѓу слушањето и гледањето. Значи, очекувајќи различни ефекти од аудио-визуелното прикривање, повеќе истражувачи во своите студии (Campbell Dodd, 1980) според Vitkovich, Melanie; Berber, Paul, (1994, 1205) покажуваат ефекти од асинхронизација меѓу акустичките и визуелните информации и наоѓаат мал ефект или „двоумење“ во траење од 1500 msec.

Во тој контекст, Reisberg (1987) според Vitkovich, Melanie; Berber, Paul, (1994, 1205) вели дека не постои интерференција меѓу несинхронизираната визуелна слика и говорењето, туку тој заклучува дека субјектите едноставно ја игнорирале визуелната слика во тие услови.

Студиите на Dixon & Spitz, (1980), според Vitkovich, Melanie; Berber, Paul, (1994, 1205) сугерираат на фактот дека задоцнуваат - се „двоумат“ во детектирањето на аудио сигналот во однос на визуелниот сигнал со 250 msec.

Во студијата на „задоцнувачките ефекти“ на McGrath & Summerfield (1985) според Vitkovich, Melanie; Berber, Paul, (1994, 1205) се покажуваат ефектите на интелигибилноста на задоцнувањето. Тие пронаоѓаат задоцнување од 160 msec и го објаснуваат со интеграција меѓу визуелниот и звукот на слоговно ниво.

Познавањето на *паралингвистичките фактори* поврзани со говорот, како што се возраста и полот, овозможува дискриминација на акустичките обележја на гласот на говорникот од другите звуци во бучната околина (Summerfield, 1987).

Влијанието на возраста врз ефектите на аудио-визуелната перцепција го истражувале Ewertsen & Birk-Nielsen (1971), со испитаници на возраст од 20, 50 и 70 години. Тие забележале високо скорови кај 20-годишните испитаници во однос на 70-годишните. Најголем успех испитаниците покажале во услови на комбинирана (аудио-визуелна)

перцепција во однос на ниските скорови кога е во прашање само визуелната перцепција.

На значењето на аудио-визуелната перцепција во разбирањето на пораката кај лицата со стандарден слух укажуваат и **Erber (1969), Ewertsen & Birk-Nielsen (1971)**. Тие ги нотираат податоците дека 50% од аудиторните информации кои биле маскирани можеле единствено да се разберат преку аудио-визуелна перцепција.

Студијата на **Garstecki (1983)** извршена на група (млади и постари) испитаници со стандарден слух со материјал кој содржи зборови и реченици кои можат да се перципираат преку три модалитети: аудитивен, визуелен и аудио-визуелен, покажува високи скорови за помладите испитаници во однос на постарите, и тоа во корист на аудитивната и аудио-визуелната перцепција, сугерирајќи на податоците дека аудио-визуелната перцепција е побавна кај постарите испитаници.

На придонесот на визуелната перцепција кон аудитивната, односно на нивната комплементарност, на *еден сегментален ситејен* покажуваат повеќе истражувања.

Акустичката структура на консонантите често се карактеризира со низок интензитет, со краткотрајност и со брза промена на спектралните обележја, за разлика од вокалите чија акустичка структура е релативно интензивна, бавно се менува и траењето на овие гласови е подолго. Затоа спектралните обележја на консонантите се подложни на дисторзирани влијанија на бучавата во однос на спектралните обележја на вокалите, значи заклучуваме дека *во бучава е пошешко да се перципираат вокалиите*. Но, ако го имаме предвид фактот дека *консонанциите во секој јазик се носители на информацииите*, можеме да кажеме дека *улогата на визуелната перцепција е од посебно значење заради надоолнувањето на нецелосните акустички информации за правилна перцепција на консонанциите во бучава (Summerfield, според Bradarić, 1997, 7)*.

Summerfield (1987) утврдил дека во бучава со интензитет 18 dB над прагот на говорната дразба, дискриминацијата на фонемите била потполно неуспешна; кога говорната дразба била на ниво 12-15 dB под интензитетот

на белиот шум, се појавиле разликување на звучните и на беззвучните консонанти, односно перцепцијата на нивните обелжја, со натамошни промени на нивоата на сигналот и на бучавата се појавиле и дискриминацијата на другите карактеристики како начини на творба на консонантите.

На крајот, кога интензитетот на говорната дразба изнесувала 15 dB над интензитетот на бучавата, испитаниците аудитивно ги дискриминирале сите 24 консонанти.

Студијата на **Binnie, Montgomery, Jackson (1974)**, која ги испитува аудитивната, аудио-визуелната и визуелната перцепција на лицата со стандарден слух во услови на тишина и бучава со материјал кој се состои од 16 англиски консонанти комбинирани со вокалите, ги покажува следниве резултати:

Скоровите на визуелната перцепција од (43%) и адитивно-визуелната перцепција (48%) се слични со тенденција на растење на ниво од 18 dB, што сугерира на маргинализираната аудитивната компонента, како сегмент од аудио-визуелната перцепција.

Значајна поддршка на резултатите од предходното истражување овозможуваат и студиите на **Erber (1969)**, **Ewertsen & Birk-Nielsen (1971)**, кои утврдиле дека назализацијата и вокализацијата најмалку аудитивно се дискриминираат во услови на бучава, а аудио-визуелната перцепција ја подобрува дискриминацијата на назалите, на вокалите, на африкатите и на траењето како супрасегментен елемент.

Истражувањата на **Binine (1974)** се потврдени од **Walden, Prosek, Worthington (1975)**, според **Garstecki C.D. (1988, 166)**. Тие, испитувајќи ја улогата на визуелната перцепција во услови на аудитивна и на аудио-визуелна рекогниција со анализирање на атрикулаторните карактеристики, и имитирајќи услови на билатерално и сензоневрално слушно оштетување, ги анализирале вокализацијата, назализацијата, фриксијата, траењето, местото на артикулацијата и ликвидацијата на глајдовите.

Аудитивната перцепција во најмала мерка го помага утврдувањето на местото на творбата на гласот; Ликвидацијата на глајдовите е овозможена преку аудитивната перцепција; Визуелната перцепција овозможува дистинкција при назалноста, фриксијата, траењето, местото на творбата на гласот. Значи, перцепцијата на гласот не ја овозможуваат аудитивната и аудитивно-визуелната перцепција.

Во неадекватни услови на слушање при аудитивна перцепција на консонантите во слонови од типот консонант-вокал, како и во бучава во која е симулиран бел шум (Summerfield, 1987), така и аудитивната перцепција на лицата со перцептивни оштетувања на слухот (Walden, Prosek, Worthington, 1975), како и при слушање во услови на реверберација (Gelfand & Silman spored Bradari}, 1997), најпрвин се губат информациите за местото на творба на консонантите, додека аудитивната перцепција на звучноста и назалноста, како обележја на консонантите, се поотпорни на бучава.

Земајќи предвид дека акустичките обележја на консонантите се карактеризираат со помал интензитет во однос на звучноста и назалноста, значи дека аудитивната перцепција на консонантите е повеќе чувствителна на маскирање на бучавата, со викање или со намалена аудитивна осетливост.

Понатаму, акустичката енергија која е карактеристична за соодавање на консонантите се движи од средните до високите фреквенции, над 1 КHz, каде што лицето со перцептивна оштетување на слухот има најслаби остатоци, додека акустичката енергија, карактеристична за звучноста, и назалноста се концентрирани во подрачјата на ниските фреквенции под 1 КHz .

Успешната перцепција на звучноста, односно на назалноста, зависи од аспектите на аудитивната анализа, како што се фреквенциската и временската резолуција, така што при аудитивна перцепција на консонантите се перципираат фините спектрални структури, чие траење може да биде мошне кратко, или брзо се менуваат со оглед на фактот дека обично им претходат на вокалите, што е особено важно при слушање во

услови на реверберација. Лицата со перцептивни оштетувања на слухот во овие аспекти на анализата покажуваат особени тешкотии (Tyler, според Bradarić, 1997, 8).

Перцепцијата на звучноста, односно на назалноста на консонантите вклучува заменување на присутност и отсутност на акустичка енергија со брзина од неколку десетици милисекунди, па тие можат да бидат забележани со релативна скромна фреквенциска и временска резолуција на слушаот.

Повеќето истражувања укажуваа на разликата меѓу аудитивната и визуелната перцепција на консонантите. При визуелната перцепција најдистинктивно обележје е местото на нивното создавање, кое најуспешно се идентифицира и тоа во терминот *виземи*, а не консонанти, додека звучноста, односно назалноста, многу тешко визуелно се идентифицира.

Оваа нотација ја забележуваме кога имаме доследна замена на консонантите кои творат заеднички виземи, односно тие што се добро читливи и се создаваат во првата половина на усната шуплина, со своите звучни/беззвучни, односно назални/букални парови (Binnie, Jackson, Montgomery, 1976; Binnie, Montgomery, Jackson, 1974; Erber, 1974; Walden и сор. 1977; Walden и сор. 1981; Benguerel & Pichora-Fuller, 1982; Owens & Blazek, 1985; Lesner, Sandrige и Kricos, 1987).

Земајќи ги предвид резултатите од сите претходно наведени истражувања, можеме да резимираме дека **визуелната и аудитивната дистинкција на консонантите во деградирачки услови на перцепирање се во инверзен однос, затоа можеме да речеме дека аудитивната и визуелната перцепција на говорот на сегментално ниво се во комплементарен однос, односно јасните и прецизните ефекти на перцепцијата се резултат на нивната интеграција, но не и адиција, така што од овој однос произлегува предноста на бимодалната во однос на мономодалната перцепција на гласовниот говор кај лицата со стандарден слух и кај лицата со оштетен слух.**

2. УЛОГАТА НА ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ГОВОРОТ ВО ГЛАСОВНО - ГОВОРНАТА КОМУНИКАЦИЈА КАЈ ЛИЦАТА СО ОШТЕТЕН СЛУХ

Улогата на визуелната перцепција на говорот во гласовно-говорната комуникација кај лицата со оштетен слух добива поголемо значење доколку степенот на оштетеноста на аудитивниот рецептор е поголем. Но, ако го имаме предвид фактот дека кај лицата со оштетен слух за разбирање на говорот се користат и вибротактилни дразби кои ја заокружуваат мултимодалната перцепција, тогаш ќе биде неопходно во наредниот текст да ставиме нагласка на сите три модалитети: *визуелниот, аудитивниот и виброактивниот.*

Seewald и сор., според Bradarić (1997), ја определуваат критичната граница на која доминантна аудитивна перцепција на гласовниот говор ѝ отстапува место доминантната визуелна перцепција, таа се движи во висина на просечен губиток на слухот меѓу 80 и 90 dB.

Споменатите автори составиле тест за проценка на примарниот модалитет во перцепцијата на говорот кај децата со оштетен слух, „Тест за разбирање на зборовите по пај на идентификација на слика“ (Word intelligibility by picture identification test - WIPI). Тестот се состоел од 4 листи со 25 честици, покажани со видео. Листата 1 и 2 го доведуваат испитаникот во ситуација на конфликт меѓу аудитивните и визуелните информации, со истовремена визуелна продукција на пр. зборот „school“ е продукција од листа 1 и акустичка продукција на зборовите „broom“ од листа 2. Во паровите на зборовите исти се вокалите, а консонантите се различни. Листата 3 служи само за аудитивно, а листата 4 само за визуелно тестирање. Листата со конфликтните зборови се бодува двапати - еднаш за точноста на визуелна перцепција, и вторпат за точноста на аудитивна перцепција на презентираниите дразби. Со одземање на резултатите на визуелната перцепција од резултатите на аудитивната рецепција на

зборовите се добива примарен модалитет на перцепција на говорот. Истражувањето е спроведено на примерок од 15 деца што слушаат и 69 деца со конгенитални оштетувања на слухот, кои се движеле од лесна наглувост до практична глувост. Хронолошката возраст на сите испитаници се движела 7,5 до 14,8 години.

Резултатите од истражувањето покажуваат пораст на визуелната перцепција - доколку е поголем степенот на оштетувањето на слухот ($r = .84$), а намалување - кога е во прашање аудитивната перцепција.

Кај сите деца со стандарден слух примарен модалитет на перцепција е аудитивниот, а кај децата со оштетен слух поголем од 90 dB примарен модалитет е визуелниот. Исто така, кај децата со слушен амплификатор со губиток на слухот повеќе од 95 dB примарен модалитет е визуелната перцепција.

Преоѓањето од доминатна аудитивна на доминантна визуелна перцепција на говорната дразба се јавува од 80 до 90 dB, со што емпириски се потврдува мислењето на **Erber (De Fillipo, 1982)** дека практично глувите лица читаат говор од уста како примарен модалитет за примање на информации во процесот на гласовно говорната комуникација.

Визуелната перцепција кај прелингвално и постлингвално практично глуви лица претставува различни перцептивни процеси (**Mogford, 1987; Rodda & Grove, 1987; Dodd & Burnham, 1988**).

Постлингвално глувите лица во тој поглед се во значајна предност, бидејќи пред настанувањето на глувоста по природен начин, по пат на слушање, се усвојува јазикот и се развива говорот односно неговата фонолошка репрезентација.

Претходната фонолошка и јазичка компетенција овозможува користење на одредена стратегија со која превладува парцијалност на говорната порака примена по визуелен пат.

Наспроти ова, прелингвално глувите се во значително сложена положба, затоа што фонолошката и лингвистичка компетенција дури потоа се стекнува, односно се учи правилниот изговор на гласовите, содржината и употребата на јазикот, по пат на аудитивен, визуелен и

вибротактилен модалитет чија пропустливост за говорните информации значајно е ограничена. Во процесот на воспитувањето и образованието и рехабилитацијата на прелингвално глувите лица се стекнуваат одредени степени на говорно-јазична компетенција. Меѓутоа, нивните јазични знаења се недоволни (Pribanić, 1991; 1994; 1995; Silverman, Dressner и Guilfoyd, според Rodda и Grove, 1987; 1991; Paul според King и Quigley, 1985; Power и Quigley, 1973; Quigley, Montanelli и Wilbur, 1976) затоа тие значајно се оневозможени да користат различни извори на јазична редуанданца (Boothroyd, 1988) со која ќе превладаат ограничувањата на визуелната рецепција на говорот.

Улогата на аудитивниот модалитет како супоративен модалитет за читањето на говор од уста и од лице

Визуелната перцепција на гласовниот говор кај практично глувите лица е доминантен модалитет, но можноста аудитивно да перципираат истовремено некои компоненти на говорот значајно придонесува за подобро разбирање на говорната порака (Hull&Alpiner, 1976 според Bench).

Можноста аудитивно да се перципираат фундаменталните фреквенции на гласот значајно го подобрува разбирањето на говорот (Brooks & Frost; Grant, Ardell, Kuhl & Sprks;; Riesberg; Rosen, Fourcin&Moore; Hnath&Chisolm; според Boothroyd, 1988).

Слабите читачи на говорот од уста ја зголемуваат успешноста на перцепцијата на говорната порака за 30% до 70-80% на 100% (Boothroyd, 1988). Според овој автор, слушањето на фундаменталните фреквенции на гласот овозможуваат одредување на границите меѓу зборовите и фразите, што го забрзува процесирањето на визуелниот инпут, но воедно овој заклучок укажува на натамошна претпоставка добрите читачи поуспешно да ја одредуваат границата меѓу зборовите и речениците без акустички инпут.

Во секој случај, можеме да претпоставиме дека придонесот на слушањето на фундаменталните фреквенции на гласот за разбирање на

говорната порака со доминантен визуелен инпут се состои од користење на информации за прозодиските елементи на говорот - информации за ритмот, темпото, интонацијата на говорните структури, што помага на споменатото одредување на границите меѓу зборовите и речениците и ублажување на визуелната кортикулација.

Освен перцепцијата на супрасегментите, користењето на остатоците на слухот со амплификација на подрачјето до 500 Hz, во која се повеќето практично глуви лица кои имаат употребливи остатоци на слухот, овозможува примање на дополнителни корисни информации за спектралните обележја на говорот, кои можат да го потпомогнат читањето. Амплификацијата на говорниот сигнал во овој фреквенциски појас овозможува перцепција на првиот формант на некои вокали, перцепција на звучноста и назалноста и транзиција на предните консонанти.

Остатоците на слух на подрачјето до 1000 Hz, со амплификација, овозможува перцепција на првиот формант на средните вокали, вториот формант на задните и средните вокали и вториот формант на некои звучни консонанти (Stone & Adam, 1986).

Исто така, и во случај на аудиовизуелна перцепција на говорот се покажува дека визуелните и акустичките информации се наоѓаат во комплементарен однос. Преку визуелен пат најпрвин се примани информации за местото на творбата на гласовите и фриксијата, а со аудитивен пат за звучноста, за назалноста, за траењето, а во помала количина за местото на творбата и фриксијата. На тој начин лицата со имплантати визуелните информации ги користат за разликување на различни категории на виземи, а аудитивните информации во најголема мера за разликување на гласовите според звучноста во рамките на една категорија на виземи (Blamey и сор. Tyler и сор., според S. Bradarić, 1997, 13).

Врз основа на резултатите од истражувањата на аудиовизуелната перцепција на говорот на лицата со кохлеарен имплантат можат да се донесат два главни заклучока:

1. Аудитивната и аудиовизуелната перцепција на говорот на лицата со кохлеарен имплантат се покажа како поуспешна во случајот со повеќеканалните отколку со едноканалниот имплантат (**Ganc i sor.; Spillman и Dillier**, според **Bench, 1992**), како очекуван резултат со оглед на претходно наведените предности на повеќеканалните помагала

2. Исто така, се очекуваше (заради предноста која произлегува од комплементарниот однос на визуелната и на аудитивната перцепција на говорот) лицата со кохлеарен имплантат поуспешно да ги перципираат говорните дразби на сите нивоа на сложеност, во услови на аудиовизуелна, отколку само со аудитивна перцепција.

Со помош на очитувањето, успешноста на перцепцијата на говорот беше значајно подобра на сите нивоа.

Во аудиовизуелната перцепција на говорот на ниво на консонантите (испитана со помош на Тестот за конфузија на консонантите) успешноста се зголемува на 63%, од 36%, што била утврдена во услови на аудитивна перцепција.

На ниво на изолирани зборови, успешноста во услови на аудиовизуелната перцепција исто така значајно е повисока во однос на услови на аудитивна перцепција, така што таа достигнува просечно ниво од 79% (**Tyler и cop., 1988**, според **Bradarić S., (1997, 13)**).

Сите наведени резултати јасно сугерираат, во согласност со мислењата на повеќе автори, *дека кохлеарниите имплантираат не овозможуваат успешна перцепција на говорот само врз основа на слушање. Меѓутоа, користењето на акустичките информации, примени благодарение на ова помагало, претставуваат значајна помош на лицето во услови на очитување.*

Значи, *користењето на одредени акустички информации, примени по пат на конвенционално слушно помагало или со помош на кохлеарен имплантираат, претставува значајна помош при очитувањето на говорот на глувите лица.*

Улогата на вибротактилниот модалитет како супоративен модалитет за читањето на говорот од уста и од лице

Од самиот почеток на образованието и воспитанието на глувите деца, користењето на вибротактилното чувство како компензаторско чувство на говорот во перцепцијата на говорот зазема значајно место во постапките на изградбата на говорот кај тие деца.

Во рамките на *класичниот орален метод*, вибротактилното чувство се користело за дополнување на информациите примени по пат на читањето на говор од лице и од уста, особено во поглед на перцепцијата на звучноста и назалноста, како обележја на гласовите кои не се идентификуваат по визуелен пат. Вибротактилната перцепција на овие акустички обележја на гласовите се остварува непосредно со телесен контакт меѓу ученикот и учителот.

Со развојот на електроакустичката техника во последните шеесет години од XX век и со создавањето на оралниот метод (**Radovanović, 1995a**, според **Bradarić S., 1997, 15**), е воведена рехабилитација со специфични сензорни помагала - вибратори и вибраторни кутии, кои овозможуваат совршена вибротактилна перцепција на одредени обележја на акустичките дразби и тоа без непосреден телесен контакт меѓу рехабилитаторот и глувото дете.

Натамошниот развој на технологијата овозможил создавање на тактилни помагала кои особено се користат во рехабилитацијата на слушањето и на говорот, како и во секојдневната комуникација со глувите лица (**Weisenberger & Percy, 1994; Bench, 1992; Reed и соp., 1989; Plant, 1988, De Fillipo, 1978, 1984, 1982**).

Визуелната перцепција на гласовниот говор има посебно значење кај тотално глувите деца, но и кај практично глувите деца кои заради големата редукција на слухот и намалената динамика на слушањето намаат корист од употребата на слушниот апарат.

Некои автори (Erber, 1978; Erber & Cramer, 1974; De Filippo, 1982) сметаат дека голем број практично глуви деца аудитивно не ги перципираат амплифицираните нискофреквентните сегменти на акустичките дразби кои се примаат преку слушниот апарат, туку тактилно, односно вибротактилно. На тој заклучок нè наведуваат и резултатите од истражувањата (De Filippo, 1982) кои покажуваат дека праговите на нивните осети за слух се многу слични на праговите на тактилните осети, така што малите разлики во фреквенциите на акустичките дразби не се забележуваат подобро по пат на слушање во однос на тактилните осети.

Во такви случаи, овие автори се залагаат да се стави нагласка во користењето на сензорните помагала, особено на тактилните, наместо да се користи слушниот апарат, и тоа од повеќе причини (De Filippo, 1982) и тоа:

1. Звукот треба значајно да се амплифицира за да може лицето успешно да ги прими вибрациите преку слушниот апарат, при што се јавува опасност од акустички трауми;

2. Кожата во надворешното и на средното уво не мора да има осетливост на тактилните дразби еднаква на оние на другите делови на телото.

Можностите на примање на акустичките дразби по пат на вибротактилен модалитет се многу ограничени, како во поглед на примањето на информациите за траењето на интензитетот на акустичкиот сигнал, така и во поглед на неговите фреквенциски резолуции. Човечкото тело е најосетливо на ниските фреквенции (100-500 Hz). За да може да се стимулира рецепцијата на говорот, тактилното помагало мора да биде конструирано така што ќе се води сметка за тој вид ограничувања. За енкодирање мора да се одберат оние елементи на акустичкиот (говорниот) сигнал кои можат да се прилагодат на ограничените можности на спектралните анализи и на временската анализа на тактилниот модалитет, при што се земаат предвид оние елементи на акустичкиот сигнал кои се во комплементарен однос со оптичкиот сигнал, односно оние кои не можат да се перципираат по визуелен пат.

Постојат едноканални и повеќеканални вибратори, односно тактилни помагала. Едноканалните вибратори овозможуваат информации за присутноста/отсутноста на звукот, за интензитетот на говорот, односно за акцентуацијата, а некои се специјално конструирани на тој начин што на глувото лице му овозможуваат перцепција на фундаменталните фреквенции на гласот. (Boothroyd, 1989)

За да се надминат ограничувањата што произлегуваат од слабите фреквенциски резолуции на тактилниот модалитет, конструирани се повеќеканалните вибратори. Секој од постоечките канали, односно филтри, во овие помагала пропушта одредени фреквенциски појаси на акустичката дразба. Просторната одвоеност на пренесувачот на одредениот фреквенцискиот појас овозможува специјално кодирање на примените спектрални обележја на акустичката дразба.

Повеќеканалните вибратори ја зголемуваат успешноста во визуелната перцепција на говорот (17%) во однос на едноканалните (10%) (Waldstein, Robin S.; Boothroyd, Arthur, 1995, 690).

Двоканалниот вибратор Tactaid II (Weisenberger & Percy, 1994) се состои од нискофреквентен филтер, што пропушта фреквенции на акустичката дразба во распон од 100-1800 Hz, и од високофреквенцискиот филтер, кој пропушта фреквенции во распон од 1500-10000 Hz. Високофреквентниот филтер би требало да му пропушти информации на лицето за присутноста на високите фреквенции на акустичката дразба, како, на пример, за безвучните фрикативи и за африкатите (с, ш, ч), а така и за безвучните пловиви (п, т). Секако дека овие информации се особено корисни за оние глуви лица кои користат слушни апарати, со кои најчесто не можат да перципираат високофреквенциски компоненти на акустичката дразба.

Седмоканалниот вибратор Tactaid VII (Weisenberger & Percy, 1994), се состои од седум филтри кои филтрираат седум различни фреквенциски појаси во распон од 200-7000 Hz (200-400; 400-500; 500-700; 700-1200; 1200-1600; 1600-3000; 3000-7000). Истовремено активни се само два канала, при што каналите I-IV би требало да го репрезентираат првиот формант, а

каналите V-VII вториот формант на акустичките дразби. Освен информациите за ритамот, за акцентуацијата, за интензитетот и за траењето на говорната дразба, повеќеканалниот вибратор би требало да овозможи и примање на специфични спектрални обележја на акустичкиот сигнал. Високофреквентните канали би требало на лицето да му овозможат информации за безвучните фрикативи и за африкатите, а нискофреквенциските за звучноста на консонантите и на нискофреквенциските назални резонанци.

Информациите за говорната дразба примена по пат на вибратор, сама за себе, не овозможува разбирање на говорната порака (Erber, 1978; Bootroyd, 1989; Bernstein, 1992). Меѓутоа, користењето на вибротактилните осети значајно придонесува за подобро разбирање на говорната порака, односно неговиот најзначаен придонес се состои во овозможувањето на помошта при очитувањето.

Согласно повеќето истражувања кои ја евалуирале успешноста на читањето на говор од уста и од лице на соговорникот со и без овие помагала (Plant, G., 1988, 149), глумите лица значајно подобро го разбираат говорот кога, освен по визуелен, тој е пласиран и со вибротактилен начин. Притоа тренингот на перцепцијата на говорот со помош на вибраторот главно не траел повеќе од 50 часови.

Plant, G. (1988, 151), користејќи вкупно пет тестови, ја испитувал успешноста на очитувањето на вокалите, на консонантите и на речениците на примерок од три практично глуви возрасни испитаници. Тој утврдил дека само по пат на очитување испитаниците разбрале 57% од испитниот материјал, додека по пат на очитување во комбинација со користење на вибротактилните информации кои се добиваат по пат на едноставен едноканален вибратор точно перципирале 64,5% од материјалот.

Со анализа на резултатите на очитување на бесмислените слогови од типот консонант-вокал А, утврдено е дека, од вкупно 12 консонанти, успешно визуелно се перципирани 56,5% од консонантите, односно 67,5 по пат на очитување со истовремено користење на вибраторот.

Plant, G. (1988, 152) го потврдил овој резултат со уште едно свое истражување во кое учествувало едно постлингвално практично глуво возрастно лице, користејќи двоканален вибратор (Tactaid II), што било опфатено со тримесечен тренинг-употреба на вибраторот, во вкупно траење од 20 часа. Во услови на ваква бимодална перцепција на слоговите, повторно е утврдено значајно поуспешното препознавање на консонантите, значајно поуспешното разликување на звучните од беззвучните консонанти и назалните консонанти од нивните букални парови според местото на творбата. Испитаникот, исто така, со оглед на начинот на творбата, правел значајно помалку грешки во препознавањето на пловивите и на сонантите.

Истражувањата на **Lynch и сор.** (според **Weisenberger & Percy, 1994**) покажуваат дека е значајна предноста на мултимодалната рецепција на говорната дразба (очитување со користење на слушен апарат и вибратор) во однос на мономодалната или бимодалната перцепција во која било комбинација на два модалитета).

Некои истражувања покажуваат дека „Тадома методот“ што значи „мануелна форма на визуелната перцепција на говорот“ или добивање на говорните информации со поставување на раката на лицето од говорникот и следење на артикулациониот процес, е мошне ефикасен во отчитувањето (**Durlach, Reed, Braid, Schultz & Norton, 1982** според **Plant, Geoff; Gnosspelius, Johan; Levitt, Harry, 2000, 174**).

Reed (1995), според **Plant, Geoff; Gnosspelius, Johan; Levitt, Harry, (2000, 174)**, верува дека Тадома - тактилниот вибратор овозможува слична перцепција на информациите добиени преку „ларингеалните вибрации, движењата на усните, движењата на вилицата и воздушната струја на усните“, така што глумите лица вршат дистинкција на консонантите.

На овој принцип се обучуваат слепоглумите лица, затоа што со својата рака ги зафаќаат образите, усните, брадата и грлото на соговорникот и така ги препознаваат гласовите во зборовите. На пример, на тој начин Хелена Келер, Олга Скојакадова, Лаура Брицман и други со

помош на Лармовата азбука и со други методи на дерматолексија се обучувале на оралниот метод.

II. ДЕЛ

ПРИМАЊЕ И ОБРАБОТКА НА ЈАЗИЧНИТЕ ИНФОРМАЦИИ ПРИ ЧИТАЊЕТО НА ГОВОР ОД УСТА И ОД ЛИЦЕ

Се поставуваат прашањата: Како тече процесот на примање и на обработка на јазичните информации примени преку визуален модалитет? На кое најниско ниво ги перципираме изолираните гласови и како доаѓаме до смислата на пораката? Како тече тој процес и од што зависи неговата успешност?

Читањето на говор од уста и од лице претставува тешка задача затоа што артикулациските движења при продукција на одреден број гласови воопшто не се видливи или се слабо читливи на усните, како, на пример, при изговорот на веларите.

Освен тоа, многу е тешко или воопшто невозможно, визуелното разликување на гласовите кои се создаваат на исто место, а меѓусебно се разликуваат по звучност, по назалност и по начинот на творба, како на пример (разликување на б и м односно п, или разликувањето на д од т или н, меѓусебното разликување на гласовите ц, з, с или ч, џ, ж, ш итн.)

Можеме да заклучиме дека по визуелен пат можеме да го перципираме само местото на творба како обележје на консонантите, и тоа на добро видливите гласови, додека останатите обележја се перципираат по аудитивен пат. Затоа, во услови кога говорот се перципира само по визуелен пат, доаѓа до замена на гласовите. Значи, ние не можеме точно да ги идентификуваме сите гласови на македонскиот стандарден јазик, како на пример, гласовите б, п, м не ги идентификуваме како три дистинктивни единици на говорот, туку како една, затоа што визуелно не можеме да ги разликуваме. Бројот на најмалите разликувани единици во визуелната перцепција на говорот е помал од нивниот број при

аудитивната перцепција на говорот. Овие најмали разликувани единици во визуелната перцепција на говорот Fisher (1968) ги нарекол „визуелни фонеме“. Терминот визуелна фонема е скратен во терминот **визема** за да го насочи вниманието на соодветниот критериум за дефинирање на поимите виземи и фонеме.

За истражувањата на групирањето на вокалите и консонантите во виземи и за нивното влијание во гласовниот контекст на видливоста на вокалите и консонантите поопширно е изложено во поглавјето во кое е елаборирана структурата на говорната дразба како објективен фактор од кој зависи успешноста на читањето на говорот од уста и од лице.

Овој дел од труд е посветен на особеностите на гласовниот говор по визуелен пат, при што ќе ги истакнеме само најважните заклучоци на споменатите истражувања.

Во истражувањата за прочитувањето на вокалите и на консонантите во бесмислените слогови испитаниците поуспешно ги прочитувале вокалите отколку консонантите (Wozniak Jackson, 1979, според Jackson P., 1998: 104), односно *вокалиите се почистливи од консонанциите*.

Во истражувањата за групирање на консонантите во виземи (Erber, 1974; Binnie и сор., 1974; Binnie и сор., 1976; Walden и сор., 1977; Walden и сор., 1981; Owens Blazek, 1985; Lesner и сор. 1988, 102), како универзална визема се појавуваат виземиие /p, b, m/, /f, v/, а консонанциите /š, ž, č, dž/ претставуваат релативно стабилна визема. Можеме да кажеме дека овие гласови се највидливи, често се заменуваат во рамките на истата група, а релативно ретко се заменуваат со гласовите од другите групи според местото на творба.

Групирањето на преостанатите гласови во виземи варираат од истражување до истражување. Слабо видливите гласови /t, d, n, s, z, l, j, k, g, h/ не покажуваат според овие резултати универзална тенденција на групирање на виземскиите групи, односно не се групираат секогаш на ист начин, како што би се очекувало според местото на творба. Тешко се видливи и почесто се заменуваат со гласовите од другите групи според

месито на ѝворба, но нивноо заменување со друѓиѝе ѝласови не е доследно ѝуку е конфузно.

Можеме да заклучиме дека консонанѝскиѝе виземи /p, b, m/, /f, v/, /š, ž, č, dž/ се добро чииливи, консонанѝиѝе t, d, n, s, z, s, и r се ѝослабо чииливи, а ѝласовиѝе k, g, h се најслабо чииливи.

Консонантите се најслабо видливи кога се наоѓаат во опкружување на вокалите (Erber, 1974; Owens Balzak, 1985 според Jackson P., 1998: 101) Вокалот у е затворен, така што при неговата артикулација усните се собрани, односно положбата и движењата на артикулаторите, во прв ред јазикот се слабо видливи, што ја отежнува визуелната дискриминација односно идентификацијата на консонантите.

Најлесно се видливи во опкружување на вокалот /a/, при чија артикулација усните се во неутрална положба. (Erber, 1974, Owens Balzak, 1985, според Jackson P., 1998: 109).

Најусѝешно очииување на вокалиѝе се забележува коѓа ѝиѝе се во неѝтрален консонанѝски конѝексиѝ, односно оѝкружување на веларниѝе консонанѝи /како во слоѓовиѝе h-a-g/, а најнеусѝешно се оѝчииувааѝ во оѝкружување на билабијалиѝе и лабиоденѝалиѝе како на ѝример b-o-p или f-i-v (Montgomery, Walden, Prosek, 1987, според Jackson, P., 1998, 110).

Наведените резултати најдобро го илустрираат фактот дека читањето на говорот од уста и од лице е тешка и напорна задача, така што визуелниот медиум е многу несовершен за примање на акустички дразби.

Со оглед на претходниот заклучок, **се поставува прашањето за начинот на компензација при слабата видливост на говорниот сигнал?** На кој начин се пополнуваат празнините што настануваат во визуелната рецепција на говорниот сигнал заради слабата видливост на неговите елементи? Како доаѓаме до значењето на говорната порака на основа на парцијалниот инпут?

Досегашните истражувања кои го испитуваа психолошкиот аспект на визуелната перцепција на говорот, односно когнитивните функции како капацитетот на работната меморија и фонолошките способности (Arnold,

1997; Campbell, 1998; Dodd Burnham, 1998; Cowie Douglas-Cowie, 1992; Dodd Campell, 1987) според Ronnberg, Jerker, Anderson, Jan; Samuelsson, Stefan; Soderfeldt, Birgitta; Lyxell, Bjorn; Risberg, Jarl, (1999, 5) упатуваат на фактот дека е индикативно користењето на визуелното скенирање и можноста за соодветното користење на стратегијата за фонолошко декодирање на визуелниот говор.

Некои автори (Luxell, 1989; Luxell Ronneberg, 1987a, 1987b, 1989; Ronnberg, 1990, 1993, 1995a, 1995b, 1996) според Ronnberg, Jerker, Anderson, Jan; Samuelsson, Stefan; Soderfeldt, Birgitta; Lyxell, Bjorn; Risberg, Jarl, (1999, 6) ставаат нагласка на важните способности кои учествуваат во процесирањето на визуелната перцепција на говорот и во исто време го употребуваат терминот *когнитивна архитектура* на генералните способности при читањето на говор од уста и од лице:

- Способности за декодирање на зборовите преку движењата на усните на говорникот, преку типична фонолошка база и систем на лексички пристап;
- Брзината во пристапот и процесирањето на лексичките информации од долготрајната меморија;
- Способноста за разбирање на информациите во реченицата во целина.

Декодирањето на изговорените зборови зависи од екстензијата на зачуваната фонологија кај лицата со оштетен слух. (Luxell, 1994; Ronnberg, 1993; Ronnberg, Samuelsson Lyxell, 1998a) според Ronnberg, Jerker, Anderson, Jan; Samuelsson, Stefan; Soderfeldt, Birgitta; Lyxell, Bjorn; Risberg, Jarl, (1999, 6)

Значи, повеќето студии укажуваат на фактот *дека когнитивните способности претставуваат значаен предикатор во успешноста на визуелната перцепција на говорот кај глувиите деца*, (Berstein, Demorest Tucker 1998; Dodd Murphy, 1992; Tillberg, Ronnberg, Svard Ahlner, 1996, според Ronnberg, Jerker, Anderson, Jan; Samuelsson, Stefan; Soderfeldt, Birgitta; Lyxell, Bjorn; Risberg, Jarl, (1999, 6) но други истражувачи ставаат нагласка на *влијанието на фацијалните карактеристики врз*

усиешноста на ошчишување на говорот кај конвенционално злуви лица (McCullough Emmorey, 1997) според Ronnberg, Jerker, Anderson, Jan; Samuelsson, Stefan; Soderfeldt, Birgitta; Lyxell, Bjorn; Risberg, Jarl, (1999, 6), слушните помагала (Berstein, Tucker Auer, според Ronnberg, Jerker, Anderson, Jan; Samuelsson, Stefan; Soderfeldt, Birgitta; Lyxell, Bjorn; Risberg, Jarl, (1999, 6) како и способноста за кортикална реорганизација. (Wolff Thatcher, 1990, според Ronnberg, Jerker, Anderson, Jan; Samuelsson, Stefan; Soderfeldt, Birgitta; Lyxell, Bjorn; Risberg, Jarl, (1999, 6)

При менталната селекција на можните значења на непотполната порака, ние се служиме со различни правила или со ограничувања на јазикот, така што тие ограничувања го чинат тој јазичен контраст. Значи, изворите на јазичниот контраст што ги користиме во перцепцијата на непотполната порака се следниве ограничувања:

1. Тематски ограничувања, што се однесуваат на познавањето на темата на разговорот која ја намалува неизвесноста при перцепцијата на говорот. Познавањето на темата на разговорот значајно ја намалува ентропијата, односно неизвесноста, т.е. бројот на можните избори или решенија.

2. При надополнувањето на непотполната порака користиме *фонолошки ограничувања*. Говорната порака на секој јазик е пократка во рамките на дефинираниот фонолошки систем, така што и надополнувањето на елементите од пораката кои недостасуваат е пократко во рамките на истиот состав. Ако во хрватскиот јазик недостасува некој глас или буква, ние никогаш не можеме да претпоставиме кој глас недостасува, затоа што во хрватскиот јазик не постои пренагласен глас како во германскиот јазик (уи), (Bradarić, 1997, 23).

3. Понатаму користиме и лексички ограничувања. Познавањето на зборовите на одреден јазик понатаму ја намалува можноста во изборот. Ако имаме збор M_C_, тогаш во рамките на хрватскиот лексички состав можни се само неколку значења: месо, миса, мост,

маст. Сите други комбинации се бесмислени, не го сочинуваат зборот и не се вклопуваат во лексичкиот состав (Bradarić, 1997, 23)

4. Со оглед на тоа дека сите објекти во светот во кој живееме, како и зборовите како нивни симболи, се наоѓаат во ограничен број на меѓусебни односи неопходно е да ги користиме и *семантичките ограничувања* на јазикот. Ако го изговориме зборот риба, тогаш таа се доведува во семантички однос со ограничен број други зборови: море, пливање, печење, готвење, јадење, риболов и друго, но не се воспоставува вообичаен семантички однос со зборовите: астронаут, машина, клавир и друго. Ако ја имаме синтагмата (Заступнички___ Сабор), тогаш познавањето на семантичките односи на зборовите „Заступнички“ и „Сабор“ ни го олеснува претпоставувањето на бараниот збор „дом“. Значи, познавањето на тие семантички односи го олеснува надополнувањето на парцијалните јазични информации. (Bradarić, 1997: 23),

5. И на крајот, во претпоставувањето ги користиме *синтаксичките ограничувања на јазикот*, бидејќи во секој јазик постои утврден редослед на зборови во реченицата. Ние не можеме да очекуваме реченицата да се појави со следниов редослед: *Денес кино одам*, туку со редоследот , „Денес одам во кино“.

Значи, заклучуваме дека во обработката на непотполните јазични информации празнините се надополнуваат со користење на извори на јазични контрасти.

Користењето на јазичните контрасти зависи од јазичната компетенција на глумата личност, така што јазично компетентна личност во обработката на јазичните информации ќе се користи поуспешно со јазичните контрасти.

Јазично некомпетентната глумата личност не може успешно да ги користи јазичните контрасти и ќе мора повеќе да се повикува на декодирањето на најниските лингвистички структури - гласовите односно групата на гласовите.

Кога зборуваме за перцепцијата на говорот воопшто, оттука и за визуелната оперцепција на говорот, разликуваме два основни модела на когнитивна обработка на јазичните информации, тоа се моделите „**bottom-up**“ и „**top-down**“ модели на процесирање.

Bottom-up моделот на когнитивна обработка на јазичните информации буквално значи "од дното кон врвот". Тоа значи дека лицето во перцепцијата на говорот во значајна мерка се потпира на зафаќање на колку е можно поголем број елементи на говорот на најниско лингвистичко ниво – гласовите кои го конструираат зборот односно пораката, за да се дојде до до врвот на когнитивната обработка или до значењето на пораката.

Колку што е пониско нивото на јазичната компетенција на глувото лице, помали се можностите за користење на јазичните контрасти. Во тој случај тоа ќе мора да се потпира на декодирањето на артикулаторното движење на соговорникот, односно на користењето на овој модел, и на тој начин побавно ќе доаѓа до значењето на пораката.

Изразот **top-down** значи "од врвот кон дното", односно, при перцепцијата на говорната порака, лицето кое се користи со овој модел или со оваа стратегија, се потпира на зафаќање на смислата на пораката, а не на декодирање на секој поединечен елемент. За овој **top-down** модел е карактеристично нагласеното користење на изворите на јазичните контрасти, особено на семантичките и на синтаксичките информации (**Yeni-Komshian, 1993**) поврзани со говорниот сигнал, а тоа е можно доколку лицето ја стекнало нужната лингвистичка компетенција.

Во секојдневната комуникација се служиме со двата наведени модела, односно мислиме на третиот модел или **интерактивниот модел** на процесирање на јазичните информации (**Yeni-Komshian, 1993**).

III. ДЕЛ

ДЕТЕРМИНАНТИ НА УСПЕШНОСТА НА ЧИТАЊЕТО НА ГОВОР ОД УСТА И ОД ЛИЦЕ

Досегашните истражувања кои ги разоткриваат детерминантите на читањето на говор од уста и ја расветлуваат дивергентноста на релевантните аспекти кои го чинат целокупниот процес на визуелната перцепција ќе бидат прикажани во наредниот текст.

1. ОБЈЕКТИВНИ ФАКТОРИ ШТО ЈА УСЛОВУВААТ УСПЕШНОСТА НА ЧИТАЊЕТО НА ГОВОР ОД УСТА И ЛИЦЕ - ОПТИЧКИОТ МОМЕНТ ВО ПРОЦЕСОТ НА ЧИТАЊЕТО НА ГОВОР ОД УСТА И ЛИЦЕ

Физички услови под кои се одвива читањето на говор од уста и од лице

Најразлични истражувања укажуваат на оптималните физички, односно на оптичките услови на визуелната перцепција на говорната дразба. Во досегашните истражувања се испитувани влијанието на аголот на гледање во хоризонтална и вертикална рамнина во однос на говорникот, односно влијанието на аголот на осветлувањето на лицето на говорникот, влијанието на оддалеченоста на читачот од говорникот и влијанието на осветленоста на заднината на говорникот за успешна визуелна перцепција на говорот.

a/ Аголот на гледање на лицето на говорникот во хоризонтална рамнина

Во некои истражувања се направени испитувања со цел се утврди дали визуелната перцепција на говорот е поуспешна ако читачот го гледа говорникот „enface“ (под агол од 0 степени), од профил (под агол од 90 степени) и од средишна аголна положба од 45 степени.

Neely (според Erber, 1974) утврдил благо опаѓање на успешноста на отчитување (на примерок од возрасни лица кои слушаат), и тоа со прогресија на аголот на гледање од преден (0 степени), преку среден (45 степени) до 90 степени.

Larr (според Erber, 1974), наспроти тоа, вршејќи испитување на примерок на возрасни испитаници без оштетување на слухот, утврдил малку поголеми резултати во отчитувањето на зборовите и речениците кога испитаниците го гледале говорникот снимен на видео снимки под агол од 45 степени, отколку кога го гледале снимен под агол од 0 и 90 степени.

Nakano (според Erber, 1974) утврдил дека успешноста на глувите деца надобро ја согледуваме кога се во прашање бесмислени слогови под агол од 45 степени.

Erber (1974) ја испитал успешноста на единаесет прелингвално глуви деца на хронолошка возраст 13-16 година во отчитувањето на именките (вкупно 180) зборови и утврдил дека тие покажуваат подобри резултати при визуелната перцепција на говорот на „живите“ говорници под агол од 0 (односно 45) степени, отколку при агол од 90 степени. Кога го перципирале говорникот од профил, успешноста во отчитувањето била помала за 14-22%. Erber претпоставува дека е можно, гледајќи го говорникот од профил, точно да се идентификуваат билабијалите, лабиоденталите и лингводенталите, додека останатите консонанти и некои вокали од овој агол се тешко читливи.

Спротивно на неговиот заклучок, резултатите од истражувањето на Wozniak & Jackson (1979) покажуваат дека визуелната перцепција на вокалите (а, о, и, у) и дифтонзите (аU, еI, аЕ, аI, оU, оI, ји...) во англискиот јазик во слоговите од типот /h/-V-/g/, кои биле говорени од страна на еден говорник на видео лента, под агол од 0 и 90 степен, не укажуваат на значајни разлики во успешноста на отчитувањето на вокалите и на дифтонзите под два различни агли на гледање на примерок од 10 испитаници.

Ijsselijk (1992) го испитувал отчитувањето на различни говорни структури кај 80 глуви деца на возраст 8-18 година, при што тие го перципирале лицето на говорникот на екран снимен „enface“, и 2/3 во профил, во ситуација кога му биле снимени само усните на говорникот. Ijsselijk не утврдил значајни разлики во успешноста на отчитување на говорот со оглед на различните агли на гледање.

Со оглед на неконзистентноста на резултатите од различните истражувања, можеме да кажеме дека сепак се забележува *нагласена тенденција за успешност на визуелната перцепција на говорот кога читачот се забележува од профил, односно под агол од 90 степени.*

б/ Аголот на гледање на лицето на говорникот во вертикална рамнина

Некои истражувања покажуваат дека визуелната перцепција на говорот е поуспешна ако читачот е во ниво на говорникот (под агол од 0 степени), односно ако читачот е под нивото на говорникот или ако лицето и устата на говорникот се гледа одозгора.

Berger, Garner, Sudman (1971), според Erber (1974), на примерок од возрасни лица со стандарден слух, утврдиле дека нема разлика во успешноста на отчитувањето на вокалите и на консонантите под двата наведени услови на визуелна перцепција на говорните дразби.

Во споменатото истражување на Erber (1974), на примерок од 6 прелингвални глуви деца, од кои две седеле во ниво на говорникот, две под нивото на говорникот (го гледале говорникот во вертикална рамнина од -30 степени), а две над нивото на говорникот (под агол од +30 степени), *не се утврдени разлики во успешноста на отчитување на зборовите.*

Тој ја истакнува потребата од натамошни истражувања со цел да се утврди интеракцијата на различните агли на гледање во оваа рамнина со различни агли на осветлување на лицето на говорникот, се разбира со поголем број испитаници.

в) Аголот на осветлување на лицето на говорникот

Erber во споменатото истражување се обидел да утврди дали визуелната перцепција на говорот е поуспешна ако светлото паѓа на лицето на говорникот однапред (под агол од 0 степени), од страна (под агол од 45 степени) или одозгора (под агол од 90 степени). Тој утврдил дека глувите деца поуспешно ги отчитуваат зборовите кога светлото паѓа на лицето на говорникот под агол од 0 односно од 45 степени, отколку кога говорникот е осветлен одозгора. Авторот *сметта дека во ситуација кога лицето на говорникот е осветлено однапред или од страна е можно да се перципираат артикуларните движења на повеќето од вокалиите и консонантите, додека во ситуација кога е изворот на осветлување над говорникот, артикуларните движења при продукција на гласовите кои настануваат во задните делови на усната шуплина не е можно да се дискриминираат.*

д) Оддалеченост на читачот од говорникот

Mulligan (според Erber, 1974), го испитувал влијанието на оддалеченоста на читачот од говорникот врз успешноста во отчитувањето на речениците, при што говорникот бил снимен на видео лента, а оддалеченоста на читачот од екранот, односно од говорникот, варираше од 5 до 20 стапки (1 стапка = 30,48 см). Не е утврдена поврзаноста меѓу оддалеченоста и резултатите на тестот за отчитување.

Taaffe (според Erber, 1974) исто така не ја утврдил поврзаноста меѓу оддалеченоста на возрасните лица со стандарден слух (која варираше од 12 до 40 стапки) и успешноста во отчитувањето, како и меѓу величината на проектираната слика на екранот и успешноста во отчитувањето.

Neely (според Erber, 1974) исто така не утврдил разлика меѓу оддалеченоста на возрасните лица со стандарден слух од говорникот (од 3 до 5 стапки) и успешноста во отчитувањето.

Berger, DePompei и Droder (според Erber, 1974) не утврдиле значајна разлика во успешноста на отчитувањето на вокалите во едносложни зборови и оддалеченоста (од 6-24 стапки) меѓу возрастните испитаници со стандарден слух.

Erber (1971) утврдил дека под светло кое директно ја осветлува устата на говорникот успешноста на отчитувањето на глумите деца расте за 11% при оддалеченост од 100 стапки од говорникот, а за 75% при оддалеченост од 5 стапки.

Во своето истражување Erber (1974) ги потврдил резултатите од претходно наведеното истражување, но значајно е дека *успешноста оѓа со оддалечување на читачот од говорникот за 1%, а што е во корелација со агол на гледање од 0 до 45 степени, додека под агол на гледање на говорникот од 90 степени, со намалување на оддалеченоста, има ефект само оддалеченоста од 12 стапки, а што нема успешност во отчитувањето.*

д) Осветленоста на заднината на говорникот

Erber во споменатото истражување исто така утврдил дека светлото на заднината само по себе не ја намалува успешноста во отчитувањето на зборовите, туку несразмерноста во осветлувањето на лицето и на заднината. Авторот исто така *препоставува дека посоењето на оптичките услови за отчитувањето на зборови се многу значајни за лицата со слаба јазична компетенција, односно за помалите деца со оштетен слух, кои во поголема мерка ја користат „bottom-up“ стратегијата за обработка на информации, или што поголемо зафаќање на бројот на елементите на зборови на најниско лингвистичко ниво - гласови кои го конструираат зборот. Лицата со повисока јазична компетенција ги користат изворите на јазичните контрасти, и затоа во визуелната перцепција на зборови во помала мерка се поопираат на декодирање на секој зборен елемент и*

иосїоењейо на условїе за визуелнаїа перцейџїја на гворорї кај иїе лица е од иомало значење.

Во тој случај, заклучува **Erber (1974)**, просторот во училищата треба да се организира на тој начин што клупите на учениците треба да бидат распоредени во форма на буквата „V“ а не во полукруг или во форма на буквата „U“, а наставникот треба да биде свртен со лицето, а учениците со грбот кон изворот на светлината.

Структура на говорниот стимулус

а) Вокали и консонанџи

Во проучувањето на визуелната перцепџија на говорот, на најниско лингвистичко ниво - на ниво на вокали и консонанти кои ја конструираат говорната порака, се применува концептот на виземата. **Fisher (1968, 800)**, според **Jackson, L. P., (1988, 100)** го воведува терминот „визуелна фонема“ која се дефинира како „која било единсївено и конїрасїно визуелно перџиїирана единица“- „*any individual and contrastive vizually perceived unit*“. Терминот визуелна фонема јо скратува во терминот **визема**, така што го насочил вниманието на складноста меѓу визуелно-перцептивната единица и нејзиниот визуелен еквивалент.

Фонемите покажуваат алофонски варијации зависно од опкружувањето на говорните звуци во кои се наоѓаат. Иако тие благо се разликуваат една од друга, алофоните сепак се препознаваат како варијации на една иста контрастна единица. Виземите содржат повеќе од еден говорен звук, но степенот на нивниот меѓусебен контраст е помалку прецизен отколку што е случајот со алофоните кога се во прашање фонемите. Звучите во рамките на една визема се карактеризираат со визуелно екстремно слични движења на говорните органи и затоа сите ги перџипираме како единствен образец. Виземите можат исто така да содржат и еден единствен говорен звук. Таа фонема, според **Jackson, L. P., (1988, 101)**, **Owens & Blazek (1985, 391)**, ја нарекуваат *независна фонема*, односно се дефинира како „*консонанџої кој како визуелна дразба*

йредизвикува во најголем дел йправилни реакции, и на кој рејко се реаѓира со замена на друѓи консонанџи“.

Друг клучен фактор во одредувањето на виземата е критериумот за вклучување на виземите во виземска целина. Во повеќето истражувања се користи критериумот од 70% до 75%. Критерумот од 70% внатре во групата значи дека одредениот глас /p/ може да се препознае како таков или да биде заменет со некој друг глас /p/, /b/ или /m/, истото се однесува и на гласовите /b/ и /m/ кои й припаѓаат на групата на билабијалите, со што можеме да утврдиме дека сочинуваат единствена визема.

Сите истражувања за *ѓруйирање на консонанџиџе во виземи* Erber, (1974); Binnie, Jackson, Montgomery (1974); Binnie, Jackson, Montgomery (1976); Walden, Prosek, Montgomery, Scherr&Jones (1977);Walden, Erdman, Montgomery, SchwarizProsek (1981); Owens&Blazek (1985); Lesner, Sandridge, Kricos (1987) користеле 16 или повеќе консонанти во задачите за идентификација на бесмислени слогови, користејќи вокално опкружување на гласот /a/ во слоговите од типот консонант-вокал или вокал-консонант-вокал. Критерумот за одредување на виземата бил барем 70% идентификација на одредениот глас, внатре во групата или, во истражувањето на Binnie, Jackson, Montgomery (1976), 75% идентификација.

Како универзални виземи во сите истражувања се појавуваат /p, b, m/, /f, v/. Во истражувањето на Walden, Prosek, Montgomery, Scherr & Jones (1977), консонантите s, z, ŝ се создаваат во иницијалното испитување, пред спроведувањето на тренингот, како единствена визема, додека во финалната позиција по спроведениот тренинг тие се раздвојуваат во две виземи /s, z/ и /ŝ, /. Групирањето на останатите виземи варира во различни истражувања. Послабо видливите консонанти /t, d, n, s, l, j, k, g, h/ според овие резултати не покажуваат универзална тенденција на групирање на виземските целини. Со оглед на тоа дека вокалното опкружување, како критериум за одредување на виземите во сите наведени истражувања, било еднакво, оваа разноликост на резултатите се објаснува со слабата видливост на наведените гласови, како и со разликата во читливоста на говорникот и со разликите во објективните услови под кои се отчитуваат бесмислените

слогови. Но во ниедно истражување не се претпоставува релацијата меѓу фонолошката компетенција на читачот, односно точноста на неговата сопствена артикулација, од една страна, и успешноста на визуелната перцепција на движењата на артикулаторот на говорникот при продукцијата на говорните сигнали, од друга страна.

Таа релација, како и лингвистичката компетенција на читачот и неговата успешност во отчитувањето на речениците, односно на дискурсот, се чини очигледна. Значи, логично е да се претпостави дека фонолошката компетенција на читачот, подеднакво како и неговата лингвистичка компетенција, е значаен предикатор на неговата визуелна перцепција на говорот. Со оглед на очигледната улога на карактеристиките на говорот на говорникот и на фонолошката компетенција на читачот во визуелната перцепција на гласовите, најголемо ниво на интерпретација за донесување на генерализација за видливоста на гласовите е нивото на нивното групирање во виземи, а не деталната поделба и рангирањето на одделните гласови според видливоста.

При аудитивната перцепција на говорот алофоните ги препознаваме како единствена форма дури и во различни фонемски контексти, додека ситуацијата при визуелната перцепција на говорот е поинаква. Различни вокални и консонатски опкружувања на одредени гласови во значајна мерка влијаат на неговото групирање во виземи. Со оглед на тоа што артикулациските движења при продукцијата на одреден глас се менуваат под влијание на артикулаторните движења кои настануваат при продукција на соседните гласови, артикулациските движења на одредени консонанти и вокалните групи го карактеризираат новиот, единствен квалитет, и таа појава се нарекува *коартикулација*. Коартикулацијата, значи, значајно влијае на видливоста на гласовите.

Erber (1974) и Owens & Blazek (1985), според Jackson L.P. (1988, 109), го испитувале *влијанието на контекстот на визуелното разбирање на консонантите*. Тие користеле бесмислени слогови од типот V-K-V со 75% критериум на интергрупна идентификација. Во истражувањето на Erber

учествувал „жив“ говорник, додека во другите истражувања говорникот бил снимен на видео лента. Утврдено е дека консонантите биле најмалку видливи кога се наоѓаат во опкружување на вокалот /u/. Во истото истражување консонантите во опкружување на овој вокал се групирале во шест виземи, додека во истражувањето на Owens и Blazek само во две виземи. Исто така е интересно тоа што во истражувањето на Erber консонантите s, š, z и ž се групирале во опкружувањето на вокалот /u/ во заедничка визема, додека тоа не било случај со опкружувањето на вокалите /a/ и /i/. Се мисли дека тродимензионалноста на објектот на визуелната перцепција во истражувањето на Erber придонесува за негова подобра разбирливост, но не е можно на различноста на резултатите да влијаат карактеристиките на говорот на говорникот. Иако најмал број на виземи се појавиле во опкружувањето на вокалот /u/, видно е дека во сите три вокални контексти се појавуваат 5 универзални виземи, што значи дека веројатно разликите во говорот на говорникот како ефекти на коартикулација најзначајно влијаат на видливоста на слабо видливите консонанти /t, d, n, s, z, k, g, h, l, j/.

Benguerel & Pichora-Fuller (1982) во своето истражување користеле симетрични и асиметрични (K1-V-K2) слогови (вкупниот број на слогови бил 81), составени од вокали /i, ae, u/ и од консонанти /p, t, k, , š, s, f, w, th/.

Пет читатели со стандарден слух и пет испитаници со оштетен слух ги отчитувале слоговите на видео лента на која бил снимен говорникот за кого се сметало дека има многу добар и разбирлив говор. Добро видливите консонанти /p, f, w, th/ биле многу успешно отчитани (точноста изнесува 83%-100%). Во ова истражување, како и во останатите, се генерирале 5 универзални виземи. Повторно се покажало дека консонантите, главно, билабијалите, лабиоденталите и палаталите, можат по визуелен пат успешно да се дискриминираат во однос на местото на творбата, додека начинот на нивната творба не е можно визуелно да се перципира со оглед на ова обележје, најчесто доаѓа до нивно заменување со другите консонанти.

Опкружувањето на вокалот /u/, кое се состои од три користени вокали, се покажало невидливо, најмногу се нарушувала видливоста на консонантите во медијална позиција, што е резултат кој се поклопува со резултатите на Erber (1974) и на Owens & Blazek (1985).

Врз основа на сите изложени резултати може да се заклучи дека ефектите на *коартикулација, односно различније вокалски опкружувања, значајно влијаат на усешноста на визуелната перцепција на видливите консонанти, односно дека визуелно дискриминативните консонанти усешно се опцијуваат без оглед на гласовниот контекст во кој се наоѓаат и обележјата на говорот на говорникот кој чистачо визуелно го перципира. Наспроти тоа, перцепцијата на помалку дискриминативните консонанти во значајна мерка зависи од контекстот во кој гласот се наоѓа и од карактеристиките на говорникот. Визуелно може да се перципира местото на творба како обележје на консонантите, но не и начинот на творба, звучноста, назалноста, тие можат да се перципираат само во аудиовен аспект.*

Влијанието на консонантскиот контекст во групирањето на вокалиите во виземи го испитувале Montgomery, Walden & Prosek (1987), според Jackson L., P. (1988, 110), така што се обиделе да ја утврдат успешноста во отчитувањето на петте вокали во англискиот јазик /i, I, a, U, u/, во симетрично опкружување на 11 консонанти /f/, /v/, /b/, /p/, /d/, /t/, /ʃ/, /g/ во слоговите од типот К-V-К, и во асиметрично опкружување на слоговите /r/-V-/g/, /w/-V-/g/ и /h/-V-/g/. Слоговите ги изговарале два говорника снимени на видео лента, а примерокот на испитаници бил 30 возрасни лица со оштетен слух од машки пол.

Кај обата говорника се покажало дека вокалот /a/ најточно се идентифицира (68,5% односно 66, 4% на точни одговори), додека најслабо бил идентификуван вокалот /U/ (34,6% односно 25,2% точни одговори).

Авторите ги групирале консонантите во групи според некои нивни одредени обележја, звучноста, начинот на творбата, активноста на усните во процесот на артикулација („високо лабијални“ и „ниско лабијални“) и ја

анализирале успешноста на отчитувањето на вокалите со оглед на наведените обележја на консонантите. Потоа обележјата на консонантите ги рангирале на тој начин што тргнале од оние кои се од најголема помош за читачот во визуелната идентификација на вокалите, до оние кои се од најмала помош во таа активност. Во случајот на обата говорника, од најголема помош на читачот при отчитувањето бил неутралниот консонантски контекст (како во слоговите /h/-V-/g/), значи консонантскиот контекст кој се карактеризира со вниска лабијалност е плозивно-консонантскиот контекст. Отчитувањето најмногу го попречувале консонантските контексти што се карактеризираат со “висока лабијалност“, односно фрикативите или лабиодентални консонанти. *Звучноста/безвучноста како обележје на консонантите, значајно не влијае на успешноста на визуелната идентификација на вокалите, освен при отчитување на вокалот /i/ кој е поуспешно отчитуван во контекстот на звучниот консонант.*

Интересно е што и според глобалните резултати за разбирливоста на говорот на обата говорника, кои биле слични, сепак контекстуалниот, односно коартикулацискиот ефект на видливоста на вокалите во случајот на тие два говорника бил различен, што резултирало со различни обрасци на конфузија со другите вокали и со различни структури на помош која читачот ја има од одредениот консонантскиот контекст. Овој факт упатува на заклучок дека во иднина, освен селекцијата на говорникот за испитување на успешноста на читањето на говор од лице и од уста, како мерка на визуелната разбирливост на говорот на говорникот треба да се земат предвид и резултатите од деталната анализа на групирањето на гласовите во виземи, а не само неговиот глобален резултат на одредениот тест за отчитување на речениците.

б) Словои, зборови, реченици, дискурс

Сите досегашни истражувања кои ги испитуваат детерминирачката интелигенција или когнитивните способности кај глувите луѓе Parasnis &

Samar, (1982) според Demorest, Marilyn E.; Bernstein, Lynne E. (1996, 697); (Clouser, 1976; Green, Green & Holmes, 1981; Beasley & Flaherty-Rintelmann, според French-StGeorge & Stoker, 1988) во процесот на визуелната перцепција на одредени структури на говорни дразби, покажуваат дека изолираните зборови поуспешно се перципираат во однос на истите зборови во рамките на реченицата, односно дека *значајно поуспешна е визуелната перцепција на зборовите со смисла отколку бесмислените зборови* (Hanin, според Boothroyd, 1988, 81) Понатаму, неколку студии упатуваат на резултати со кои се покажува дека изолираните еднословни именки се почитливи (De Land, 1968; според French-StGeorge & Stoker, 1988, 27) кај глумците додека тие се наоѓаат во реченица. (Erber & McMahan, 1976, според Demorest, Marilyn E., Bernstein, 1996, 697).

Некои студии укажуваат на фактот дека лингвистичкиот контекст има најголемо влијание врз точноста во визуелната перцепција на говорот, односно со растењето на лингвистичкиот контекст се намалува успешноста во визуелната перцепција на говорот (Beasley & Flaherty-Rintelmann, 1976; Clouser, 1973; Erber & McMahan, 1976; Green, Green & Holmes, 1981; според French-StGeorge & Stoker, 1988, 27)

Наспроти резултатите од претходните истражувачи, Podmaryeva (1974), според French-StGeorge & Stoker (1988, 27), укажува на зголемување на успешноста во точноста на визуелната перцепција на говорот (од 26% до 70%) со растење на контекстуалните информации (од изолирани зборови до реченици) French-StGeorge & Stoker, (1988, 27).

Но повеќето од истражувачите сепак се согласуваат дека постои корелација меѓу јазичната комплексност и растењето на контекстуалните информации (од изолирани зборови до реченици) (Summerfield, 1979, според French-StGeorge & Stoker, 1988, 27).

Значи, сите овие студии упатуваат на заклучокот дека најнеуспешни се испитаниците (од трите наведени говорни структури) кога отчитуваат бесмислени зборови, потоа реченици, а најуспешни - кога се во отчитувањето на изолираните зборови. Тоа се случува затоа што *флуентната идентификација на зборовите има директен ефект во*

процесирането на синтаксата и во значењето на реченицата (Duffy & Pisoni, 1992; Stanovich, 1980; според Demorest, Marilyn E.; Bernstein, 1996, 698).

Како што видовме, голем број гласови во бесмислените слогови не можат точно да се идентификуваат. Добро видливите гласови (билабијалите, лабиоденталите и палаталите) во најдобар случај можат точно да се идентификуваат како припадници на одредена виземска група, додека останатите, послабо видливите гласови, кои мошне тешко визуелно се перципираат, чие успешно препознавање во голема мерка зависи од карактеристиките на говорот на говорникот. При отчитување на бесмислените слогови, читачот може да ги користи само своите фонолошки знаења за јазикот, во согласност со сопствените способности за визуелна дискриминација на артикулаторните движења при говорната продукција на говорникот, додека при отчитување на зборовите, освен користењето на фонолошките ограничувања на јазикот на располагање, стојат и други извори на јазична редуванца (Boothroyd, 1988, 85) - користење на лексичките, а понекогаш и на тематските ограничувања на јазикот, кои овозможуваат точно декодирање на пораката.

Можеме да се согласиме со авторите на сите овие истражувања дека резултатите на задачите за отчитување на бесмислените слогови претставува мерка на успешност на читачот во однос на начинот на користење на фонолошките знаења за јазикот, односно мерка на неговиот визуелно-аналитички процес кој учествува во процесот на читање на говорот од уста и од лице. Се поставува прашањето во која мерка таквото користење на фонолошки ограничувања на јазикот се поврзани со општата успешност во читањето на говор од уста и од лице? Според некои автори (Heider & Heider, според Erber, 1974b), успешноста во визуелното препознавање на вокалите, но не и на консонантите, е поврзана со општата успешност на визуелната перцепција на говорот, дури е возможно со тренинг на визуелна дискриминација на вокалите (Heider & Heider, според Erber, 1974b) да се поттикне општата вештина на читање на говор од уста и од лице. Овој заклучок е нелогичен, ако знаеме дека во

англискиот јазик, како и во хрватскиот (Bradaeić S., 1997, 37), носители на информациите се консонантите, а не вокалите, односно визуелната перцепција на зборовите помалку му наштетува на препознавањето на вокалите отколку на консонантите (Summerfield, 1987; Rodda & Grove, 1987).

Некои истражувања ги испитуваат можните предикатори во успешноста во визуелната перцепција во однос на различната говорна дразба како варијабла. Резултатите укажуваат на фактот дека добрите читачи се поуспешни на сите нивоа на процесот на визуелната перцепција, тие постигнуваат повисоки скорови (50%) на тестот за отчитување на реченици во однос на лошите читачи (30%), но лошите читачи имаат подобра рекогниција на фонемите во бесмислените слогови во однос на успешноста во отчитувањето на речениците (Boothrout, 1985, Boothrout & Nittrouer, 1988, 85).

Некои научници утврдиле спротивни заклучоци од Heider & Heider, како на пример средни корелации меѓу успешноста во отчитувањето на бесмислените слогови и речениците ($r = .65$ и $r = .45$), како на примероци со глуви испитаници (De Filippo, 1982a), така и со испитаници со стандарден слух (Gailey, 1987).

Други автори (Demorest, Marlin E.; Berstein, Lynne E., 1996, 697) упатуваат на следниве корелации во однос на успешноста во отчитувањето на бесмислените и на изолираните зборови и реченици (.50), како и на повисока корелација меѓу успешноста во отчитувањето на изолираните зборови и на речениците (.80).

Врз основа на овие резултати, би можеле да претпоставиме дека *успешноста во отчитувањето на бесмислените слогови, како мерка за корисност на фонолошките ограничувања на јазикот, иако поврзана со релативно послаби постигнувања на испитаниците на оваа варијабла, значајно е поврзана со општа успешност на визуелната перцепција на говорот, односно таа е дел од значајните предикатори на успешноста на испитаниците во оваа активност.*

Реченицата му овозможува на читачот контекстуална информација, односно користење на различни бројни извори на јазична редуванца, со што се пополнуваат празнините кои настануваат при визуелната перцепција на говорот. Но, од друга страна, постојат резултати што укажуваат на помала успешност во отчитувањето на зборовите во контекст на реченица во однос на изолираните зборови (презентирани во контекстот). Ваквите резултати се однесуваат на успешноста во визуелната перцепција на неповрзаните реченици, додека отчитувањето на речениците со смисла овозможува користење на семантички и на тематски ограничувања и редуцирање на негативните ефекти на коартикулација (Holcomb, Coffey & Neville, 1992, според Lansing, Charissa R.; Helgeson, Christine L., 1995, 1377).

Многу автори размислувале за разликите во декодирањето на говорните стимулуси со различна структура при визуелната перцепција на говорот и во таа насока ги испитувале способностите меѓу лицата со стандарден слух и глувите испитаници (Bernstein, Demorest & Tucker, 1996; Demorest & Bernstein, 1992; Demorest, Berstein & De Haven, 1996, Demorest, Berstein & Tucker, 1997) според (Demorest, Marlin E.; Berstein, Lynne E., 1996, 698). Сите тие укажуваат на фактот дека глувите испитаници постигнуваат повисоки резултати во отчитувањата на говорните дразби *во зависноста од слушниот стимулус во споредба со испитаниците со стандарден слух. Ова укажува на размислување дека процесот на визуелната перцепција на говорот функционира во отсуство на слушањето*. Размислувајќи за начинот на функционирање на психичките процеси, тие заклучуваат дека непреченото одвивање на отчитувањето на говорот е детерминирано од перцептивните, од лингвистичките и од когнитивните способности на испитаниците.

Разгледувајќи ги различните видови на психички процеси кои се вклучуваат во актот на визуелната перцепција на говорните дразби со различна лингвистичка комплексност (бесмислени слогови, зборови, фрази, поврзани реченици во полуконтекст и приказни), Gailey (1987) во своето истражување на примерок од 80 испитаници-студенти, покажа од

претпоставката дека во актот на читање на говорот од уста и лице можеме да зборуваме за најмалку два процеса: првиот се однесува на визуелно-аналитичкиот процес во актот на читање на говор од уста и лице и во наголема мерка ја одредува успешноста на визуелната перцепција на бесмислените слогови, изолираните зборови, а вториот е синтетички тип на процес, односно претставува задача или процес на решавање на проблемите, кои дејствуваат таму каде што постои можност за користење, со останатите, со семантичките и со синтаксичките ограничувања на јазикот и со невербалните знакови во комуникацијата во која во најголема мерка се одредува успешноста во визуелната перцепција на сложените лингвистички структури - речениците и дискурсот. Оваа претпоставка е потврдена со факторска анализа. Екстрахирани се два фактора, од кои првиот е дефиниран како варијабла на успешноста во отчитувањето на сложените јазички структури (фраза, реченица поврзани и во полуконтекст и без (Gagne, 1991; Erber, 1992, според Lansing, Charissa R.; Helgeson, Christine L., 1995, 1377), проследени со и без гест и мимика кои ја појаснуваат ситуацијата, и отчитувањето на речениците поврзани во приказни), а другиот фактор е дефиниран со успешноста во отчитувањето на бесмислените слогови и на зборовите.

Резултатите од истражувањата кои ја испитуваат успешноста во отчитувањето на речениците со контекст и без него укажуваат на статистичкото значење во постигнувањата во корист на речениците со контекст.

Врз успешноста на отчитувањето на зборовите кај децата со оштетен слух влијаат некои обележја на зборовите, како на пример бројот на слоговите (Erber, 1971; 1974b), фреквенцијата на зборовите во говорот (Berger, 1972) и функцијата на зборовите во реченицата (Erber & McMahan, 1976). Што се однесува на бројот на слоговите, најдобро се отчитуваат двосложните, потоа тросложните, а најтешко едносложните зборови. Во англискиот јазик многу двосложни зборови содржат и две нагласки (на првиот и на вториот слог на зборот), така што нивната артикулација е

визуелно подистинктивна, односно успешноста во отчитувањето е поголема.

Овој автор претпоставува дека бројот на нагласени слогови во зборот е правопрпорционален на успешноста во отчитувањето, затоа читачот има на располагање поголем број видливи знакови за визуелна идентификација на зборовите. Што се однесува на функцијата зборови во реченицата, утврдено е дека зборовите, односно именките со функција на субјект во реченицата поуспешно се отчитуваат од именките со функција на објект.

Успешноста на визуелната перцепција во речениците во најголема мерка зависи од далечината и од синтакстичката комплексност на реченицата (Clouser, 1976). Сложените јазички структури кои вклучуваат пасивна форма, поголем број на субјекти или објекти во реченицата, прашални реченици, структури кои во англискиот јазик содржат негација, значително потешко визуелно се перципираат, од кратките, синтаксички едноставните реченици (Schwartz & Black, според Erber, 1979).

2. СУБЈЕКТИВНИ ФАКТОРИ ОД КОИ ЗАВИСИ ЧИТАЊЕТО НА ГОВОР ОД УСТА И ОД ЛИЦЕ

Фактори на читачот

а) Јазични знаења

Сите досегашни истражувања кои се однесуваат на јазичните знаења на глумите деца покажуваат дека тие значајно заостануваат во сите јазични способности, односно знаења во читањето, во лексичките, семантичките, морфолошките и синтаксичките знаења. Овие резултати се поткрепуваат со фактот дека кај децата со тешко прелингвално

оштетување на слухот, говорот и јазикот кој се усвојува преку аудитивно учење е мошне оштетен поради редукацијата на слушната компонента.

Како што процесите на читање и аудитивната перцепција на говорот се неделиви од јазикот, така и читањето на говор од лице и од уста е инхерентно со јазичката активност. Меѓутоа, додека при читањето инпутот се визуелните информации, а при слушањето на говорот инпутот се акустичките информации како целина, така инпутот на визуелните информации при отчитувањето на говорот е парцијален. Голем дел од артикулаторните движења при говорот се слабо видливи или невидливи, така што читачот во актот на визуелната перцепција на говорот се среќава со големи празнини кои е можно да се пополнат со користење на различни извори на јазични контрасти.

Успешното користење на неведените извори на јазичните контрасти во надополнувањето на непотполните вербални информации при визуелната перцепција на говорот, секако, најмногу зависи од познавањето на јазикот, на читачот или на лицето со оштетен слух, но веројатно и од некои други фактори, како, на пример, од карактеристиките на личноста, како што е способноста за слободно погодување (Luxell & Ronnberg, 1987; Montgomery & Demorest, 1988).

Едно истражување (Di Francesca; Reynolds според Grove Rodda, 1987), спроведено со користење на Stanford Achievement Test, покажува дека глувите деца и младинци на возраст 6-20 години остваруваат значаен напредок во читањето. Меѓутоа, највисокото ниво кое тие го постигнуваат во оваа активност по завршувањето на школувањето е еднакво на она кое децата со стандарден слух го поседуваат на крајот од четврто одделение во основно образование во САД. Значи, вештината на читање кај глувите младинци на крајот од средното образование е приближно еднаква со вештината на деветгодишни деца со стандарден слух.

Некои автори сметаат дека тешкотиите на глувите деца во разбирањето на прочитаното во прв ред се последица на редуцираните лексички знаења (La Sasso & Davey, 1987), други автори сметаат дека на тие тешкотии значајно придонесуваат редуцираните синтаксички знаења

(Robbins & Hatcher, според La Sasso & Davey, 1987) односно недоволните морфолошки и синтаксички знаења (Quigley, Smith & Wilbur, 1974) кои доаѓаат до израз во тешкотиите на разбирање на речениците кои изразуваат негација, во прашалните реченици, пасивот, вметнатите реченици и друго.

Silverman-Dresner & Guilfoyd (според Rodda & Grove, 1987) на примерок од 13 000 глуви деца и младинци на возраст од 8-17 години го испитувале познавањето на зборовите. Децата со стандарден слух ги знаат во периодот 6-11 година. На возраст од 8-9 години глумите деца познаваат просечно 18 од вкупно 7300 зборови (0,255), а на возраст 6-17 години познаваат просечно 2545 (35%) зборови. Овие податоци Rodda & Grove ги споредуваат со податоците за величината на речникот кај децата кои слушаат од други извори, кон оние кои детето со стандарден слух во периодот од 15 месец располага со вкупно 19 зборови, а на возраст од 6 години со прсечно 2600 зборови, тие заклучуваат дека глумите деца и младинци по завршувањето на средното образование, со оглед на опсегот на речникот, се на ниво на шестгодишно дете, додека речникот на нивниот знаковен јазик е далеку побогат.

Paul (според King & Quigley, 1985) го испитувал разбирањето на зборовите со повеќе значења кај глумите и кај децата со стандарден слух. Децата со стандарден слух биле поуспешни во сите задачи, како во оние во кои се барало да се одреди само едното значење на зборот, така и во оние во кои требало да се одредат две значења на зборовите, а опочесто го избирале вообичаеното значење на зборовите отколку неговото второ значење.

Conway (1990) го испитувал познавањето на семантичките односи кај глумите деца на возраст 6-11 години. Испитаниците требало со едноставни, со познати зборови кои се користеле како дразби, да кажат што знаат, без оглед на составот на комуникацијата. Авторот издвоил 28 семантички односи кои глумите деца ги користеле во своите одговори. Иако постарите испитаници давале повеќе одговори, тие, според типот на

сложеноста на одговорите, не се разликувале од одговорите на испитаниците на помала возраст.

Усвојувањето на глаголските времиња во хрватскиот јазик е едно од ретките истражувања за јазичните знаења на глувите деца (**Pribanić, 1994**, според **Bradarić S., 1997, 43**), кое покажува дека тие најдобро ја познаваат творбата на презентот, потоа перфектот, а најслабо ги познаваат творбите на футурот, така што со овој редослед глувите деца ги усвојуваат глаголските времиња. Можните објаснувања на **Pribanić (1994)**, според **Bradarić, S. (1997)**, за таквиот редослед на усвојување се следниве: во хрватскиот јазик во секојдневниот говор најчесто се користат презент и перфект, а поретко футур. На тој начин глувите деца најчесто се среќаваат со тој редослед на глаголските времиња. Меѓутоа, ако го разгледуваме редоследот на усвојување на глаголските времиња од аспект на сложеноста на нивната творба, тогаш глувите деца ќе бидат поуспешни во градењето на футурот отколку на перфектот. Авторката **Pribanić (1994)**, според **Bradarić S., 1997, 43**), од резултатите од своето истражување заклучува дека совладувањето на глаголските времиња кај глувите деца значајно придонесува за зачестеноста на нивното користење во секојдневниот говор и за развојот на поимите од лингвистичката комплексност на одредено глаголско време.

Pribanić (1991), според **Bradarić S., (1997, 43)**, исто така го испитувала и познавањето на морфолошките наставки во создавањето на еднината на именките од различни родови, примерокот изнесувал 15 глуви и 15 наглуви деца, од шесто и седмо одделение. Таа утврдила дека испитаниците со оштетен слух, гледајќи во целина, најмалку тешкотии имале при творбата на номинатив, а од останатите падежи најнеуспешни биле во деклинација на именките во акузатив, а падежите кои се во генитив биле најчесто употребувани по употребата во номинатив (**Vulečić, 1991**, според **Bradarić, S., (1997, 43)**).

Некои истражувачи, како **Quigley, Montanelly & Wilbur, (1976)**, укажуваат дека глувите деца на хронолошката возраст 10-18 години покажуваат значаен напредок во совладувањето на употребата на

заменките. Тој пораст се движи од 40% - на возраст од 10 години, до 70-80% - на возраст од 18 години.

Значи, можеме да се согласиме со размислувањата дека јазичните знаења кај глувите деца, односно лица, се најзначајни, но не и единствен предикатор во успешноста во читањето на говорот од лице и од уста. Но, исто така, не можеме да ја процениме успешноста во отчитувањето во секојдневната комуникација кај глувото дете, доколку не располагаме со информации за неговите јазични знаења.

б) Психолошки фактори

Интелигенција

Широката лепеза на индивидуални разлики меѓу глувите деца кои го зголемуваат распонот во постигнувањата во оваа активност било причина за започнување со реализација на низа истражувања на подрачјето на читање на говор од уста и лице, со што би се утврдила корелацијата меѓу успешноста на различните тестови за интелигенција и успешноста во отчитувањето на говорот.

Сите досегашни истражувања за интелигенцијата на децата со оштетен слух покажуваат дека овие деца на невербалните тестови на интелигенција постигнуваат еднакви резултати како и децата со стандарден слух (Myklebust, Oleron, Anderson, Savić, Radoman, според Radoman, V. 1996, 81). Меѓутоа, поради *слабо̀то познавање на јазикот на вербалните тестови постигнуваат значајно послаби резултати, независно од хронолошката возраст, односно од времетраењето на воспитно-образовниот процес, од рехабилитацијата и од усвојувањето на јазичните знаења.* Но резултатите на субтестовите за „Општо знаење“ и „Општо сфаќање“ од вербалната скала, глувите испитаници (до 20 година) покажуваат пораст во успешноста со зголемување на возраста (Radoman, V. 1996, 80).

Истражувањата на Kostelova, која го разгледувала актот на читање како рецептивен говор, укажуваат на фактот дека од сите тестови за

паметење единствено на визуелниот тест за распон на прстите е забележана корелација со читањето на говор од уста и од лице. Исто така, интересен е податокот дека Kostelova утврдила и корелација на резултатите на прогресивните матрици со успешноста во читањето на говор од уста и од лице кај наглувите испитаници, но не и кај глувите. Kostelova укажува и на корелацијата меѓу успешноста во брзото читање и читањето говор од уста. Значи, заклучува таа, добрите резултати во поглед на еден вид на вербално однесување овозможуваат совладување на друга вербална функција. Разликите во однос на полот и на успешноста во читањето на говор од уста кај наглувите испитаници се евидентни во истражувањата на Kostelova и Myklebust, и тоа во корист на женскиот пол. На крајот Myklebust заклучува дека интелигенцијата е многу значаен фактор во актот на визуелната перцепција на говорот (Savić Lj., 1988, 291).

Conard (1979) во своето истражување со 468 прелингвално глуви и наглуви адолесценти на хронолошка возраст 15-16 години, користејќи ги Равеновите матрици, како и Montgomery (1966), утврдил значајни позитивни но ниски корелации меѓу резултатите на тестот за читање на говор од уста и од лице и резултатот на тестот за интелигенција.

Со оглед на фактот дека истражувањата укажуваат на ниски корелации, може да се каже дека резултатите на тестот за интелигенција се сепак слаб предикатор за успешноста во читањето на говор од уста и од лице (Conard, 1979).

На, крајот заклучуваме дека досегашните истражувања од оваа област покажуваат дека успешноста во визуелната перцепција е детерминира од еден комплекс на способности кои можеби никогаш нема се истражат.

Капацитетот на памтењето

Капацитетот на памтењето е исто така значаен фактор од кој зависи успешноста во отчитувањето. Во процесот на памтење потребно е да се задржат информациите онолку долго колку што е потребно тие да се

поврзат со смислата на информациите кои доаѓаат. Распонот на краткотрајното памтење се испитува со сукцесивно или со симултано задавање на низа дразби кои испитаникот треба да ги репродуцира.

Во ваквите испитувања најчесто се користат броеви, но понекогаш се користат и сликовни, вербални и други дразби. Просечниот капацитет на памтење кај возрасните лица изнесува 7 честици, односно се движи 5-9 честици. Се мисли дека распонот на памтењето на броевите не е одреден со бројот на честиците, туку со бројот на изговорени броеви во текот од 1,5-2 секунди.

Досегашните истражувања за распонот на памтењето кај глувите деца (**Blair, 1957; Ollson Furt, 1966; Koh 1971; Bebeko, 1984** според **Radoman, V., 1996**), покажуваат дека тие значајно заостануваат од врсниците со стандарден слух. Меѓутоа, се покажало дека со порастот на хронолошката возраст глувите деца можат да се приближат во целост до постигнувањата на децата со стандарден слух, како во памтењето на листата на зборови, така и во памтењето на броевите (**Koh, 1971**). Koh своите резултати ги објаснува со поголемо ниво на јазични искуства кај старите глуви деца, кои им овозможуваат успешно користење на стратегиите за повторување на информациите во краткотрајното памтење. При задржувањето на вербалниот материјал во краткотрајното памтење кај глувите деца пресудно е поседувањето на внатрешниот говор, кој во почетокот на нивното образование е на многу ниско ниво (**Conard, 1979**).

Други автори слабите резултати кај глувите испитаници во испитувањето на капацитетот на памтењето (**Bebeko, 1984; Bench, 1992**) ги објаснуваат со слабите стратегии за памтење кај глувите деца на помала возраст (**Berstein, Demorest & Tucker, 1998; Dodd & Murphy, 1992; Tillberg, Ronnberg, Svard, & Ahlner, 1996**, според **Ronnberg, Jerker, Andersson, Jan; Samuelsson, Stefan; Soderfeldt, Birgitta; Lyxell, Bjorn; Risberg, Jarl, 1999, 5**). Но, доколку поседуваат внатрешен говор, тие спонтано да не го користат повторувањето (**Bebeko, 1984**), а користат доволно успешни стратегии за економично потхранување на информации (**Zarevski, 1994**)

Тешкотиите во артикулацијата, непрецизниот изговор на гласовите кај глувите деца, го отежнуваат артикулаторното повторување, односно го забавуваат, а со тоа е поскромн и катацитетот на памтењето. Со зголемувањето на хронолошката возраст, со процесот на воспитание и образование, со рехабилитација, глувите деца напредуваат во говорно-јазичниот развој, па така и во артикулацијата на гласовите, што позитивно се одразува на капацитетот на памтењето.

На крајот, можеме да кажеме дека сосем мал број истражувања се занимавале со проучување на релацијата меѓу распонот на памтењето и успешноста во отчитувањето. **De Filippo (1982a)** утврдила корелација меѓу распонот на памтење на броевите и отчитувањето на речениците од .55. Значи, јасно го согледуваме значењето на капацитетот на памтењето за успешноста во процесот на комуникацијата.

Користењето на јазичните контрасти

Hanin (според **Boothroyd, 1988, 81**) ги испитувал разликите меѓу добрите и лошите читачи на примерок од 12 тотално постлингвално глуви испитаници и 12 со стандарден слух и начин на користење на различни извори на редунданца, како психолингвистичка вештина која би можела значително да влијае на успешноста во отчитувањето. Резултатите покажуваат дека добрите читачи подобро ги користат јазичните контрасти.

Оваа авторка во своето истражување открила дека добрите читачи точно препознаваат 49% од бесмислените слогови, додека тој процент кај слабите читачи изнесувал 30%. Разликата била мала, но статистичка и значајна. Оваа разлика авторката ја објаснува со подоброто користење на фонолошките ограничувања, но дозволува и можност разликите да се последица на супериорната визуелна перцепција.

Користењето на лексичките ограничувања. - Истата авторка ги утврдила дека додавањето на значењето на слоговите од типот консонант-вокал-консонант значајно ја подобрува успешноста на нивното

отчитување, како кај слабите, така и кај добрите читатели. Кај слабите читатели процентот на успешно препознаени гласови се зголемил од 27% на 35%, а кај добрите читатели од 40% на 53%.

Познавањето на тематската рамка значајно ја зголемила успешноста во отчитувањето на зборовите во речничкиот контекст, при што зголемувањето било значајно поголемо кај добрите читатели. Слабите читатели со нагласувањето на тематската рамка ја зголемиле својата успешност во отчитувањето од 11% на 29% точно отчитани зборови, додека добрите читатели ја зголемиле својата успешност во речениците од 27% на 68%.

Влијанието на користењето на семантичките ограничувања на јазикот е истражување спроведено од страна на **Hanin** (според **Boothroyd, 1988, 82**), на примерок на возрасни лица со стандарден слух. Испитаниците требало да ги отчитаат речениците со смисла и без смисла, со иста должина и синтаксичка структура. Успешноста во отчитувањето на речениците без смисла изнесува 15%, а на речениците со смисла 35%. Се забележува дека можноста за препознавање на значајните односи меѓу зборовите значајно придонесува за успешноста во отчитувањето.

Може да се заклучи дека можноста за користење на јазичните контрасти, значајно придонесува во успешноста во отчитувањето, а најголем придонес во таа успешност претставува користењето на семантичките, на синтаксичките и на тематските ограничувања. Меѓутоа, треба да се потсетиме на фактот дека доброто познавање на јазикот е нужна претпоставка за користење на изворот на јазичните контрасти во актот на читање на говор од уста и од лице и дека споменатите истражувања се спроведени со примерок од лица со стандарден слух и со тотално постлингвални глуви испитаници.

Како релеватни психолошки фактори во процесот на визуелната перцепција на говорот се: *одржувањето на конценџирацијата на визуелното внимание* (очитувањето е мошне заморна активност за да се одвива непречено конверзацијата), *широчината на интересот*

(поширокиот интерес подразбира личност со повисок степен на општа култура) и *психолошката* рамка која влијае позитивно.

в) Уредна функција на видот

Говорниот процес претставува динамична промена на артикулационите движења кои во физиолошката низа континуирано настануваат при секој артикулационен акт, манифестирајќи ја притоа и својата артикулациона компонента. На тој начин постои одредена принципиелна можност за негово видно перципирање - читање на говорот од уста.

Корелативниот однос на видот и на говорот кај глувите го забележал и основачот на сурдопедагогијата **Huan Pablo Bonet (1579-1633)**. Тој во книгата *Коија на буквиите и вештината на обука на говорот на глувонемците* (*Reduction de las letras, Madrid, 1962*), пишува: „*Видот е средство кое го употребува учителот при обуката на глувонемците*“. По **Bonet** многу групи втемелувачи на сурдопедагогијата укажале на улогата на видот во формирањето на говорот. На тој начин, **Van Helmont (Franciskus Mercurius van Helmont, 1614-1699)**, во своето дело *Природните знаци на еврејската азбука* (*Alphabeti vere naturalis Hebraei, Sulzbach, 1667*), пишува: „*Видот го надополнува слухот кај глувонемците*“. **John Bulwer**, во својата книга *Filicofus (Пријател на човекој кој е глув и нем)* (*Philosophus, London, 1648*), пишува: „*Да се слуша со очи е многу побрзо вештина. Со неа паметно око, перципирајќи ја ушата, може што зборува другата личност*“.

Меѓутоа, различни испитувања за видот, очното дно, величината на видното поле и патолошките промени на окото, покажале дека видот кај многу глуви ученици е оштетен. На тој начин, **Savić Lj. и Stamenković K. (1954/1955)** година констатирале дека од 100 ученици од училиштето за глуви деца во Светозарево, 22% имаат некое оштетување на видот. **Stanković I. (1956/1957)** утврдил дека од 110 ученици во училиштето во Земун, 48,1% немаат промени или оштетувања, а 51,9% имаат некои

промени или оштетувања на окото. Во двете испитувања е констатирано дека полот во рефракционите и во морфолошките аномалии не игра значајна улога, потоа дека хронолошката возраст не е значајна за видот и за степенот на оштетувањето на видот, а аномалиите во повеќето случаи се последица на етилошките фактори на глувоста, најфреквентна е хиперметропијата, рефракционата аномалија е застапена со 26%, а миопијата само во 6%, и дека постојат морфолошки аномалии на сите видови, како што се атрофија, астигматизам, страбизам и др.

Сурдопедагошката егземинација на корелацијата на остријата на видот и читањето на говор од уста покажува дека на 10.000 зборови, односно 583.000 отчитани гласови, учениците со нормален вид прават 53,96% грешки во читањето на говорот, додека учениците со видни аномалии прават 74% грешки (од кои децата со катаракта и миопија прават значително поголем број грешки - до 96%, со хиперметропија - 78%, со страбизам - 60%, со алтрофија булби - 55%, а со астигматизам - 56%). Значи, постои директна корелација меѓу актот на читање на говорот од уста и состојбата на органот за вид, така што во процесот на образование на глувите треба да се води сметка за оваа значајна претпоставка во процесот на демутизација, затоа што ако е видот интактен и можноста за визуелна перцепција ќе биде подобра и обратно, во услови на деформација - полоша (Savić Lj., 1982, 7-11).

Основен предуслов за визуелна перцепција на говорот е уредната функција на видот, односно таа функција која може да се коригира со оптичко помагало до степен на нормално визуелно функционирање (Jeffers & BaRley; Parasnis & Samar, според Karp A., 1988, 61).

Според податоците на истражувањето кое е спроведено од страна на Hicks & Pfau (1979), во САД вкупно 26 милиони луѓе имаат оштетен слух или вид, а од тие 10% истовремено имаат и сензорни оштетувања (според Karp A., 1988, 62).

Pollard & Neumeier (1974) утврдиле дека на примерок од глуви деца 33% од нив имаат сериозни оштетувања на видот, рефракциони аномалии,

и тоа два до три пати повеќе отколку кај нивните врсници со стандарден слух.

Barrett (1997) утврдил дека фреквенцијата на оштетеноста на видот е поприсутна кај конгенитално глувите деца отколку кај децата со постлингвално оштетување на слухот.

Jonson D., Camicase F., Rothblum, Hamilton L. & Howard M. (1981) на примерок од 955 испитаници - студенти на National Technical Institute for Deaf утврдиле дека 65% од нив имаат оштетување на видот, и тоа значително влијае на гледањето во далечина.

Campbell и сор. (1979) на примерок од студенти со различни степени на слушно оштетување утврдиле присутна фреквенција на оштетен вид во распон од 38 до 58%.

Според резултатите на истражувањата, појавите на оштетениот вид кај децата со оштетен слух спроведени од **Barrett (1979)** покажуваат дека се присутни рефракциони аномалии, и тоа најчесто кратковидост, проблеми со мускулната координација како страбизам, потоа сериозна патологија на видот, особено оштетувања на ретината.

Jonson D., Camicase F., Rothblum, Hamilton L. & Howard M. (1981) во споменатото истражување исто така утврдиле дека при оштетеноста на видот во испитуваниот примерок најчести рефракциони аномалии биле: кратковидоста, астигматизмот и далековидоста.

Според **Pollard G. & Neumaeir R. (1974)**, според **Karp A., (1988, 62)**, освен миопијата, повеќето оштетувања на видот кај глувите деца се од конгенитална природа.

Од пренаталните етиолошки фактори кои се присутни кај лицата со комбинирани сензорни оштетувања, на прво место се наоѓаат рубеолатата кај мајката за време на бременоста, прематуритетот, компликации за време на бременоста и повреди при породувањето (**Hicks & Pfau, 1979**). Истовремената присутност на оштетувањето на видот и на слухот кај лицата со пренатална етиологија во литературата хипотетички се објаснува со фактот дека за време на ембрионалниот период ретината и

кохлеата се развиваат од истиот ембрионален слој (Barrett 1979, според Karp A., 1988, 62).

Најчеста постнатална причина за комбинирано оштетување на слухот и на видот кај децата е менингитисот (Hicks & Pfau, 1979).

Зачестеноста на истовремената присутност на обете оштетувања кај лицата со оштетен слух, како и кај лицата со стандарден слух, расте со функцијата на хронолошката возраст. Kirchner & Paterson (според Karp A., 1988, 62) утврдиле дека 87% од испитаниците се со тешко оштетување на видот, а кај нив истовремено е присутно и оштетувањето на слухот, и тоа на возраст од 65 години. Значи, проблемот на перцепција на говорот е еден од најзначајните проблеми на стареењето.

Некои истражувања се обидуваат да ја утврдат критичната граница на редуцијата на острината на видот за успешно отчитување на говорот од уста и од лице. Romano & Berlow, (1974) (според Karp, A., 1987, 66) ја испитувале успешноста на визуелната и на аудио-визуелната перцепција на зборовите на мал примерок на глуви деца. Различни степени на редуција на острината на видот биле симулирани со оптички помагала - најпрвин со леќите, а потоа со матен плексиглас на површината меѓу испитаниците и говорникот, притоа таа површина симулирала услови на гледање на лицата со некоректибилна оштетеност на ретината. На тој начин би постигнале ефект на различни степени на острината на видот во распон од нормалната острина (20/20) до (20/400), а оддалеченоста на испитаниците од плочата од плекиглас варираше. Romano & Berlow (1974) (според Karp A., 1988, 66) утврдиле дека редуцираната острина од 20/80 е сè уште доволна за визуелно препознавање на зборовите, доколку читачот и говорникот не се меѓусебно оддалечени повеќе од 5 стапки. Заклучокот од обете истражувања е дека границата на редуција на острината на видот за да се препознаат зборовите е многу е 20/200.

Влијанието на редуцираното видно поле - оштетеноста на централниот, односно на периферниот вид, врз успешноста во отчитувањето на говорот не е истражувано во состав со претходното. Но логична е претпоставката (Karp A., 1988, 71) дека секој скотом во

централното видно поле практично ја оневозможува идентификацијата на движењата на говорните органи. Во случајот ако лицето со оштетен слух има оштетување на централниот вид, потребно е да биде на оддалеченост од соговорникот помала од 5-8 стапки, колку што е и вообичаената оддалеченост при нормалната конверзација.

Улогата на периферниот вид, според **Jeffers & Barley (1971)** (според **Karp A., 1988, 61**), во читањето на говор од уста и од лице е овозможување на дополнителни информации за мимиката на лицето додека читачот се фокусира на лицето на говорникот, но тие информации сами за себе се недоволни за успешно отчитање на говорот (**Parasnis & Samar, 1982** според **Karp A., 1988, 63**).

Значи, редуцираниот видно поле значително влијае на успешноста на отчитувањето само ако е изразено во така мерка да го зафаќа и централниот вид.

Со оглед на фактот што различните оштетувања на видот значително влијаат врз успешноста на читањето на говор од уста и од лице, неопходно е да се спроведат комплетни офталмолошки испитувања и континуирано да се следи видната функција.

Во досегашните истражувања, кои ја испитуваат успешноста на визуелната перцепција на говорот, овој аспект не е респектиран и затоа некои автори ја ставаат под знак прашалник валидноста на резултатите на тие истражувања (**Johnson & Caccamise, 1983**, според **Karp, A., 1988, 64**).

Фактори на говорникот

Карактеристиките на говорот на говорникот претставуваат релевантна варијабла за успешноста на визуелната перцепција на говорот.

Kricos & Lesner (1982) според **Lesner S., (1988, 90)** детално ја испитувале варијабилноста на виземските категории како функција на разлики меѓу говорниците. Користеле 24 консонанти и вокал /a/ во V-K-V слогови, со критериум од 75% за одредување на виземите. Во

испитувањето учествувале 6 говорници рангирани од тешко читливи (6) до лесно читливи (1).

Резултатите покажале дека разликите во разбирливоста на говорот, како и разликите во продукцијата на виземите, се јавуваат како зависно од разликата меѓу говорниците. Говорниците во овие истражувања се разликувале во однос на индивидуалните импресии на испитувачите и во однос леснотијата со која би можел да се чита нивниот говор. Говорници биле студентки на студиите за пореметувања во комуникацијата, кои зборувале со општ американски дијалект и чии резултати на Weissov-иот тест за артикулација покажуваат нормална артикулација и аудитивна разбирливост на говорот, а нивниот говор го отчитувале нивните колеги. Утврдени се значајни разлики меѓу говорниците, како во однос на визуелната разбирливост на нивниот говор, така и во однос на на структурата на виземите што се генерирале. Се појавиле различни виземи кај различни говорници.

Овие автори заклучуваат дека за формирање на виземите, поврзано со карактеристиките на говорникот, значајна е „релативната леснотија“ со која говорот може да се отчита. Говорниците со „почитлив“ говор покажале голем број на виземски категории и, притоа, изгледа дека говорниците со „повидлив“ говор генерираат 5 универзални групи на виземи: /p, b, m/, /f, v/, /th/, /š, ž, č, dž/ и /w,r/.

Говорниците кои се означени како најлесно читливи ги генерирале овие пет категории и три категории дополнително. За двајцата говорници означени како најтешко читливи заеднички бил само виземот /p, b, m/, и ниту еден друг од петте наведени виземи.

Говорниците кои продуцирале најголем број виземи имале најмногу резултати во перцепцијата на речениците кога ги отчитувале возрасните лица со стандарден слух. Исти такви резултати се добиени кога говорот од овие говорници бил отчитуван од страна на слушно оштетените адолесценти (Kricos & Lesner, 1982, според Lesner, S., 1988, 91) .

Овие резултати уште еднаш потврдуваат дека не постои таков состав на виземи со кој би се опишале визуелните карактеристики на сите

гласови и кој би важел за сите говорници. Практичната импликација на овие заклучоци се состои во тоа што наставниците треба да се запознаваат со сопствените обрасци на виземите кои ги генерираат во говорот и да знаат кои визуелни контрасти ги имаат на располагање нивните ученици.

Montgomery, Walden & Prosek (1987), според **Lesner S. (1988, 91)**, во своите испитувања користеле ефекти на консонантскиот контекст на визуелната перцепција на вокалите на 2 говорника, со оглед на видливоста на говорот на вкупните просечни резултати. Анализата на матрица на конфузија покажала дека вокалите при визуелната перцепција од овие два говорника се заменуваат со другите гласови на различни начини. Авторите заклучуваат дека во разбирливоста на вокалите треба задолжително да се вклучат и карактеристиките на говорникот.

Owens & Blazek (1985); Walden, Erdman, Montgomery, Schwartz & Prosek (1981), според **Lesner S. (1988, 91)**, заклучуваат дека *виземата не смее да се разгледува независно од говорничокот*.

De Filippo (1986), според **Lesner S. (1988, 91)**, ја испитувал визуелната разбирливост на говорот на глувите и на наглувите говорници. Нејзината претпоставка била дека ако глувите говорници го учат говорот по пат на отчитување, тогаш тие би требало да имаат имлицитно знаење за начинот на произведување на говорот кој успешно се отчитува. Таа утврдила дека говорот на младите глуви испитаници бил значително помалку разбирлив од говорот на постарите глуви испитаници или на испитаниците со стандарден слух.

Брзината на говорот и нејзиното значење во успешноста на отчитување ја испитувале голем број испитувачи. **Mulligan**, според **Lesner S. (1988, 93)** утврдил дека испитаниците-студенти од колеџот значително поуспешно ги отчитуваат зборовите кога говорниот материјал е снимен и пуштен побавно (16 слики/сек) во однос на материјалот што тие го отчитувале кога филмот бил пуштен со нормална брзина (24 слики/сек). **Frisina & Bernero**, според **Lesner S. (1988, 91)**, исто така утврдиле дека тешко наглуви ученици од колеџот поуспешно ги отчитуваат речениците кога говорниот материјал е снимен на филм и пуштен со брзина помала од

нормалната. Меѓутоа, постојат и други резултати кои го утврдуваат спротивното (Lieberman, според Lesner S., 1988, 94), дека нема статистички значајна разлика во успешноста на отчитувањето на речениците кога филмот со говорен материјал е пуштен со нормална брзина или забавено.

Значи, може да се претпостави дека забрзаниот говор значително ја оштетува визуелната перцепција, бидејќи движењата на артикулаторите се скрапуваат, а со тоа го модифицираат или го дисторзираат говорниот сигнал. Меѓутоа, треба да се каже дека говорот во наведените истражувања е намерно забавуван и со тоа не претставува реална апроксимација на она што всушност се случува кога говорникот го забавува својот говор. Во секојдневната комуникација - продукција на говорот, не се продолжува траењето на одредени гласови, туку се создаваат дополнителни паузи во излагањата (Picheny, Durlach & Braid, 1986, според Lesner S., (1988, 94); Jacobs, според Lesner S. (1988, 94)), така што се смета дека присуството на смислените паузи му овозможуваат на читачот повеќе време за процесирање на примените визуелни информации и за елаборирање на примената порака.

Lesner & Hardick (1982), според Lesner S. (1988, 94), утврдиле дека има помал број на движења на очните капацы кај успешните читачи на говорот од уста и од лице, во однос на неуспешните читачи, така што подобрите читачи трепкаат во време на паузата на говорот. Додавањето на паузите во излагањето го овозможува ритмичкото фразирање, што овозможува читачот подобро да го распореди трепкањето на капаците при визуелната рецепција на говорот, и со тоа да се оневозможи губењето на испратените информациите во времето кога очите се затворени.

Говорот на познатите лица, роднини, пријатели и воопшто на лицата кои се во постојан контакт со отчитувачот, поуспешно се отчитува од говорот на странецот. Значи, за добро визуелно перципирање на говорот е потребно познавањето на јазикот и на дијалектот на говорникот, како и неговите говорни навики, односно обележјата на неговиот говор. Прагматиката, односно употребата на говорот, адаптирањето на сопствениот говорен израз, речникот и синтаксата, можностите за

рецепција, односно перцепција на соговорникот, исто така овозможуваат визуелна перцепција на говорот и кај слушно оштетените лица (Lesner, 1988).

Варијабилноста во продукцијата на гласовите, особено на вокалите, е детерминирана од секој говорник одделно (Sanders, 1982, според Lesner S., 1988, 92).

Значи, јасноста на говорниите движења е комплекс на мултидимензионални квалитети.

Фацијални карактеристики на говорниците

Освен координираните движења на артикулаторите, говорната продукција вклучува и фини координирани движења на другите фацијалните мускули. Greenberg & Bode, (1968), според Preminger Jill, E. Lin, Hwei-Bing (1998, 565), утврдиле дека успешноста во отчитувањето била значително подобра кога читачот можел да го види *целото лице на говорниците*, отколку кога можел да ги види *само усните*

Значителната разлика во успешноста во отчитувањето на говорот меѓу експонираноста на целото лице и само на усните ја утврдиле и Recently, Marassa & Lansing (1995), според Preminger, Jill, E.; Lin, Hwei-Bing (1998, 565).

Stone, според Lesner S., (1988, 91), утврдил дека, доколку е поголем видливиот дел од лицето, тој говор е полесно читлив.

Наспроти тоа, Ijsseldijk (1992), според Preminger, Jill, E.; Lin, Hwei-Bing (1998, 565) не утврдил значајни разлики во успешноста на отчитувањето на 30 глуми деца со различни говорни структури (зборови, фрази и реченици) кога тие го опсервирале целото лице, односно само усните на говорникот.

Finn & Montgomery, 1988; Montgomery & Jackson, 1983 (според Marassa, Lynn K.; Lansing, Charissa R., 1995, 1387), утврдиле значителна статистичка разлика меѓу *облицој на усните и говорниите производи*

која влијае врз успешноста на визуелната перцепција. Други истражувачи (Mase & Pantland, 1991, според Marassa, Lynn K.; Lansing, Charissa R., 1995, 1387) утврдиле дека движењата во одредени региони од лицето (вилаца, нос, очи, предниот дел на главата, образите), придонесуваат во успешноста на визуелната перцепција на говорот.

Во едно истражување (Rosenblum, Johnson & Saldana, 1995, според Rosenblum, Lavrence D.; Johnson, Jenifer A., 1996, 1158) беа презентирани осветлените движења на артикулаторниот апарат во темна заднина - на екранот. Резултатите покажуваат дека фацијалната експресија е во тесна корелација со успешноста на визуелната перцепција на виземските категории.

Stone & Vos (според Lesner S., 1988, 93) утврдиле дека визуелно поразбирливи се нормалните отколку пренагласените движења на усните при артикулацијата.

Berger, Perry, Hofmann & Smith (1977), според Lesner S., (1988, 93), утврдиле дека испитаниците полесно го отчитувале говорот на говорникот со тенки усни отколку со дебели. Избричените брада и бркови придонесуваат за поуспешно отчитување на говорот од уста и од лице (Castle, 1984, според Lesner S. (1988, 93).

Наспроти тоа, Kitano, Siegenthaler & Stoker (1985), според Lesner S. (1988, 93), на примерок од 11 студенти со оштетен слух, не утврдиле значителни разлики во успешноста на отчитувањето на речениците кога ги изговарале 4 различни говорници, од кои еден имал бујна брада и мустаки, вториот имал кратка брада и мустаки, третиот имал само мустаки и четвртиот бил потполно избричен, иако е забележана блага тенденција на опаѓање на резултатите на тестот за отчитување на речениците со намалување на изразеноста на овие фацијални обележја. Спроведеното интервју со испитаниците покажува дека 50% од нив се изјасниле дека им пречеле брадата и брковите, додека другата половина имале спротивен став.

Фацијалната изразеност, односно способноста за фацијална експресија на емоциите, во повеќето истражувања претставува релевантен фактор за отчитување на говорот од лице и од уста (Lesner, S., 1988, 96).

Експирафацијалниите движења на говорниците

Успешноста во отчитувањето била значително подобра доколку говорот бил проследен со гестови, ојколку кога не бил проследен воопшто или со несоодветни гестови (Popelka & Berger, 1971, според Lesner S., 1988, 91).

Тоа значи дека доколку движењата се поврзани со порака се олеснува отчитувањето, додека движењата кои не се поврзани со порака го отежнуваат отчитувањето.

Gailey (1987), според Bradarić S. (1997, 60), утврдила дека читачите со стандарден слух значително поуспешно ги перципираат речениците поврзани во „лабав“ контекст, односно со полуконтекст, во случајот кога биле проследени со гест и со мимика, значи со невербални знакови кои ја појаснуваат ситуацијата, отколку кога тие не се употребуваат.

Во едно истражување се проценувала способноста за визуелна комуникација на 24 прелингвално глуви испитаници преку три модели предадени на видеотелефон: *со визуелна перцепција на говорот, со дактилологија и со знаковен јазик*. Резултатите укажуваат дека употребата на видеофонот значително влијае врз брзината во успешноста на визуелната перцепција на говорот, додека кај другите два начина на комуникација не постои статистички значителна разлика во брзината на испитаниците.

Frowein и сор. (1993), според Woelders, Wendy W.; Frowein, Han W.; (1997, 1425), заклучуваат дека визуелната перцепција на говорот преку видеотелефонија е корисна за многу цели - очитувањето „лице во лице“ е поефикасно во секојдневната комуникација.

IV. ДЕЛ

ПЕДАГОШКИОТ ПРОЦЕС ВО ЧИТАЊЕТО НА ГОВОР ОД УСТА И ОД ЛИЦЕ

1. ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ГОВОРОТ КАЈ ДЕЦАТА СО ОШТЕТЕН СЛУХ

Паралелно со демутизациониот период се јавува и неопходноста од создавање навики за читање на говор од уста и од лице, како единствено средство за перцепцијата на говорот кај децата со оштетен слух во целокупниот едукативен период. Затоа, задачата на читањето на говор од уста и од лице треба да се сведува на воспитување на навики за брзо и течно видно перципирање, за репродукција на говорните движења и за развивање на способностите за заклучување засновано во контексот. Постигнувањето на овие задачи зависи од успехот во работата на изговорот, од развојот на лексиката и на граматиката.

Тренингот за визуелната перцепција на говорот започнува уште од првите денови со доаѓањето на детето во училиште. Во подготвителниот период децата се учат да ги читаат имињата на своите другари, името на наставникот, своето име, името на предметите во училницата - едноставни налози и задачи. Тоа е таканаречено *глобално читање на говор од уста*, односно читање на цели зборови и фрази, поврзано со поттикнување и перципирање на движења кои одговараат на соговорникот, кои се засновани врз кинестетичките претстави на гласовите во зборовите. Децата во тој период можат да го сфатат општиот облик на зборовите и фразите, но не го знаат нивниот изговор, туку сфаќаат само некои видливи артикулациони движења на соодветните зборови. Подоцна се врши непрекинато проширување на говорниот материјал во читањето на говор од уста, и тоа постојано во глобална форма. Истовремено во читањето на говор од уста почнуваат постепено да се јавуваат елементи на анализа и на

синтеза на она што се нарекува отчитување. Тоа е условено со паралелното учење на изговорот на одделни гласови и пишувањето според гласовно аналитичко-синтетичкиот метод. Вежбањето на анализата и синтезата на гласовите дава неопходна основа за усовршувањето на читањето на говор од уста и од лице.

Во подготвителниот период кај многу деца се забележува значителен успех во оваа техника, која се објаснува со редуцираниот речнички фонд, како и со малиот број формирани гласови, особено вокалите, кои се посебно читливи. Но, доколку овој материјал се проширува, расте и бројот на научени гласови, а со самото тоа и бројот на новите поими. Во тој случај перцепцијата на говорот губи од својата доминација и се откриваат нејзините недостатоци. Затоа е неопходно уште во периодот на глобалното читање да се вклучуваат елементи на анализа и синтеза. Основните навики на читањето на говор постигнати во првата година, во подготвителниот период, претставуваат основа за развојот на говорот кај глувите деца. Меѓутоа, развојот на основните навики на читањето на говорот стекнати во подготвителниот период се одвива на тој начин што не се тежнее кон усовршување на видната перцепција, туку се тежнее кон вежбање на „погодувањето“ на основата на контекстот во зборот и реченицата, односно се увежбува синтетичкиот мисловен акт на логичкото заклучување врз база на фиксациските елементи во зборот и во речениците.

Меѓутоа, читањето на говор од уста и од лице во пониските одделенија не треба да се ограничи само на наставата по мајчин јазик, туку треба да биде застапено на секој час по секој предмет, а особено на часовите по техника на говорот, каде што треба да се користи глобалното читање на говорот.

Подоцна, во погорните одделенија, треба да се дадат детални информации за суштината на читањето на говор од уста, односно за брзината на читањето на говорот од уста, за да се создаде поголем фонд на зборови, да се совлада брзиот и течен говор, да се совлада граматиката и др.

Значи, визуелната перцепција на говорот е бавен и мошне долг процес кај глувите ученици, тргнувајќи од демутизациониот период кога се започнува со формирањето на говорните навики. Затоа е неопходно да се планира неговата реализација, преку посебни програмски содржини.

2. ПРЕГЛЕД НА ПРОГРАМИ ВО НАСТАВАТА ЗА ЧИТАЊЕ НА ГОВОР ОД УСТА И ЛИЦЕ

Наставата за читање на говор од уста во училиштата за глуви деца има два основни дела:

- Првиот го опфаќа периодот од прво до четврто одделение,
- Вториот започнува од четврто до осмо одделение.

Но значајно е да се спомене дека и во едниот и во другиот период значаен предмет врз кој се темели наставата на читање на говор од уста и од лице е мајчиниот јазик.

Визуелната перцепција на говорот претставува посебна тешкотија за учениците и затоа е неопходно да се земе предвид распоредот на преоѓање на гласовите. Најпрвин се започнува со вокалите (а, о, е, и, у), а потоа се совладуваат консонантските групи (Savić Lj., 1988, 299):

1. p, b, m, f, v
2. š, ž, č, dž, đ, ć
3. s, z, c
4. t, d, n, nj
5. l, r, j, lj
6. k, g, h.

Редоследот на овие групи гласови е поставен според кинестетичката близина во групата и според кинестетичката оддалеченост меѓу групите, за да можат гласовите физиолошки подобро да се фиксираат. Но, оптичката слика, како и акустичката во овој редослед е многу тешка, па затоа секогаш се започнува од оптички највидливите гласови па се преминува кон потешко видливите. Таквиот начин на

преоѓање на гласови подразбира и создавање посебен тематски речник, како според видливоста на вокалите, така и според местото на вокалите и консонантите во рамките зборовите.

Оваа постапка има неколку етапи:

1. Читање на зборови од секојдневниот живот,
2. Анализа на читањето од уста на зборови и спојување нови зборови од прочитаните елементи,
3. Читање од уста на новите, уште необработени зборови,
4. Читање од уста на пократки приказни и текстови и
5. Контролна работа.

При вежањето на читањето на говор од уста треба да се започне со познати поими, на тој начин што секој поим треба да биде заситен со конкретна содржина, понатаму се преоѓа на нови и непознати поими, кои подоцна на часот за изградба на говорот треба детално да се обработат, додека на часовите по вежбање на говорот од уста се обработуваат со површно одредување на значењето.

Сите форми на работа во читањето на говорот ги делиме на две основни групи (Savić Lj., 1988, 301) :

1. Специјални вежбања

- на часовите,
- вон часовите.

2. Практична примена

- на часовите по сите предмети,
- вон училиштето.

Специјални вежбања

Специјалните вежбања се карактеризираат со тоа што читањето на говор се јавува како предмет на обучување, односно создавање навика, додека во практичната примена на вежбањето, читањето говор се јавува како средство во наставата, средство на комуникација.

Специјалните вежбања во читањето на говор од уста се изведуваат на часовите според соодветна наставна програма во содржините на предметот мајчин јазик, најчесто застапени со еден-два часа неделно.

Неопходно е да се напомене дека за вежбање на читањето на говор е потребно напрегање на видот и мисловна активност на ученикот, кои во почетокот доведуваат до брз замор. Затоа во пониските одделенија се избегнува изведување на воннаставни вежбања на читање на говор, додека во второ одделение оваа активност може да се практикува многу повеќе, соодветно на возраста на ученикот.

Вежбање на читањето на говор од уста на часовите

Во подготвителниот период и во прво одделение се предвидуваат неколку форми на работа:

1. *Лото* - букви - Оваа игра има за задача воспитување на концентрацијата на оптичкото внимание на ученикот кон движењата на говорните органи и создавање сопствени рефлекторни поттикнувачки движења. Лотото се состои од карти на кои се нацртани животни или предмети и под нив се испишани двосложни зборови и ономотопејска ортографија која ја означува сликата.

2. *Лото* - зборови и реченици - Постапката е иста со претходната игра, само што овде наместо букви стојат цели зборови.

3. *Читање од уста на зборови од секојдневниот живот* - Оваа фаза е посложена бидејќи се изведува без слики и без графички претстави

за буквите, во афирмативна или во прашална форма, преку зададена тема: училишница, учење, семејство и др.

4. *Составување крайки реченици и крайки приказни* од познати зборови. Наставникот ги изговара познатите зборови, а учениците ги составуваат картоните на маса, така што најпрвин се сложува реченицата до сликата, а потоа под неа се сложуваат картите со текстот.

5. *Вежбање на различни прашања.*

6. *Вежбање на читање слогови и, на крајот, изолирани гласови.* Највисока фаза на читањето на говор од уста во овој период е читањето бесмислени слогови и изолирани гласови.

7. *Диктација* е завршна фаза од вежбањето на визуелната перцепција на говорот на крајот од прво одделение. Тој се состои од диктирање и од запишување на зборовите и на кратките реченици на обработените гласови.

Од второ до трето одделение се користат сè посложени форми на читање на говорот од уста, како:

1. *Налози и заповеди* - претставува сложена форма на работа, затоа што на овој начин се покажува можноста за очитување на долги реченици, нивното запамтување, запишување или извршувањето на налозите.

2. *Дијалози* на одредена тема се водат меѓу наставникот и ученикот, а тие зависат од говорниот развој на ученикот, односно од говорното ниво на одделението во целина.

3. *Игра* „*Погоди што е тоа*“ е посебно важна бидејќи има цел да го развие синтетичкото мислење кај учениците, така што наставникот го опишува замислениот предмет, а учениците имаат за задача да погодат што е тоа.

4. *Игра* „*Телефон*“ се користи за вежбање на читањето на говорот од уста меѓу учениците, на тој начин што учениците стојат на растојание од еден метар, потоа наставникот изговара еден збор со

прикриена уста, тој ученик има задача да го пренесе зборот на друг, а последниот треба да го изговори поимот пред цело одделение.

5. *Вежби за брзо ошчијување од уста* - вежби за глобално препознавање на зборови и за брзо повторување на изговорениот збор од страна на наставникот.

6. *Работи на поврзан материјал:*

- читање приказни од уста,
- читање од уста на познат, но парафразиран текст,
- читање од уста на непознати приказни.

7. *Учењето таблица на гласови* кои се мешаат или се заменуваат се јавува како неминовност, затоа што личното искуство на ученикот укажува на често заменување на хомооптичните или на хомофоните гласови, така што наставникот има задача да го објасни процесот на асимилација на гласовите.

8. *Тематско читање од уста* се состои од тоа што наставникот им дава на учениците слики за разгледување, а потоа тој поставува прашања и бара соодветни одговори од учениците.

Вежби за читање на говор од уста во вончасовното работно време

Вончасовната работа има цел усовршување на способноста за читање на говор од уста и од лице кај глувите ученици, и на тој начин да се подготват за поуспешно следење на наставата во училиштето, како и за практичниот живот.

Постојат два вида вончасовна работа при читањето на говор од уста:

- секција,
- епизодни мерки во текот на воспитната работа.

Целта на секцијата е да се усоврши навиката за брзо и за осмислено читање на говорот од уста и од лице и вежбање на прочитаното. Значи овој вид во себе вклучува два момента: механички и психолошки. Материјалот за овој вид вежби треба да биде од секојдневниот животен говор со кој учениците владеат.

Втората цел на секцијата е осмислување на прочитаното или логичка компонента на читањето, односно интелектуалниот момент во читањето (обично трае 30-40 минути), што се изведува преку: работа на слики, опис на животни, луѓе, говорни игри, убаво изразување, преработка на содржината на познати филмови или приказни, дијалози и др.

Практична примена на читањето на говор од уста и од лице по сите предмети

Практичната примена на читањето на говор од уста и од лице служи како средство во наставата и во комуникацијата на глувите ученици.

Во секојдневната комуникација се употребуваат помошни методи како: дактилологија и гест. На часовите по мајчин јазик е неопходно да се стави нагласка на диктатот, со кој се проверува навиката за правопис и за граматичките наставки. Меѓутоа, за непречено читање на говор од уста и од лице, глувиот ученик е неопходно да поседува богат лексички фонд и фразеолошки речник и усвоени граматички правила.

Практична примена на читањето на говор од уста и од лице во училиштето

Читањето на говор од уста претставува вештина на препознавање на невидливите и на помалку видливите движења на говорот и нивното синтетизирање со потполно видливите движења на гласовите и зборовите на соговорникот.

За брзо и правилно визуелно перципирање на говорот не е потребно препознавање на секој глас изолирано, туку вештината на сфаќање на основната содржина на говорот и вклучување во општата, глобална, говорна динамика.

Успешноста на читање на говор од уста и од лице не зависи само од читачот туку и од соговорникот. Тоа значи дека соговорниците на глувите лица треба да знаат како да се однесуваат во процесот на комуникација за да може глувиот човек да ја сфати содржината на прочитаното.

3. МЕТОДИ НА ЧИТАЊЕ НА ГОВОРОТ ОД УСТА И ОД ЛИЦЕ

Низ историјата на сурдопедагогијата се искристализирале три основни методи на учење на говор од уста, и тоа:

- *аналистички,*
- *синтетички и*
- *глобален.*

Секој од овие наведени методи има свои специфичности. Некои од нив добиле и свои варијанти, како, на пример, синтетичкиот метод (Gallaudet Encyclopedia of deaf people and deafness, 1987, 236 според Savić, 1994, 154-155).

а) Аналитички метод

Аналитичкиот метод во учењето на читање на говор од уста поаѓа од вежбањето на изолираните гласови и слогови, со цел децата да се насочат кон диференцирање на оптичката слика на визуелно сличните гласови.

Овој метод овозможува диференцирање на елементите на говорните движења, така што паралелно со глобалната перцепција се воочува специфичниот изглед на секој глас одделно укажувајќи на нивните карактеристични места на движењата.

Во почетната фаза на артикулација таа е мошне целисходна, иако во својата основа има елементи на синтеза, но е мошне сувопарна, заморна и бавна, и премногу го механизира процесот на читање на говор од уста, така што станува здодевна.

а) Синтетички метод

Синтетичкиот метод настојува да ги отстрани сите претерувања на механизираниот артикулациски комплекс, па се обидува во актот на читањето говор од уста и лице да внесе интелектуална компонента.

Тргувајќи од фактот дека секој глас во зборот не може да се прочита, затоа што две третини од гласовите се невидливи и се градат во втората половина на усната празнина, *синтетичкиот метод настојува да овозможи читање на зборовите глобално, празнините на недоволно видливи гласови се пополнуваат со „интелектуална претставка“. На тој начин синтетичкиот метод настојува да ги надмине недостојности на преходниот.*

Со оглед на фактот што интелектуалната компонента е можна само кај возрасните подоцна оглувени лица, а не и кај прелингвално глувите кои немаат вербален депозит за значењето на зборовите, се јавила потребата од вариантите на синтетичкиот метод:

Статичката варијанта на синтетичкиот метод се состои во тоа што учениците ја учеле на првин положбата на артикулационите органи за изговор на секој глас изолирано, значи статички, па подоцна визуелната слика на гласовите ја поврзувале во целина - зборови.

Динамичката варијанта на синтетичкиот метод се состои во тоа што учениците се обучувани на брзо, динамичко менување на обликот на устата во говорот, па дури тогаш, врз основа на глобалната слика на движењата на устата, се донесувал „заклучок за смислата на реченото“.

Оваа варијанта овозможува сфаќање на основните видливи гласови и препознавање на зборот. Суштината на овој метод се состои во тоа што *иезишна точка претставува оптичката слика на зборот*, така што добро „видливите“ гласови во зборот се нарекувале „гешталт тригери“ (носачи на целината), како база за препознавање на зборот.

Синтетичкиот метод ги спојува позитивните страни на претходните варијанти на синтетичкиот метод, тврдејќи дека не постои фиксирана слика на устата за гласовите, туку тие се супституираат зависно од положбата на вокалите кои се наоѓаат пред консонантите. Затоа овој метод ја наметнува потребата од изучување на 355 можни слики на устата за да може успешно да се читаат сите зборови, кои треба визуелно да се запамтат за да можат да се препознаат од устата на соговорникот.

а) Глобален метод

Глобалниот метод тргнува од зборот како целина занемарувајќи ги *невидливите гласови кои по смисла треба да се дојднат*.

Сите дотогашни методи ја забравале личноста на читачот со своите психофизички квалитети. Така, на тој начин, се појавиле две варијанти на глобалниот метод: метод на мисловен акт или комплексен метод.

Варијантата на мисловен акт (содржина на читање од уста и од лице) ги отфрла сите принципи на аналитичко-синтетичкиот метод на читање на говор од уста тргнувајќи од мисловниот комплекс на

комбинирани можни значења на движењета на говорните органи - „Haltsmethode“. Затоа обуката на читање на говорот треба да почне со смисловен материјал, реченицата да ги обединува околу една општа тема или ситуација околу која се води разговор.

Оваа варијанта не дава никаква правила, не бара никакво знаење на бесмислени слогови, не бара никакво знаење, затоа што точноста на разбирање на оптичката слика на слоговите и нивното поврзување со кинестетичкото памтење не се постигнува со очитување буква по буква, туку со „мисловни комбинации“ кои се создаваат врз основа на одреден контекст на содржината во целина, на оптичката поврзаност на логичките факти, а визуелната, оптичката поврзаност, доаѓа сама по себе како резултат на навиките на читање на говор.

Варијантата на комплексно читање ги гледа глувите и наглувите личности како целина - комплекс, во кој се доминантни:

- а) видната перцепција на говорните движења,
- б) рефлекторното спонтано повторување на артикулациските движења на соговорникот кои провоцираат кинестетички енграми во свеста (синкинезија),
- ц) невидливите говорни движења како база на логичкото заклучување кои треба да се одгатнат.

Овој метод е многу практичен во работата со подоцна оглувени лица, со образовани глуви лица, кај кои е изграден комплекс на енграми на говорните движења во кортексот и логичка мисла на заклучување, додека не може да се применува кај необразованите глуви.

Комплексниот метод ги ангажира сите анализатори во процесот на очитување и затоа треба да се користи во едукацијата на подоцна оглувените лица.

Американски методи на учење на читањето на говор од уста

Во Америка во почетокот на XX век, паралелно со развојот на методите за читање на говор од уста во Европа, се јавуваат првите обиди за систематизирање на теоријата за читање на говор од уста (Savić 1994, 156).

Методот на Едвард Ничи е формиран и дополнуван речиси педесет години, додека својата завршна форма не ја добива во книгата „Нови лекции за читањето од уста“, Филадельфија, 1950.

Ничи прво го застапувал аналитичкиот метод, па потоа синтетичкиот, и, на крајот, ги конструирал принципите на својот метод:

- движењата на говорните органи мора да бидат природни,
- движењата на говорните органи мора да бидат потполни,
- вежбите мора да бидат интересни,
- да се користи секој момент за разговор,
- секој читач има свои специфичности на „устопис“.

За да може да ги реализира принципите на својот метод, Ничи изградил вежби за тренинг на окото и мислењето.

За тренингот на око предлагал вежби пред огледало со цел да се утврди разликата во изговарањето на одредени гласови, за да може потоа да се помине на тренинг на окото во една стандардна реченица во која се менува редоследот на зборови, а читачот треба да ја препознае и да ја сфати нејзината смисла.

За тренингот на мислењето Ничи барал синтеза на смислата на кажаното, а не „сфаќање на збор по збор со очите“. Затоа неговата максима гласела: „*Поважно е да се сфати зборот од смислата отколку самиот збор. Поважно е да се развива интуитивната моќ на сфаќање на прочитаното, а не зборот*“.

Постапката на методот на Ниче се состоела во тоа што на ученикот му се раскажувала некоја позната приказна, првпат многу кратко, а потоа приказната се повторувала, додавајќи секогаш нови

зборови кои не биле кажани претходно. За брзината на читање Ничи предлагал брзи одговори, а за интелектуалното вежбање прво барал идентификација на зборовите, а потоа читање на целата реченица.

Методот на Марија Брун ја добива својата дефинитивна форма во педесеттите години од овој век.

Таа го застапувала слоговно-аналитичкиот метод, кој се состоел во ритмичко вежање на читањето на слоговите од кои подоцна се составувал зборот, а потоа и реченицата.

Брун ги застапувала следниве принципи:

- ученикот треба внимателно да ги следи говорните движења,
- да ги научи звучните вибрации на говорот,
- да биде брз и подвижен за да може да ги разбере говорните движења,
- читањето од уста е вежбање на окото и на умот.

Методот на Марија Брун се состоел од серија на слогови од кои се составуваат вежбите кои се надоврзуваат една на друга ритмички за да се сфати зборот. Вежбите се повторуваат сè додека потсвесно не се препознае слогот, а крајна цел на методот е формирање визуелна и моторна меморија.

Планот на часот на Брунова се состои од четири дела, и тоа:

1. дефинирање на движењата на новиот глас кој се учи и диференцијација од веќе научените гласови,
2. ишшување,
3. крајок разговор или приказна,
4. групна вежба која се состои од меѓусебно поставување на прашања и од разговор.

Согледувајќи ја специфичноста на секој од споменатите методи, можеме да заклучиме дека заедничката карактеристика која ја обединува нивната мисла е: *чииањеио на говор од устиа и од лице е фундаменџиален ѓроблем во обучувањеио на говорои на глужише и на ѓодоцна оглувенише деца и возрасни, и дека шоа е иншегрална артикулациска комѓоненѓа без која не може да се замисли ѓроцесои на комуникаѓијаиа.*

Savić (1988, 309), тргнувајќи од размислувањето дека во актот на читањето на говор од уста и од лице има три битни компоненти:

1. *видна ѓерцеѓиѓија на гласои односно на зборои,*
2. *синкineiѓиѓкише рефлекѓорни движења кои ѓровоѓирааи кинесиѓеѓиѓѓки енграми во свесѓа,*
3. *мисловнаиа акѓивносѓи која ги надоиолнува невидливише говорни движења, со кои се „ѓокривааи“ ѓразниѓише - „ѓрозориѓе“ на ѓрочѓиѓаниои збор.*

предлага петнаесет универзални, сурдопедагошки правила кои ја детерминираат успешноста во читањето на говорот од уста независно од употребениот метод:

1. *Треба да се говори јасно, со слободна устиа, со јасни движења на говорнише органи, без ѓреѓерано оѓварање на устиаиа, иако за ѓодобриѓе чииачи се ѓоиѓребни малку ѓошироки движења на устиаиа оѓколку ѓри обичниои говор.*
2. *Темѓошо на говорои ѓреба да биде ѓправилно, зѓшоа шѓшо брзиои говор и малиои оѓвор на устиаиа не овозможувааи добра чѓѓливосѓи.*
3. *Треба да се говори сврѓен кон оној кон когѓо се обраќаѓе и да не ја сврѓуваѓе главаиа од неговѓише очи.*
4. *Лицеио на говорникои ѓреба да биде максимално освешлено, а лицеио на глужиои во сенка.*

5. Лицејто кое зовори треба да употребува крајки и правилни реченици.
6. Говорникот не смее да се свртува за време на разговорот, ниту иако да го менува распојанието и месото.
7. Гласот на говорникот треба да биде нормален.
8. Треба да се зовори без афектирање.
9. Устајта на говорникот треба да биде на ниво на очите на глувото лице.
10. Доколку глувото лице не може да го прочита вашиот збор ниту по првото повторување, употребете лесен збор - синоним на преходно кажаниот збор.
11. На почетокот на реченицата не употребувајте имиња, странски зборови, зборови со преносно значење, иронични зборови, дофрлување и сл.
12. Вашиот збор треба да биде проследен со гест, дактилологија, или со некој друг знак што му овозможува на глувото дете подобро да ве разбере.
13. Не треба да инсистирајте на читање на секој збор одделно, бидејќи е да се сфати целината.
14. Во разговорот со глувото треба да се биде стрплив, почесто да се разговара, за да може да се запознае со вашиот начин на говорене.
15. Секогаш треба да водите сметка за визуелниот иза психичкиот замор на глувото за да не претерувате во зборувањето.

V. ДЕЛ

ПРЕДМЕТ, ЦЕЛИ, ЗАДАЧИ И ХИПОТЕЗИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Во услови на тешка и на потешка апстиненција на слухот, визуелната перцепција на гласовите е основна физиолошка можност за совладување на оралниот говор, врз чија основа се базира едукативната и социјалната интеграција на сите лица со оштетен слух.

Секој јазик има свои карактеристични гласови со одредена акустичка вредност, а во рамките на писмениот израз тие имаат своја ортографска и визуелна димензија.³ Земајќи го предвид фактот што првите две споменати карактеристики на македонскиот јазик се веќе обработени, а третата се уште не е истражена, основен проблем на оваа докторска дисертација е визуелната перцепција на гласовите на нашиот јазик .

Истражувањето има фундаментално значење со троен карактер:

Прво - се однесува на значењето на визуелната перцепција врз која се базира целокупната сурдопедагошка теорија на артикулацијата, како сегмент на науката која е во фаза на изградба.

Второ - тоа претставува специфичност во приодот на проучувањето на проблемот што ќе овозможи и расветлување на еден досега неистражуван аспект во македонската лингвистиката. Тоа значи дека предметот на овој труд има практично и теориско значење за македонската лингвистика и за македонската сурдопедагогија.

³ Азбуката претставува стандарден редослед на графички знакови. Во потесна смисла, азбуката претставува состав на знакови на фонетско и на гласовно писмо, односно на фонетски состав - писмени знаци, букви кои служат како знак за секој глас одделно (Simeon R., 1969, 136).

Трејто - резултатите од истражувањето ќе создадат основа за непречена и секојдневна комуникација на глумите лица во општествената средина.

Основниот предмет на истражување се состои во перцептивноста на фонемите на македонскиот јазик, односно, на најперцептивните фонеме, т.е., сурдопедагошки кажано, на „најчитливите“, на оние кои се „тешко читливи“ или на „нечитливите“. Откако ќе се утврди тоа, се наметнуваат два основни проблема:

а) од кои гласови треба да се започне при формирањето на оралниот говор и кои зборови треба да им се пласираат на глумите деца во формирањето на говорот?;

б) на овој начин ќе ја добиеме основата за пишување на букварот за глуви деца кој, за жал, сè уште не постои, и покрај тоа што училиштата за глуви функционираат веќе педесет години.

Значи, со ова истражување се утврдува редоследот на преоѓање на гласови, што условува избор на зборови со помош на аналитичко-синтетичкиот метод кој сè уште е доминантен во сурдопедагошката практика кај нас. Сосем разбирливо е дека лесно читливите гласови ќе овозможат поголем избор на зборови и формирање поголем фонд на говорниот депозит, додека тешко и потешко читливите ќе овозможат создавање мал фонд на зборови во почетното совладување на говорот на оваа популација. Компензацијата на визуелната перцепција се врши со помош на интелектуалниот момент и на познавањето на семантиката на зборовите, откако претходно ќе се создаде одреден вербален депозит како повисок степен на изградбата на јазикот.

Во предметот на истражување влегува и *препознавањето на зборовите и речениците преку движењата на устата* упатени од соговорникот кон децата и кон младинците со оштетен слух, за кои е значајно да го искористат семантичкиот депозит што веќе го поседуваат.

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Согласно поставениот предмет, истражувањето е насочено кон постигнување на поставените цели:

1. Да се направи преглед и анализа на досегашните научни истражувања врзани со проблемот на визуелната перцепција на оралниот говор и читањето на говор од уста и од лице во сурдопедагошката настава;

2. Да се утврди физиолошката основа на визуализацијата при перцепцијата на гласовите на македонскиот јазик;

3. Да се презентира сурдопедагошката практична примена на актот на визуелната перцепција во демутизациониот период и доцна во процесот на едукативната рехабилитација;

4. Утврдување на визуализацијата на гласовите на македонскиот јазик, од која прозлегува фреквенцијата на зборови што ќе се пласираат во најраниот период на изградбата на говорот кај глувите деца;

5. Утврдување на редослед на преоѓање на гласовите на македонскиот јазик преку избор на зборови со помош на доминантниот аналитичко-синтетички метод во сурдопедагошката практика;

6. Експликацијата на добиените резултати и нивната практична примена ќе овозможи создавање основа за пишување на буквар наменет за глуви деца.

Целите на истражувањето ќе бидат конкретизирани низ повеќе задачи:

- Да се провери можноста на влијанието на субјективните и на објективните фактори кои, претпоставуваме, ја утврдуваат успешноста во процесот на читањето на говорот од уста и од лице на соговорникот, за кои сметаме дека се детерминанти во процесот на успешноста на читањето на говорот од уста.

Објективни фактори преку кои се мери успешноста на прочитување на говорот од уста се структурата на говорната дразба која се користи во

процесот на испитувањето со различна лингвистичка комплексност (изолирани гласови), зборови заситени со гласот во иницијална, во медијална и во финална позиција, зборови како систем на вокали и консонанти, систем на консонантски групи содржани во зборот во иницијална, во медијална и во финална позиција, и реченици заситени со гласови адаптирани на возраста (со 3, 4 и 5 гласови).

Од *субјективниите фактори* со ова истражување се опфатени јазичните знаења на испитаниците, способноста на визуелната перцепција, за кои се смета дека се мерка за успешноста во користењето на лексичките и на семантичките ограничувања на јазикот, како и флексибилноста во примената на различните стратегии на обработка на информациите.

- Со анализа на резултатите на ниво на изолирани зборови заситени со гласови во иницијална, во медијална и во финална позиција да се утврди разликата во очитувањето на речениците заситени со тој глас, како можност за осознавање на начинот на користењето на семантичките ограничувања на јазикот и како фактор за успешноста на очитувањето.

- Преку увидот во факторската структура на говорната дразба на различни нивоа на лингвистичка комплексност (изолирани гласови, изолирани зборови во иницијална, во медијална и во финална позиција, систем вокал и консонант, консонантски групи и реченици) да ги утврдиме разликите во процесот на обработката на јазичните информации, односно користењето на стратегиите во обработката на јазичните информации на добрите и на лошите читатели. Успешноста во перцепцијата на различните говорни дразби подразбира различни стратегии на обработка на јазичните информации, што диференцира структура на латентниот простор. Едниот начин е визуелно-аналитичкиот начин со користење на „bottom-up“ стратегија, а вториот е процес на решавање на проблемот со користење на тематски, на семантички и на синтаксички ограничувања со „top-down“ стратегија.

- Можноста за предвидување на успехот во процесот на очитување на говорот од уста и лице на соговорникот во секојдневната комуникација.

ХИПОТЕЗИ

Тргувајќи од специфичната поставеност на комплексот од цели и задачи во истражувањето, се поставуваат следниве хипотези:

Ho - Сите гласови во македонскиот стандарден јазик се подеднакво „читливи“.

X1 - Сите гласови во македонскиот стандарден јазик не се подеднакво „читливи“.

Со оглед на комплексноста на проблемот што го истражуваме, Ho и X1 во себе инкорпорираат уште една низа проблеми опфатени во потхипотезите:

X2 - Се претпоставува дека редоследот на отчитување на гласовите на македонскиот стандарден јазик е сличен на веќе утврдениот редослед во досегашните испитувања во словенските јазици.

X3 - Претпоставуваме дека децата и младинците со оштетен слух се поуспешни во отчитувањето на изолираните зборови во иницијална, во медијална и во финална позиција, отколку во визуелната перцепција на изолираните гласови.

X4 - Претпоставуваме дека читливоста на гласовите зависи од местоположбата, од позицијата на гласот во рамките на изолираните зборови (иницијална, медијална и финална).

X5 - Децата со оштетен слух се поуспешни во отчитувањето на изолираните зборови отколку во рамките на речениците.

X6 - Постои статистички значителна разлика меѓу успешноста во отчитувањето на гласовите во рамките на системот вокал и консонант во

рамките на зборовите и успешноста во очитувањето во системот на консонанстките групи.

X7 - Претпоставуваме дека постои статистички значителна разлика во успешноста на очитување на изолираните гласови класифицирани според звучноста и според начинот на изговарање (видови на гласовни групи).

X8 - Степенот на оштетувањето на слухот влијае врз успешноста во процесот на визуелната перцепција на говорот.

X9 - Интелектуалниот статус на испитаниците влијае врз успешноста во процесот на визуелната перцепција на говорот, односно во изборот на соодветната стратегија значајна за декодирање на пораката на говорникот.

X10 - Училишната возраст, како значаен фактор, има влијание врз успешноста на визуелната перцепција на гласовите на македонскиот стандарден јазик, земајќи го предвид значењето на едукативниот тренинг од аспект на должината на траењето на обуката и фактот дека основа на целокупната настава кај слушно оштетеното дете претставува визуелно-кинестетичката компонента на говорот.

X11 - Женскиот пол на испитаници постигнува подобри резултати во процесот на визуелната перцепција на говорот, земајќи ја предвид лингвистичката теорија за развиениот вербален фактор кај девојчињата, и резултатите од досегашните истражувања.

VI. ДЕЛ

МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

АНАЛИЗА НА ПРИМЕРОКОТ

Истражувањето е извршено на примерок од 84 ученици со оштетен слух на возраст од 8 до 18 години, избран соодветно на целите и на карактерот на истражувањето.

Иницијалната граница од осумгодишна возраст ја одредуваме затоа што се тие ученици од второ одделение кои веќе ја совладале артикулацијата и визуелно ги перципираат гласовите. Горната граница од 18 години се ученици во четврта година на средно образование, за кои се претпоставува дека целосно го совладале читањето на говор од уста и дека се на крајот од своето образование.

Истражувањето е извршено со примерок од 84 испитаници, ученици во Заводот за рехабилитација на ученици со оштетен слух „Кочо Рацин“ од Битола и во Центарот за образование и рехабилитација „Партенија Зографски“ во Скопје, во текот на учебната 1999/2000 година.

Примерокот од 84 испитаници сметаме дека е доволно валиден за да обезбеди егзактни заклучоци за истражувањето.

Примерокот на испитаниците е поделен во три основни групи:

1. *Ученици од одделенска настава,*
2. *Ученици од предметна настава,*
3. *Ученици од средно училиште.*

Резултатите на основните групи испитаници се корелирани со релевантните (независни) варијабли:

1. **Полот на испитаниците,**
2. **Степенот на слушното оштетување,**
3. **Интелектуалниот статус на испитаниците,**
4. **Училишната возраст на испитаниците.**

Сметаме дека овие четири параметри претставуваат значајни фактори што ја детерминираат успешноста во процесот на визуелната перцепција на гласовите на македонскиот стандарден јазик, условени од видот на говорниот стимулус (изолирани гласови, изолирани зборови, систем од вокали и консонанти, консонански групи и реченици).

Изворите на податоците што ги користевме во истражувањето беа: училишната документација, лекарските, аудилошките, психолошките и офталмолошките наоди. Со оглед на тоа дека од офталмолошките наоди обезбедивме информации за уредната видна функција на испитаниците, видот, како релевантен фактор во процесот на визуелната перцепција, не го зедовме предвид.

Интелектуалниот статус на испитаниците е утврден со помош на следниве тестови за испитување на интелигенцијата:

- *Прогресивни матрици во боја (серија а, Аб, Б),*
- *ТРЛ - шесѝ за резонирање на ликови,*
- *Koshov шесѝ за сосјавување коцки.*

Во наредната *збирна табела број 1* ќе ја презентираме анализата на испитаниците опфатени со истражувањето во однос на релевантните (*независни*) варијабли:

1. **Полот на испитаниците,**
2. **Степенот на слушното оштетување,**
3. **Интелектуалниот статус на испитаниците,**
4. **Училишната возраст на испитаниците.**

Табела 1: Збирна табела на испитаници

Одделение	Машки	Женски	I	II	III	IV	до 90	над 90	Вкупно
II	4	2	3	0	1	2	3	3	6
III	2	6	2	2	3	1	0	8	8
IV	3	3	2	1	3	0	1	5	6
Вкупно	9	11	7	3	7	3	4	16	20
V	8	6	5	0	5	4	7	7	14
VI	7	3	6	0	4	0	5	5	10
VII	5	3	5	1	2	0	1	7	8
VIII	3	2	3	1	1	0	2	3	5
Вкупно	23	14	19	2	12	4	15	22	37
Вкупно	32	25	26	5	19	7	19	38	57
I	5	2	6	1	0	0	1	6	7
II	4	1	1	4	0	0	3	2	5
III	10	1	4	7	0	0	5	6	11
IV	1	3	3	1	0	0	3	1	4
Вкупно	20	7	14	13	0	0	12	15	27
Вкупно	52	32	40	18	19	7	31	53	84

Од збирната табела број 1 може да се забележи дека во однос на варијаблата **полот на испитаниците** вкупниот број на машки испитаници во *одделенска настава* (од II до IV одделение) е 9, додека женскиот пол на испитаници е побројно застапен - 11 девојчиња.

Земајќи ја предвид релевантаната варијабла **степенот на слушното оштетување** се забележува дека, според класификацијата на Костиќ, испитаниците во *одделенска настава* се поделени во четири групи, и тоа:

- I група на испитаници според Костиќ (7),
- II група на испитаници според Костиќ (3),
- III група на испитаници според Костиќ (7),
- IV група на испитаници според Костиќ (3).

Разгледувајќи ја понатаму збирната табела во која се презентирани податоците на испитаниците во *одделенска настава*, поделени според варијаблата **интелектуален статус на испитаниците**, се забележува дека вкупниот број на испитаници со IQ до 90 е 4, а на испитаниците со IQ над 90 изнесува 16.

Четвртата значајна варијабла во ова истражување - **училишната возраст**, според збирната табела број 1 - вкупниот број на ученици, упатува на следниве податоци:

- Ученици од **второ одделение** (6),
- Ученици од **трето одделение** (8),
- Ученици од **четврто одделение** (6).

На крајот заклучуваме дека вкупниот број испитаници во одделенска настава изнесува 20.

Земајќи предвид дека втората група испитаници од примерокот се учениците од *предметна настава* (од V до VIII одделение), во презентираната збирна табела го издвојуваме вкупниот број испитаници поделени според **полот** - 23 момчиња и 14 девојчиња.

Од збирната табела број 1 се забележува дека според варијаблата **степенот на слушното оштетување**, според класификацијата на Костиќ, испитаниците во *средното училиште* се поделени во четири групи, и тоа:

- I група испитаници според Костиќ (14),
- II група испитаници според Костиќ (13),
- III група испитаници според Костиќ (0),
- IV група испитаници според Костиќ (0).

Во збирната табела број 1 во која се презентирани податоците на испитаниците во *предметна настава*, поделени според третата значајна варијабла **интелектуален статус на испитаниците**, се забележува дека

вкупниот број испитаници со IQ до 90 е 15, а бројот на испитаниците со IQ над 90 изнесува 22. На крајот заклучуваме дека вкупниот број испитаници во *предметна настава* изнесува 27.

Според збирната табела број 1, вкупниот број ученици поделени во однос на четвртата значајна варијабла во ова истражување - **училишната возраст**, изнесува:

- Ученици од **петто одделение** (14),
- Ученици од **шесто одделение** (10),
- Ученици од **седмо одделение** (8),
- Ученици од **осмо одделение** (5).

односно, вкупниот број испитаници од предметна настава изнесува 37 ученици.

Третата група испитаници или ученици од средното училиште (од I до IV клас), класифицирани според дихотомната варијабла **пол**, според податоците од збирната табела број 1, ја сочинуваат 7 девојчиња и 20 момчиња.

Разгледувајќи ја понатаму збирната табела во која се презентирани податоците на испитаниците во *средното училиште*, поделени според варијаблата **интелектуален статус на испитаниците**, се забележува дека вкупниот број на испитаници со IQ до 90 е 12, а на испитаниците со IQ над 90 изнесува 15.

Четвртата значајна варијабла во ова истражување - **училишната возраст**, според збирната табела број 1 - вкупниот број на ученици од *средното училиште*, упатува на следниве податоци:

- Ученици од I клас (7),
- Ученици од II клас (5),
- Ученици од III клас (11),
- Ученици од IV клас (4).

На крајот заклучуваме дека вкупниот број испитаници во одделенска настава изнесува 27.

ОПШТИ ПОДАТОЦИ ЗА ИСПИТАНИЦИТЕ

Училишната возраст на учениците се движи од II до VIII одделение во одделенска и предметна настава во посебното основно училиште во Заводот за рехабилитација на ученици со оштетен слух „Кочо Рацин“ во Битола, и од I -IV клас во средното училиште за младинци со оштетен слух во Центарот за образование и рехабилитација „Партенија Зографски“ во Скопје, поделени во три основни групи:

Ученици од одделенска настава:

- второ одделение (6),
- трето одделение (8),
- четврто одделение (6).

Ученици од предметна настава:

- петто одделение (14),
- шесто одделение (10),
- седмо одделение (8),
- осмо одделение (5).

Ученици од средношколско образование:

- I клас (7),
- II клас (5),
- III клас (11),
- IV клас (4).

Сметаме дека полот, како релевантна варијабла во ова истражување, има значење од аспект на лингвистичката теорија за развиеноста на вербалниот фактор кај испитаниците од женскиот пол, така што на следниве табели е прикажана бројноста на испитаниците според дихотомната варијабла пол, во рамките на податоците за испитаниците во однос на училишната возраст.

Полот на испитаниците

Табела број 2: II одделение

<i>Пол на испитаниците</i>	<i>Број</i>	<i>%</i>
<i>Машки</i>	4	66,67
<i>Женски</i>	2	33,33
<i>Вкупно</i>	6	100

Од табелата број 2 (за второ одделение) се забележува дека момчињата се застапени со 66,67 %, а девојчињата со 33,33%.

Табела број 3: III одделение

<i>Пол на испитаниците</i>	<i>Број</i>	<i>%</i>
<i>Машки</i>	2	25
<i>Женски</i>	6	75
<i>Вкупно</i>	8	100

Од табелата број 3 (за трето одделение) констатираме дека девојчињата се застапени со поголем процент (75%), а момчињата со помал (25%).

Табела број 4: IV одделение

<i>Пол на испитаниците</i>	<i>Број</i>	<i>%</i>
<i>Машки</i>	3	50
<i>Женски</i>	3	50
<i>Вкупно</i>	6	100

Од табелата број 4 се забележува дека во четврто одделение машкиот и женскиот пол на испитаници е подеднакво застапен, момчиња (50%) и девојчиња (50%).

Табела број 5: V одделение

<i>Пол на испитанициите</i>	<i>Број</i>	<i>%</i>
<i>Машки</i>	8	57,14
<i>Женски</i>	6	42,86
<i>Вкупно</i>	14	100

Според табелата број 5 (за петто одделение) момчињата се застапени со поголем процент (57,14%), а девојчињата со 42,86%.

Табела број 6: VI одделение

<i>Пол на испитанициите</i>	<i>Број</i>	<i>%</i>
<i>Машки</i>	7	70
<i>Женски</i>	3	30
<i>Вкупно</i>	10	100

Според табелата број 6 (ученици од шесто одделение), машкиот пол на испитаници е застапен со поголем процент (70%) во однос на женскиот (30%).

Табела број 7: VII одделение

<i>Пол на испитанициите</i>	<i>Број</i>	<i>%</i>
<i>Машки</i>	5	62,5
<i>Женски</i>	3	37,5
<i>Вкупно</i>	8	100

Од табелата број 7 (седмо одделение) се забележува дека момчињата се застапени со 62,5 %, а девојчињата со 37,5%

Табела број 8: VIII одделение

<i>Пол на испитаниците</i>	<i>Број</i>	<i>%</i>
<i>Машки</i>	3	60
<i>Женски</i>	2	40
<i>Вкупно</i>	5	100

Според табелата број 8 (осмо одделение), учениците од машкиот пол се застапени со 60%, а од женскиот со 40%.

Табела број 9: I клас

<i>Пол на испитаниците</i>	<i>Број</i>	<i>%</i>
<i>Машки</i>	5	71,43
<i>Женски</i>	2	28,57
<i>Вкупно</i>	7	100

Според табелата број 9 (први клас средно образование), можеме да ја констатираме застапеноста на учениците од машкиот пол со 71,43% и од женскиот пол со 28,57%.

Табела број 10: II клас

<i>Пол на испитаниците</i>	<i>Број</i>	<i>%</i>
<i>Машки</i>	4	80
<i>Женски</i>	1	20
<i>Вкупно</i>	5	100

Од табелата број 10 (ученици од средното училиште) се забележува дека момчињата се повеќе застапени (80%) од девојчињата (20%).

Табела број 11: III клас

<i>Пол на испитанициите</i>	<i>Број</i>	<i>%</i>
<i>Машки</i>	10	90,81
<i>Женски</i>	1	9,09
<i>Вкупно</i>	11	100

Според табелата број 11 (ученици од втор клас средно образование), ја констатираме значителната застапеност на учениците од машкиот пол (90,81%) во однос на девојчињата (9,09%).

Табела број 12: IV клас

<i>Пол на испитанициите</i>	<i>Број</i>	<i>%</i>
<i>Машки</i>	1	25
<i>Женски</i>	3	75
<i>Вкупно</i>	4	100

Во табелата број 12 (четврта година) учениците од машкиот пол се помалку застапени (25%) во однос на испитаниците од женскиот пол (75%).

Во табелите 13, 14, 15 е презентирана застапеноста меѓу испитаниците од машки и од женски пол споредбено, во одделенијата (основно образование) и во класовите (средно образование), поделени во три основни групи:

1. *Ученици од одделенска настава,*
2. *Ученици од предметна настава,*
3. *Ученици од средно училиште.*

Табела број 13: Испитаници од одделенска настава

<i>Пол на испитанициите</i>	<i>II одделение</i>	<i>III одделение</i>	<i>IV одделение</i>	<i>Вкупно</i>
Машки	4	2	3	9
Женски	2	6	3	11
Вкупно	6	8	6	20

Според табелата број 13, во првата група испитаници (машки) по одделенија е застапен следниов број на ученици: во второ 4, трето 2, четврто 3 ученици, односно - вкупно 9 ученици.

Во втората група ученици (женски) застапеноста по одделенија е следнава: второ одделение 2 ученика, во трето 6, во четврто 6 - вкупно 11 ученици.

Табела број 14: Испитаници од предметна настава

<i>Пол на испитанициите</i>	<i>V одделение</i>	<i>VI одделение</i>	<i>VII одделение</i>	<i>VIII одделение</i>	<i>Вкупно</i>
Машки	8	7	5	3	23
Женски	6	3	3	2	14
Вкупно	14	10	8	5	37

Според табелата број 14, во првата група испитаници (машки) по одделенија е застапен следниов број на ученици: во петто одделение 6 ученици, во шесто одделение 3, во седмо одделение 3, во осмо само 2 ученика - вкупно 14 ученици.

Во втората група на ученици (женски) застапеноста по одделенија е следнава: петто одделение 6 ученика, во шесто 3 ученика, седмо 3 ученика и во осмо 2 - вкупно 14 ученици.

Табела број 15: Испитаници од средно образование

<i>Пол на испитанициите</i>	<i>I клас</i>	<i>II клас</i>	<i>III клас</i>	<i>IV клас</i>	<i>Вкупно</i>
Машки	5	4	10	1	20
Женски	2	1	1	3	7
Вкупно	7	5	11	4	27

Според табелата број 15, во првата група испитаници (машки) по класови е застапен следниов број ученици: во први клас 5 ученици, во втори клас 4, трети клас 10, во четврти само 1 ученик - вкупно 20 ученици.

Во втората група ученици (женски) застапеноста по класови е следнава: први клас 2 ученика, втори клас 1 ученик, во трети 1, во четврти 3 - вкупно 7 ученици.

Степенот на слушното оштетување на испитаниците според класификацијата на Костиќ

Значајна и пресудна компонента во успехот на едукацијата е *слушниот стипитус на испитанициите*. Распоредувањето на испитаниците во групи е направено според класификацијата на Костиќ како општо прифатена аудиолингвистичка класификација, која ги зема предвид релевантните параметри:

- степенот на слушното оштетување,
- времето на настанување на слушното оштетување и
- говорниот развој.

Според класификацијата на Костиќ, испитаниците се поделени во четири основни групи испитаници, од I- IV.

Табела број 16: В̄торо одделение

Одделение	I	II	III	IV	Вкупно
Второ	3	0	1	2	6

Во табелата број 16 (второ одделение) се забележува дека од вкупно 6 ученици, има 3 ученика од I група, ниеден ученик од II група, 1 ученик од III група и 2 ученика од четврта група.

Табела број 17: Трето одделение

Одделение	I	II	III	IV	Вкупно
Трето	2	2	3	1	8

Од табелата број 17 (трето одделение), според класификацијата на Костиќ, е застапен следниов број испитаници:

I група (2),

II група (2),

III група (3),

IV група (1).

Табела број 18: Четврто одделение

Одделение	I	II	III	IV	Вкупно
Четврто	2	1	3	0	6

Во табелата број 18 (четврто одделение), според класификацијата на Костиќ, е застапен следниов број испитаници:

I група (2),

II група (1),

III група (3),

IV група (0).

Табела број 19: Петто одделение

Одделение	I	II	III	IV	Вкупно
Петто	5	0	5	4	14

Во табелата број 19 (петто одделение), според класификацијата на Костиќ, е застапен следниов број испитаници:

I група (5),

II група (0),

III група (5),

IV група (4).

Табела број 20: Шесто одделение

Одделение	I	II	III	IV	Вкупно
Шесто	6	0	4	0	10

Во табелата број 20 (шесто одделение), според класификацијата на Костиќ, е застапен следниов број на испитаници:

I група (6),

II група (0),

III група (4),

IV група (0).

Табела број 21: Седмо одделение

Одделение	I	II	III	IV	Вкупно
Седмо	5	1	2	0	8

Во табелата број 21 (седмо одделение), според класификацијата на Костиќ, е застапен следниов број испитаници:

I група (5),
 II група (1),
 III група (2),
 IV група (0).

Табела број 22: Осмо одделение

Одделение	I	II	III	IV	Вкупно
Осмо	3	1	1	0	5

Во табелата број 22 (осмо одделение), според класификацијата на Костиќ, е застапен следниов број испитаници:

I група (3),
 II група (1),
 III група (1),
 IV група (0).

Табела број 23: I клас

Клас	I	II	III	IV	Вкупно
I	6	1	0	0	7

Во табелата број 23 (I клас), според класификацијата на Костиќ, е застапен следниов број испитаници:

I група (6),
 II група (1),
 III група (0),
 IV група (0).

Табела број 24: II клас

Клас	I	II	III	IV	Вкупно
II	1	4	0	0	5

Во табелата број 24 (II клас), според класификацијата на Костиќ, е застапен следниов број испитаници:

- I група (1),
- II група (4),
- III група (0),
- IV група (0).

Табела број 25: III клас

Клас	I	II	III	IV	Вкупно
III	4	7	0	0	11

Во табелата број 25 (III клас), според класификацијата на Костиќ, е застапен следниов број испитаници:

- I група (4),
- II група (7),
- III група (0),
- IV група (0).

Табела број 26: IV клас

Клас	I	II	III	IV	Вкупно
IV	3	1	0	0	4

Во табелата број 26 (IV клас), според класификацијата на Костиќ, е застапен следниов број испитаници:

I група (3),
 II група (1),
 III група (0),
 IV група (0).

Интелектуалниот статус на испитаниците

Табела број 27: Испитаници од одделенска настава

Количник на интелигенција	II одделение	III одделение	IV одделение	Вкупно
IQ до 90	3	0	1	4
IQ > 90	3	8	5	16
Вкупно	6	8	6	20

Во табелата број 27 е презентираан бројот на првата група ученици чиј IQ е до 90, по одделенија (во одделенска настава): во второ одделение 3 ученици, во трето 0 ученици и во четврто 1 ученик - вкупно 4 ученика.

Во втората група се ученици чиј IQ е поголем од 90, по одделенија: во второ одделение 3 ученици, во трето 8 ученици, во четврто 5 ученици - вкупно 16 ученици.

Табела број 28: Исцрпници од предметна настава

<i>Количник на интелекција</i>	<i>V одделение</i>	<i>VI одделение</i>	<i>VII одделение</i>	<i>VIII одделение</i>	<i>Вкупно</i>
IQ до 90	7	5	1	2	15
IQ > 90	7	5	7	3	22
Вкупно	14	10	8	5	37

Во табелата број 28 е презентираан бројот на првата група ученици чиј IQ е до 90, по одделение (во предметна настава): во петто одделение 7 ученици, во шесто 5 ученици, во седмо одделение 1 ученик и во осмо одделение 2 ученика - вкупно 15 ученика.

Во втората група се ученици чиј IQ е поголем од 90, по одделение: во петто одделение 7 ученици, во шесто одделение 5 ученици, во седмо 7 ученици и во осмо одделение 3 ученици - вкупно 22 ученици.

Табела број 29: Исцрпници од средно образование

<i>Количник на интелекција</i>	<i>I клас</i>	<i>II клас</i>	<i>III клас</i>	<i>IV клас</i>	<i>Вкупно</i>
IQ до 90	1	3	5	3	12
IQ > 90	6	2	6	1	15
Вкупно	7	5	11	4	27

Во табелата број 29 е презентираан бројот на првата група на ученици чиј IQ е до 90, по класови (средно образование): во први клас 1 ученик, во втори клас 3 ученици, во трети клас 5 ученици и во четврти 3 ученици - вкупно 12 ученици.

Во втората група се ученици чиј IQ е поголем од 90, по класови: во први клас 6 ученици, во втори клас 2 ученици, во трети 6 ученици и во четврти 1 ученик - вкупно 15 ученици.

ВАРИЈАБЛИ

Во емпирискиот дел од истражувањето релевантни (*независни*) варијабли во однос на испитуваната појава претставуваат:

а) *ѵолоѵ на исѵиѵаниѵиѵе* (со што ќе ја провериме теоријата за поголемата развиеност на вербалниот фактор кај женскиот пол);

б) *училишнаѵа возрастѵ на учениѵиѵе*, со што ќе го утврдиме значењето на едукативниот тренинг од аспект на должината на траењето на обуката, земајќи го предвид фактот дека основа на целокупната настава кај слушно оштетеното дете претставува визуелно-кинестетичката компонента на говорот.

в) *сѵеѵеноѵ на ошѵеѵувањеѵо на слухоѵ на учениѵиѵе* (неговот влијание врз визуелната перцепција на говорот).

г) *инѵелекѵуалниоѵ сѵаѵус на исѵиѵаниѵиѵе*, со што ќе го утврдиме влијанието на интелектуалниот момент како значаен фактор во успешноста на визуелната перцепција на говорот.

Варијабли кои ја детерминираат успешноста во очитувањето како различни говорни структури:

1. *Изолирани ѵласови,*
2. *Изолирани зборови во иницијална, во медијална и во финална ѵозиѵија,*
3. *Уѵешносѵ на очѵѵување на зборови како сисѵем од вокал и консонанѵ,*
4. *Консонанѵски ѵруѵи во иницијална, во медијална и во финална ѵозиѵија,*
5. *Речениѵи* - физиолошка перцепција на логична јазична целина, како основа за социјалната комуникаѵија, која во себе го вклучува интелектуалниот момент.

ИСТРАЖУВАЧКИ ИНСТРУМЕНТИ

Иако постојат бројни инструменти за испитување на визуелната перцепција на говорот, како што се:

- The Utley Film Test "How Well Can You Read Lips",
- Children Speech Reading Test (Dalores Butt),
- Craig Lipreading Inventory (**Gallaudet Encyclopedia of deaf people and deafness, 1987, 235**).

како и голем број фреквентни листи на зборови, како што е Thorndike's basis list од 1000 најфреквентни зборови за англосаксонското јазично подрачје. Во српскиот јазик постојат две листи на зборови на Миња Спашиќ (Развитак дечјег речника, Београд 1964) и на Вера Лукиќ (Дечји фреквенциски речник, Београд 1983), а во хрватскиот јазик постојат исто така два фреквенциски речника на Ивана Фурлана (Тисућу најчешћих речи, 1960) и Душанка Вулетић (Тисућу речи хрватског језика, 1991), во Словачка на Josif Mistrika (Frekvencija slov u slovenike, Bratislava 1979) а, во Русија на Засорина Л.Н. (*Частінойий словарь рускоџо языка, 1977*) и на Штайнфелда Э.А. (*Частінойий словарь современоџо рускоџо языка, 1965*).

Во македонскиот јазик сè уште не постои листа на фреквентните зборови, како и листа на фреквентната употребна вредност на гласовите (буквите), што при изработката на инструментот за испитувањето на визуелноста на гласовите претставуваше посебен проблем. На тој начин, мојата прва и основна етапа за истражувањето беше изработката на инструмент-листи (1, 2, 3, 4, 5, 6 и реченици) наменети за испитување на визуелната перцепција на гласовите на македонскиот јазик, во консултација со проф. д-р Људмил Спасов, редовен професор на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, која ја направив бидејќи странските тестови за утврдување на визуелноста на гласовите се несоодветни за примена во нашето истражување, заради специфичноста на фонетско-фонолошката структура на нашиот јазик. Затоа, беше неопходно користење „објективен тип на задачи“, со што се конструирани

принципите на македонската лингвистика, во консултација со наши релевантни институции.

Тест-листата на зборови, што условно ја нарекуваме инструмент, е составена врз основа на следниве принципи:

а) секоја фонема е истражена во иницијална, во медијална и во финална позиција;

б) позиција во системот вокал + консонант;

в) позиција во ситемот консонант + вокал.

На тој начин, *ӣес̄ӣ-лис̄ӣа̄ӣа* на зборови има **753 зборови и 93 реченици од секојдневниот говор**, и тоа:

- Со *лис̄ӣа̄ӣа 1* се испитува визуелната перцепција на изолираните гласови во македонскиот стандарден јазик (**31 глас**).

- *Лис̄ӣа̄ӣа 2* е составена од **93 зборови**, што значи секоја од фонемите на македонскиот јазик (31) се наоѓа во иницијална, во медијална и во финална позиција (по трипати).

- *Лис̄ӣа̄ӣа 3* содржи **130 зборови**, што значи пред секој вокал (а, о, у, и, е, вкупно 5) се поставени сите фонemi на македонскиот јазик.

Лис̄ӣӣӣе 4, 5 и 6 содржат вкупно **530 зборови**, што значи дека пред секој од преостанатите 26 гласа (без вокалите) се наоѓа друга фонема.

Значи, *лис̄ӣа̄ӣа од 753 зборови и 93 реченици ӣре̄ӣс̄ӣавува доволно валиден инс̄трумент̄ за ӯт̄врдување на чиӣливос̄та на гласовӣе на македонскиот̄ јазик и за донесување објек̄тивен заклучок.*

Со оглед на фактот што досега не сме имале истражување од таков вид, се најдов во дилема врз кои принципи да го структурирам ова истражување.

За појдовна основа ја земав анализата на фреквенцијата на речниците во словенските јазици. Во таа насока ги користев досегашните истражувања во оваа област од српскиот, од словенечкиот и од рускиот јазик. Со оглед на тоа дека тие речници имаат различна употребна вредност на гласовите, сметав дека е неопходно да се направи еден ретроспективен осврт на **нивните основни карактеристики**:

1. Ујојребнајта вредностј на зборовијте;
2. Базајта на иницијалниојт јлас;
3. Акусјичкајта вредностј на јласовијте на македонскиојт сјандарден јазик и
4. Физиолошкајта каракјерисјика - месјојто на јворба.

Втората група карактеристики на досега користените говорни структури во истражувањата се:

1. *Изолиранијте јласови;*
2. *Слојовијте;*
3. *Изолиранијте зборови (со семантичко значење и без нејо) и*
4. *Реченици.*

Определувањето на одредени автори за таа ранг листа на гласови има момент на чиста визуелизација или на семантичка вредност, како на пример:

*Димић, Д., (1976)*⁴ во своето истражување покажува дека гласовите на српскохрватскиот јазик не се перципираат еднакво. Тој ја утврдува следнава ранг листа на визуелна перцепција на гласовите кај испитаници со стандарден слух: **В, О, П, Л, А, Д, З, Ф, К, И, С, Ч, Б, М, Н, Ц, Ш, У, Е, Ј, Г, Х, Р, Ѓ, Ђ, Љ, Ж, Џ, Њ.**

Димић исто така ја утврдил и следнава ранг листа на визуелната перцепција на гласовите во српскохрватскиот јазик кај испитаници со оштетен слух: **Т, Л, В, А, П, М, Е, К, Н, Ф, О, Б, Ш, Д, Ј, Љ, И, С, Ч, Ц, Г, З, У, Х, Р, Ж, Ђ, Њ, Ѓ, Џ.**

Истражувањето било извршено на примерок од 90 испитаници (наглуви ученици, ученици со оштетен слух и ученици со стандарден слух на возраст 15-19 години). Во испитувањето користел тестови за визуелна перцепција на говорот со различна лингвистичка структура (изолирани

⁴ *Димић, Н.: Методика артикулације, Београд 1996, 264*

гласови, логатоми, еднословни, двословни и трисловни зборови и реченици).

Тој, во анализата на успешноста на читливоста на гласовните класифицирани според местото на творба, тоналитет и звучност, ја добил следнава ранг листа:

Според местото на творба:

1. Пловиви (п, б, т, д, к, г) - 58, 22%,
2. Вокали (у, о, а, е, и)- 56, 20%,
3. Латерали (л, љ) - 54, 90%,
4. Фрикативи-полувокали и вибрантот (ф, в, с, з, ш, ж, х, ј, р)-49, 68%,
5. Назали (м, н, њ) - 47, 34%,
6. Африкати (ц, ћ, ђ, ч, џ) - 30,11%.

Според тоналитетот:

1. 300-1200 Hz (о, л, г, в, х) - 59, 03%,
2. 800-2000 Hz (а, р, к, ж, ц, д, ф) - 51, 56%,
3. 1600-4800 Hz (е, љ, ш, ч, т, ђ, ј) - 50, 19%,
4. 150-400 Hz (у, б, м, н, њ, п) - 48, 67%,
5. Највисоките гласови (и, ц, ћ, з, с) - 48, 28%.

Очигледно е дека највисоките и најниските гласови се ојчичуваат најслабо.

Според звучноста:

1. Звучни сонанти (в, ј, р, л, љ, м, н, њ) - 50, 98%,
2. Безвучни консонанти (ф, с, ш, х, п, т, к, ц, ч, ћ) - 49, 68%,
3. Звучни консонанти (з, б, д, г, ђ, џ) - 42, 14%,

Испитаниците од сите три групи најчесто ги ојчичувале гласовите кои се наоѓаат во средината на зборот. Најдобри резултати

последиците на глувотието испитаници, постоа глупотието испитаници, и, на крајот, најслаби резултатите покажале испитаниците со стандарден слух.

Брадарич, С., (1997)⁵ во своето истражување спроведено на примерок од 55 испитаници (прелингвално глуви деца) ги испитувала детерминантите како предикатори во успешноста на визуелната перцепција на говорот со различна лингвистичка структура: успешноста во отчитувањето на бесмислени слогови - отчитување на вокали и консонанти во иницијална и во финална позиција (37%),⁶ на изолирани зборови (67%) и во реченици со смисла и без неа, односно успешноста во отчитувањето на зборовите во контекст на реченица (56%).

На крајот, Брадарич заклучува дека сите претходно наведени лингвистички структури претставуваат предикатори за успешноста во визуелната перцепција на говорот.

(Кошир С., 1999)⁷ своето истражување го извршил со примерок од 100 испитаници со стандарден слух на оддалеченост од 60 см. Тој ја испитувал визуелната перцепција на изолираните гласови во словенечкиот јазик. Испитаниците имале задача да ги запишуваат визуелно перципираните гласови кои биле изговарани.

Тој го добил следниот редослед на визуелно перципираните гласови во словенечкиот јазик: A, U, O, L, E, I, V, P, , F, T, C, M, Š, H, R, J, S, Ž, K, N, B, D, G, Z.

⁵ Bradarić S., *Neke determinante uspešnosti čitanja govora s lica i usana kod prelingvalno gluve djece*, Zagreb, 1997, 94-95, 107-108 (необјавена докторска дисертација).

⁶ Резултатите се прикажани во табела 30.

⁷ Košir S., *Vizuelno sprejemanje glasov oralnega govora*, *Defectologica Slovenica*, Vol. 7, No 2, Ljubljana 1999, 20.

Со факторска анализа на „виземите“ го утврдил следниов редослед:
H, L, D, O, Č, N, S, T, I, R, Š, B, K, C, F, M, E, A, P, J, U, Z, Ž, G, V.

Тој ги екстрахирал комуналитетите на „виземите“ преку ротација на главните компоненти и ги добил следниве фактори на групите „виземи“:

1. Č, S, T, C, K, H;
2. U, L, O;
3. F, P, D;
4. J, Z, I;
5. G, Ž, R;
6. Š, N;
7. E, B;
8. V, M, A.

Тој на крајот заклучува дека најлесно читливи гласови се **a, u, o, l, i**, а најтешко читливи гласови во словенечкиот јазик се **k, n, b, d, g, z**.

Рускиоте автор *Белџтюков В., (1967),⁸* го испитувал проблемот на визуелната перцепција на фронтските елементи на зборовите и го утврдил следниов распоред на отчитувањето на гласовите во рускиот јазик: *a, o, ф, у, п, ш, и, ле, з, с, ј, т, к, л, м, в, се, пџ, ы, р, н, ч, ме, те, х, б, фе, з, щ, не, ре, д, ве, њ, бе, ж, ц, де, ке, ге, зе, хе.*

⁸ *Белџтюков, В.:* Чет ние с ѓуб фонетических элемент ов речи, Москва 1967, 28.

Табела број 30: Споредбен преглед на истражувањата за редоследот на визуелната перцепција на гласовите (читливоста) во српскохрватскиот јазик (Димић Д., 1976)⁹, во хрватскиот јазик (Брадарић С., 1997)¹⁰ и во словенечкиот јазик (Кошир С., 1999)¹¹

Број	Редослед на гласовите (Димић, Д., 1976)	Редослед на гласовите (Брадарић, С., 1997),		Редослед на гласовите (Кошир, С., 1999)
		иницијална	финална	
1.	О	А	А	А
2.	Т	У	У	У
3.	Л	О	О	О
4.	А	В	Р	Л
5.	К	К	М	Е
6.	В	Л	Т	И
7.	М	Р	Ѕ	У
8.	Б	М	И	Р
9.	И	И	К	Ѓ
10.	Д	Р	Ф	Ф
11.	Н	Ѓ	Е	Т
12.	Е	Е	С	С
13.	Љ	Т	У	М
14.	Ј	С	Р	Ѕ
15.	П	Ѕ	Л	Н
16.	С	Д	С	Р
17.	З	Ф	Д	Ј
18.	Ч	С	В	С
19.	Ф	З	Н	Ѕ
20.	Р	Ѕ	Ђ	К
21.	Ш	Н	З	Н
22.	У	В	Н	В
23.	Х	Н	З	Д
24.	Ц	Г	Г	Г
25.	Г			З
26.	Ђ			
27.	Њ			
28.	Ж			
29.	ђ			
30.	Џ			

Во табелата број 30 споредбено се прикажани преходните истражувања за визуелната перцепција на говорот.

⁹ Димић, Н.: Методика артикулације, Београд, 1996, 264

¹⁰ Bradarić, S.: *Neke determinante uspešnosti itanja govora s lica i usana kod prelingvalno gluve djece*, Zagreb, 1997, 94-95, 107-108 (необјавена докторска дисертација).

¹¹ Košir S.: *Vizuelno sprejemanje glasov oralnega govora*, Defectologica Slovenica, Vol. 7, No 2, Ljubljana, 1999, 20.

Земајќи ги предвид проблемите на глувите и оптимумот во педагошката литература, проблем за кој многу се дискутира, јас користев разни листи на зборови врз основа на разни фреквенции:

- Филогенетски развој на зборовите;
- Филолошка анализа на редоследот во разни учебници и
- Компјутерска анализа на целото творештво.

Различни автори му приобале на овој проблем од различни аспекти:

Маретиќ Т., (1933)¹² ја разработил фреквентната анализа на гласовите и на буквите во методиките за српскохрватски јазик и во методските прирачници во 10.000 зборови и го утврдил следниов редослед на буквите: **Е, А, И, О, Ј, С, Н, У, Д, В, Т, Р, М, К, П, Л, Г, Б, Ш, З, Ч, Ћ, Љ, Х, Ж, Њ, Ц, Ѓ, Џ, Ф.**

Костиќ Ѓ. (1971),¹³ ја истражувал фреквенцијата на гласовите во српскохрватскиот јазик во структура на зборовите и го утврдил следниов редослед на гласовите: **А, И, Т, Е, О, Р, Н, С, В, К, П, У, Ј, Д, М, З, Њ, Ч, Б, Ц, Ш, Г, Л, Љ, Ж, Ћ, Х, Ѓ, Ф, Џ.**

Од анализата на букварите како почетна книга во совладувањето на читањето кај децата **Томиќ, Т., (1986)**¹⁴ го утврдил следниов редослед на буквите во српскохрватскиот јазик: **А, И, О, Е, Н, С, Р, Т, У, Д, В, М, К, Ј, П, Л, З, Г, Б, Ш, Ц, Ч, Њ, Х, Ћ, Ж, Љ, Ф, Џ.**

¹² *Јанковиќ, С : Редослед учења слова, Педагошка пракса, 41, Београд 1986, 1.*

¹³ *Костиќ, Ѓ.: Методика изградње говора у деце оштетенена слуха, Београд 1971, 28.*

¹⁴ *Томиќ, Т.: Београдско школство, Београд 1986, 17.*

Вулетић Д. (1991)¹⁵ извршила анализа на застапеноста на гласовите и на буквите во хрватскиот јазик и го утврдила следниов редослед: **А, И, О, Е, Н, Т, С, М, Д, Ј, Р, К, У, Л, П, В, Ш, Б, Г, З, Ч, Ц, Ћ, Ж, Х, Љ, Њ, Ф, Ѓ, Џ.**

Цуклески А. (1955)¹⁶ ја истражувал процентуалната застапеност на гласовите на македонскиот јазик во македонското творештво и го утврдил следниот редослед на гласовите: **А (13, 89%), Е (11, 07%), О (10, 18%), И (7, 90%), Т (7,05%), Н (6,36%), С (4,43%), К (4,04%), Д (3,61%), В (3,53%), Р (3,41), Л (3,40), М(2,96%), П (2,49%), У(2,43%), Г(2,22%), Ш (2,08%), З(1,75), Б и Ј (1, 45%), Ч(1,08%), Ф(0,69%), Ќ (0,61%), Ж иЦ (0, 52%), Ро (0,45%), Њ и Ѓ (0,12%), S(0,08%), Х (0,03%), Љ и Џ (0,02%).**

Мираковска В. (1998),¹⁷ направила анализа на фрекветната вредност на гласовите на македонскиот јазик во целокупното творештво и го утврдила слениов распоред на гласовите: **А, О, Е, И, Н, Т, Р, С, В, К, Д, Л, П, М, У, Г, Ј, З, Ш, Б, Ч, Ц, Ж, Ќ, Ф, Њ, Ѓ, Х, Љ, S, Џ.**

Треба посебно да се истакне дека во македонското истражување користев консонантските групи во иницијална, во медијална и во финална позиција во зборовите *респектирајќи ги досегашните македонски истражувања за фреквентна вредност на консонантските групи, што претставува основен аспект во овој итуд.*¹⁸

¹⁵ Вулетић, Д.: *Истражување говора*, Загреб, 1991, 16.

¹⁶ Цуклески, А: *Процентуалната состојба на гласовите на македонскиот литературен јазик*, *Македонски јазик*, VI, 2, Скопје, 1955, 165-200.

¹⁷ Истражувањето на колешката Виолета Мираковска досега не е објавено во ни едно списание, но неговата апликативна вредност е огромна, особено за македонската лингвистика и за македонската сурдопедагошка теорија и практика.

¹⁸ Чундева, Н.: *Анализа на почетните крајните консонантски групи во македонскиот јазик*, *Македонски јазик*, XXVI, Скопје, 1975, 159 - 175;

Силјановски В.: Консонантските групи во почетна, средишна и финална положба во македонскиот јазик, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, 22, Скопје, 1970, 623 - 652.

По анализата на сите овие истражувања пристапив кон подготовка на листата на зборови, со оглед на специфичноста на македонскиот стандарден јазик *кој е конструиран врз следниве принципи:*

1. Појдов од принципот на нормирање на зборовите со одредено семантичко значење кое претставува одредена употребна вредност во говорот.

2. Настојувал да го предадам одредениот глас во иницијална, во медијална и во финална позиција.

3. Земав норма на зборовите заситени со одреден глас, така што го нагласив гласот во речениците 3-5 пати соодветно на возраста. Тоа значи дека ја земав предвид училишната возраст на учениците, тргнувајќи од второ одделение (кога децата стекнуваат почетни сознанија и го богатат речникот со нови поими) до четврта година во средно образование, кога учениците веќе го совладале актот на читање на говор од уста и од лице.

4. Градејќи ја структурата на листата *дојдов до следниве заклучоци:*

■ Во структурата на македонскиот јазик сите гласови не се јавуваат и подеднакво (со еднаква фреквенција) (Мираковска В., 1998),¹⁹

¹⁹ Истражувањето на колешката Виолета Мираковска досега не е објавено во ни едно списание, но неговата апликативна вредност е огромна, особено за македонската лингвистика и за македонската сурдпедагошка теорија и практика. Ова истражување се користи за интерна употреба во Институтот за слух, говор и глас во Скопје. Ја користам можноста да ѝ се заблгодарам на колешката Виолета Мираковска, која како особен професионалец го посвети својот живот на сурдолошката теорија и практика.

Фреквенција на гласовите во македонскиот стандарден јазик

ВИОЛЕТА МИРАКОВСКА (1998)

Зборови - 1770 Гласови - 10958

Реден број	Глас	Број на јавувања	Процент
1.	А	1460	13,324
2.	О	1194	10,895
3.	Е	1033	9,427
4.	И	953	8,697
5.	Н	720	6,571
6.	Т	697	6,361
7.	Р	526	4,799
8.	С	525	4,791
9.	В	486	4,435
10.	К	445	4,061
11.	Д	414	3,778
12.	Л	363	3,313
13.	П	313	2,856
14.	М	302	2,756
15.	У	260	2,372
16.	Г	224	2,044
17.	Ј	177	1,615
18.	З	154	1,405
19.	Ш	152	1,387
20.	Б	140	1,278
21.	Ч	111	1,013
22.	Џ	82	0,748
23.	Ж	80	0,730
24.	Ќ	55	0,502
25.	Ф	36	0,329
26.	Њ	24	0,219
27.	Ѓ	13	0,119
28.	Х	5	0,046
29.	Љ	5	0,046
30.	Ѕ	5	0,046
31.	Џ	4	0,037
Вкупно		10,958	100%

■ Консонантските групи во различна позиција на зборовите (иницијална, медијална и финална) не се спојуваат во подеднаков број.

■ На тој начин дојдов до првиот закон на јавување на гласовите во македонскиот речник. Најфреквентни се вокалите, а консонантите се во зависност од групата на која ѝ припаѓаат во една десцендентна крива, (Мираковска В., 1998),²⁰ според принципот вокали (44,71 %), назвали

²⁰ Савицка И. и Славов Љ.: Фонологија на современиот македонски јазик, Скопје 1997;

Чундева, Н.: Анализа на почетните крајните консонантски групи во македонскиот јазик, Македонски јазик, XXVI, Скопје, 1975, 159-175;

(9,54%), пловиви (20,37%), латерали (3,35%), фрикативи (19,53%) и африкати (2,46%) и на тој начин ја базирав и листата на зборови.

■ По анализата на зборовите во македонскиот јазик го консултирав *Речникот на македонски јазик* од Блаже Коневски, како и други лингвистички истражувања, и создадов листа на зборови во иницијална, во медијална и во финална позиција (види Листа број 2).

■ Врз основа на оваа листа пристапив кон изработка на листата број 3 (види листа број 3), односно создадов листа на зборови во која петте вокали (а, о, у, и, е) се наоѓаат во систем со консонантите, и тоа еднаш до двапати во рамките на секој збор.

■ Четвртата, петтата и шестата листа беа конструирани на тој начин што консонантските групи во систем се наоѓаат во иницијална, во медијална и во финална позиција. На тој начин добив листа од 530 зборови, што сметам дека претставува доволен оптимум за донесување заклучоци за визуелната перцепција на консонантските групи во македонскиот јазик. Ова мислење го потврдувам со фактот дека листите на досегашните странски истражувања кои го испитуваат овој проблем од различни аспекти се конструирани со значително помал број зборови, со што мојот труд добива одредено значење или дава подобра подлога за верификација на хипотезите.

■ На тој начин создадов инструмент според кој ја истражував визуелната перцепција на гласовите на македонскиот стандарден јазик.

■ Последната листа од инструментот ја изработив на тој начин што подготвив листа на реченици со смисла, заситени со 3, 4 или 5 гласа

Силјановски В.: Консонантските групи во почетна, средишна и финална положба во македонскиот јазик, Годишен зборник на Филозофскиот факултет, 22, Скопје, 1970, 623-652.

Керамиџчиевски С.: Акустичка анализа на фонемите во македонскиот јазик, Македонски јазик, XV, 1-2, Скопје, 1964, 139-180.

Керамиџчиевски С.: Акустичка анализа на фонемите во македонскиот јазик, Македонски јазик, XIX, Скопје, 1968, 171-179.

Џуклески, А.: Процентуалната состојба на гласовите на македонскиот литературен јазик, Македонски јазик, VI, 2, Скопје, 1955, 165-200.

адаптирани според хронолошката возраст (во три тежински нивоа) (види Листа на реченици А, Б и В) и на тој начин добив **листа од 93** реченици.

■ Во подготовката на листата водев сметка за семантичкото значење и за употребната вредност на зборовите соодветно на изразот на првата, на втората и на третата група испитаници.

■ Со оглед на фактот дека досега не е изработена листа на фрекфентните зборови во македонскиот јазик, а во оваа листа на зборови се респектирани сите релевантни лингвистички, сурдопедагошки и психолошки аспекти, се создава можност за стандардизирање на инструмент за визуелна перцепција на гласовите на македонскиот стандарден јазик.

ЛИСТА БРОЈ 1
Визуелна перцепција на изолирани гласови на
македонскиот стандарден јазик

Име и презиме.....

Пол.....

Интелектуален статус.....

Степен на оштетениот слух.....

Глас	Визуелна перцепција
А	
Б	
В	
Г	
Д	
Ѓ	
Е	
Ж	
З	
С	
И	
Ј	
К	
Л	
Љ	
М	
Н	
Њ	
О	
П	
Р	
С	
Т	
Ќ	
У	
Ф	
Х	
Ц	
Ч	
Џ	
Ш	

ЛИСТА БРОЈ 2

Листа на зборови со гласови на македонскиот стандарден јазик во иницијална, во медијална и во финална позиција

Глас	Иницијална	Медијална	Финална
А	АВИОН	СААТ	ГУМА
Б	БАБА	УБАВО	ЗАБ
В	ВОДА	УВО	ЛАВ
Г	ГЛАВА	ЈАГНЕ	РОГ
Д	ДЕТЕ	ДОЈДЕ	БРОД
Ѓ	ЃЕВРЕК	СУЃЕР	ТУЃ
Е	ЕЛКА	ДЕН	ЛУЛЕ
Ж	ЖЕНА	ВЕЖБА	НОЖ
З	ЗЕЛЕН	ГРОЗЈЕ	ОРИЗ
С	СВЕР	ЗАСВОНИ	SPHS
И	ИГЛА	ПИЕ	ТИ
Ј	ЈАС	ЈАЈЦЕ	ЧАЈ
К	КРУГ	ТОПКА	ВОЛК
Л	ЛЕТО	ЕЛЕН	МАЛ
Љ	ЉУБОВ	ЗАЉУБЕН	БИЉБИЉ
М	МАМА	ЗЕМЈА	ДОМ
Н	НЕБО	СОНЦЕ	СОН
Њ	ЊУЈОРК	СВИЊА	КОЊ
О	ОКО	ВОДА	ТАТО
П	ПИЛЕ	КАПА	ТОП
Р	РАКА	ПОДАРОК	ДОБАР
С	СЛОН	ОСА	НОС
Т	ТАШНА	ПАТНИК	ПАТ
Ќ	ЌИБРИТ	ГАЌИ	НОЌ
У	УБАВ	МУВА	ДОЛУ
Ф	ФУДБАЛ	КРОФНА	ГРОФ
Х	ХРАБАР	НАХРАНИ	СТИХ
Ц	ЦРВЕН	УЛИЦА	МАКЕДОНЕЦ
Ч	ЧЕВЛИ	МАЧКА	МЕЧ
Џ	ЏЕБ	ЏУЏЕ	БЕЏ
Ш	ШУМА	ЧАША	НАШ

ЛИСТА БРОЈ 3
Позиција на фонемите на македонскиот стандарден јазик
во систем вокал + консонант

Вокалот А во систем со консонантите

Консонант	Збор	Визуелна перцепција
Б	БАБА	
В	ВАГА	
Г	ГАЛЕБ	
Д	ДАДА	
Ѓ	ЃАВОЛ	
Ж	ЖАБА	
З	ЗАБ	
С	САНГАРИ	
Ј	ЈАБОЛКО	
К	КАПУТ	
Л	ЛАЛЕ	
Љ	ЉАЉА	
М	МАНЦА	
Н	НАДВОР	
Њ	ЊАЊА	
П	ПАТИКИ	
Р	РАБОТА	
С	САБОТА	
Т	ТАБЛА	
Ќ	ЌАРИ	
Ф	ФАБРИКА	
Х	ХАРТИЈА	
Ц	ЦАР	
Ч	ЧАДОР	
Џ	ЏАМЛИЈА	
Ш	ШАЛ	

Вокалот Е во систем со консонантите

Консонант	Збор	Визуелна перцепција
Б	БЕБЕ	
В	ВЕЃИ	
Г	ГЕСТ	
Д	ДЕНЕС	
Ѓ	ЃЕРДАН	
Ж	ЖЕЛКА	
З	ЗЕЛЕНЧУК	
С	СЕМНЕ	
Ј	ЈЕЗ	
К	КЕРАМИДА	
Л	ЛЕБ	
Љ	ЉЕЉЕ	
М	МЕД	
Н	НЕДЕЛА	
Њ	ЊЕГОШ	
П	ПЕТОК	
Р	РЕКА	
С	СЕЛО	
Т	ТЕЛЕ	
Ќ	ЌЕРКА	
Ф	ФЕНЕР	
Х	ХЕРОЈ	
Ц	ЦЕВКА	
Ч	ЧЕКАН	
Џ	ЏЕМПЕР	
Ш	ШЕЌЕР	

Вокалот И во систем со консонантите

Консонант	Збор	Визуелна перцепција
Б	БИТОЛА	
В	ВИНО	
Г	ГИТАРА	
Д	ДИШЕ	
Ѓ	ЃИЃИ	
Ж	ЖИТО	
З	ЗИМА	
С	СИДАР	
Ј	ЈИЈИ	
К	КИЛИМ	
Л	ЛИСТ	
Љ	ЉИЉИ	
М	МИЕ	
Н	НИЗОК	
Њ	ЊИЊИ	
П	ПИШУВА	
Р	РИБА	
С	СИЛЕН	
Т	ТИГАР	
Ќ	ЌИБРИТ	
Ф	ФИЛМ	
Х	ХИГИЕНА	
Ц	ЦИГАРА	
Ч	ЧИСТ	
Џ	ЏИН	
Ш	ШИШЕ	

Вокалот О во систем со консонантите

Консонант	Збор	Визуелна перцепција
Б	БОЈА	
В	ВОЗ	
Г	ГОЛЕМ	
Д	ДОБАР	
Ѓ	ЃОРЃИ	
Ж	ЖОЛТ	
З	ЗОРА	
С	SOSO	
Ј	ЈОГУРТ	
К	КОМПИР	
Л	ЛОЗЈЕ	
Љ	ЉОЉО	
М	МОЛИВ	
Н	НОГА	
Њ	ЊОЊО	
П	ПОШТА	
Р	РОГ	
С	СОБА	
Т	ТОПЛО	
Ќ	ЌОШЕ	
Ф	ФОКА	
Х	ХОТЕЛ	
Ц	ЦОКУЛА	
Ч	ЧОКОЛАДА	
џ	џОКЕР	
Ш	ШОФЕР	

Вокалот У во систем со консонантите

Консонант	Збор	Визуелна перцепција
Б	БУКВА	
В	ВУЈНА	
Г	ГУЛАБ	
Д	ДУПКА	
Ѓ	ЃУБРЕ	
Ж	ЖУБОР	
З	ЗУМБУЛ	
С	СУНИЦА	
Ј	ЈУГ	
К	КУЌА	
Л	ЛУБЕНИЦА	
Љ	ЉУБИЦА	
М	МУЗИКА	
Н	НУЛА	
Њ	ЊУЈОРК	
П	ПУШКА	
Р	РУДНИК	
С	СУПА	
Т	ТУЛУМБА	
Ќ	ЌУП	
Ф	ФУСТАН	
Х	ХУМОР	
Ц	ЦУТИ	
Ч	ЧУКА	
џ	џУМКА	
Ш	ШУМАР	

ЛИСТА БРОЈ 4

Позиција на фонемите на македонскиот стандарден јазик во систем
консонант + консонант

Консонантските групи во почетна положба

Гласот Б	Визуелна перцепција
БДЕЕ	
БЛАГ	
БЉУДО	
БРАТ	

Гласот В	Визуелна перцепција
ВГАЗИ	
ВДАВА	
ВЖАРИ	
ВЗАЕМЕН	
ВСИДА	
ВЈАВА	
ВКАЛАПЕНОСТ	
ВЛАГА	
ВЉУБЕН	
ВМЕСТО	
ВНАТРЕ	
ВПЕРУВА	
ВРАБЕЦ	
ВСАДИ	
ВТВРДНЕ	
ВХОД	
ВЦРВИ	
ВЧАДИ	
ВЦАШИ	
ВШИВА	

Гласот Г	Визуелна перцепција
ГВАЦА	
ГЛАВА	
ГЉУГА	
ГМАЧИ	
ГНЕВ	
ГРАД	

Гласот Д	Визуелна перцепција
ДВА	
ДЛАБОК	
ДНО	
ДРАГ	

Гласот Ж	Визуелна перцепција
ЖБУН	
ЖВАКА	
ЖГАН	
ЖДРАКА	
ЖЛЕБ	
ЖМЕР	
ЖНЕЕ	
ЖРЕБЕ	

Гласот З	Визуелна перцепција
ЗБОРУВА	
ЗВУК	
ЗГАДИ	
ЗДАВИ	
ЗГОВОЛИ	
ЗЈАЕ	
ЗЛАТО	
ЗМЕЈ	
ЗНАЕ	
ЗРЕЛ	

Гласот С	Визуелна перцепција
СВЕЗДА	
СРЦАЛА	

Гласот К	Визуелна перцепција
КВАДРАТ	
КЛАВИР	
КЉАКА	
КМЕГ	
КНИГА	
КРАВА	
КСИЛОФОН	
КТИГОР	

Гласот М	Визуелна перцепција
МЈАСА	
МЛАД	
МНОГУ	
МРЕЖА	

Гласот П	Визуелна перцепција
ПЛАЖА	
ПЉАМА	
ПНЕУМОНИЈА	
ПРАВ	
ПСАЛТИР	
ПТИЦА	
ПФУЈ	
ПЦОВИСА	
ПЧЕЛА	
ПШТ	

Гласот Р	Визуелна перцепција
РБЕТ	
РВЕНИК	
РГА	
РЃА	
РЖ	
РЗНЕ	
РКА	
РМЖИ	
РНКА	
РПАЛЕЦ	
РСКА	
РТИ	
РЧИ	

Гласот С	Визуелна перцепција
СВЕТ	
СЈАЕН	
СКОПЈЕ	
СЛАТКО	
СМЕЕ	
СНЕГ	
СПАСИ	
СРАМОТА	
СТАР	
СЌЛАВИ	
СФЕРА	
СХЕМА	
СЦЕНА	
СЧУКА	

Гласот Т	Визуелна перцепција
ТКАЕ	
ТЛЕЕ	
ТВРД	
ТРАЕ	

Гласот Ф	Визуелна перцепција
ФЈОРД	
ФЛАУТА	
ФЉОНГО	
ФРЛА	

Гласот Х	Визуелна перцепција
ХЛОП	
ХМЕЛ	
ХРАНА	

Гласот Ц	Визуелна перцепција
Цвет	
Црево	

Гласот Ч	Визуелна перцепција
ЧВРКНЕ	
ЧКЕМБЕ	
ЧЛЕН	
ЧМАЕ	
ЧПИРТО	
ЧРЧОРИ	

Гласот Џ	Визуелна перцепција
ЏБУН	
ЏВАКА	
ЏГАН	
ЏРЏОРИ	

Гласот Ш	Визуелна перцепција
ШВЕРЦ	
ШКОЛКА	
ШЛАГ	
ШЉАХТА	
ШМИНКА	
ШНОЛА	
ШПАГЕТИ	
ШРАФ	
ШТОФ	

ЛИСТА БРОЈ 5

Позиција на фонемите на македонскиот стандарден јазик во систем
консонант + консонант
Консонантските групи во средишна положба

Гласот Б	Визуелна перцепција
ОБВРСКА	
ОБГЛЕДА	
ОБДЕНИ	
ОБЗЕМЕ	
ДАБЈАК	
БЕЗОБСИРЕН	
ГРАБЛИВ	
НАБЉУДУВА	
ОБМИСЛИ	
ГРАБНЕ	
ЃУБРЕ	

Гласот В	Визуелна перцепција
КАВГА	
ПРАВДА	
ЕВЗАЛИЈА	
ЕВСА	
ГАВРАН	
ДИВЈАК	
ДОВЛЕЗЕ	
САМОВЉУБЕН	
ТАВМИНЦИЈА	
БАВНО	
ВОВЦИЈА	
ПРОТИВВРЕДНОСТ	
ПРЕВРЌАВА	

Гласот Г	Визуелна перцепција
ОНЕГВИ СЕ	
МАГДАНОС	
ЕГЗАРХ	
ИГЛА	
ЈАГМА	
ЈАГНЕ	
ОГЉАРКА	
ЗАГРНЕ	

Гласот Д	Визуелна перцепција
НАДДАВА	
ОДБЕРЕ	
ЕДВАЈ	
ОДГОВОРЕН	
ОДЖИВЕЕ	
ОДЗАДИ	
ПОДСИДА	
НАДЈАДЕ	
БОДЛЕСТ	
ОДЉУБИ	
ОДМАВНЕ	
БЕДНИК	
ВИДЊА	
АДРЕСА	
ПОДЦАРНУВА	

Гласот Ж	Визуелна перцепција
ВЕЖБИ	
ГУЖВА	
НУЖДА	
ОРУЖЈЕ	
ГЛУЖЛИВ	
ЗАЖМИВА	
БАГАЖНИК	
ПОЖГРАМОТИ	
ОЖДРЕБИ	

Гласот З	Визуелна перцепција
ГОЗБА	
ДОЗВОЛА	
ИЗГАЗИ	
БЕЗДНА	
ИЗЖНЕЕ	
БЕЗЗАБЕН	
ИЗСИДА	
ГРОЗЈЕ	
ИЗЛАДИ	
БЕЗЉУБЕН	
РАЗМНОЖИ	
ИЗНОСИ	
КУЗЊА	
ИЗРАС	
ИЗЦВАКА	

Гласот S	Визуелна перцепција
ЗАСВОНИ	
ПРИШЕ	
НАСРЕ	
НАСПНЕ	

Гласот J	Визуелна перцепција
ГАЈБА	
ПАЈВАН	
ГАЈГУР	
ГАЈДА	
НЕЈКЕ	
ЈАЈЛИЈА	
ЗААЈЉАЗИ	
КАЈМАК	
КАЈСИЈА	
ГАЈТАН	
ТАЈФА	
ЈАЈЦЕ	
ГЕЈЗЕР	
НАЈЈАК	
ВУЈКО	
ТРАЈНО	
СЕКОЈПАТ	
ГАЈРЕТ	
ВУЈЧЕ	
ГАЈЦИЈА	
ГЕЈША	

Гласот K	Визуелна перцепција
КАКВА	
ОКЛОП	
ТОКМУ	
ЕКНЕ	
ДРУКПАТ	
ИКРА	
ЕКСКУРЗИЈА	
АПСТРАКТНО	
АКЦЕНТ	
БЕКЧЕ	
ЕДНОКРВЕН	
ЈУНАКШТИНА	
БЕКСТВО	

Гласот Ќ	Визуелна перцепција
БУБАЌЛИЈА	
НОЌНИЦА	
ГАЌНИК	
ПОЌУЌСТВО	

Гласот Л	Визуелна перцепција
ЖАЛБА	
КОЛВА	
ДОЛГА	
КАЛДРМА	
ЗЕЛЈАНИК	
МАЛКУ	
ЗАДОВОЛСТВО	
ГОЛТА	
АЛФАБЕТ	
ДОЛЖЕН	
МОЛЗИ	
ДОЛЧЕ	
КАЛНО	
МОЛЊА	
КАЛЦИЈА	
ХОЛХОЗ	
КОЛЦЕ	
ВОЛШЕБЕН	
СТОЛПЧЕ	

Гласот Љ	Визуелна перцепција
ДУЉБИЈА	
ЌИЉВЕ	
ПОЉКА	
ФЕЉТОН	

Гласот М	Визуелна перцепција
КАМГАРН	
ГОМЖАР	
МЕМБРАНА	
МАМЗЕР	
ЗЕМЈА	
ДАМКА	
НАМЌОР	
ДАМЛА	
СЕДУММЕСЕЧЕН	
ДЕМНЕ	
ЛАМЊА	
ВАМПИР	
ЗАМРЗНАТ	
ДРАМСКИ	
ПАМТИ	
КОМФОР	
ЃУМЧЕ	
ДРАМЦИЈА	
КАМШИК	
ДЕКЕМВРИ	

Гласот Н	Визуелна перцепција
БОНБОН	
КОНВОЈ	
АНГЕЛ	
СЕНДВИЧ	
СУНЃЕР	
ОРАНЖАНДА	
ПЕНЗИЈА	
ГАНСАЛО	
КОНЈУКТИВ	
ИНКА	
ИНЌАР	
МАНЛИВ	
ВОНМАТЕРИЧЕН	
ВОНПАРТИЕН	
ВОНРЕДЕН	
ИНСЕКТ	
ЏЕНТЛАМЕН	
ИНФЕКЦИЈА	
ВЕНЧЕ	
КОНЦИ	
ПОГАНШТИНА	
СИНХРОНИЗАМ	

Гласот Њ	Визуелна перцепција
КОЊСКИ	
КОЊЧЕ	
СВИЊШТИНА	
СВИНШТИНА	

Гласот П	Визуелна перцепција
КОПЈЕ	
ОПКРУЖЕН	
ДИПЛА	
НАПЉАЧКА	
КАПНАТ	
КОПРИВА	
СОПСТВЕНОСТ	
СУПТРОПИ	
ОПФАТИ	
НЕОПХОДЕН	
ЗАПЦИ	
ВРАПЧАР	
ОПШЕТА	

Гласот Р	Визуелна перцепција
ДАРБИНА	
ВАРВАР	
ГАРГАРА	
ГАРДА	
ЃЕРЃЕВ	
ЖОРЖЕТ	
ТЕРЗИЈА	
БАРЈАК	
КОРКА	
ДУРЛА	
САРМА	
ГОРНИЦА	
СЕВЕРЊАК	
КОРПА	
ГОРСКИ	
ПОРТА	
КАРФИОЛ	
ПОРХЕТ	
ГОРЧИ	
ЕЗЕРЦЕ	
КОМАРЦИЈА	
КУРШУМ	
ЦИРКЛИ	

Гласот С	Визуелна перцепција
КЛАСЈЕ	
БЛЕСКА	
МАСЛО	
НАСМЕЕ	
БАСНА	
ИСПЕРЕ	
ОСРАМИ	
БЕССИЛЕН	
ИСТОК	
ИСФАТИ	
ВОСХИТ	
МЕСЦЕ	
БЕСЧЕДЕН	
БЕСШУМЕН	

Гласот Т	Визуелна перцепција
ОТВОР	
ДЕСЕТГОДИШЕН	
ТРЕТЈАК	
БИТКА	
ДОТЛЕЕ	
КАТМЕР	
КАТНИК	
НАТПЕЕ	
ЗАТРУЕ	
ОТСЕК	
ОТТАМУ	
БАТРДИСА	
ОТФРЛИ	
ПРЕТХОДНО	
ЖИТЦЕ	
ОТЧЕТИ	
ПОТШИВА	
ОТСЛУЖИ	

Гласот Ф	Визуелна перцепција
РОФЈА	
ТАМОФЌАР	
ОФКА	
ВАФЛА	
КРОФНА	
ПРОТИВПОСТАВУВА	
СОФРА	
ПАВТАЛО	
ПРОТИВХЕМИСКИ	
ЖИВЦИ	
КОВЧЕ	
ЗДРАВСТВО	
ПРОТИВХРИСТИЈАНСТВО	
УЛАВШТИНА	

Гласот Х	Визуелна перцепција
ЛИХВА	
ОХКА	
УХЛЕБНЕ	
ДРАХМА	
НАДАХНУВА	
НАХРАНИ	
ИХТИЗА	
СТИХЧЕ	
ХОХШТАПЛЕР	

Гласот Ц	Визуелна перцепција
ПОЦВИЧИ	
ЗАЦРВЕНИ	
ЗАЦВРСНА	
КОЦКА	
КОЦЛЕ	
ДОЦНА	

Гласот Ч	Визуелна перцепција
БОЧВА	
ПОДРАЧЈЕ	
ДОТОЧКА	
ДВОЧЛЕН	
ТОЧНО	
СТРУЧЊАК	
ЈАЧМЕН	
НАЧПАРА	
ЗАЧРЧОРИ	

Гласот Ц	Визуелна перцепција
ВРАЏБА	
ЗАЏВАКА	
МАЏЛИС	
ЗАЏОРЏРИ	

Гласот Ш	Визуелна перцепција
ФИШБАЈН	
РУШВЕТ	
ОВОШЈЕ	
АЛИШТА	
ПРЛУШЦИ	
ИШЧИЈА	
ЈУНАШТВО	
ВОШКА	
ДОШЛАК	
ДУШМАН	
ГРШНИК	
ЗАШРАФИ	

ЛИСТА БРОЈ 6

**Позиција на фонемите на македонскиот стандарден јазик во систем
консонант + консонант
Консонантските групи на крајот од зборот**

Гласот Б	Визуелна перцепција
СТОЛБ	
РОМБ	
СКРБ	

Гласот Г	Визуелна перцепција
ДИЗГ	
ДОЛГ	
ГОНГ	
ПИРГ	

Гласот Д	Визуелна перцепција
СМАРАГД	
ГЛУЖД	
ГРОЗД	
ОФСАЈД	
ФОНД	
ГОРД	

Гласот К	Визуелна перцепција
ШТРАЈК	
ВОЛК	
ЗАМК	
ТЕНК	
ПАРК	
ЧЕКРК	
ДИСК	

Гласот П	Визуелна перцепција
СКАЛП	
КРАМП	
СРП	

Гласот Т	Визуелна перцепција
ФАКТ	
ПУНКТ	
ЖОЛТ	
АГЕНТ	
РЕЦЕПТ	
МАРТ	
ОБРТ	
ОСВРТ	
ЧЕТВРТ	
БОЛЕСТ	
ТЕКСТ	
ПРСТ	
ЛИФТ	
ВЕШТ	
ОПШТ	

Гласот В	Визуелна перцепција
ПОЛВ	
НЕРВ	

Гласот Ж	Визуелна перцепција
ОРАНЖ	
НАДОЛЖ	
СРЖ	

Гласот З	Визуелна перцепција
ШПАЈЗ	
ЦЕНЗ	
БРЗ	

Гласот С	Визуелна перцепција
ХЕНДС	
АЈС	
БОКС	
СВИНКС	
ПУЛС	
БАЛАНС	
АПС	
ВЕРС	

Гласот Ф	Визуелна перцепција
ХАЛФ	
ТРИУМФ	
СЕНФ	
КРФ	

Гласот Х	Визуелна перцепција
ЕГЗАРХ	

Гласот Ш	Визуелна перцепција
ЧУКШ	
ФАЛШ	
РЕВАНШ	
МАРШ	
БИВШ	
КРШ	

Гласот Л	Визуелна перцепција
ПОРТАБЛ	
АНСАМБЛ	
СИНГЛ	
ПУДЛ	
СМАЈЛ	
БРЛ	

Гласот М	Визуелна перцепција
ШЛАЈМ	
ФИЛМ	
ШАРМ	

Гласот Н	Визуелна перцепција
КЛОВН	
ОЈН	
КОНЦЕРН	
ТРН	

Гласот Р	Визуелна перцепција
ОБР	
ТЕМБР	
ЖАНР	
КОТРР	

Гласот Ц	Визуелна перцепција
ПЕЛЦ	
ТАНЦ	
ХЕРЦ	

Гласот Ч	Визуелна перцепција
ОЛЧ	
ПУНЧ	
БОРЧ	
ПРЧ	

Гласот Ц	Визуелна перцепција
АРЦ	

ЛИСТА А

Реченици заситени со три гласа

Глас	Реченици
А	Ацо има авион.
Б	Бато го боли забот.
В	Ване патува со воз
Г	Горан го чува гулабот
Д	Дедо сади дрво.
Ѓ	Ѓорѓи носи вода во ѓум.
Е	Симо се капе во када.
Ж	Ежот живее во жбун.
З	Зоран на зајакот му дава зелка.
С	Сидарот сида сид.
И	Иван го мие лицето.
Ј	Јас јадам јаболко.
К	Киро купи крушки.
Л	Ластовичката лета на југ.
Љ	Љупчо ја љуби Љубица.
М	Мери меси на маса.
Н	Никој не видел никого.
Њ	Вања го чува коњот и свињата.
О	Петар ќе дојде во осум саат.
П	Петар пие пиво.
Р	Измиј ги рацете пред ручек.
Ц	Симе се мие сам.
Т	Мете мести антена.
Ќ	Ќамил го внесе ќебето во куќата.
У	Убавка е најубава девојка во улицата.
Ф	Филип работи во фабрика за фустани.
Х	Христо ги храни птиците.
Ц	Цонка црта цветови.
Ч	Во училиште читавме од читанката.
Џ	Во џебот имам џамлии и беџ.
Ш	Мама ми купи шамија, шал и ташна.

ЛИСТА Б

Реченици заситени со четири гласа

Глас	Реченица
А	Во аптеката се купуваат таблети.
Б	Баба го чува бебето.
В	Ване патува со воз до Белес.
Г	Горан ги гледа своите гулаби.
Д	Дедо отпатува дури до Дебар.
Ѓ	Ѓеорѓина везе на ѓерѓев.
Е	Елена отпатува за Охрид.
Ж	Жико ги виде ежот, желката и жабата.
З	Зајакот набрзина ја изеде зелката.
С	Сидарот Свездан сида сид.
И	Иван отиде во продавница да купи топка.
Ј	Таа јаде јајца и пие јогурт.
К	Киро купи капут во Кочани.
Л	Лекарот ги лекува болните луѓе.
Љ	Љупчо и Љубица патуваат во Љубљана.
М	Мама меси пита со месо.
Н	Денес добив покана за роденденот на Мими.
Њ	Свињата на Сања јаде дињи и дуњи.
О	Девојките и момчињата играат оро.
П	Попладне ќе играме пријателски натпревар.
Р	Пред ручек треба да се измијат раце.
С	Денес го напишав и испратив писмото за Симе.
Т	Мите два пати ја повтори песната.
Ќ	Ќерка му на Ќамил носи ќебе и ќилим.
У	Се чувствувам најубаво кога сум покрај убава девојка.
Ф	Филип и Филимена шијат фустани во фабриката.
Х	Христо и Христина ја пеат песната во хорот.
Ц	Цветан купи црвени цветови во продавницата.
Ч	Чедо чита четиво од читанката.
Џ	Џејкан во џебот има џамлии и беџ.
Ш	Душко ја напиша домашната работа за шумските животни.

ЛИСТА В

Реченици заситени со пет гласа

Глас	Реченица
А	Анета ќе лета со авион во Америка.
Б	Кога бев во Белград се разбудив со забоболка.
В	Вчера отидов во продавница за да купам видео.
Г	Горан го подигна гајтанот со ногата.
Д	Дејан и подари на Даница гердан со вредни бисери.
Ѓ	Помеѓу Георѓи и Гулистана се наоѓа геврекот.
Е	Скопје е најголем и главен град во Македонија.
Ж	Живко живее со жена му Жане во Женева.
З	Зоре и Зоран ги земаа најзелените зелки.
С	Сидарот сака да засида во сидот сидно своно.
И	Иван ќе оди на пазар и ќе купи домати.
Ј	Јана и Јонче јадат јајца со сланина.
К	Киро и Калина си купија полна корпа со костени.
Л	Имам голема желба да летам со голем млазен авион.
Љ	Љупчо и Љубица се заљубени во Љољо.
М	Мишо ме замоли да играме ракомет.
Н	На таблата се напишани неколку реченици.
Њ	Његош во Њујорк сакаше свиња и диња за јадење.
О	Во очите на Оливер има многу солзи.
П	Петар и Панда пливаат под вода со опрема.
Р	Вчера вечеравме морска риба и ракови.
С	Симе и Снежа останаа сами во собата.
Т	Татко ми ме натера да си ја исчистам собата.
Ќ	Во куќата на Камил веќе има наубави ќерамиди и куп.
У	Најубаво се чувствувам кога сум во музејот.
Ф	Филип ја фотографира Филимена со фотоапарат.
Х	Храбриот Орхан во скривницата најде харфа, хармоника и хартија.
Ц	Цеце и Благоица пушеа цигари цело попладне.
Ч	Јонче и купи на Ленче чевли, чадор и мече.
Џ	Во Џебот од џемперот на Џејкан има џамлии и беџ.
Ш	Во шумата го изгубив шарениот шал и шишето.

КЛУЧ ЗА ОЦЕНУВАЊЕ НА ДОБИЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ

Во оценувањето на добиените одговори ја користевме **Ликертовата нумеричка скала од три градиенти** со кои ги валидиравме одговорите на нашите респонденти (ученици кои одговараа).

На тој начин, презентираниот говорен материјал од Листа 1 беше оценуван со помош на двочлена скала („+“ и „-“) или изразено во нумеричка вредност - „0“ и „1“. Значи, доколку гласот е визуелно перципиран испитаниците ги оценуваа со 1, а ако изолираниот глас не е визуелно перципиран - со оцена 0. Проценката на визуелната перцепција за останатите листи на зборови (2, 3, 4, 5, 6) и реченици ја вршев преку три градиенти за оценување („+“, „+-“ и „-“). Истите беа претворени во нумерички вредности (0, 1, 2), односно:

***Со оцена-градиент „0“ се оценуваа резултатите доколку:**

- ученициите не успеале визуелно да го перципираат изолираниот глас во иницијална, во медијална и во финална позиција во рамките на поимот.

- ученициите не успеале го визуелно да го перципираат поимот како лексичка целина во чии рамки се наоѓа системот вокал + консонант, односно да го декодираат значењето на зборовите употребувајќи припоа одреден вид сфаќање.

- итн не успеале визуелно да ги перципираат поимот како лексичка целина во чии рамки се наоѓаат консонантскиот збор (систем консонант + консонант) во иницијална, во медијална и во финална позиција, односно да го декодираат значењето на зборовите употребувајќи припоа одреден вид сфаќање.

- ученициите не успеале визуелно да ја перципираат реченициите како мисловна целина, односно да го декодираат значењето на зборовите во нејзини рамки, а со поа и да ја сфаќаат нејзината смисла употребувајќи припоа одреден вид сфаќање.

***Со оцена - градиент „1“** се оценуваа резултатите доколку:

- ученициџе делумно усџеале визуелно да џо џерциџирааџи изолираниоџи џлас во инициџална, во медиџална и во финална џозиџија во рамкиџе на џоимоџи.

- ученициџе делумно усџеале визуелно да џо џерциџирааџи џоимоџи како лексичка целина во чии рамки се наоѓа сисџемотџи вокал + консонаџи, односно да џо декодирааџи значеџеџо на зборовиџе уџоџребуваџки џриџџоа одреден вид сџраџеџија.

- џџе делумно усџеале визуелно да џо џерциџирааџи џоимоџи како лексичка целина во чии рамки се наоѓааџи консонанџискиџе џруџи (сисџем консонанџи + консонаџи) во инициџална, во медиџална и во финална џозиџија, односно да џо декодирааџи значеџеџо на зборовиџе уџоџребуваџки џриџџоа одреден вид сџраџеџија.

- ученициџе делумно усџеале визуелно да ја џерциџирааџи реченициџа како мисловна целина, односно да џо декодирааџи значеџеџо на зборовиџе во неџзини рамки, а со џоа и да ја сфаџаџи неџзинаџа смисла уџоџребуваџки џриџџоа одреден вид на сџраџеџија.

***Со оцена- градиент "2"** се оценуваа резултатите доколку:

- ученициџе во целосџи усџеале визуелно да џо џерциџирааџи изолираниоџи џлас во инициџална, во медиџална и во финална џозиџија во рамкиџе на џоимоџи.

- ученициџе во целосџи усџеале визуелно да џо џерциџирааџи џоимоџи како лексичка целина во чии рамки се наоѓа сисџемотџи вокал + консонаџи, односно да џо декодирааџи значеџеџо на зборовиџе уџоџребуваџки џриџџоа одреден вид сџраџеџија.

- џџе во целосџи усџеале визуелно да џо џерциџирааџи џоимоџи како лексичка целина во чии рамки се наоѓааџи консонанџискиџе џруџи (сисџем консонанџи + консонаџи) во инициџална, во медиџална и во финална

позиција, односно да го декодираат значењето на зборовите
употребувајќи при тоа одреден вид стратегија.

- учениците во целост успеале визуелно да ја перципираат
реченицата како мисловна целина, односно да го декодираат значењето
на зборовите во нејзини рамки, а со тоа и да ја сфатат нејзината смисла
употребувајќи при тоа одреден вид стратегија.

УСЛОВИ НА ТЕСТИРАЊЕТО

Многу автори вршат класификација на педагошките експерименти на природни и на лабораториски, во однос на релевантните карактеристики што ја детерминираат природноста на условите. Во тој контекст, во истражувањето настојувал да превлада аспектот на *природноста*, односно испитувањето да го реализирам во услови слични на секојдневната сурдопедагошка практика и на тој начин да се елиминира или да се неутрализира дејствувањето на различните варијабли кои би довеле до погрешни резултати во експериментот, па и до погрешни генерализации, а со примена на погрешните резултати би се донеле и погрешни заклучоци. Затоа, се трудев да ги отстранам сите можни грешки што би дејствувале на целата група на испитаници земајќи ги предвид нивните разлики, и на тој начин беа елиминирани изворите на грешки кои доаѓаат како резултат од разликите до кои доаѓа меѓу групите со кои се реализира истражувањето.

Реализацијата на самото истражување настапи откако го извршив прелиминарното истражување со цел да ги елиминирам можните влијанија на некои дополнителни фактори и да ја утврдам валидноста на тестот.

Испитувањето го вршев во училница каде што секојдневно се реализира наставниот процес. Формирав групи со три ученика со цел да ги отстранам експерименталните услови што би извршиле одредено влијание врз успешноста на тестот. Значи, просторот во училницата беше организиран на вообичаен начин, односно учениците беа распоредени во стандардни услови (тие седеа во своите клупи поставени во полукружна положба).

За да биде успешно и квалитетно читањето на говор од уста и од лице, ги обезбедив релевантните услови предложени од **Dimić (1996)**:

■ **Освејлувањето** треба да биде природно и светлоста да паѓа на устата на наставникот, за да може ученикот да си го олесни забележувањето на движењата на говорните органи. Доколку постои веќе осветлување во училищата, кое го осветлува целосно просторот или лицето на говорникот, тогаш го адаптираме со соодветна јачина.

■ **Наставникот или личоста која говори** треба да поседува правилен, јасен и чист изговор. Тој треба секогаш да биде свртен со лицето кон ученикот во висина на очите на дејето на соодветна далечина (најмалку 1-1,5м) и при тоа да внимава да не го сокрива лицето со рака или со нешто друго.

■ **Говорот на наставникот и на лицето** треба да биде јасен, без скандирања, со нормална мимика и со соодветен израз на очите. Пренагласената артикулација може да го поремети ритмот на говорот и да го оневозможи читањето на говорот од уста.

■ **Начинот на изговарање** треба да биде нормален, без нејприродно отворање на вилеца и на устата.

■ **Положба на главата** треба да биде нормална без движења во насока лево-десно.

■ **Вниманието** на слушно општението соговорник во текот на самиот разговор треба да биде насочено кон оној кој говори за да може да го следи и разбере „прочитаното“.

Во истражувањето ги респектирав и универзалните, сурдопедагошки правила (Savić Lj., 1994) што ја детерминираат успешноста во читањето на говорот од уста и од лице:

- Треба да се говори јасно, со слободна уста, со јасни движења на говорните органи, без прејерано отворање на устата, иако за подобро читање се потребни малку пошироки движења на устата иколку при обичниот говор.

- Темпото на говорот треба да биде правилно, затоа што брзиот говор и малиот отворање на устата не овозможуваат добра читабилност.

- Лицејто на говорничкиот треба да биде максимално осветлено, а лицејто на глумиот во сенка.

- Говорничкиот не смее да се свртува за време на разговорот, ниту иако да го менува распојанието и местото од глумиот соговорник.

- Гласот на говорничкиот треба да биде нормален.

- Треба да се говори без афектирање.

- Устајата на говорничкиот треба да биде на ниво на очите на глумиот лице.

- Доколку глумиот лице не може да го прочита вашиот збор ниту го претходно повторување, употребата лесен збор - синоним на претходно кажаниот збор.

- Во почетокот на реченицата не употребувајте имиња, странски зборови, зборови со преносно значење, иронични зборови, дофрлување и сл.

- Не треба да инсистирајте на читање на секој збор одделно, бидејќи е да се сфати целината.

- Во говорот со глумиот треба да се биде сигурлив, почесто да се разговара, за да може да се запознае со вашиот начин на говорене.

- Секогаш треба да водите сметка за визуелниот и за психичкиот замор на глумиот, да не претерувате во зборувањето.

Респектирајќи ги сите неопходни предуслови и правила за успешно читање на говорот од уста и од лице, ги изговарав изолираните гласови, поими и реченици од конструираниот инструмент. Доколку учениците не успеваа во визуелната перцепција на претходно споменатите говорни дразби, ги повторував истите до трипати. Потоа учениците беа задолжени да ги запишуваат визуелно перципираните говорни дразби упатени од моја страна, така што целокупната ситуација наликуваше на час по диктат.

Неопходно е да се напомене дека од офталмолошките наоди добив информација за уредноста на видната функција на сите испитаници, со што ја елиминирав можноста од влијанието на детерминантата „намалена видна функција“ врз успешноста на визуелната перцепција.

МЕТОДИ НА ОБРАБОТКА НА ПОДАТОЦИТЕ

По завршувањето на експерименталното истражување, анализата на успешноста во отчитувањето на изолираните гласови и на гласовите во рамките на различните лингвистички структури е пресметана со помош на дескриптивна статистика: фреквенција и проценти на успешност.

Потоа се пресметани основните статистички параметри: аритметичка средина, стандардна девијација, минимален и максимален резултат.

Добиените резултати статистички ги обработивме со F-тестот (анализа на варијанса). Со помош на F-тестот ги разгледувавме меѓусебните односи на разни аспекти на дисперзијата на резултатите, односно вкупната дисперзија на резултатите околу аритметичката средина, која зависи од величината на дисперзијата меѓу подгрупите и дисперзијата внатре во подгрупата. На тој начин, анализата на варијанса е критериум за одредување на значителната разлика на односот меѓу горните два составни елемента на варијансата, кои даваат одговор на прашањето дали варијабилноста меѓу групите е случајно поголема од варијабилноста внатре во групата. Кај анализата на варијанса се проценува постојаната разлика во дејствувањето на факторите во основниот примерок.

Нултата хипотеза е прифаќана доколку вредноста на статистиката F е поголема од 0,05. Доколку вредноста F е помала од 0,05 тоа укажува на постоење на статистички значајна разлика во средните вредности на различните групи.

Меѓутоа, разликите меѓу средните вредности се утврдени со помош на Студентовиот t-тест, чија математичка функција содржи само еден параметар - степен на слобода (n-1). Студентовиот t-тест дава симетрична крива, која се користи за изнаоѓање на релативната фреквенција во интервалот меѓу аритметичката средина и позитивната вредност t.

Потоа е извршена интерпретација на резултатите, со што е утврден дефинитивниот редослед на визуелноста на фонемите на македонскиот јазик, како основна цел на истражувањето.

VII ДЕЛ

РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

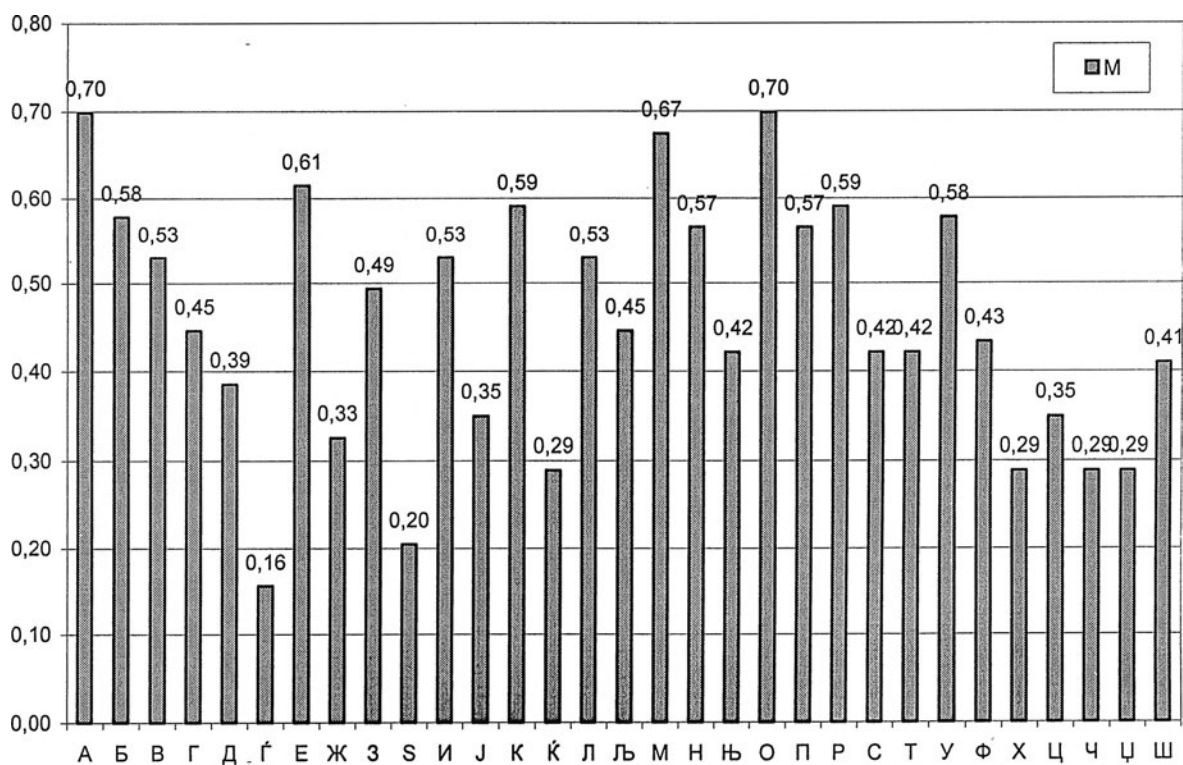
1. УСПЕШНОСТА ВО ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ИЗОЛИРАНИ ГЛАСОВИ

Табела 31: Успешноста во визуелната перцепција на изолирани гласови според азбучен ред

Глас	N	f	M	Min	Max	Suma	%	SD	Ранг
А	84	58	0,70	0	1	84	69,88%	0,46	1
Б	84	48	0,58	0	1	84	57,83%	0,50	7
В	84	44	0,53	0	1	84	53,01%	0,50	12
Г	84	37	0,45	0	1	84	44,58%	0,50	15
Д	84	32	0,39	0	1	84	38,55%	0,49	22
Ѓ	84	13	0,16	0	1	84	15,66%	0,37	31
Е	84	51	0,61	0	1	84	61,45%	0,49	4
Ж	84	27	0,33	0	1	84	32,53%	0,47	25
З	84	41	0,49	0	1	84	49,40%	0,50	14
С	84	17	0,20	0	1	84	20,48%	0,41	30
И	84	44	0,53	0	1	84	53,01%	0,50	11
Ј	84	29	0,35	0	1	84	34,94%	0,48	23
К	84	49	0,59	0	1	84	59,04%	0,49	5
Ќ	84	24	0,29	0	1	84	28,92%	0,46	28
Л	84	44	0,53	0	1	84	53,01%	0,50	13
Љ	84	37	0,45	0	1	84	44,58%	0,50	16
М	84	56	0,67	0	1	84	67,47%	0,47	3
Н	84	47	0,57	0	1	84	56,63%	0,50	9
Њ	84	35	0,42	0	1	84	42,17%	0,50	19
О	84	58	0,70	0	1	84	69,88%	0,46	2
П	84	47	0,57	0	1	84	56,63%	0,50	10
Р	84	49	0,59	0	1	84	59,04%	0,49	6
С	84	35	0,42	0	1	84	42,17%	0,50	20
Т	84	35	0,42	0	1	84	42,17%	0,50	18
У	84	48	0,58	0	1	84	57,83%	0,50	8
Ф	84	36	0,43	0	1	84	43,37%	0,50	17
Х	84	24	0,29	0	1	84	28,92%	0,46	27
Ц	84	29	0,35	0	1	84	34,94%	0,48	24
Ч	84	24	0,29	0	1	84	28,92%	0,46	26
Џ	84	24	0,29	0	1	84	28,92%	0,46	29
Ш	84	34	0,41	0	1	84	40,96%	0,49	21

Од табелата број 31 може да се забележи дека испитаниците постигнале *најголема успешност во визуелната перцепција на вокалите А и О (0,70) или изразено во проценти (69,88)*. *Најслаби резултати постигнале при отчитувањето на гласот Ѓ (0,16) или во проценти 15, 66*.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на изолирани гласови според азбучен ред

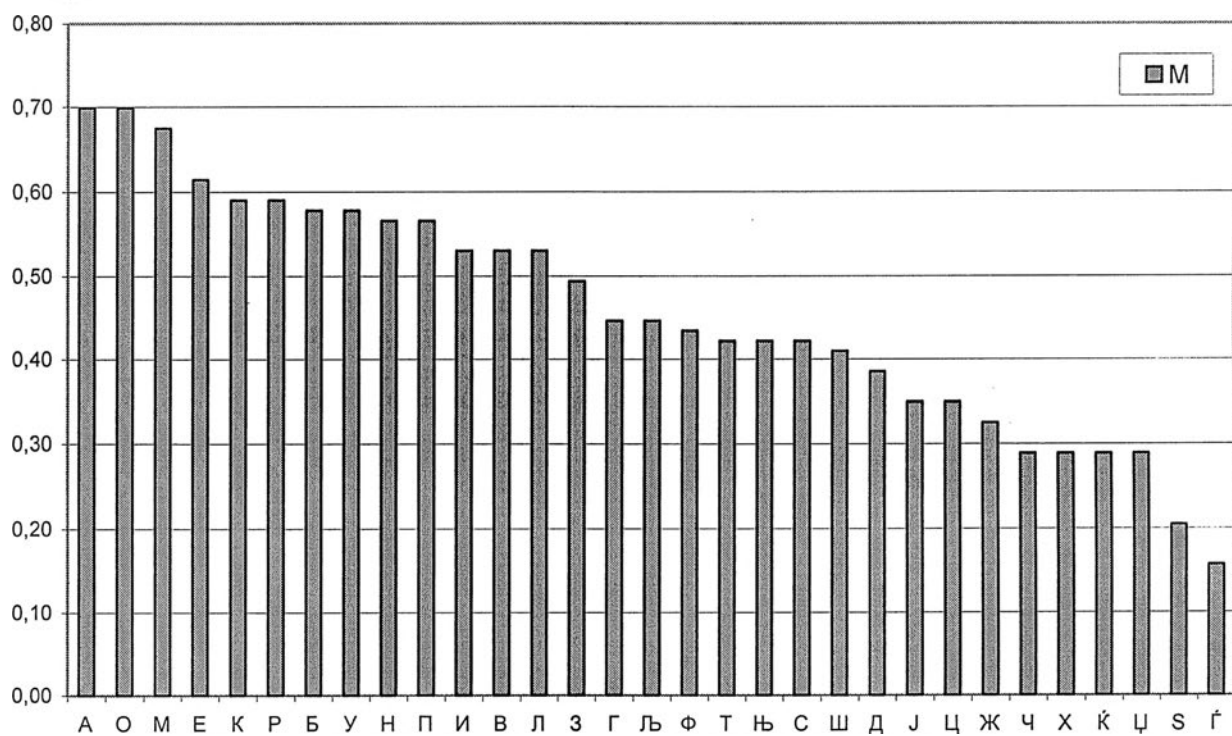

Табела број 32: Успешноста во визуелната перцепција на изолирани гласови според ранг

Глас	N	f	M	Min	Max	Suma	%	SD	Ранг
А	84	58	0,70	0	1	84	69,88%	0,46	1
О	84	58	0,70	0	1	84	69,88%	0,46	1
М	84	56	0,67	0	1	84	67,47%	0,47	2
Е	84	51	0,61	0	1	84	61,45%	0,49	3
К	84	49	0,59	0	1	84	59,04%	0,49	4
Р	84	49	0,59	0	1	84	59,04%	0,49	4
Б	84	48	0,58	0	1	84	57,83%	0,50	5
У	84	48	0,58	0	1	84	57,83%	0,50	5
Н	84	47	0,57	0	1	84	56,63%	0,50	6
П	84	47	0,57	0	1	84	56,63%	0,50	6
И	84	44	0,53	0	1	84	53,01%	0,50	7
В	84	44	0,53	0	1	84	53,01%	0,50	7
Л	84	44	0,53	0	1	84	53,01%	0,50	7
З	84	41	0,49	0	1	84	49,40%	0,50	8
Г	84	37	0,45	0	1	84	44,58%	0,50	9
Љ	84	37	0,45	0	1	84	44,58%	0,50	9
Ф	84	36	0,43	0	1	84	43,37%	0,50	10
Т	84	35	0,42	0	1	84	42,17%	0,50	11
Њ	84	35	0,42	0	1	84	42,17%	0,50	11
С	84	35	0,42	0	1	84	42,17%	0,50	11
Ш	84	34	0,41	0	1	84	40,96%	0,49	12
Д	84	32	0,39	0	1	84	38,55%	0,49	13
Ј	84	29	0,35	0	1	84	34,94%	0,48	14
Џ	84	29	0,35	0	1	84	34,94%	0,48	14
Ж	84	27	0,33	0	1	84	32,53%	0,47	15
Ч	84	24	0,29	0	1	84	28,92%	0,46	16
Х	84	24	0,29	0	1	84	28,92%	0,46	16
Ќ	84	24	0,29	0	1	84	28,92%	0,46	16
џ	84	24	0,29	0	1	84	28,92%	0,46	16
Ѕ	84	17	0,20	0	1	84	20,48%	0,41	17
Ѓ	84	13	0,16	0	1	84	15,66%	0,37	18
Вкупно	84	1176	0,46	0	1	84	45,71%	0,48	

Од табелата број 32 може да се констатира следниот редослед во визуелната перцепција на изолираните гласови (читливоста): А, О, М, Е, К, Р, Б, У, Н, П, И, В, Л, З, Г, Љ, Ф, Т, Њ, С, Ш, Д, Ј, Џ, Ж, Ч, Х, Ќ, џ, С, Ѓ. Значи, можеме да заклучиме дека испитаниците најуспешно ги перципирале вокалите.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на изолирани гласови според ранг

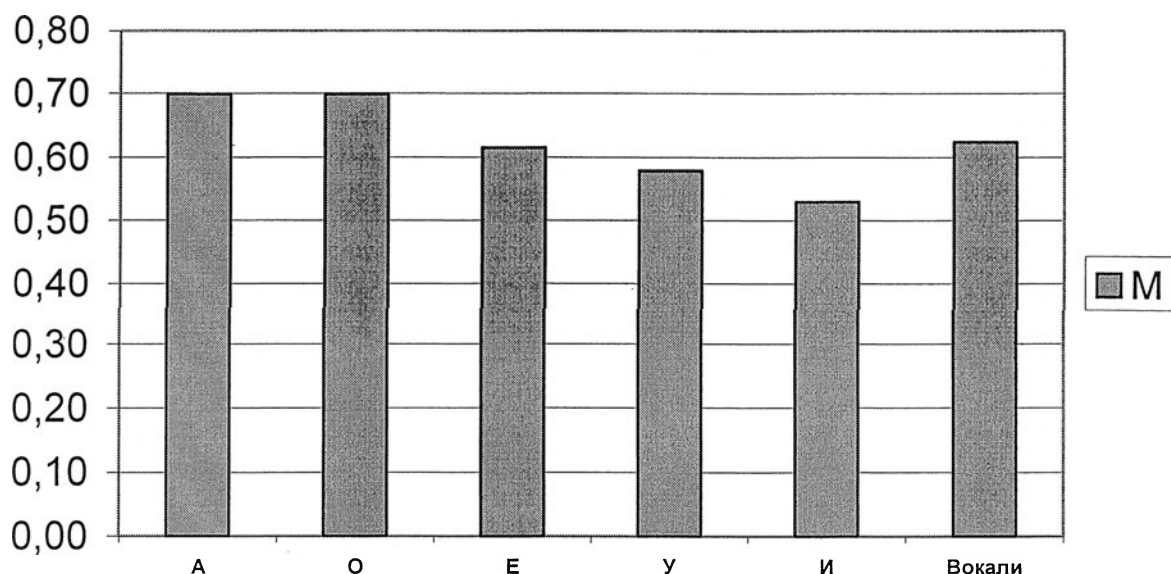
Табела 33: Успешноста во визуелната перцепција на вокалите (групи на гласови според начинот на изговарање)

Глас	N	f	M	Min	Max	Suma	%	SD	Ранг
А	84	58	0,70	0	1	84	69,88%	0,46	1
О	84	58	0,70	0	1	84	69,88%	0,46	1
Е	84	51	0,61	0	1	84	61,45%	0,49	2
У	84	48	0,58	0	1	84	57,83%	0,50	3
И	84	44	0,53	0	1	84	53,01%	0,50	4
Вокали	84	259	0,62	0	1	84	62,41%	0,48	Вкупно

Од табелата број 33 можеме да заклучиме дека испитаниците најуспешно ги отчитуваат вокалите А(69, 88 %) и О (69, 88%), како и во сите досегашни истражувања, а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на вокалот И(53, 01%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на вокалите изнесува 62,41%, споредено со истражувањето на Димић (вкупната успешност во отчитувањето на вокалите) од 56,20%

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на вокалите

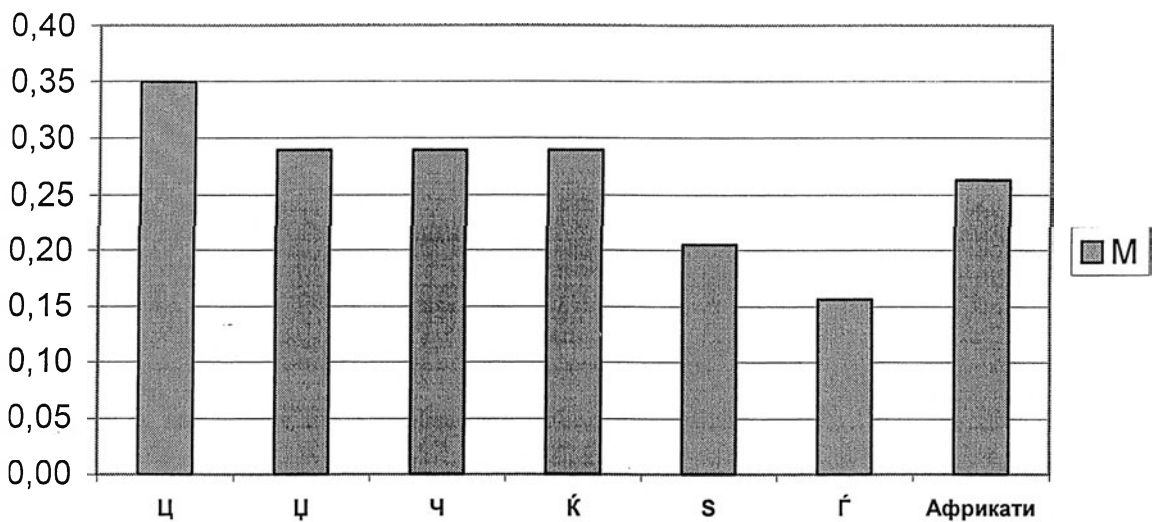
Табела 34: Успешноста во визуелната перцепција на африкатите (групи на гласови според начинот на изговарање)

Глас	N	f	M	Min	Max	Suma	%	SD	Ранг
Ц	84	29	0,35	0	1	84	34,94%	0,48	1
Џ	84	24	0,29	0	1	84	28,92%	0,46	2
Ч	84	24	0,29	0	1	84	28,92%	0,46	2
Ќ	84	24	0,29	0	1	84	28,92%	0,46	2
S	84	17	0,20	0	1	84	20,48%	0,41	3
Ѓ	84	13	0,16	0	1	84	15,66%	0,37	4
Африкати	84	131	0,26	0	1	84	26,31%	0,44	Вкупно

Од табелата број 34 можеме да констатираме дека испитаниците најуспешно го отчитуваат африкатот Ц (34,94%), а најнеуспешни биле при визуелната перцепција на африкатот Ѓ (15,66%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на африкатите изнесува 26,31%, споредено со истражувањето на Димић или 30,11%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на африкатите

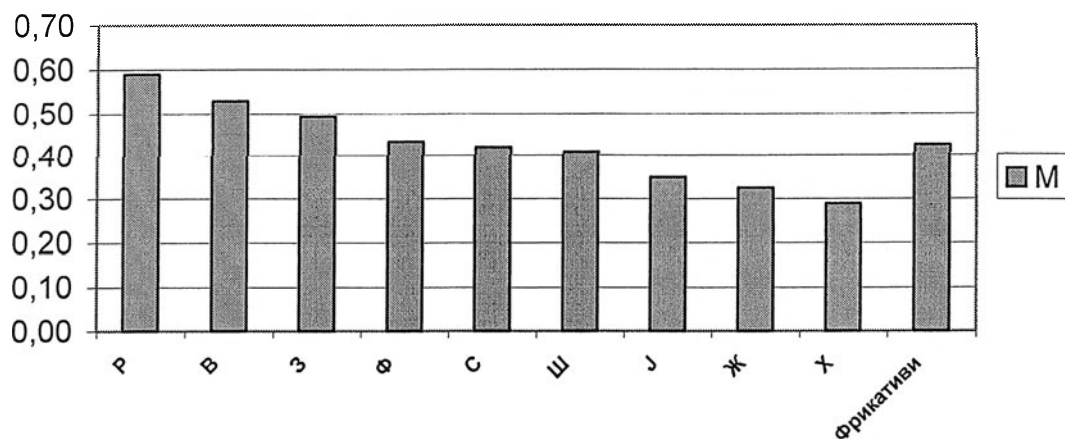
Табела 35: Успешноста во визуелната перцепција на фрикативите (групи на гласови според начинот на изговарање)

Глас	N	f	M	Min	Max	Suma	%	SD	Ранг
Р	84	49	0,59	0	1	84	59,04%	0,49	1
В	84	44	0,53	0	1	84	53,01%	0,50	2
З	84	41	0,49	0	1	84	49,40%	0,50	3
Ф	84	36	0,43	0	1	84	43,37%	0,50	4
С	84	35	0,42	0	1	84	42,17%	0,50	5
Ш	84	34	0,41	0	1	84	40,96%	0,49	6
Ј	84	29	0,35	0	1	84	34,94%	0,48	7
Ж	84	27	0,33	0	1	84	32,53%	0,47	8
Х	84	24	0,29	0	1	84	28,92%	0,46	9
Фрикативи	84	319	0,43	0	1	84	42,70%	0,49	Вкупно

Од табелата број 35 можеме да заклучиме дека испитаниците најуспешно го отчитуваат фрикативот Р(59,04%), потоа гласот В(53,01%) а, најнеуспешни биле во визуелната перцепција на фрикативот Х(28,92%), како велар.

Вкупната успешност во визуелната перцепција на фрикативите изнесува 42,70%, или во истражувањето на Димић 49,68%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на фрикативите

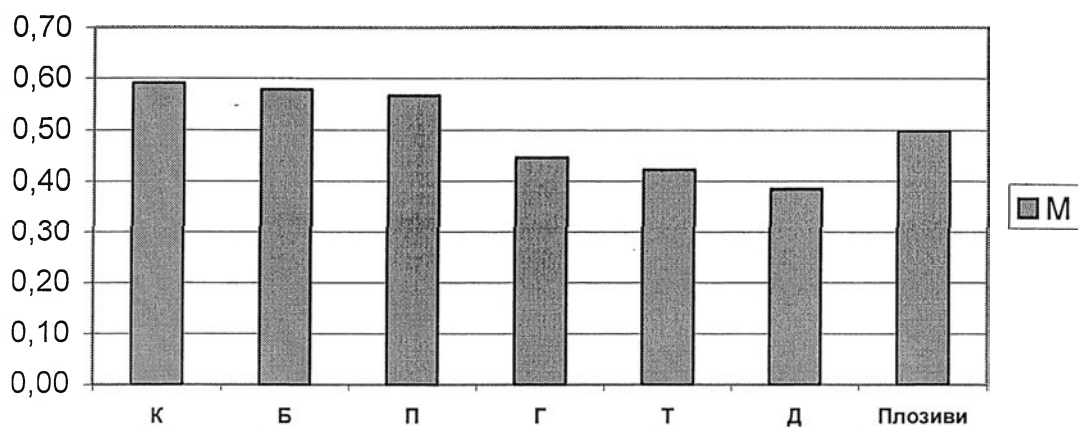
Табела 36: Успешноста во визуелната перцепција на пловивите (групи на гласови според начинот на изговарање)

Глас	N	f	M	Min	Max	Suma	%	SD	Ранг
К	84	49	0,59	0	1	84	59,04%	0,49	1
Б	84	48	0,58	0	1	84	57,83%	0,50	2
П	84	47	0,57	0	1	84	56,63%	0,50	3
Г	84	37	0,45	0	1	84	44,58%	0,50	4
Т	84	35	0,42	0	1	84	42,17%	0,50	5
Д	84	32	0,39	0	1	84	38,55%	0,49	6
Пловиви	84	151	0,50	0	1	84	49,80%	0,50	Вкупно

Од табелата број 36 можеме да заклучиме дека испитаниците најуспешно го отчитуваат пловивот К (59,04%), потоа гласот Б (57,83%), како билабијал, а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на пловивот Д (38,55%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на пловивите изнесува 49,80%, или во истражувањето на Димић 58,22%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на пловивите

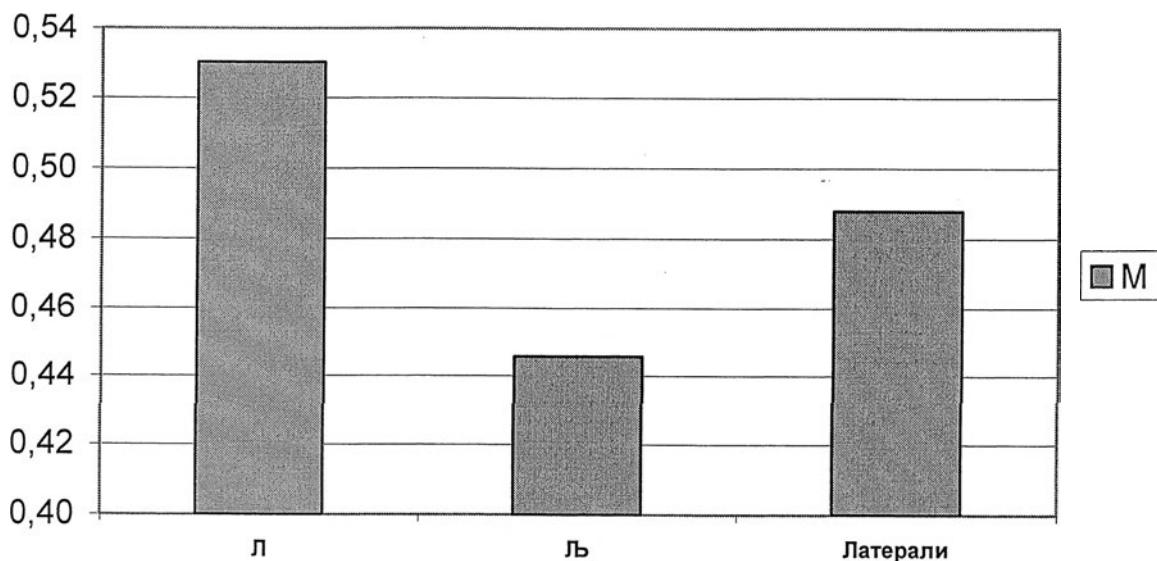
Табела 37: Успешноста во визуелната перцепција на латералите (групи на гласови според начинот на изговарање)

Глас	N	f	M	Min	Max	Suma	%	SD	Ранг
Л	84	44	0,53	0	1	84	53,01%	0,50	1
Љ	84	37	0,45	0	1	84	44,58%	0,50	2
Латерали	84	81	0,49	0	1	84	48,80%	0,50	Вкупно

Од табелата број 37 можеме да заклучиме дека испитаниците најуспешно го отчитуваат латералот Л (53,01%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на гласот Љ (44,58%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на латералите изнесува 48,80%, или во истражувањето на Димић 54,90%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на латералите

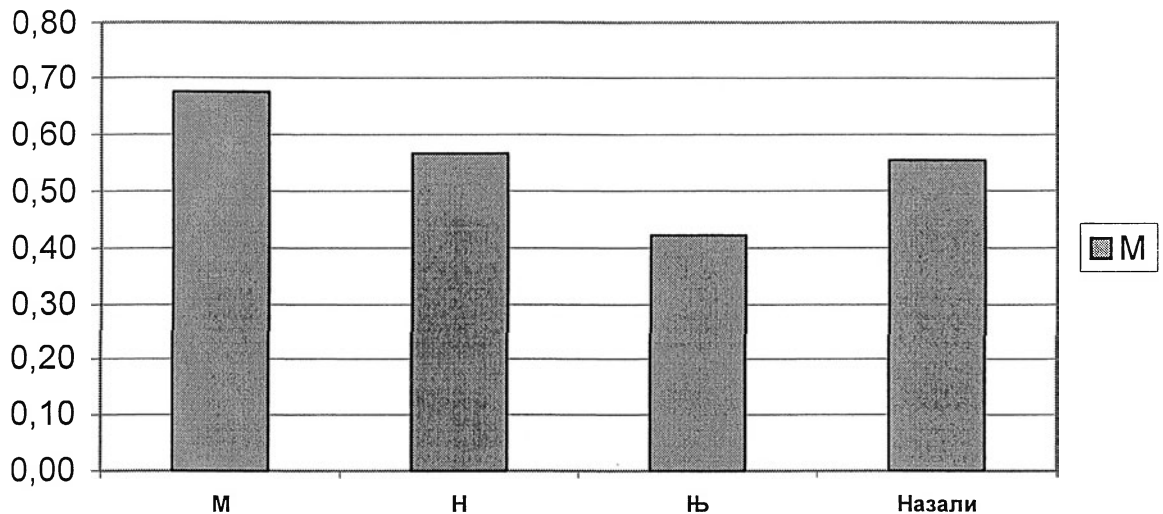
Табела 38: Успешноста во визуелната перцепција на назалите (групи на гласови според начинот на изговарање)

Глас	N	f	M	Min	Max	Suma	%	SD	Ранг
М	84	56	0,67	0	1	84	67,47%	0,47	1
Н	84	47	0,57	0	1	84	56,63%	0,50	2
Њ	84	35	0,42	0	1	84	42,17%	0,50	3
Назали	84	138	0,55	0	1	84	55,42%	0,49	Вкупно

Од табелата број 38 можеме да заклучиме дека испитаниците најуспешно го отчитуваат М (67,47%), како билабијал, а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на гласот Њ (42,17%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на назалите изнесува 55,42%, или во истражувањето на Димић 47,34%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на назалите

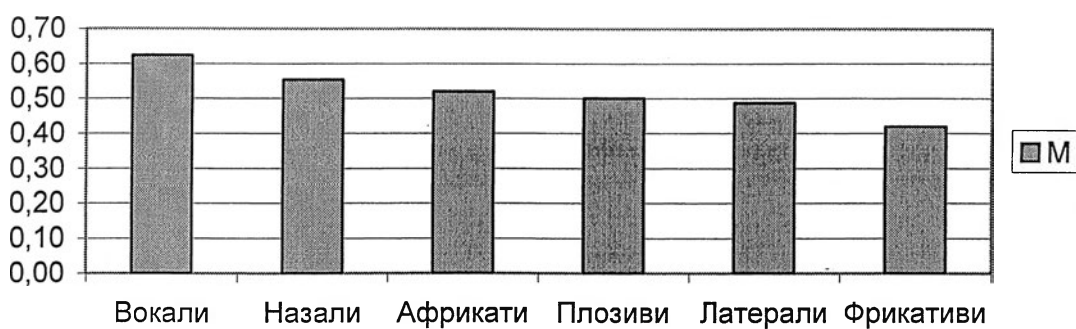

Табела 39: Успешноста во визуелната перцепција на сите групи на гласови споредбено

Група на гласови	N	f	M	Min	Max	Suma	%	SD	Ранг
Вокали	84	259	0,62	0	1	84	62,41%	0,48	1
Назали	84	138	0,55	0	1	84	55,42%	0,49	2
Африкати	84	756	0,52	0	1	84	52,12%	0,49	3
Плозивни	84	151	0,50	0	1	84	49,80%	0,50	4
Латерали	84	81	0,49	0	1	84	48,80%	0,50	5
Фрикативни	84	278	0,42	0	1	84	41,87%	0,49	6

Од табелата број 39 можеме да констатираме дека испитаниците најуспешно ги отчитуваат вокалите (62,41%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на фрикативите (41,87%).

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на сите групи на гласови споредбено

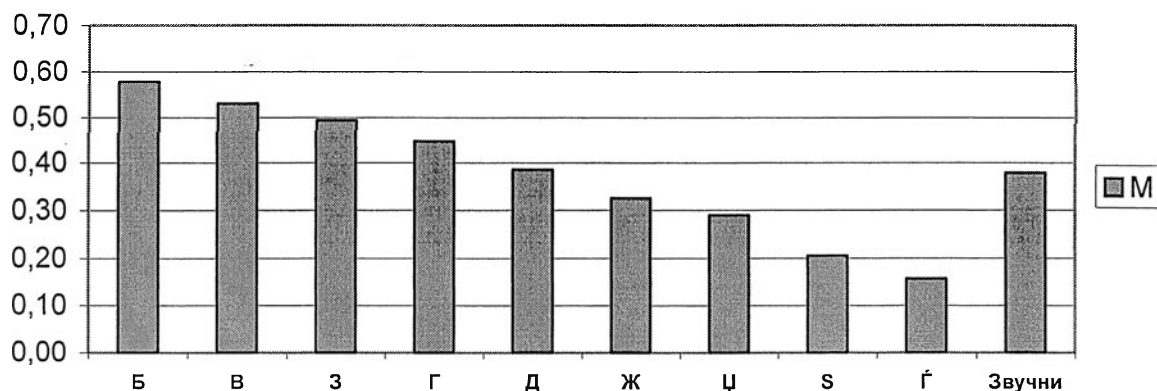
Табела 40: Успешноста во визуелната перцепција на звучните консонанти

Глас	N	f	M	Min	Max	Suma	%	SD	Ранг
Б	84	48	0,58	0	1	84	57,83%	0,50	1
В	84	44	0,53	0	1	84	53,01%	0,50	2
З	84	41	0,49	0	1	84	49,40%	0,50	3
Г	84	37	0,45	0	1	84	44,58%	0,50	4
Д	84	32	0,39	0	1	84	38,55%	0,49	5
Ж	84	27	0,33	0	1	84	32,53%	0,47	6
Џ	84	24	0,29	0	1	84	28,92%	0,46	7
С	84	17	0,20	0	1	84	20,48%	0,41	8
Ѓ	84	13	0,16	0	1	84	15,66%	0,37	9
Звучни	84	283	0,38	0	1	84	37,88%	0,47	Вкупно

Од табелата број 40 можеме да заклучиме дека испитаниците најуспешно го отчитуваат гласот Б (57,83%), како билабијал, а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на гласот Ѓ (15,66%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на звучните консонанти изнесува 37,88%, или во истражувањето на Димић 42,14%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на звучните консонанти

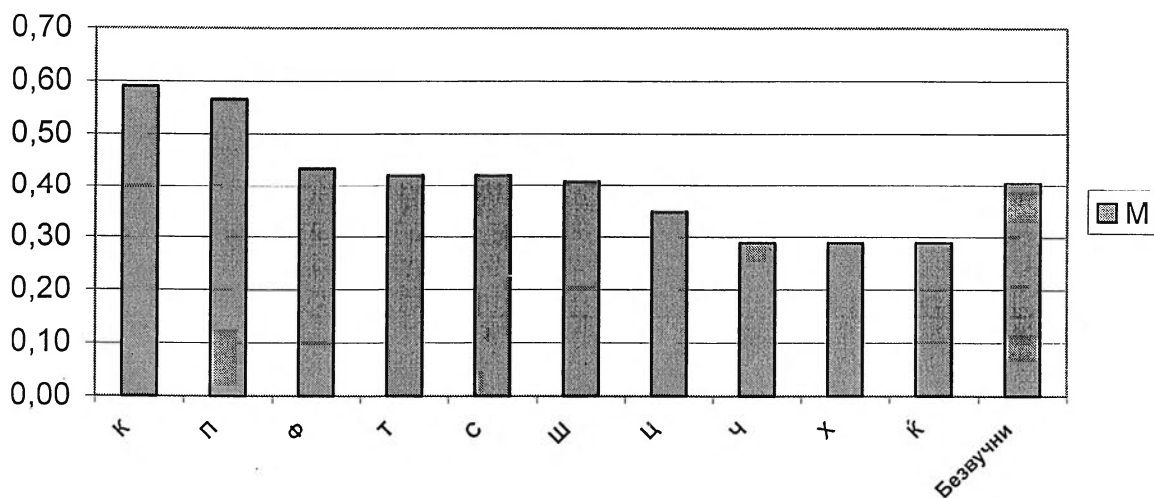
Табела 41: Успешноста во визуелната перцепција на безвучните консонанти

Глас	N	f	M	Min	Max	Suma	%	SD	Ранг
К	84	49	0,59	0	1	84	59,04%	0,49	1
П	84	47	0,57	0	1	84	56,63%	0,50	2
Ф	84	36	0,43	0	1	84	43,37%	0,50	3
Т	84	35	0,42	0	1	84	42,17%	0,50	4
С	84	35	0,42	0	1	84	42,17%	0,50	4
Ш	84	34	0,41	0	1	84	40,96%	0,49	5
Ц	84	29	0,35	0	1	84	34,94%	0,48	6
Ч	84	24	0,29	0	1	84	28,92%	0,46	7
Х	84	24	0,29	0	1	84	28,92%	0,46	7
Ќ	84	24	0,29	0	1	84	28,92%	0,46	7
Безвучни	84	337	0,41	0	1	84	40,60%	0,48	Вкупно

Од табелата број 41 можеме да заклучиме дека испитаниците најуспешно го отчитуваат гласот *К* (59,04%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на гласот *Ќ* (28,92%).

Вкупната успешност на визуелната перцепција на безвучните консонанти изнесува 40,60%, или во истражувањето на Димић 49,68%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на безвучните консонанти

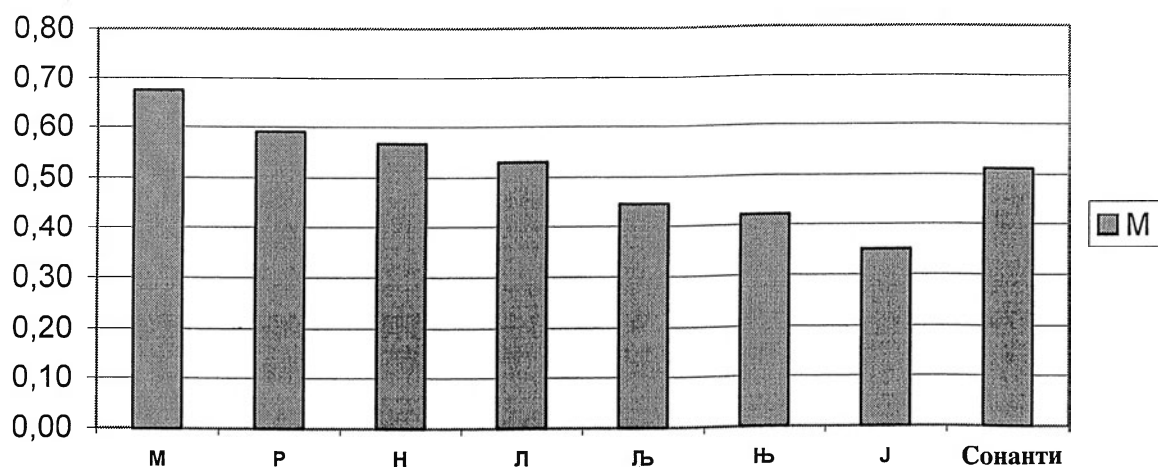
Табела 42: Успешноста во визуелната перцепција на сонантите

Глас	N	f	M	Min	Max	Suma	%	SD	Ранг
М	84	56	0,67	0	1	84	67,47%	0,47	1
Р	84	49	0,59	0	1	84	59,04%	0,49	2
Н	84	47	0,57	0	1	84	56,63%	0,50	3
Л	84	44	0,53	0	1	84	53,01%	0,50	4
Љ	84	37	0,45	0	1	84	44,58%	0,50	5
Њ	84	35	0,42	0	1	84	42,17%	0,50	6
Ј	84	29	0,35	0	1	84	34,94%	0,48	7
Сонанти	84	297	0,51	0	1	84	51,12%	0,49	Вкупно

Од табелата број 42 можеме да констатираме дека испитаниците најуспешно го отчитуваат гласот М (67,47%), како билабијал, а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на гласот Ј (34,94%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на сонантите изнесува 51,12%, или во истражувањето на Димић 50,98%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на сонантите

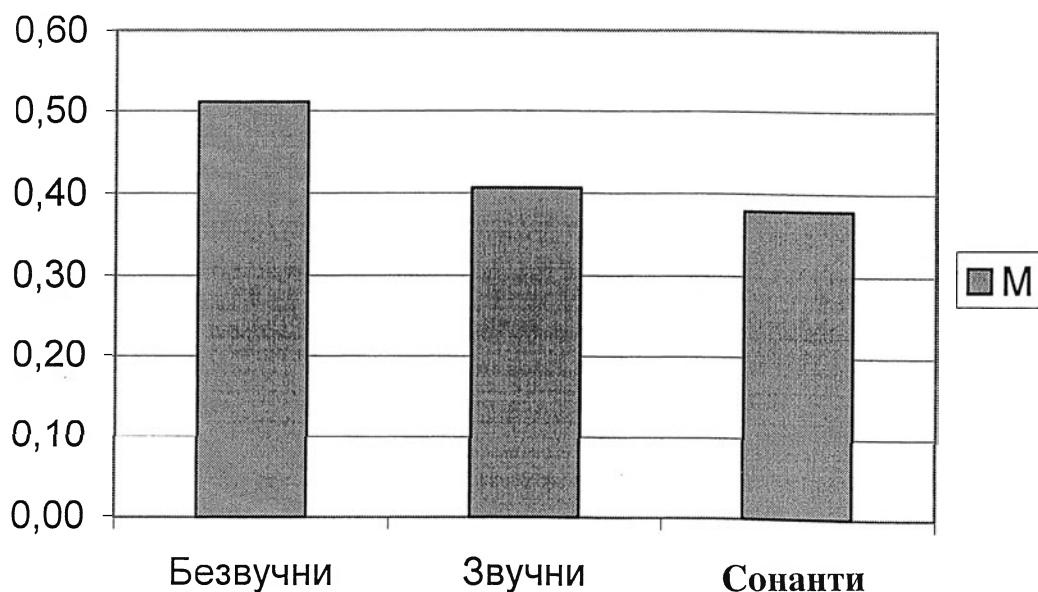
Табела 43: Успешноста во визуелната перцепција на групи на консонанти класифицирани според звучност

Глас	N	f	M	Min	Max	Suma	%	SD	Ранг
Безвучни	84	297	0,51	0	1	84	51,12%	0,49	1
Звучни	84	337	0,41	0	1	84	40,60%	0,48	2
Сонанти	84	283	0,38	0	1	84	37,88%	0,47	3

Од табелата број 43 можеме да констатираме дека испитаниците *најуспешно ги отчитуваат безвучните гласови (51,12%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на сонантите (37,88%).*

Успешноста во визуелната перцепција на гласовите според звучност во истражувањето на Димић според ранг е следната: сонанти (50,98%), потоа следуваат безвучните консонанти (49,68%) и на крајот звучните консонанти (42,14%).

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на групи на консонанти класифицирани според звучност

2. УСПЕШНОСТА ВО ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ГЛАСОВИТЕ ВО ЗБОРОВИ

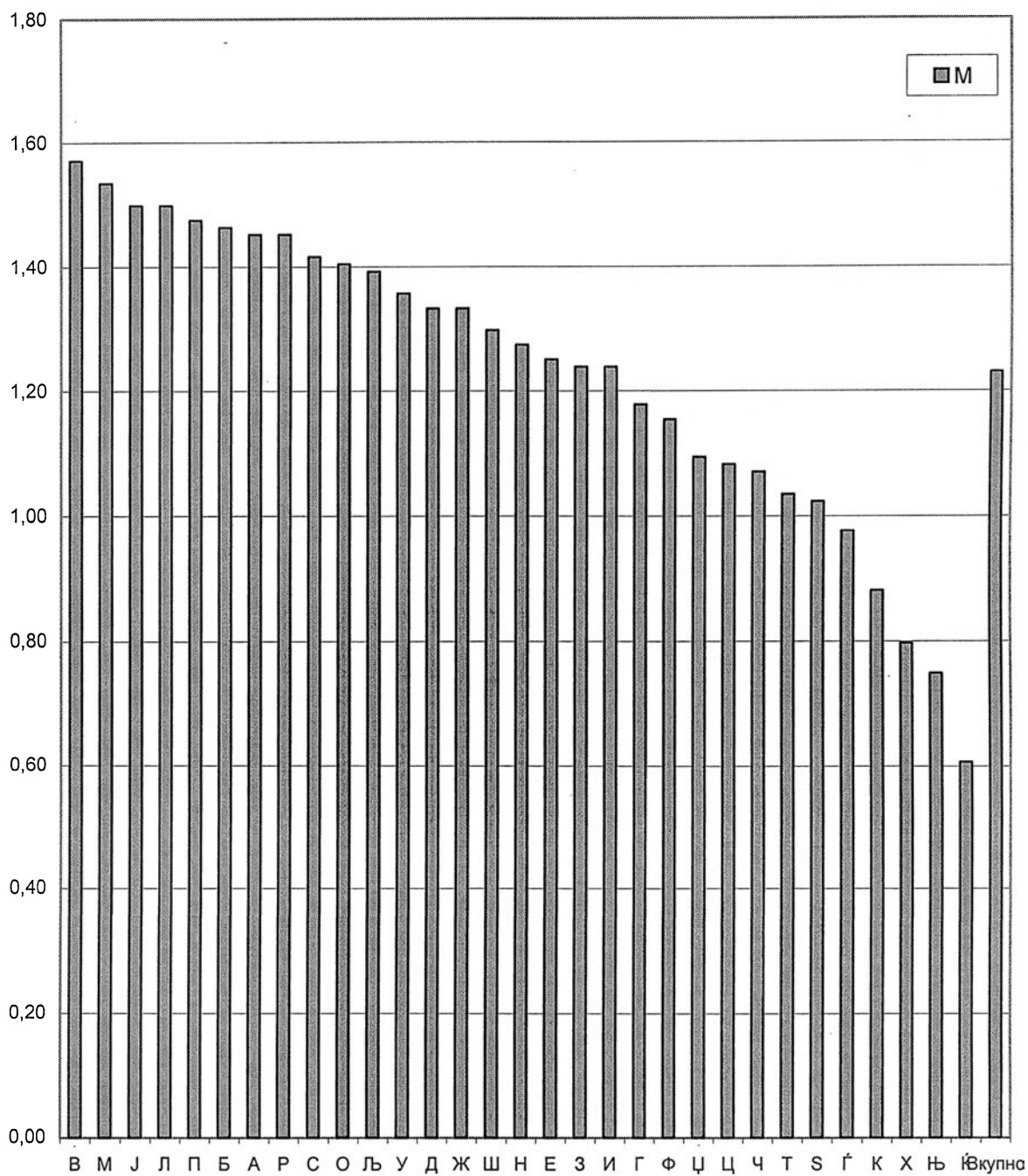
Табела 44: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во иницијална положба

Глас	f	M	Min	Max	SD	%	Сума	Ранг
В	132	1,57	0	2	0,70	78,57%	168	1
М	129	1,54	0	2	0,70	76,79%	168	2
Ј	126	1,50	0	2	0,77	75,00%	168	3
Л	126	1,50	0	2	0,74	75,00%	168	3
П	124	1,48	0	2	0,77	73,81%	168	4
Б	123	1,46	0	2	0,78	73,21%	168	5
А	122	1,45	0	2	0,68	72,62%	168	6
Р	122	1,45	0	2	0,73	72,62%	168	6
С	119	1,42	0	2	0,76	70,83%	168	7
О	118	1,40	0	2	0,81	70,24%	168	8
Љ	117	1,39	0	2	0,81	69,64%	168	9
У	114	1,36	0	2	0,75	67,86%	168	10
Д	112	1,33	0	2	0,78	66,67%	168	11
Ж	112	1,33	0	2	0,80	66,67%	168	11
Ш	109	1,30	0	2	0,80	64,88%	168	12
Н	107	1,27	0	2	0,77	63,69%	168	13
Е	105	1,25	0	2	0,83	62,50%	168	14
З	104	1,24	0	2	0,82	61,90%	168	15
И	104	1,24	0	2	0,80	61,90%	168	15
Г	99	1,18	0	2	0,91	58,93%	168	16
Ф	97	1,15	0	2	0,87	57,74%	168	17
Џ	92	1,10	0	2	0,84	54,76%	168	18
Џ	91	1,08	0	2	0,87	54,17%	168	19
Ч	90	1,07	0	2	0,79	53,57%	168	20
Т	87	1,04	0	2	0,86	51,79%	168	21
Ѕ	86	1,02	0	2	0,85	51,19%	168	22
Ѓ	82	0,98	0	2	0,81	48,81%	168	23
К	74	0,88	0	2	0,90	44,05%	168	24
Х	67	0,80	0	2	0,85	39,88%	168	25
Њ	63	0,75	0	2	0,86	37,50%	168	26
Ќ	51	0,61	0	2	0,81	30,36%	168	27
Вкупно	3204	1,23	0	2	0,80	61,52%	168	

Од табелата број 44 може да се констатира следниот редослед во визуелната перцепција на гласовите (читливоста) во рамките на зборовите во иницијална положба: В, М, Ј, Л, П, Б, А, Р, С, О, Љ, У, Д, Ж, Ш, Н, Е, З, И, Г, Ф, Џ, Џ, Ч, Т, Ѕ, Ѓ, К, Х, Њ, Ќ. Значи, *можеме да заклучиме дека испитаниците најуспешно го отчитале гласот В (78,57%), а најнеуспешни биле при визуелната перцепција на гласот Ќ (30,36%).*

Вкупната успешност во визуелната перцепција на гласовите во рамките на зборовите во иницијална положба според нашето истражување изнесува 61, 52%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во иницијална положба

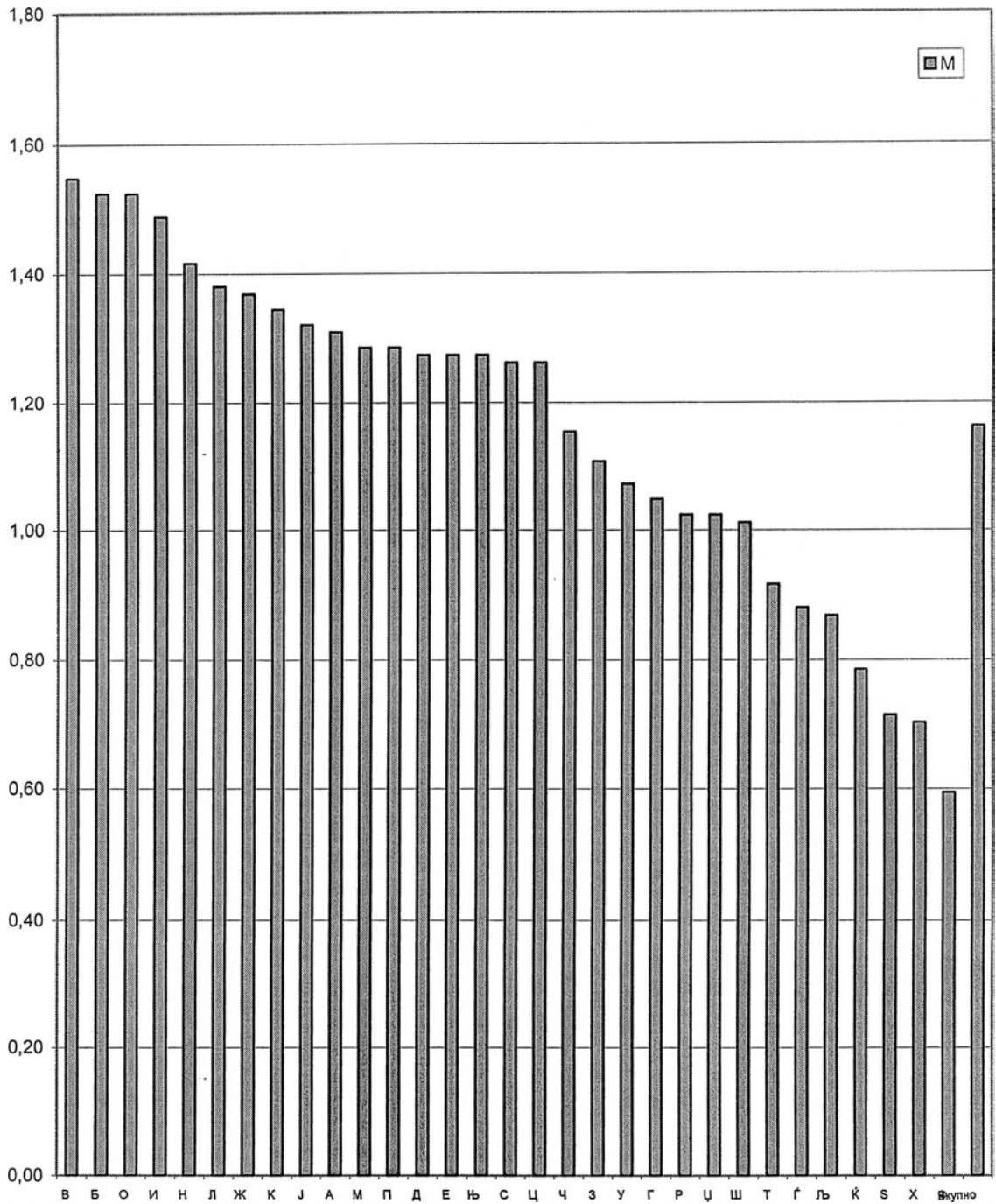
Табела 45: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во медијална положба

Глас	f	M	Min	Max	SD	%	Сума	Ранг
В	130	1,55	0	2	0,73	77,38%	168	1
Б	128	1,52	0	2	0,72	76,19%	168	2
О	128	1,52	0	2	0,72	76,19%	168	2
И	125	1,49	0	2	0,77	74,40%	168	3
Н	119	1,42	0	2	0,81	70,83%	168	4
Л	116	1,38	0	2	0,79	69,05%	168	5
Ж	115	1,37	0	2	0,80	68,45%	168	6
К	113	1,35	0	2	0,84	67,26%	168	7
Ј	111	1,32	0	2	0,84	66,07%	168	8
А	110	1,31	0	2	0,69	65,48%	168	9
М	108	1,29	0	2	0,84	64,29%	168	10
П	108	1,29	0	2	0,89	64,29%	168	10
Д	107	1,27	0	2	0,87	63,69%	168	11
Е	107	1,27	0	2	0,87	63,69%	168	11
Њ	107	1,27	0	2	0,88	63,69%	168	11
С	106	1,26	0	2	0,81	63,10%	168	12
Ц	106	1,26	0	2	0,85	63,10%	168	12
Ч	97	1,15	0	2	0,87	57,74%	168	13
З	93	1,11	0	2	0,86	55,36%	168	14
У	90	1,07	0	2	0,88	53,57%	168	15
Г	88	1,05	0	2	0,92	52,38%	168	16
Р	86	1,02	0	2	0,90	51,19%	168	17
Џ	86	1,02	0	2	0,94	51,19%	168	17
Ш	85	1,01	0	2	0,88	50,60%	168	18
Т	77	0,92	0	2	0,91	45,83%	168	19
Ѓ	74	0,88	0	2	0,90	44,05%	168	20
Љ	73	0,87	0	2	0,86	43,45%	168	21
Ќ	66	0,79	0	2	0,85	39,29%	168	22
Ѕ	60	0,71	0	2	0,90	35,71%	168	23
Х	59	0,70	0	2	0,80	35,12%	168	24
Ф	50	0,60	0	2	0,78	29,76%	168	25
Вкупно	3028	1,16	0	2	0,84	58,14%	168	

Од табелата број 45 може да се констатира следниот редослед во визуелната перцепција на гласовите (читливоста) во рамките на зборовите во медијална положба: В, Б, О, И, Н, Л, Ж, К, Ј, А, М, П, Д, Е, Њ, С, Ц, Ч, З, У, Г, Р, Џ, Ш, Т, Ѓ, Љ, Ќ, Ѕ, Х, Ф. Значи, можеме да заклучиме дека испитаниците најуспешно го отчитале гласот В (77, 38%), а најнеуспешни биле при визуелната перцепција на гласот Ф (29,76%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на гласовите во рамките на зборовите во медијална положба според нашето истражување изнесува 58,14%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во медијална положба

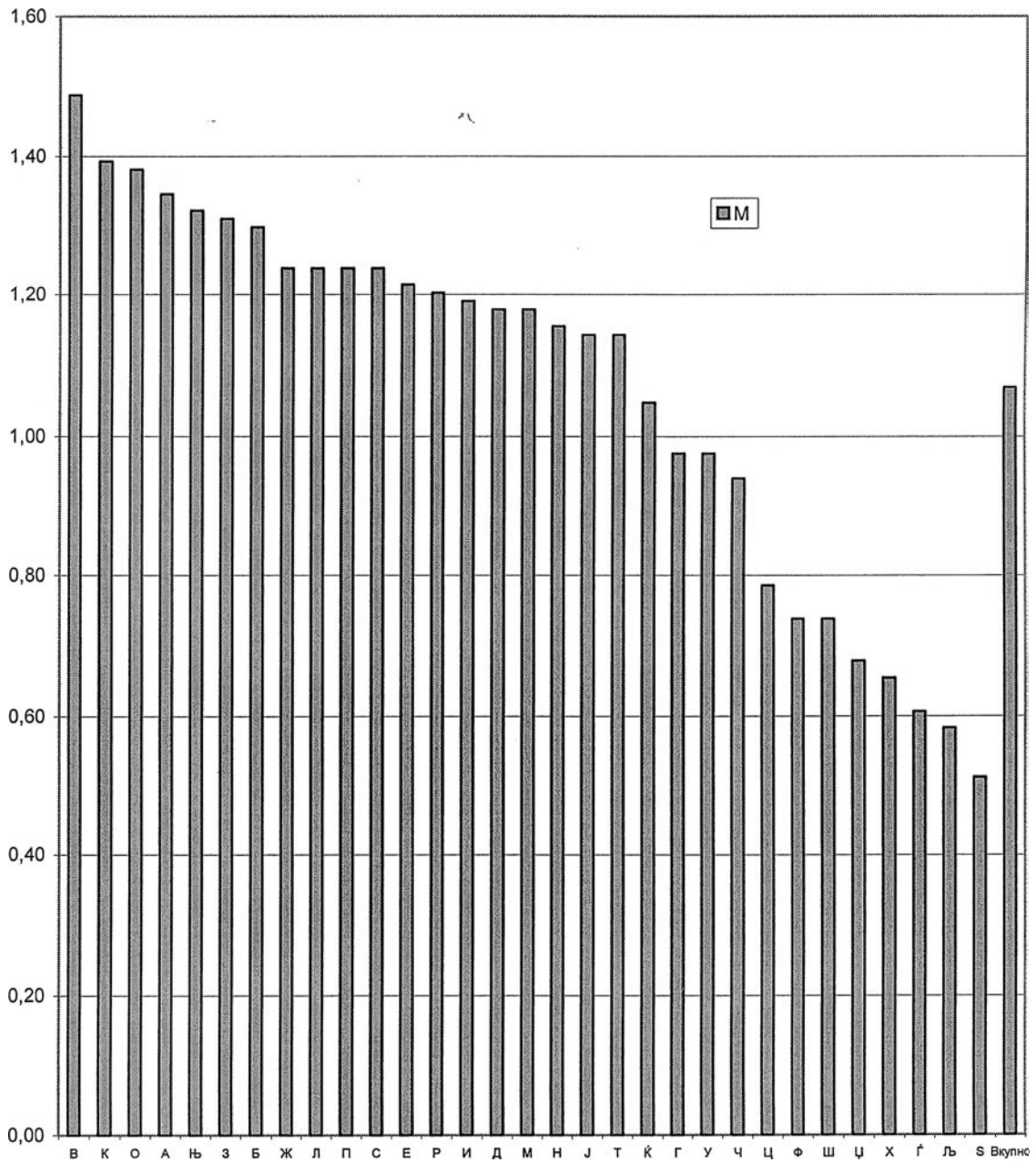
Табела 46: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во финална положба

Глас	f	M	Min	Max	SD	%	Сума	Ранг
В	125	1,49	0	2	0,78	74,40%	168	1
К	117	1,39	0	2	0,82	69,64%	168	2
О	116	1,38	0	2	0,83	69,05%	168	3
А	113	1,35	0	2	0,83	67,26%	168	4
Њ	111	1,32	0	2	0,85	66,07%	168	5
З	110	1,31	0	2	0,88	65,48%	168	6
Б	109	1,30	0	2	0,82	64,88%	168	7
Ж	104	1,24	0	2	0,90	61,90%	168	8
Л	104	1,24	0	2	0,91	61,90%	168	8
П	104	1,24	0	2	0,89	61,90%	168	8
С	104	1,24	0	2	0,87	61,90%	168	8
Е	102	1,21	0	2	0,88	60,71%	168	9
Р	101	1,20	0	2	0,93	60,12%	168	10
И	100	1,19	0	2	0,88	59,52%	168	11
Д	99	1,18	0	2	0,87	58,93%	168	12
М	99	1,18	0	2	0,89	58,93%	168	12
Н	97	1,15	0	2	0,91	57,74%	168	13
Ј	96	1,14	0	2	0,91	57,14%	168	14
Т	96	1,14	0	2	0,91	57,14%	168	14
Ќ	88	1,05	0	2	0,94	52,38%	168	15
Г	82	0,98	0	2	0,86	48,81%	168	16
У	82	0,98	0	2	0,93	48,81%	168	16
Ч	79	0,94	0	2	0,95	47,02%	168	17
Џ	66	0,79	0	2	0,89	39,29%	168	18
Ф	62	0,74	0	2	0,84	36,90%	168	19
Ш	62	0,74	0	2	0,88	36,90%	168	19
Џ	57	0,68	0	2	0,84	33,93%	168	20
Х	55	0,65	0	2	0,84	32,74%	168	21
Ѓ	51	0,61	0	2	0,81	30,36%	168	22
Љ	49	0,58	0	2	0,81	29,17%	168	23
Ѕ	43	0,51	0	2	0,81	25,60%	168	24
Вкупно	2783	1,07	0	2	0,87	53,44%	168	

Од табелата број 46 може да се констатира следниот редослед на визуелната перцепција на гласовите (читливоста) во рамките на зборовите во финална положба: В, К, О, А, Њ, З, Б, Ж, Л, П, С, Е, Р, И, Д, М, Н, Ј, Т, Ќ, Г, У, Ч, Џ, Ф, Ш, Џ, Х, Ѓ, Љ, Ѕ. Значи, можеме да заклучиме дека испитаниците најуспешно го отчитале гласот В (74,40%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на гласот Ѕ (25,60%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на гласовите во рамките на зборовите во финална положба според нашето истражување изнесува 53,44%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во финална положба

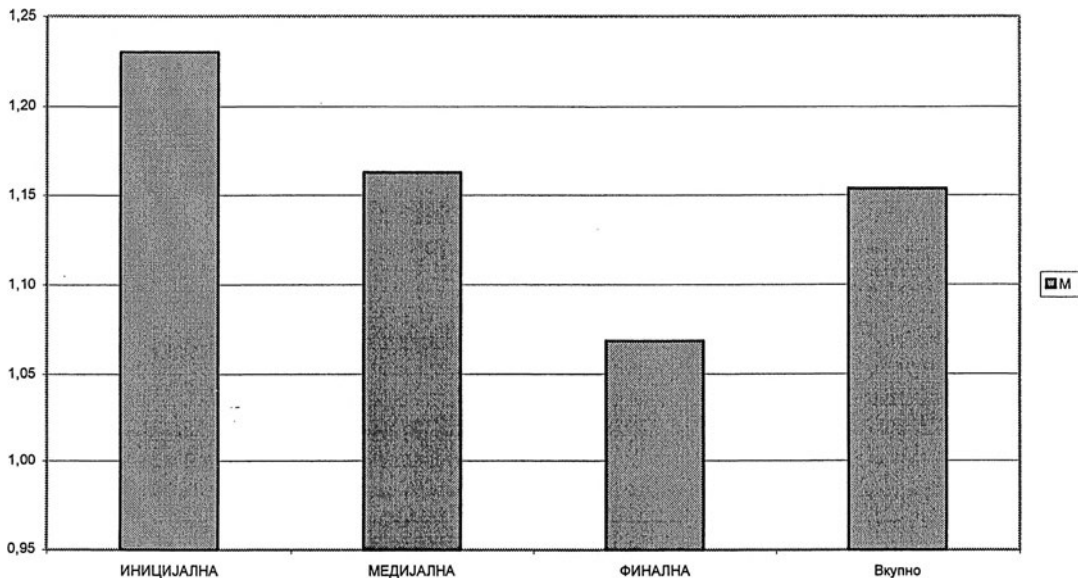
Табела 47: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во иницијална, медијална и финална положба (споредбено)

Глас	f	M	Min	Max	SD	%	Сума	Ранг
ИНИЦИЈАЛНА	3204	1,23	0	2	0,80	61,52%	168	1
МЕДИЈАЛНА	3028	1,16	0	2	0,84	58,14%	168	2
ФИНАЛНА	2783	1,07	0	2	0,87	53,44%	168	3
Вкупно	9015	1,15	0	2	0,84	57,70%	168	

Од табелата број 47 можеме да заклучиме дека испитаниците најуспешно ги отчитувале гласовите во иницијална положба (61,52%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на гласовите во финална положба (53,44%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на гласовите во рамките на зборовите во сите положби според нашето истражување изнесува 57,70%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во иницијална, медијална и финална положба (споредбено)

Табела 48: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во иницијална, медијална и финална положба (вкупно)

Глас	f	M	Min	Max	SD	%	Сума
А	345	4,11	0	6	2,2062	68,45%	504
Б	360	4,29	0	6	2,3206	71,43%	504
В	387	4,61	0	6	2,2177	76,79%	504
Г	269	3,20	0	6	2,6883	53,37%	504
Ѓ	207	2,46	0	6	2,5103	41,07%	504
Д	318	3,79	0	6	2,517	63,10%	504
Е	314	3,74	0	6	2,5824	62,30%	504
Ж	331	3,94	0	6	2,4999	65,67%	504
З	307	3,65	0	6	2,5581	60,91%	504
С	189	2,25	0	6	2,5633	37,50%	504
И	329	3,92	0	6	2,4538	65,28%	504
Ј	333	3,96	0	6	2,5136	66,07%	504
К	304	3,62	0	6	2,5619	60,32%	504
Ќ	205	2,44	0	6	2,6011	40,67%	504
Л	346	4,12	0	6	2,4397	68,65%	504
Љ	239	2,85	0	6	2,4778	47,42%	504
М	336	4,00	0	6	2,4399	66,67%	504
Н	323	3,85	0	6	2,4874	64,09%	504
Њ	281	3,35	0	6	2,598	55,75%	504
О	362	4,31	0	6	2,3623	71,83%	504
П	336	4,00	0	6	2,5405	66,67%	504
Р	309	3,68	0	6	2,5681	61,31%	504
С	329	3,92	0	6	2,445	65,28%	504
Т	260	3,10	0	6	2,6715	51,59%	504
У	286	3,40	0	6	2,561	56,75%	504
Ф	209	2,49	0	6	2,4868	41,47%	504
Х	181	2,15	0	6	2,4934	35,91%	504
Ц	263	3,13	0	6	2,6118	52,18%	504
Ч	266	3,17	0	6	2,6081	52,78%	504
Џ	235	2,80	0	6	2,627	46,63%	504
Ш	256	3,05	0	6	2,5679	50,79%	504
Вкупно	9015	3,46	0	2	2,51	57,70%	168

Од табелата број 48 може да се констатира следниот редослед во визуелната перцепција на изолираните гласови (читливоста): В, О, Б, Л, А, П и М, Ј, Ж, С, И, Н, Д, Е, Р, З, К, У, Њ, Г, Ч, Ц, Т, Ш, Љ, Џ, Ф, Ѓ, Ќ, С, Х. Значи, можеме да заклучиме дека испитаниците најуспешно го перципирале гласот В (76,72%), а најнеуспешни биле при отчитувањето на гласот Х (35, 91%).

Вкупната успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во иницијална, медијална и финална положба изнесува 57,70%.

На крајот можеме да констатираме дека редоследот во визуелната перцепција на гласовите (читливоста) во рамките на зборовите во различни положби е:

- *иницијална положба*: В, М, Ј, Л, П, Б, А, Р, С, О, Љ, У, Д, Ж, Ш, Н, Е, З, И, Г, Ф, Ц, Ч, Т, Ѓ, К, Х, Њ, Ќ.
- *медијална положба*: В, Б, О, И, Н, Л, Ж, К, Ј, А, М, П, Д, Е, Њ, С, Ц, Ч, З, У, Г, Р, Ш, Т, Ѓ, Љ, Ќ, Ѓ, Х, Ф.
- *финална положба*: В, К, О, А, Њ, З, Б, Ж, Л, П, С, Е, Р, И, Д, М, Н, Ј, Т, Ќ, Г, У, Ч, Ц, Ф, Ш, Џ, Х, Ѓ, Љ, Ѓ.

Ваквиот редослед на успешноста на отчитувањето на гласовите во рамките на зборовите го објаснуваме со проблемот на нивната супституција - замената со другите гласови, како и влијанието на иницијалниот глас на следниот и обратно (проблемот на прогресивна и регресивна асимилација), потоа индивидуалните карактеристики во изговарањето, интегритетот на артикулационите органи, општата физиономија и др.

Во тој контекст значајно е да се нагласи дека отчитувањето во себе вклучува и селективна видна перцепција, односно фиксациони точки кои го привлекуваат видното внимание. Меѓутоа, визуелната перцепција на зборовите во себе вклучува и повеќе компоненти како: мисловна селекција и волја и емоциите.

Гласовите кои добро ги отчитуваме претставуваат точки на потпора, така што во секој збор може да се одреди фиксационата точка. Надобри точки на потпора се вокалите, потоа билабијалите, додека лабиоденталите и предно-непчаните гласови водат кон неизвесност во читливоста на гласот. Овие видливи гласови и паузи, кои всушност претставуваат невидливи гласови, образуваат специфичен оптички ритам кој јасно се перципира со очите, и кој во значителна мерка ја потпомага или отежнува правилоста на отчитувањето. Хомофоните гласови и хомооптичките гласови го отежнуваат процесот на визуелната перцепција на говорот, меѓутоа таа не е статична туку динамична и зависи од претходниот и следниот глас во зборот. Значи, асимилацијата на гласовите не влијае само на акустичката туку и на визуелната слика на гласот кој треба да се отчита.

Значајно е да се спомене дека читањето на говорот од уста и лице во себе вклучува и механизам на следење, кој со помош на говорно-моторниот анализатор, може да ги диференцира сите гласови во зборовите, по законот на стереотипија на моторните комплекси кои одговараат на целиот збор. На тој начин скриените гласови се диференцираат од сличните, така што говорно-моторниот анализатор го подига нивото на разбирање на говорот и со самото тоа создава реални услови за говорниот акт.

На крајот заклучуваме (Savić, 1969, 102-105) дека клучот на читањето се вокалите. Иако вокалот формиран во врска со другиот глас, најчесто консонант има сосем поинаква димензија, тој сепак ја задржува сопствената карактеристична слика. Консонантите имаат свои специфични, карактеристични слики кои се менуваат и зависат од претходниот и следниот глас, а нивната физиономија воглавно ја одредуваат вокалите.

3. УСПЕШНОСТА ВО ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ВОКАЛИТЕ ВО СИСТЕМ СО КОНСОНАНТИТЕ

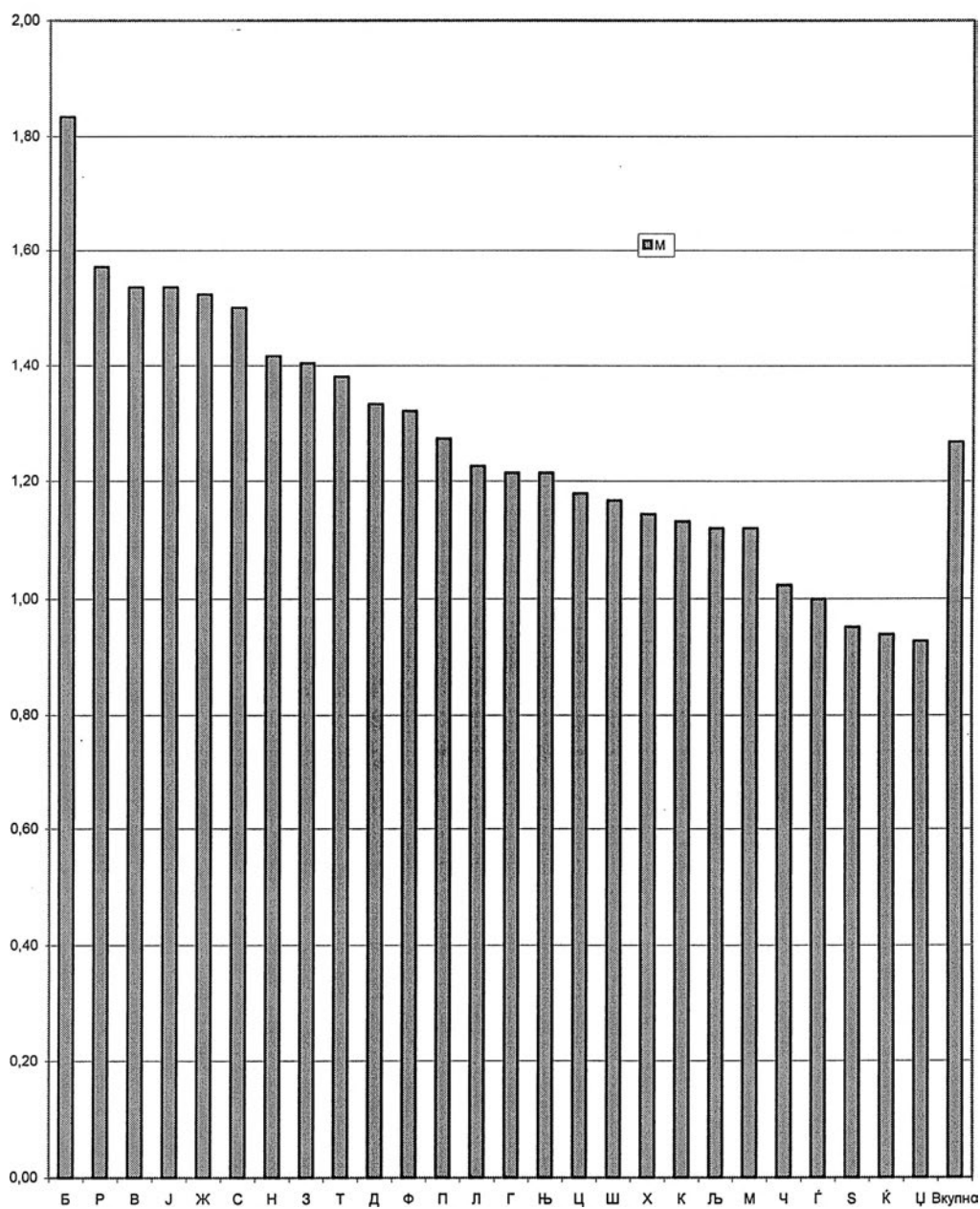
Табела број 49: Успешноста во визуелната перцепција на вокалот А во систем со консонантите според ранг

ГЛАС	f	M	Min	Max	Suma	SD	%	Ранг
Б	154	1,83	0	2	168	0,51	91,67%	1
Р	132	1,57	0	2	168	0,75	78,57%	2
В	129	1,54	0	2	168	0,72	76,79%	3
Ј	129	1,54	0	2	168	0,80	76,79%	3
Ж	128	1,52	0	2	168	0,75	76,19%	4
С	126	1,50	0	2	168	0,80	75,00%	5
Н	119	1,42	0	2	168	0,85	70,83%	6
З	118	1,40	0	2	168	0,84	70,24%	7
Т	116	1,38	0	2	168	0,83	69,05%	8
Д	112	1,33	0	2	168	0,81	66,67%	9
Ф	111	1,32	0	2	168	0,84	66,07%	10
П	107	1,27	0	2	168	0,86	63,69%	11
Л	103	1,23	0	2	168	0,88	61,31%	12
Г	102	1,21	0	2	168	0,85	60,71%	13
Њ	102	1,21	0	2	168	0,88	60,71%	13
Ц	99	1,18	0	2	168	0,87	58,93%	14
Ш	98	1,17	0	2	168	0,89	58,33%	15
Х	96	1,14	0	2	168	0,85	57,14%	16
К	95	1,13	0	2	168	0,90	56,55%	17
Љ	94	1,12	0	2	168	0,87	55,95%	18
М	94	1,12	0	2	168	0,90	55,95%	18
Ч	86	1,02	0	2	168	0,88	51,19%	19
Ѓ	84	1,00	0	2	168	0,88	50,00%	20
Ѕ	80	0,95	0	2	168	0,88	47,62%	21
Ќ	79	0,94	0	2	168	0,88	47,02%	22
џ	78	0,93	0	2	168	0,85	46,43%	23
Вкупно	2771	1,27	0	2	168	0,83	63,44%	

Од табелата број 49 можеме да ја констатираме успешноста во визуелната перцепција на вокалот А во систем со консонантите со следниот редослед: Б, Р, В, Ј, Ж, С, Н, З, Т, Д, Ф, П, Л, Г, Њ, Ц, Ш, Х, К, Љ, М, Ч, Ѓ, Ѕ, Ќ, џ. Значи, надобри резултати испитаниците постигнале при отчитувањето на гласот Б (91, 67%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на гласот џ (46,43%).

Вкупната успешност на визуелната перцепција на вокалот А во систем со консонантите изнесува 63,44%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на вокалот А во систем со консонантите

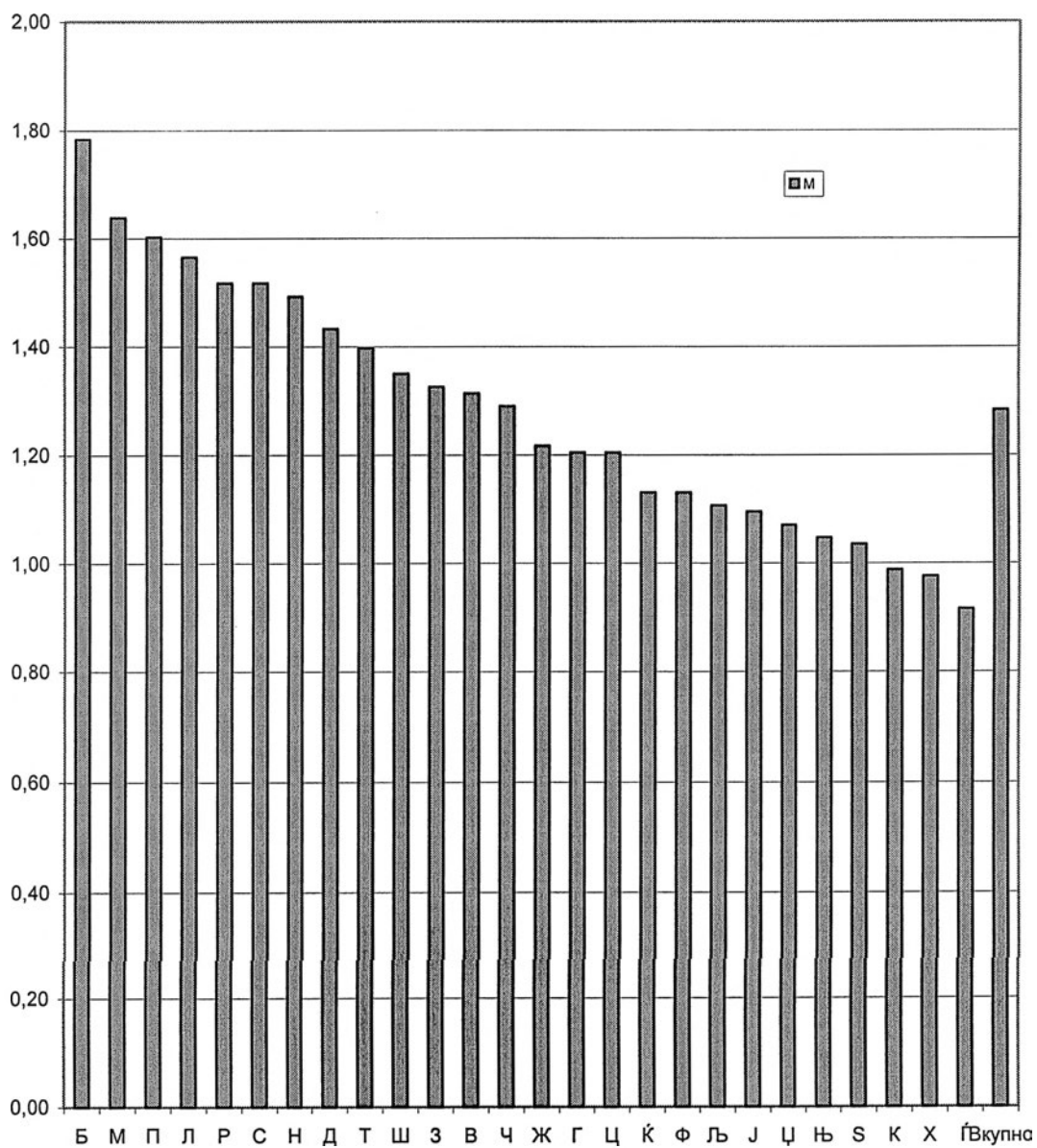
Табела број 50: Успешноста во визуелната перцепција на на вокалот Е во систем со консонантите според ранг

ГЛАС	f	M	Min	Max	Suma	SD	%	Ранг
Б	150	1,78	0	2	168	0,62	89,29%	1
М	136	1,64	0	2	168	0,73	80,95%	2
П	134	1,60	0	2	168	0,71	79,76%	3
Л	130	1,57	0	2	168	0,80	77,38%	4
Р	127	1,52	0	2	168	0,81	75,60%	5
С	126	1,52	0	2	168	0,81	75,00%	5
Н	124	1,49	0	2	168	0,83	73,81%	6
Д	119	1,43	0	2	168	0,84	70,83%	7
Т	116	1,40	0	2	168	0,85	69,05%	8
Ш	112	1,35	0	2	168	0,91	66,67%	9
З	110	1,33	0	2	168	0,86	65,48%	10
В	109	1,31	0	2	168	0,83	64,88%	11
Ч	107	1,29	0	2	168	0,88	63,69%	12
Ж	101	1,22	0	2	168	0,89	60,12%	13
Г	100	1,20	0	2	168	0,90	59,52%	14
Ц	100	1,20	0	2	168	0,88	59,52%	15
К	94	1,13	0	2	168	0,92	55,95%	15
Ф	94	1,13	0	2	168	0,91	55,95%	16
Љ	92	1,11	0	2	168	0,89	54,76%	17
Ј	91	1,10	0	2	168	0,85	54,17%	18
Џ	89	1,07	0	2	168	0,94	52,98%	19
Њ	87	1,05	0	2	168	0,90	51,79%	20
С	86	1,04	0	2	168	0,89	51,19%	21
К	82	0,99	0	2	168	0,86	48,81%	22
Х	81	0,98	0	2	168	0,90	48,21%	23
Ѓ	76	0,92	0	2	168	0,91	45,24%	24
Вкупно	2773	1,28	0	2	168	0,85	63,48%	

Од табелата број 50 можеме да ја констатираме успешноста во визуелната перцепција на на вокалот Е во систем со консонантите со следниот редослед: Б, М, П, Л, Р, С, Н, Д, , Т, Ш, З, В, Ч, Ж, Г, Ц, Ќ, Ф, Љ, Ј, Џ, Њ, С, К, Х, Ѓ. Значи, надобри резултати испитаниците постигнале при отчитувањето на гласот Б(89,29%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на гласот Ѓ(45,24%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на вокалот Е во систем со консонантите изнесува 63,48%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на вокалот Е во систем со консонантите

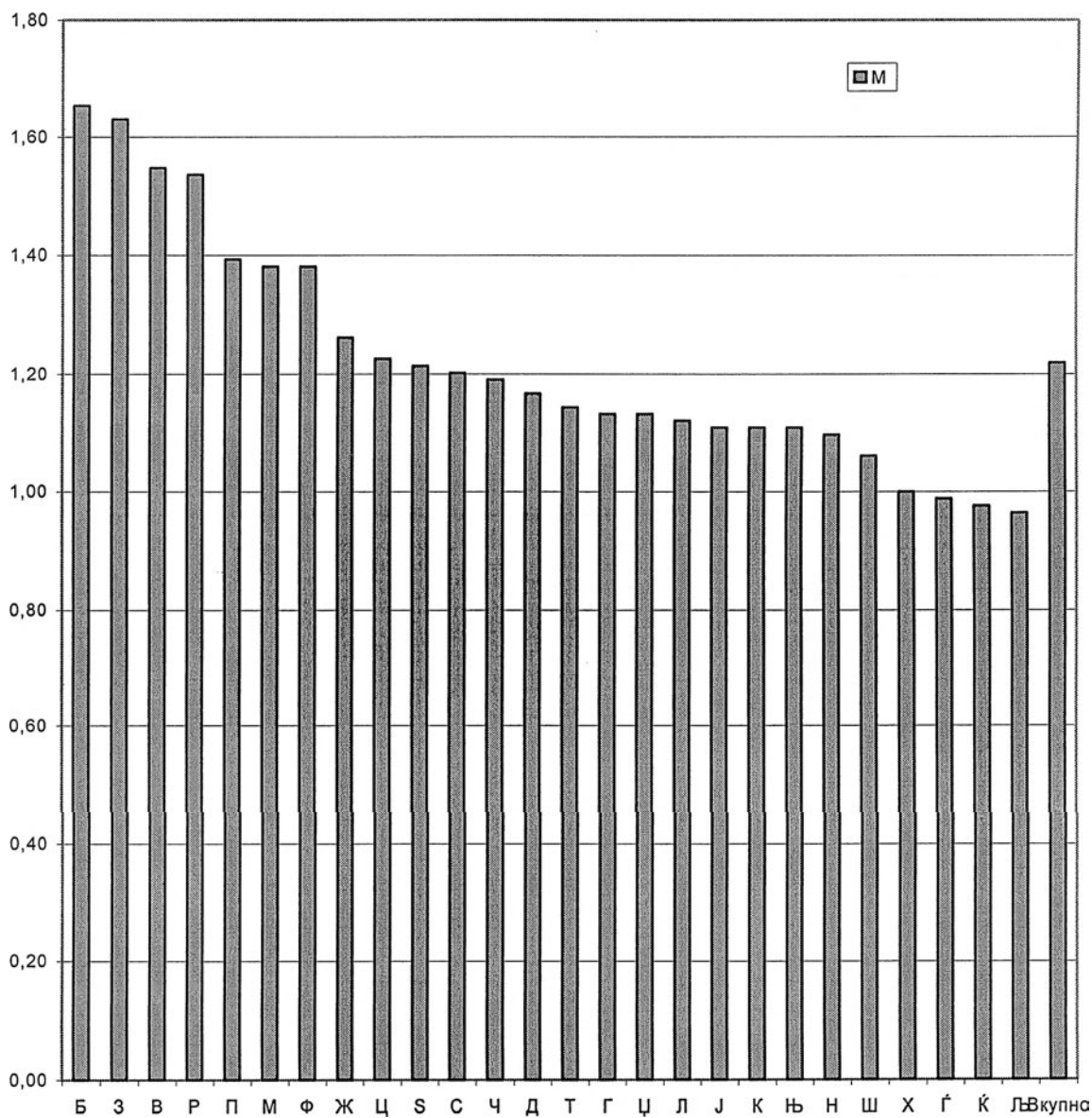
Табела број 51: Успешноста во визуелната перцепција на на вокалот И во систем со консонантите според ранг

ГЛАС	f	M	Min	Max	Suma	SD	%	Ранг
Б	139	1,65	0	2	168	0,74	82,74%	1
З	137	1,63	0	2	168	0,76	81,55%	2
В	130	1,55	0	2	168	0,80	77,38%	3
Р	129	1,54	0	2	168	0,81	76,79%	4
П	117	1,39	0	2	168	0,89	69,64%	5
М	116	1,38	0	2	168	0,89	69,05%	6
Ф	116	1,38	0	2	168	0,85	69,05%	6
Ж	106	1,26	0	2	168	0,91	63,10%	7
Ц	103	1,23	0	2	168	0,91	61,31%	8
Ѕ	102	1,21	0	2	168	0,88	60,71%	9
С	101	1,20	0	2	168	0,93	60,12%	10
Ч	100	1,19	0	2	168	0,90	59,52%	11
Д	98	1,17	0	2	168	0,88	58,33%	12
Т	96	1,14	0	2	168	0,93	57,14%	13
Г	95	1,13	0	2	168	0,89	56,55%	14
Џ	95	1,13	0	2	168	0,92	56,55%	14
Л	94	1,12	0	2	168	0,95	55,95%	15
Ј	93	1,11	0	2	168	0,94	55,36%	16
К	93	1,11	0	2	168	0,94	55,36%	16
Њ	93	1,11	0	2	168	0,93	55,36%	16
Н	92	1,10	0	2	168	0,93	54,76%	17
Ш	89	1,06	0	2	168	0,96	52,98%	18
Х	84	1,00	0	2	168	0,89	50,00%	19
Ѓ	83	0,99	0	2	168	0,94	49,40%	20
Ќ	82	0,98	0	2	168	0,89	48,81%	21
Љ	81	0,96	0	2	168	0,94	48,21%	22
Вкупно	2664	1,22	0	2	168	0,89	60,99%	

Од табелата број 51 можеме да ја констатираме успешноста во визуелната перцепција на на вокалот И во систем со консонантите со следниот редослед: Б, З, В, Р, П, М, Ф, Ж, Ц, Ѕ, С, Ч, Д, Т, Г, Џ, Л, Ј, К, Њ, Н, Ш, Х, Ѓ, Ќ, Љ. Значи, надобри резултати испитаниците постигнале при отчитувањето на гласот Б(82,74%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на гласот Љ(48,21%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на вокалот И во систем со консонантите изнесува 60, 99%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на вокалот И во систем со консонантите

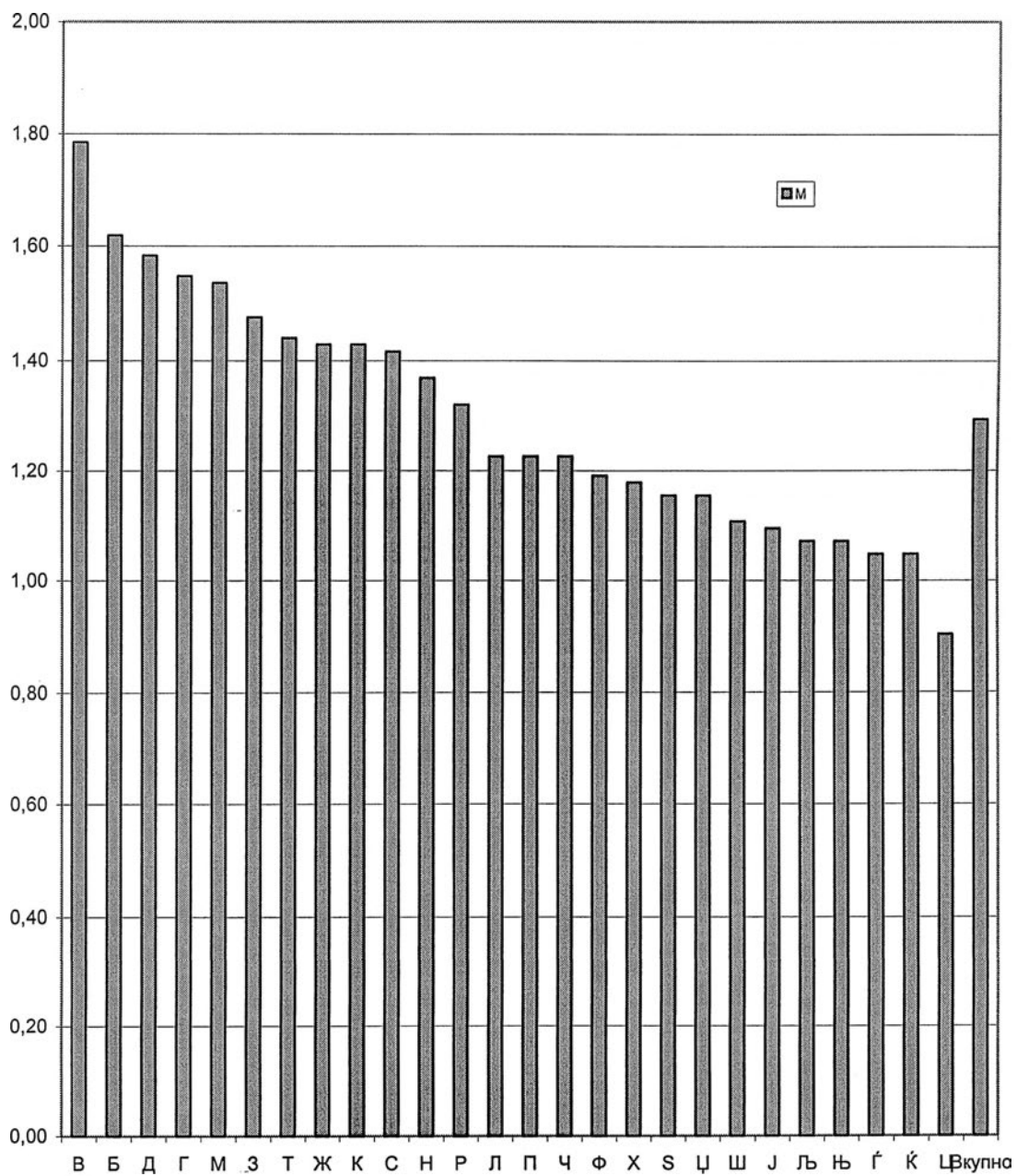
Табела број 52: Успешноста во визуелната перцепција на на вокалот О во систем со консонантите според ранг

ГЛАС	f	M	Min	Max	Suma	SD	%	Ранг
В	150	1,79	0	2	168	0,58	89,29%	1
Б	136	1,62	0	2	168	0,74	80,95%	2
Д	133	1,58	0	2	168	0,78	79,17%	3
Г	130	1,55	0	2	168	0,78	77,38%	4
М	129	1,54	0	2	168	0,75	76,79%	5
З	124	1,48	0	2	168	0,81	73,81%	6
Т	121	1,44	0	2	168	0,86	72,02%	7
Ж	120	1,43	0	2	168	0,81	71,43%	8
К	120	1,43	0	2	168	0,87	71,43%	8
С	119	1,42	0	2	168	0,89	70,83%	9
Н	115	1,37	0	2	168	0,88	68,45%	10
Р	111	1,32	0	2	168	0,88	66,07%	11
Л	103	1,23	0	2	168	0,91	61,31%	12
П	103	1,23	0	2	168	0,83	61,31%	12
Ч	103	1,23	0	2	168	0,88	61,31%	12
Ф	100	1,19	0	2	168	0,92	59,52%	13
Х	99	1,18	0	2	168	0,89	58,93%	14
С	97	1,15	0	2	168	0,92	57,74%	15
Ц	97	1,15	0	2	168	0,90	57,74%	15
Ш	93	1,11	0	2	168	0,89	55,36%	16
Ј	92	1,10	0	2	168	0,91	54,76%	17
Љ	90	1,07	0	2	168	0,92	53,57%	18
Њ	90	1,07	0	2	168	0,89	53,57%	18
Ѓ	88	1,05	0	2	168	0,93	52,38%	19
К	88	1,05	0	2	168	0,89	52,38%	19
Ц	76	0,90	0	2	168	0,87	45,24%	20
Вкупно	2827	1,29	0	2	168	0,85	64,72%	

Од табелата број 52 можеме да ја констатираме успешноста во визуелната перцепција на вокалот О во систем со консонантите со следниот редослед: В, Б, Д, Г, М, З, Т, Ж, К, С, Н, Р, Л, П, Ч, Ф, Х, С, Ц, Ш, Ј, Љ, Њ, Ѓ, Ќ, Ц. Значи, надобри резултати испитаниците постигнале при отчитувањето на гласот В (89, 29%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на гласот Ц (45,24%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на вокалот О во систем со консонантите изнесува 64, 72%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на вокалот О во систем со консонантите

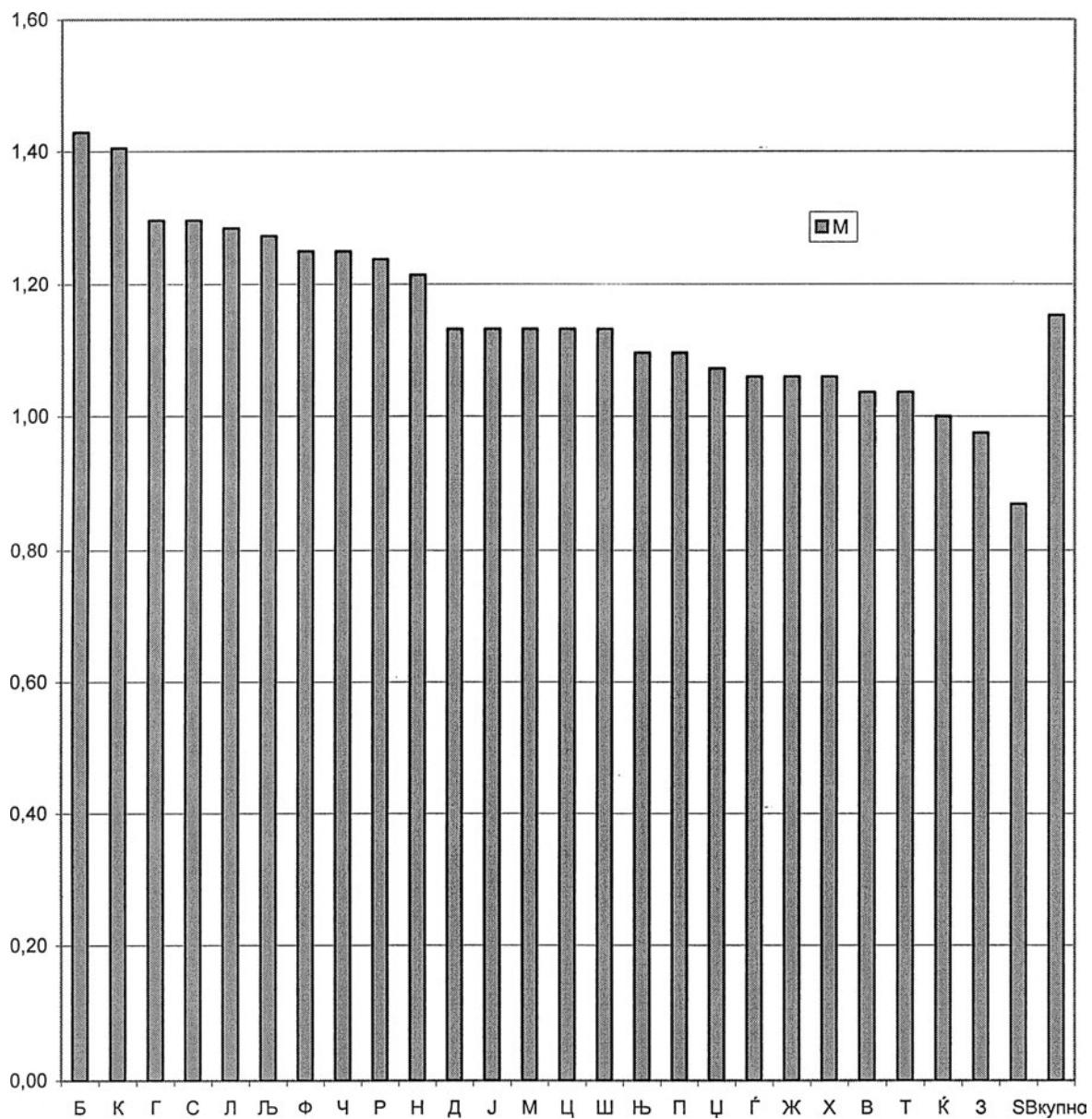
Табела број 53: Успешноста во визуелната перцепција на вокалот У во систем со консонантите според ранг

ГЛАС	f	M	Min	Max	Suma	SD	%	Ранг
Б	120	1,43	0	2	168	0,80	71,43%	1
К	118	1,40	0	2	168	0,85	70,24%	2
Г	109	1,30	0	2	168	0,88	64,88%	3
С	109	1,30	0	2	168	0,89	64,88%	3
Л	108	1,29	0	2	168	0,86	64,29%	4
Љ	107	1,27	0	2	168	0,90	63,69%	5
Ф	105	1,25	0	2	168	0,93	62,50%	6
Ч	105	1,25	0	2	168	0,90	62,50%	6
Р	104	1,24	0	2	168	0,90	61,90%	7
Н	102	1,21	0	2	168	0,89	60,71%	8
Д	95	1,13	0	2	168	0,86	56,55%	9
Ј	95	1,13	0	2	168	0,97	56,55%	9
М	95	1,13	0	2	168	0,92	56,55%	9
Ц	95	1,13	0	2	168	0,90	56,55%	9
Ш	95	1,13	0	2	168	0,92	56,55%	9
Њ	92	1,10	0	2	168	0,91	54,76%	10
П	92	1,10	0	2	168	0,94	54,76%	10
Џ	90	1,07	0	2	168	0,90	53,57%	11
Ѓ	89	1,06	0	2	168	0,90	52,98%	12
Ж	89	1,06	0	2	168	0,88	52,98%	12
Х	89	1,06	0	2	168	0,90	52,98%	12
В	87	1,04	0	2	168	0,86	51,79%	13
Т	87	1,04	0	2	168	0,91	51,79%	13
Ќ	84	1,00	0	2	168	0,91	50,00%	14
З	82	0,98	0	2	168	0,90	48,81%	15
Ѕ	73	0,87	0	2	168	0,89	43,45%	16
Вкупно	2516	1,15	0	2	168	0,89	57,60%	

Од табелата број 53 можеме да ја констатираме успешноста во визуелната перцепција на вокалот У во систем со консонантите со следниот редослед: Б, К, Г, С, Л, Љ, Ф, Ч, Р, Н, Д, Ј, М, Ц, Ш, Њ, П, Џ, Ѓ, Ж, Х, В, Т, Ќ, З, Ѕ. Значи, надобри резултати испитаниците постигнале при отчитувањето на гласот Б (71,43%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на гласот Ѕ (43,45%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на вокалот У во систем со консонантите изнесува 57,60%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на вокалот У во систем со консонантите

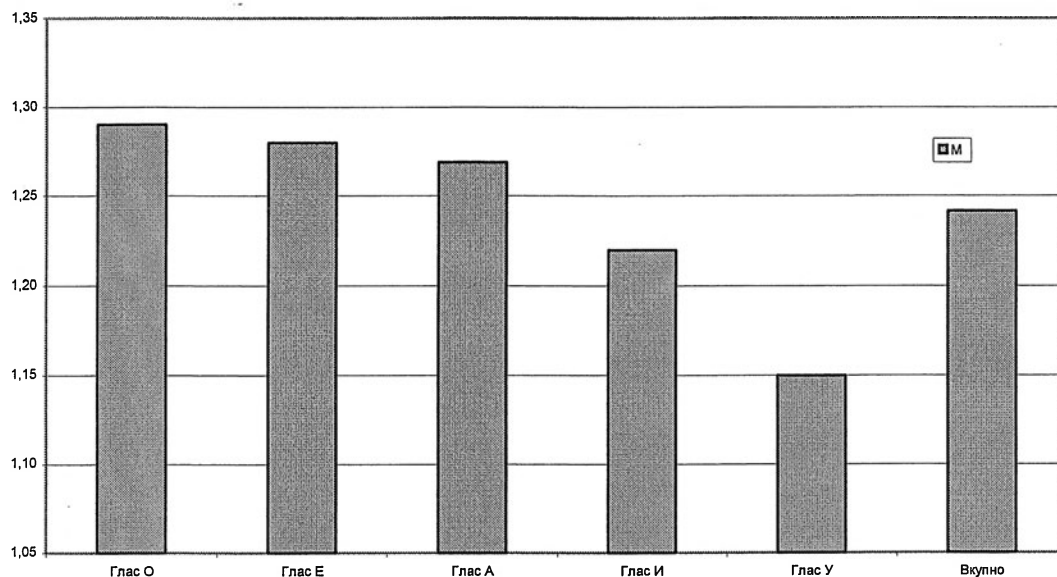
Табела број 54: Успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите според ранг

ВОКАЛИ	f	M	Min	Max	Suma	SD	%	Ранг
Глас О	2827	1,29	0	2	168	0,85	64,72%	1
Глас Е	2773	1,28	0	2	168	0,85	63,48%	2
Глас А	2771	1,27	0	2	168	0,83	63,44%	3
Глас И	2664	1,22	0	2	168	0,89	60,99%	4
Глас У	2516	1,15	0	2	168	0,89	57,60%	5
Вкупно	13551	1,24	0	2	168	0,86	62,05%	

Според табелата број 54 можеме да констатираме дека испитаниците постигнале највисоки резултати во визуелната перцепција на вокалот О (64,72%) во систем со консонантите, а најнеуспешни биле при отчитувањето на вокалот У (57,60%) во систем со консонантите.

Вкупната успешност во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите изнесува 62,05%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на вокалот У во систем со консонантите

4. УСПЕШНОСТА ВО ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА КОНСОНАНТСКИТЕ ГРУПИ

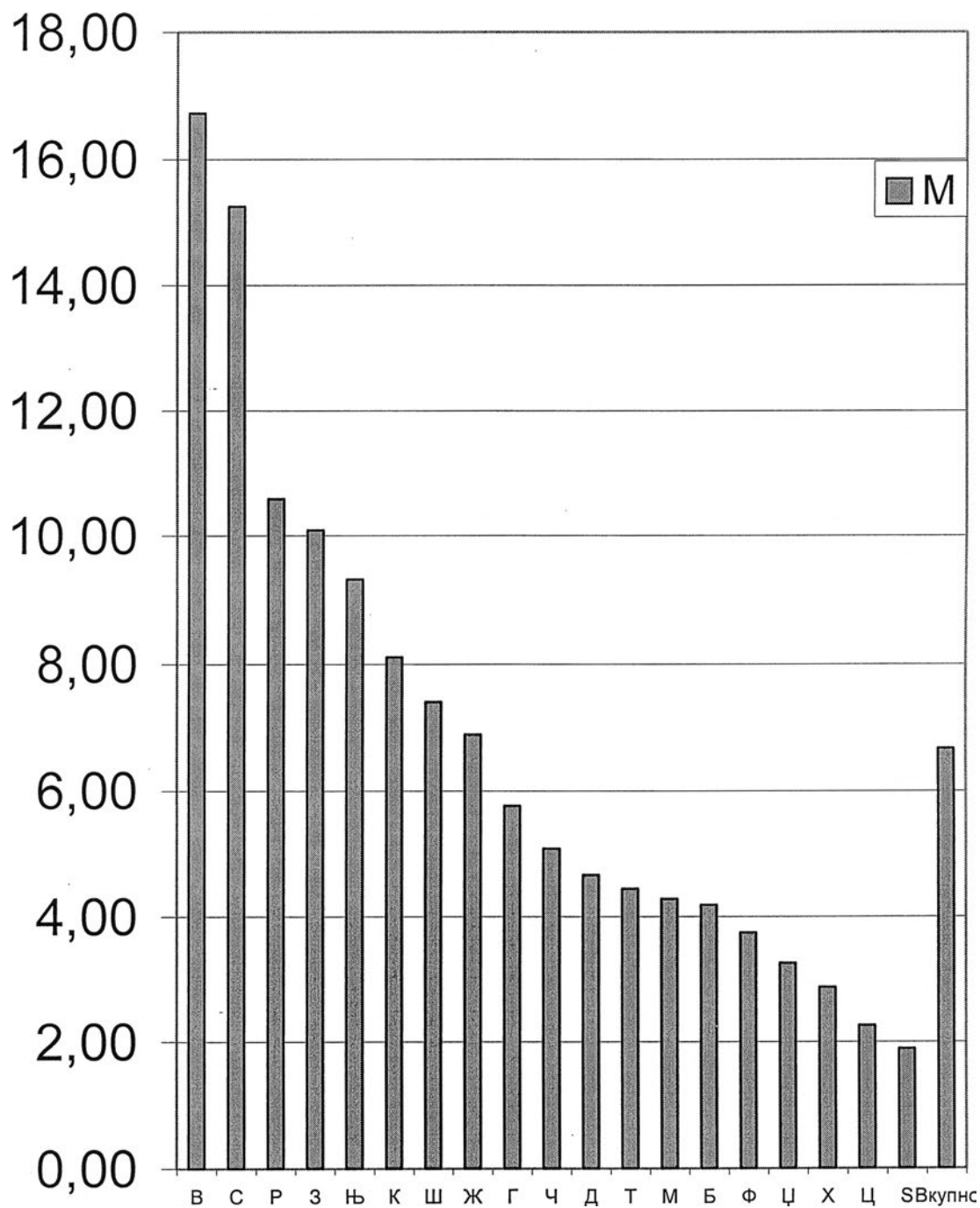
Табела број 55: Успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во иницијална положба

ГЛАС	f	M	Min	Max	Suma	SD	%	Ранг
В	1388	16,72	0	40	84	10,54	53.50%	1
С	1266	15,25	0	28	84	7,86	44.68%	2
Р	878	10,58	0	26	84	7,13	35.15%	3
З	837	10,08	0	20	84	6,19	31.00%	4
Њ	773	9,31	0	20	84	5,67	27.01%	5
К	673	8,11	1	17	84	4,45	24.14%	6
Ш	615	7,41	0	18	84	5,96	23.60%	7
Ж	572	6,89	0	16	84	5,88	22.76%	8
Г	478	5,76	0	12	84	3,77	21.71%	9
Ч	422	5,08	0	12	84	4,23	19.91%	10
Д	387	4,66	0	8	84	2,80	17.57%	11
Т	369	4,45	0	26	84	3,67	14.69%	12
М	356	4,29	0	8	84	2,74	13.66%	13
Б	348	4,19	0	8	84	2,42	12.48%	14
Ф	311	3,75	0	26	84	3,63	10.87%	15
Ц	271	3,27	0	8	84	2,98	10.04%	16
Х	239	2,88	0	6	84	2,44	9.57%	17
Џ	188	2,27	0	4	84	1,69	6.64%	18
Ѕ	157	1,89	0	4	84	1,41	6.05%	19
Вкупно	10528	6,68	0	2	168	4,50	21,32%	

Од табелата број 55 можеме да ја констатираме успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во иницијална положба со следниот редослед: В, С, Р, З, Њ, К, Ш, Ж, Г, Ч, Д, Т, М, Б, Ф, Ц, Х, Џ, Ѕ. Значи, надобри резултати испитаниците постигнале при отчитувањето на консонантските групи со гласот В (53,50%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на консонантските групи со гласот Ѕ (6,05%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на консонантските групи во иницијална положба изнесува 21,32%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во иницијална положба

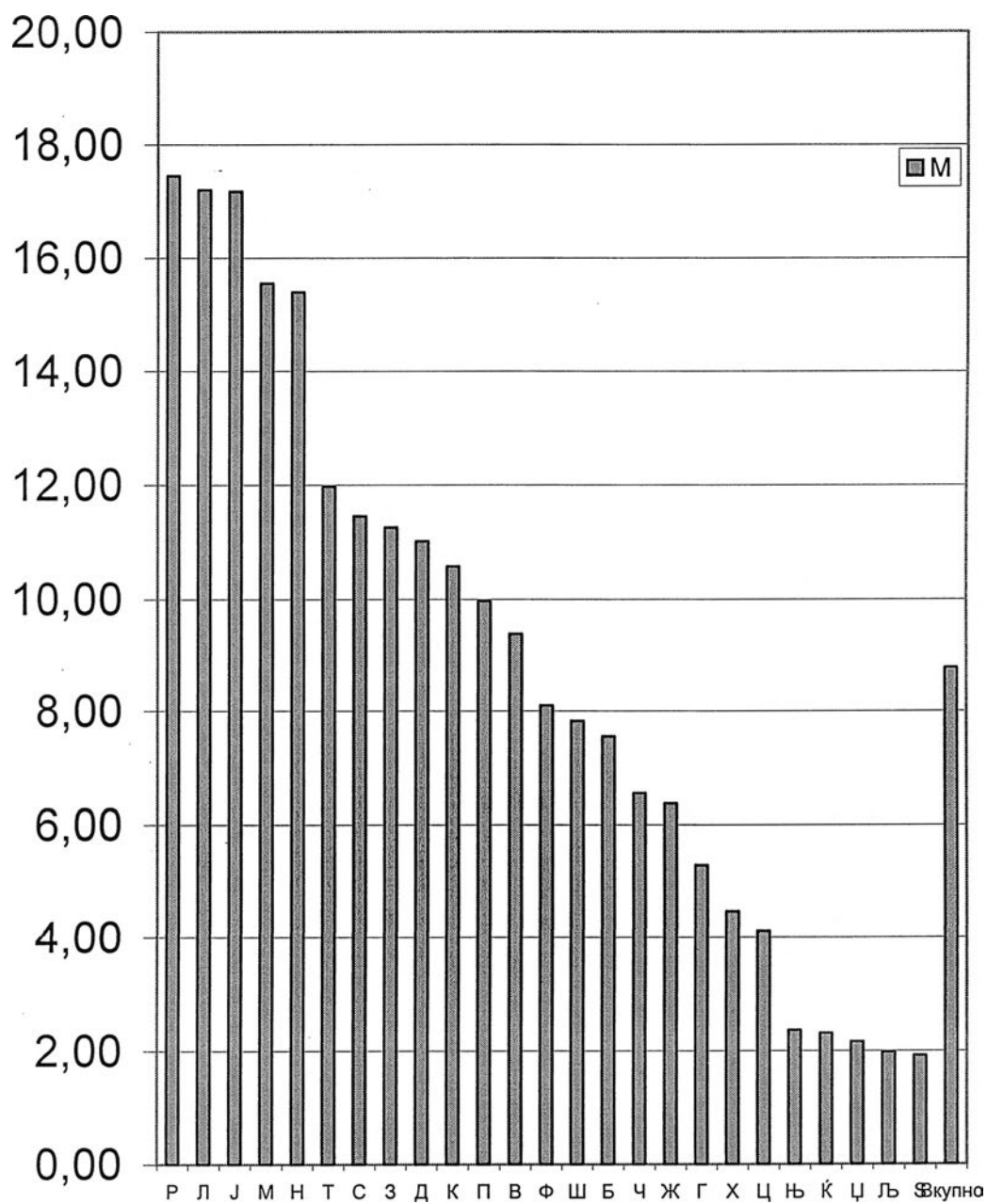
Табела број 56: Успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во медијална положба

ГЛАС	f	M	Min	Max	Suma	SD	%	Ранг
Р	1448	17,45	0	44	84	14,12	52.83%	1
Л	1427	17,19	0	38	84	12,71	50.91%	2
Ј	1425	17,17	0	42	84	13,82	46.67%	3
М	1291	15,55	0	40	84	12,41	43.75%	4
Н	1278	15,40	0	44	84	13,69	42.64%	5
Т	994	11,98	0	34	84	10,24	24.63%	6
С	951	11,46	0	28	84	9,30	22.64%	7
З	935	11,27	0	30	84	9,53	19.13%	8
Д	915	11,02	0	30	84	8,53	15.88%	9
К	878	10,58	0	26	84	8,42	15.44%	10
П	827	9,96	0	25	84	8,49	13.40%	11
В	770	9,39	0	26	84	7,74	12.94%	12
Ф	672	8,10	0	23	84	7,39	12.50%	13
Ш	649	7,82	0	24	84	6,54	10.78%	14
Б	627	7,55	0	22	84	6,52	10.16%	15
Ч	544	6,55	0	18	84	5,29	9.57%	16
Ж	529	6,37	0	17	84	5,29	9.18%	17
Г	439	5,29	0	14	84	4,09	8.98%	18
Х	371	4,47	0	18	84	5,82	8.83%	19
Ц	341	4,11	0	12	84	4,10	8.45%	20
Њ	197	2,37	0	8	84	2,48	6.57%	21
Ќ	192	2,31	0	8	84	2,68	6.51%	22
Џ	180	2,17	0	10	84	2,77	5.89%	23
Љ	165	1,99	0	8	84	2,40	5.89%	23
Ѕ	159	1,92	0	6	84	2,13	5.80%	24
Вкупно	18204	8,78	0	2	168	7,46	18,80%	

Од табелата број 56 можеме да ја констатираме успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во медијална положба со следниот редослед: Р, Л, Ј, М, Н, Т, С, З, Д, К, П, В, Ф, Ш, Б, Ч, Ж, Г, Х, Ц, Њ, Ќ, Џ, Љ, Ѕ. Значи, надобри резултати испитаниците постигнале при отчитувањето на консонантските групи со гласот Р (52,83%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на консонантските групи со гласот Ѕ (5,80%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на консонантските групи во медијална положба изнесува 18,80%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на
консонантските групи во медијална положба

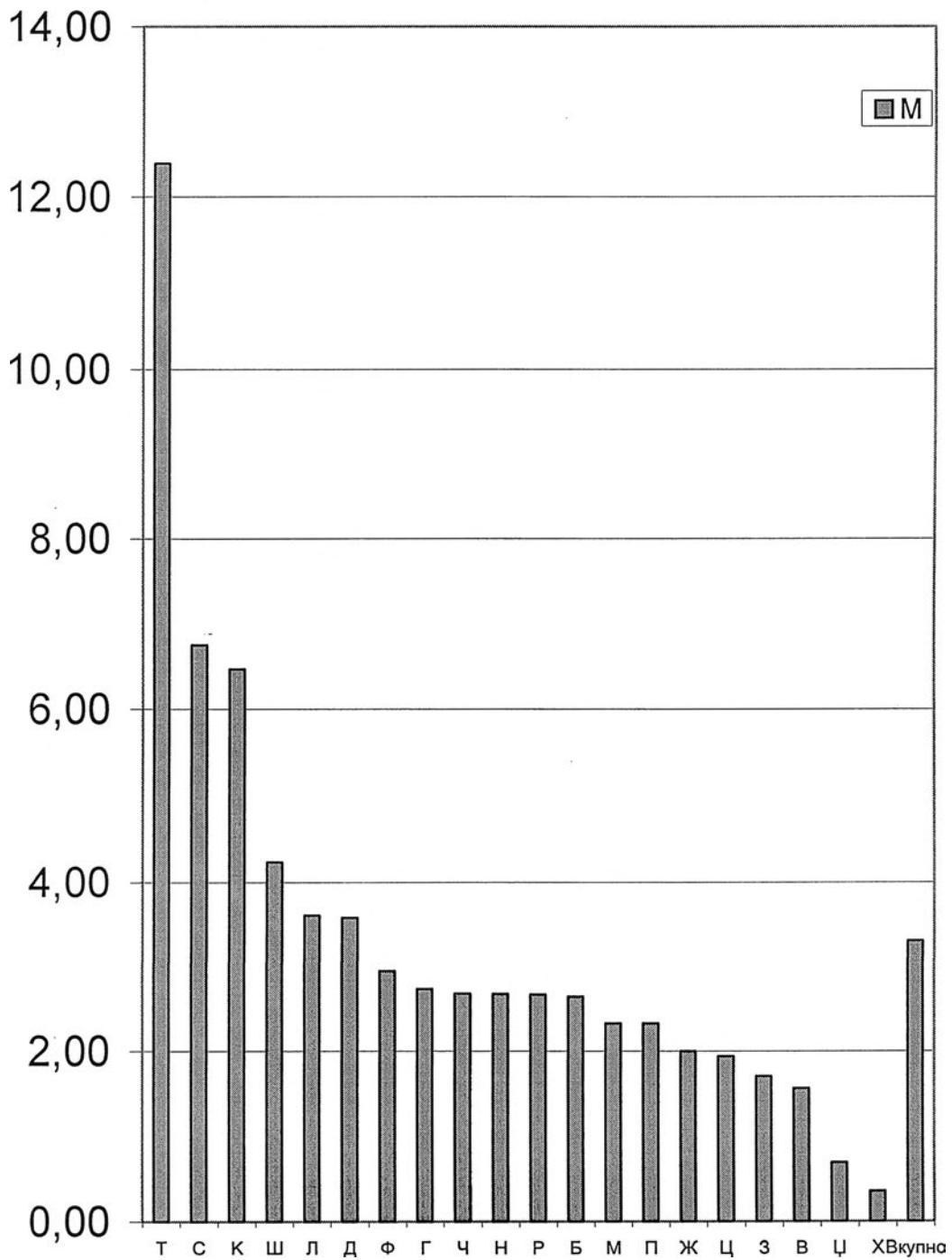
Табела број 57: Успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во финална положба

	f	M	Min	Max	Suma	SD	%	Ранг
Т	1028	12,39	0	30	84	9,08	86,21%	1
С	561	6,76	0	16	84	5,05	64,83%	2
К	537	6,47	0	14	84	4,56	64,62%	3
Ш	352	4,24	0	12	84	3,78	59,15%	4
Л	300	3,61	0	12	84	3,43	52,17%	5
Д	301	3,58	0	12	84	3,33	50,61%	6
Ф	244	2,94	0	8	84	2,60	43,52%	7
Г	229	2,73	0	8	84	2,61	43,52%	7
Ч	222	2,67	0	8	84	2,83	38,36%	8
Н	219	2,67	0	8	84	2,55	38,01%	9
Р	221	2,66	0	8	84	2,72	37,90%	10
Б	219	2,64	0	6	84	2,25	37,84%	11
М	193	2,33	0	6	84	2,11	37,12%	12
П	193	2,33	0	6	84	2,08	34,43%	13
Ж	164	2,00	0	6	84	2,16	28,24%	14
Ц	161	1,94	0	6	84	2,28	28,00%	15
З	142	1,71	0	6	84	1,89	23,86%	16
В	130	1,57	0	4	84	1,49	15,64%	17
Џ	58	0,70	0	2	84	0,93	14,97%	18
Х	29	0,35	0	2	84	0,60	8,17%	19
Вкупно	5503	3,31	0	2	168	2,92	54,36%	

Од табелата број 57 можеме да ја констатираме успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во финална положба со следниот редослед: Т, С, К, Ш, Л, Д, Ф, Г, Ч, Н, Р, Б, М, П, Ж, Ц, З, В, Џ, Х. Значи, надобри резултати испитаниците постигнале при отчитувањето на консонантските групи со гласот Т (86,21%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на консонантските групи со гласот Х (8,17%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на консонантските групи во финална положба изнесува 54,36%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на консонтските групи во финална положба

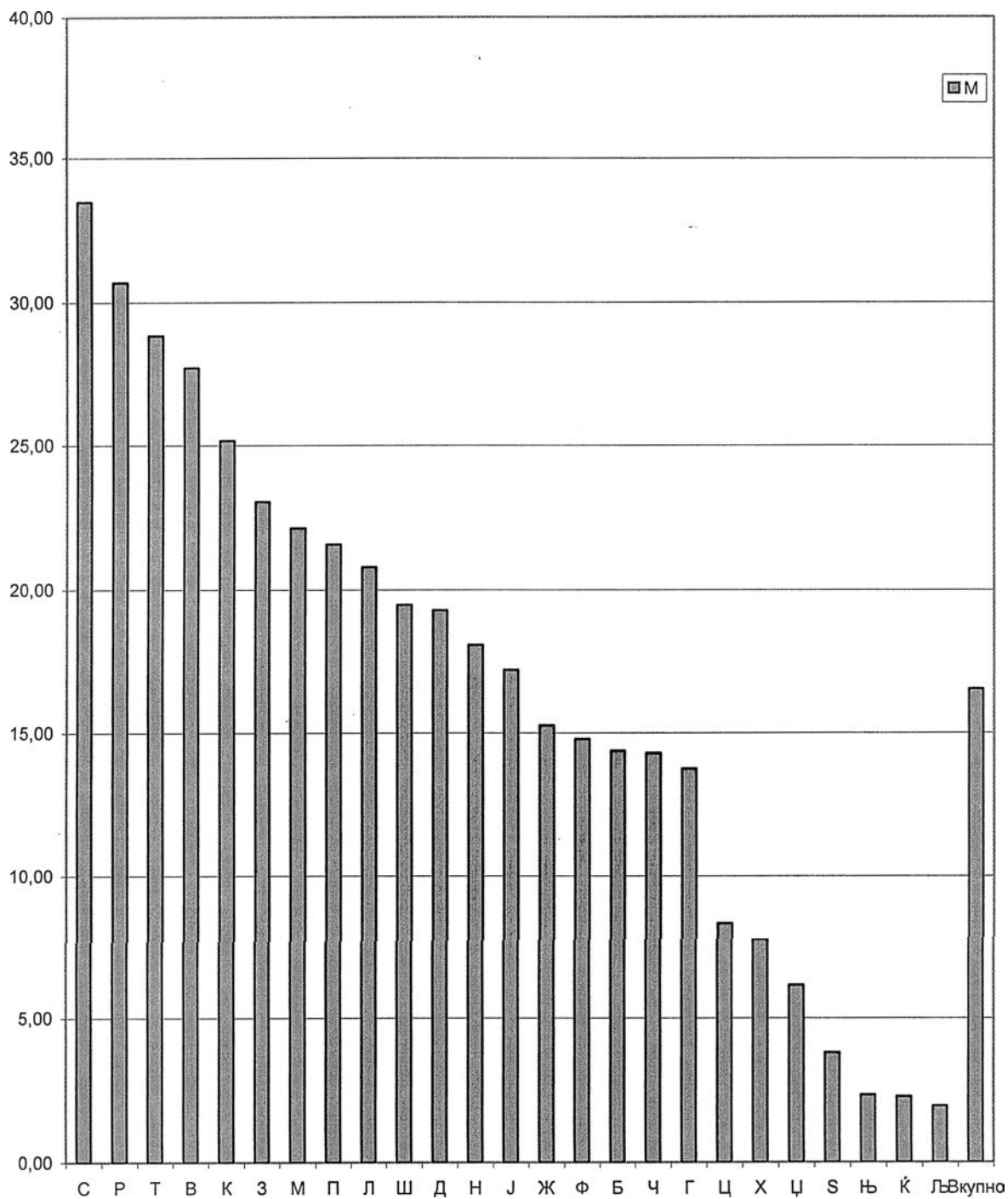
Табела број 58: Успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во иницијална, медијална и финална положба (сумарно)

ГЛАС	f	M	Min	Max	SD	%	Ранг
С	2778	33,47	0	72	22,20	53.16%	1
Р	2547	30,69	0	78	23,97	50.91%	2
Т	2391	28,81	0	90	22,99	49.51%	3
В	2288	27,68	0	70	19,77	43.75%	4
К	2088	25,16	1	57	17,43	42.64%	5
З	1914	23,06	0	56	17,61	39.44%	6
М	1840	22,17	0	54	17,26	36.52%	7
П	1793	21,60	0	51	16,23	21.99%	8
Л	1727	20,81	0	50	16,14	21.21%	9
Ш	1616	19,47	0	54	16,28	21.11%	10
Д	1603	19,27	0	50	14,66	20.54%	11
Н	1497	18,07	0	52	16,24	19.92%	12
Ј	1425	17,17	0	42	13,82	15.72%	13
Ж	1265	15,27	0	39	13,33	15.59%	14
Ф	1227	14,78	0	57	13,61	14.05%	15
Б	1194	14,39	0	36	11,19	13.70%	16
Ч	1188	14,31	0	38	12,36	13.17%	17
Г	1146	13,77	0	34	10,47	12.07%	18
Ц	690	8,31	0	22	8,07	11.22%	19
Х	639	7,70	0	26	8,86	11.01%	20
Џ	509	6,13	0	20	6,68	10.54%	21
Ѕ	316	3,81	0	10	3,55	9.89%	22
Њ	197	2,37	0	8	2,48	9.73%	23
Ќ	192	2,31	0	8	2,68	9.07%	24
Љ	165	1,99	0	8	2,40	5.89%	25
Вкупно	34235	16,50	0	90	13,21	22,89%	

Од табелата број 58 можеме да ја констатираме успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во сите положби со следниот редослед: С, Р, Т, В, К, З, М, П, Л, Ш, Д, Н, Ј, Ж, Ф, Б, Ч, Г, Ц, Х, Џ, Ѕ, Њ, Ќ, Љ. Значи, надобри резултати испитаниците постигнале при отчитувањето на консонантските групи со гласот С (53,16%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на консонантските групи со гласот Љ (5,89%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на консонантските групи во сите положби изнесува 22,89%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во иницијална, медијалн и финална положба

5. УСПЕШНОСТА ВО ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ГЛАСОВИТЕ ВО РЕЧЕНИЦИ

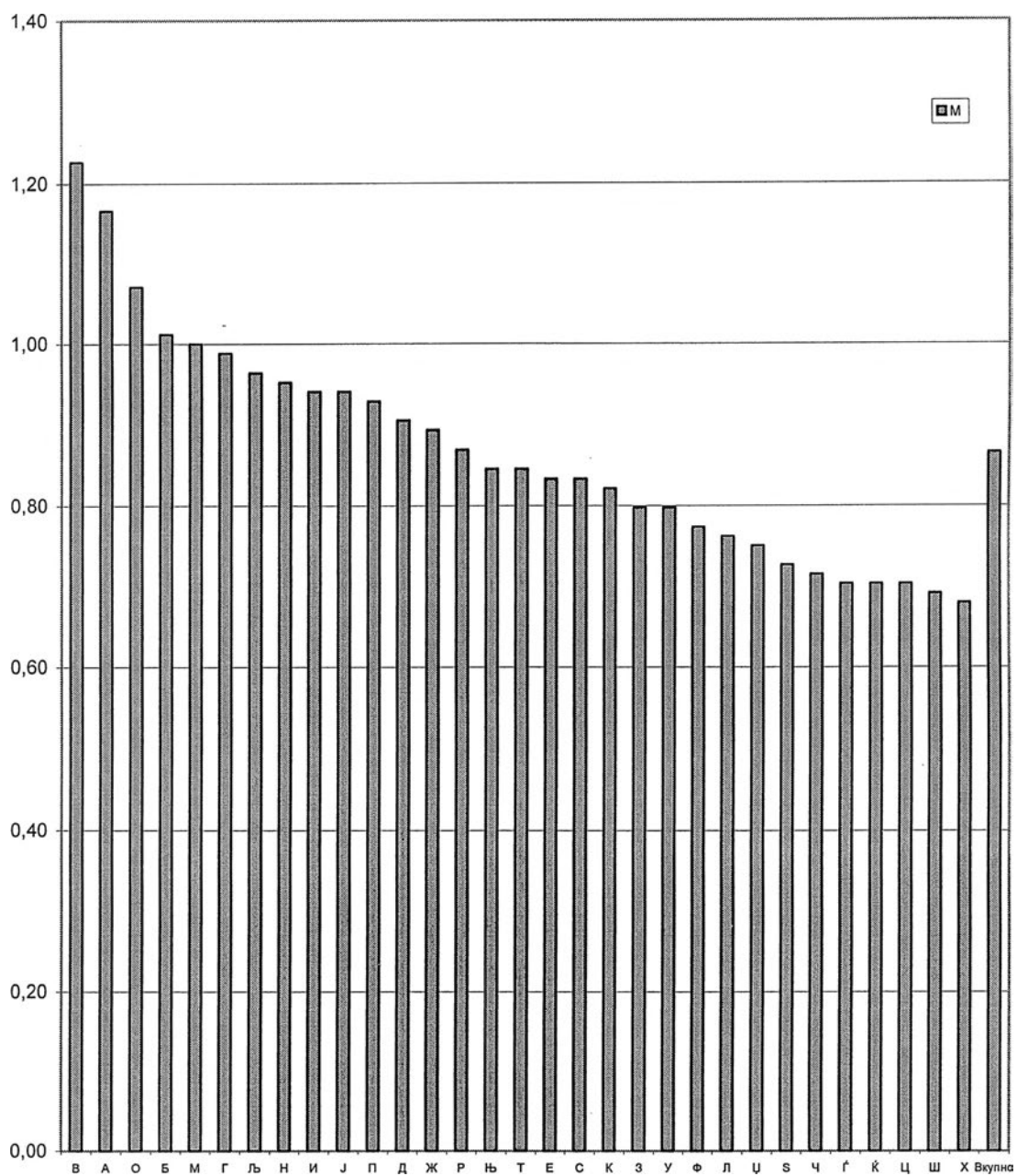
Табела број 59: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици

ГЛАС	f	M	Min	Max	Suma	SD	%	Ранг
В	103	1,23	0	2	168	0,86	61,31%	1
А	98	1,17	0	2	168	0,83	58,33%	2
О	90	1,07	0	2	168	0,86	53,57%	3
Б	85	1,01	0	2	168	0,86	50,60%	4
М	84	1,00	0	2	168	0,88	50,00%	5
Г	83	0,99	0	2	168	0,87	49,40%	6
Љ	81	0,96	0	2	168	0,83	48,21%	7
Н	80	0,95	0	2	168	0,88	47,62%	8
И	79	0,94	0	2	168	0,78	47,02%	9
Ј	79	0,94	0	2	168	0,83	47,02%	9
П	78	0,93	0	2	168	0,85	46,43%	10
Д	76	0,90	0	2	168	0,83	45,24%	11
Ж	75	0,89	0	2	168	0,85	44,64%	12
Р	73	0,87	0	2	168	0,88	43,45%	13
Њ	71	0,85	0	2	168	0,87	42,26%	14
Т	71	0,85	0	2	168	0,86	42,26%	14
Е	70	0,83	0	2	168	0,82	41,67%	15
С	70	0,83	0	2	168	0,88	41,67%	15
К	69	0,82	0	2	168	0,81	41,07%	16
З	67	0,80	0	2	168	0,80	39,88%	17
У	67	0,80	0	2	168	0,82	39,88%	17
Ф	65	0,77	0	2	168	0,84	38,69%	18
Л	64	0,76	0	2	168	0,80	38,10%	19
Џ	63	0,75	0	2	168	0,82	37,50%	20
Ѕ	61	0,73	0	2	168	0,81	36,31%	21
Ч	60	0,71	0	2	168	0,83	35,71%	22
Ѓ	59	0,70	0	2	168	0,77	35,12%	23
Ќ	59	0,70	0	2	168	0,83	35,12%	23
џ	59	0,70	0	2	168	0,80	35,12%	23
Ш	58	0,69	0	2	168	0,84	34,52%	24
Х	57	0,68	0	2	168	0,84	33,93%	25
Вкупно	2254	0,87	0	2	168	0,84	43,28%	

Од табелата број 59 можеме да ја констатираме успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици со следниот редослед: В, А, О, Б, М, Г, Љ, Н, И, Ј, П, Д, Ж, Р, Њ, Т, Е, С, К, З, У, Ф, Л, Џ, Ѕ, Ч Ѓ, Ќ, џ, Ш, Х. Значи, надобри резултати испитаниците постигнале при отчитувањето на гласот В (61,31%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на гласот Х (33,93%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на гласовите во реченици изнесува 43,28%.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици

6. УСПЕШНОСТА ВО ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ГОВОРОТ НА ЛИСТА (1, 2, 3, 4, 5, 6, И РЕЧЕНИЦИ) ВО ОДНОС НА ВАРИЈАБЛИТЕ

УЧИЛИШНАТА ВОЗРАСТ НА ИСПИТАНИЦИТЕ

Табела број 60: Успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови во однос на училишната возраст

Училишна возраст	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
ВТОРО ОДДЕЛЕНИЕ	6	85	0,46	0	1	6	0,41	45,70%
ТРЕТО ОДДЕЛЕНИЕ	8	82	0,33	0	1	8	0,44	33,06%
ЧЕТВРТО ОДДЕЛЕНИЕ	6	50	0,32	0	1	6	0,00	26,88%
ПЕТТО ОДДЕЛЕНИЕ	14	187	0,43	0	1	14	0,49	43,09%
ШЕСТО ОДДЕЛЕНИЕ	10	242	0,71	0	1	10	0,34	76,21%
СЕДМО ОДДЕЛЕНИЕ	8	189	0,76	0	1	8	0,26	78,06%
ОСМО ОДДЕЛЕНИЕ	5	12	0,08	0	1	5	0,11	7,74%
ПРВА ГОДИНА СРЕДНО	7	105	0,48	0	1	7	0,44	48,39%
ВТОРА ГОДИНА СРЕДНО	5	49	0,53	0	1	5	0,41	31,61%
ТРЕТА ГОДИНА СРЕДНО	11	112	0,33	0	1	11	0,39	32,84%
ЧЕТВРТА ГОДИНА СРЕДНО	4	41	0,44	0	1	4	0,34	33,06%
Вкупно	84	1154	0,44	0	1	84	0,33	41,51%

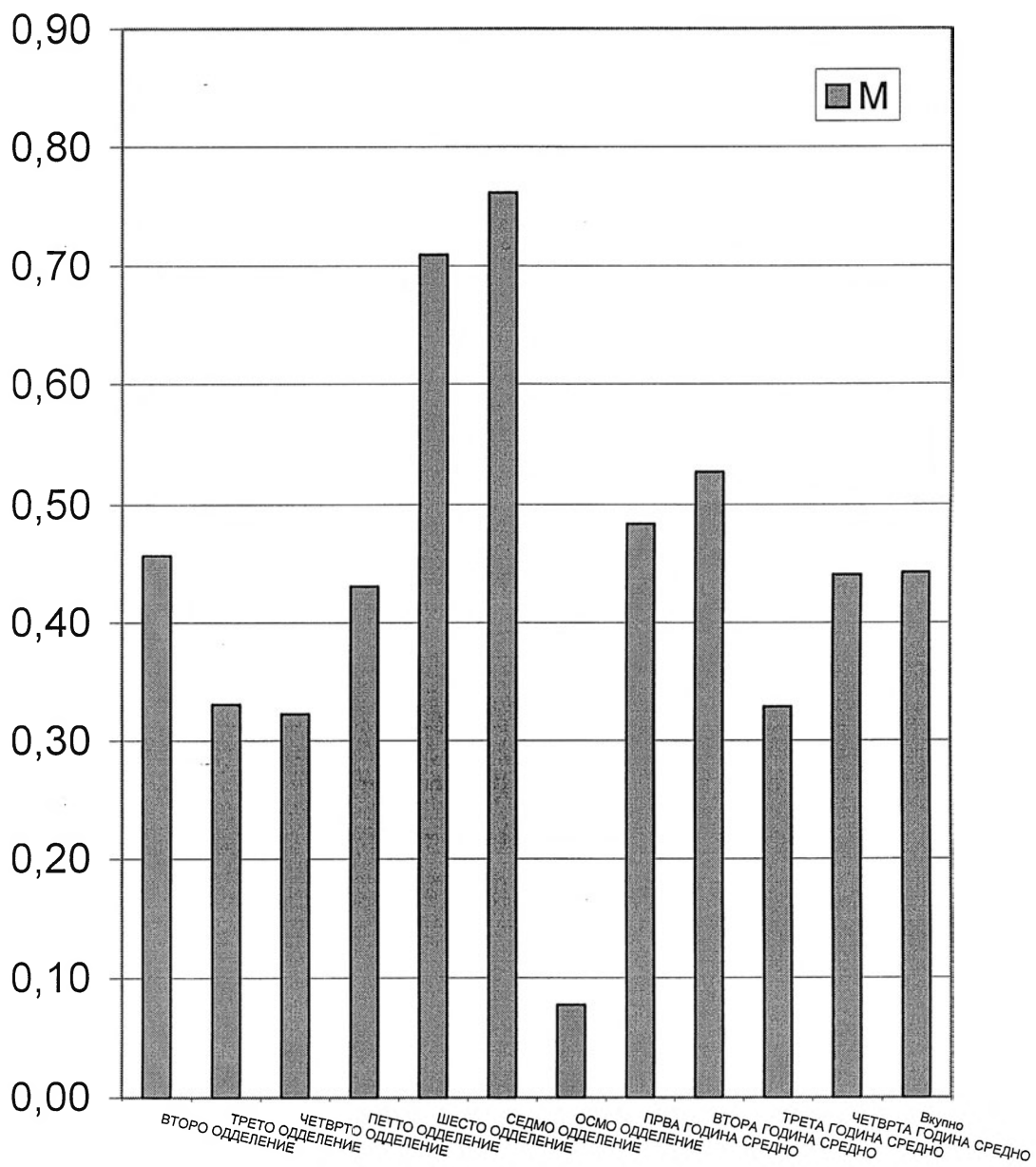
$$F = 2,27 \quad p < 0,05$$

Табелата број 60 ни овозможува да ја анализираме успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови во однос на варијаблата училишна возраст на испитаниците.

Од табелата можеме да заклучиме дека учениците од седмо одделение имаат најдобри резултати во отчитувањето на изолираните гласови (0,76) во однос на останатите испитаници. Најниски резултати во однос на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови постигнале учениците од осмо одделение (0,08), бидејќи најголем број од испитаниците имаат слушно оштетување од прва група според Костиќ. Добиените разлики ($F = 2,27$) меѓу еднаесетте групи на испитаници се статистички значјни на ниво од 0,05.

Можеме да констатираме дека *училишната возраст влијае на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови.*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови во однос на чилишната возраст

Табела број 61: Успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови во однос на училишната возраст (одделенска настава)

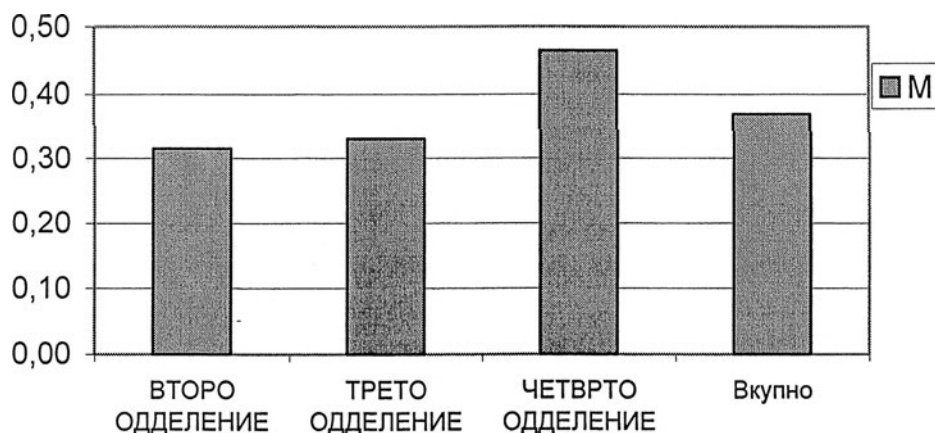
Одделенска настава	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
ВТОРО ОДДЕЛЕНИЕ	6	85	0,32	0	1	6	0,41	26,88%
ТРЕТО ОДДЕЛЕНИЕ	8	82	0,33	0	1	8	0,44	33,06%
ЧЕТВРТО ОДДЕЛЕНИЕ	6	50	0,46	0	1	6	0,00	45,70%
Вкупно	20	217	0,37	0	1	20	0,28	35,22%

$$F= 4,62 \quad p>0,05$$

Од табелата број 61 можеме да констатираме дека во однос на средните вредности, најуспешно ги отчитуваат изолираните гласови испитаниците од четврто одделение (0,46), во однос на учениците од второ одделение (0,32).

Значи, разликите меѓу добиените резултати ($F=4,62$) на испитаниците од одделенска настава во однос на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови не е статистички значајна на ниво на 0,05. Можеме, да заклучиме дека *училишната возраст на учениците од одделенска настава не влијае на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови.*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови во однос на училишната возраст (одделенска настава)

Табела број 62: Успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови во однос на училишната возраст (предметна настава)

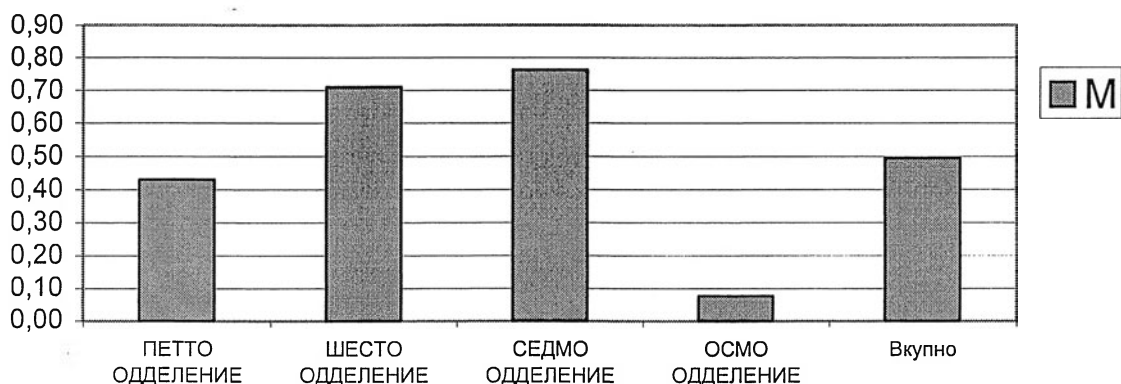
Предметна настава	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
ПЕТО ОДДЕЛЕНИЕ	14	187	0,43	0	1	14	0,49	43,09%
ШЕСТО ОДДЕЛЕНИЕ	10	242	0,71	0	1	10	0,34	76,21%
СЕДМО ОДДЕЛЕНИЕ	8	189	0,76	0	1	8	0,26	78,06%
ОСМО ОДДЕЛЕНИЕ	5	12	0,08	0	1	5	0,11	7,74%
Вкупно	37	630	0,50	0	1	37	0,30	51,28%

$$F= 3,59 \quad p<0,05$$

Резултатите добиени во табелата број 62 покажуваат дека најуспешни во отчитувањето на изолираните гласови биле учениците од седмо одделение (0,76), а најслаби резултати постигнале испитаниците од осмо одделение (0,08).

Можеме, да заклучиме дека постои статистички значајна разлика ($F= 3,59$) во однос на средните вредности на испитаниците од предметна настава. Значи, *успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови е во непосредна зависност од училишната возраст.*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови во однос на училишната возраст (предметна настава)

Табела број 63: Успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови во однос на училишната возраст (средно образование)

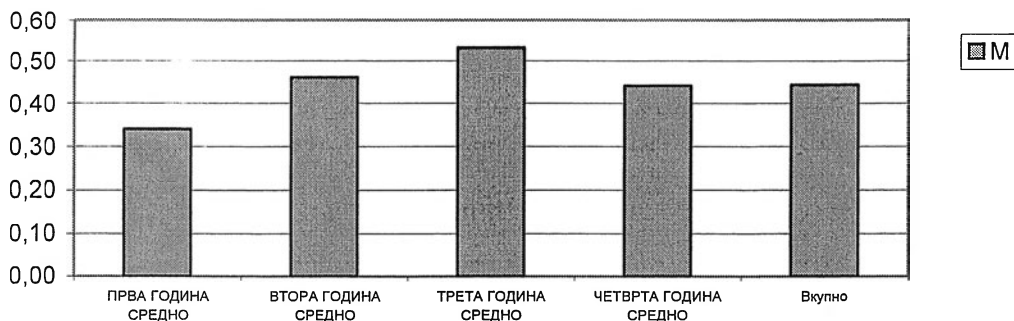
Средно образование	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
ПРВА ГОДИНА СРЕДНО	7	105	0,33	0	1	7	0,44	31,61%
ВТОРА ГОДИНА СРЕДНО	5	49	0,48	0	1	5	0,41	32,84%
ТРЕТА ГОДИНА СРЕДНО	11	112	0,53	0	1	11	0,39	48,39%
ЧЕТВРТА ГОДИНА СРЕДНО	4	41	0,44	0	1	4	0,34	33,06%
Вкупно	27	307	0,45	0	1	27	0,39	36,48%

$$F = 3,75 \quad p < 0,05$$

Од табелата број 63 можеме да констатираме дека во однос на средните вредности, најуспешно ги отчитуваат изолираните гласови испитаниците од трета година средно образование (0,53), во однос на учениците од прва година средно образование (0,33).

Значи, разликите меѓу добиените резултати на испитаниците ($F = 3,75$) од средното образование во однос на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови е статистички значајна на ниво на 0,05. Можеме, да заклучиме дека *училишната возраст на учениците од средно образование влијае на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови во однос на училишната возраст (средно образование)

Табела број 64: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во однос на училишната возраст

Училишна возраст	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
ВТОРО ОДДЕЛЕНИЕ	6	28	4,67	3	6	6	1,51	21,43%
ТРЕТО ОДДЕЛЕНИЕ	8	48	6,00	6	6	8	0,00	25,58%
ЧЕТВРТО ОДДЕЛЕНИЕ	6	30	6,00	6	6	6	0,00	25,58%
ПЕТО ОДДЕЛЕНИЕ	14	79	5,64	4	6	14	0,63	17,72%
ШЕСТО ОДДЕЛЕНИЕ	10	43	3,91	3	6	10	1,38	16,67%
СЕДМО ОДДЕЛЕНИЕ	8	48	6,00	6	6	8	0,00	25,58%
ОСМО ОДДЕЛЕНИЕ	5	28	5,60	4	6	5	0,89	17,86%
ПРВА ГОДИНА СРЕДНО	7	41	5,86	5	6	7	0,38	17,07%
ВТОРА ГОДИНА СРЕДНО	5	21	5,25	3	6	5	1,50	19,05%
ТРЕТА ГОДИНА СРЕДНО	11	49	4,45	0	6	11	2,38	22,45%
ЧЕТВРТА ГОДИНА СРЕДНО	4	17	5,67	5	6	4	0,58	17,65%
Вкупно	84	432	5,37	0	6	84	0,84	18,98%

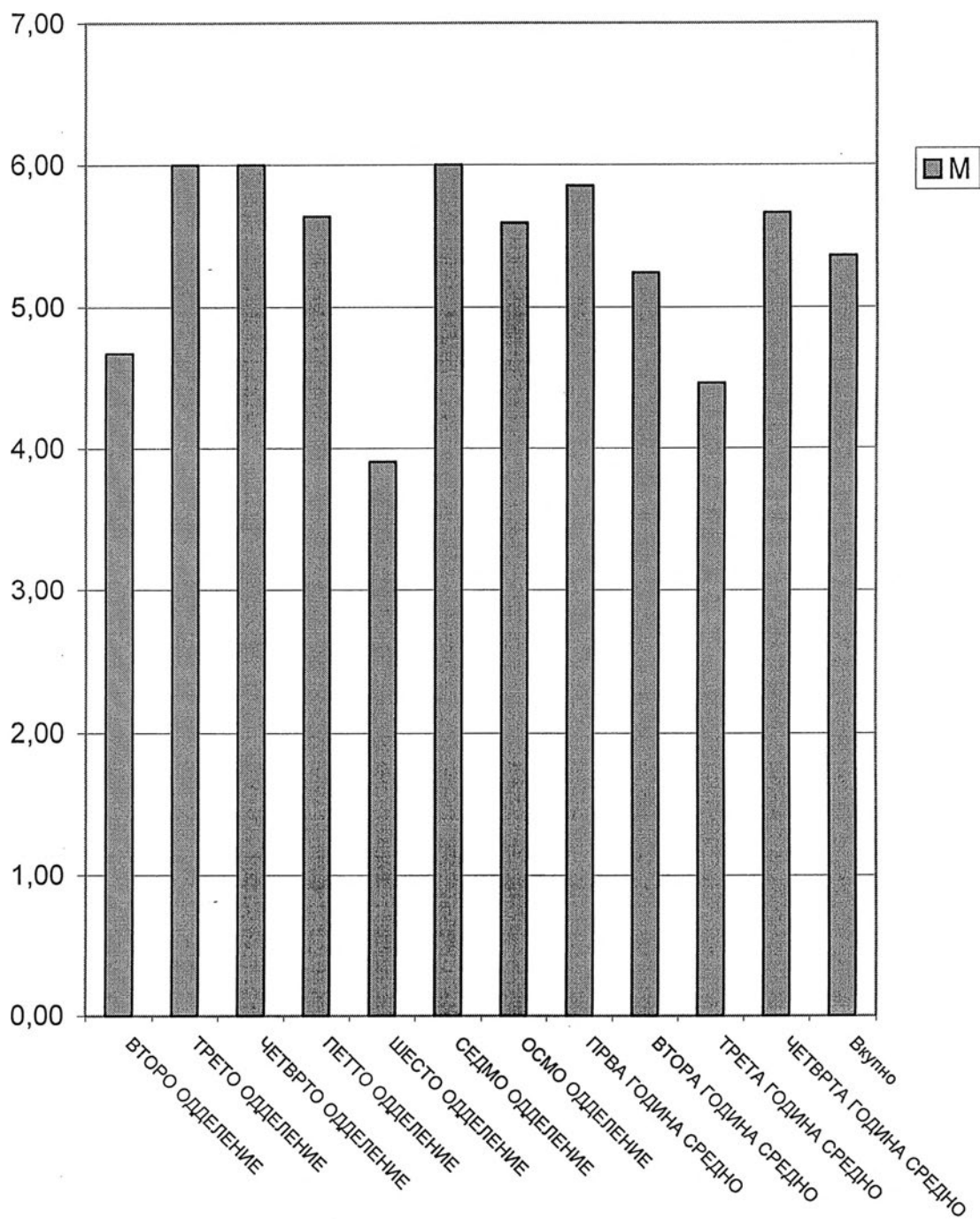
$$F=2,27 \quad p<0,05$$

Табелата број 64 ни овозможува да ја анализираме успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во однос на варијаблата училишна возраст на испитаниците.

Од табелата можеме да заклучиме дека учениците од трето, четврто и седмо одделение имаат најдобри резултати во отчитувањето на гласовите во зборови (6,00) во однос на останатите испитаници. Најниски резултати во однос на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови постигнале учениците од шесто одделение (3,91). Добиените разлики ($F=2,27$) меѓу единаесетте групи на испитаници е статистички значајна на ниво од 0,05.

Можеме да констатираме дека *училишната возраст влијае на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови.*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во однос на училишната возраст

Табела број 65: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во однос на училишната возраст (одделенска настава)

Одделенска настава	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
ВТОРО ОДДЕЛЕНИЕ	6	28	4,67	3	6	6	1,51	16,67%
ТРЕТО ОДДЕЛЕНИЕ	8	48	6,00	6	6	8	0,00	21,43%
ЧЕТВРТО ОДДЕЛЕНИЕ	6	30	6,00	6	6	6	0,00	21,43%
Вкупно	20	106	5,56	3	6	20	0,50	18,25%

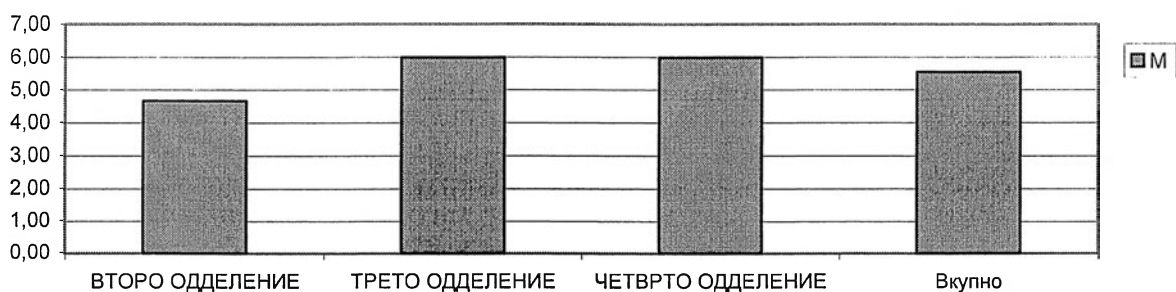
$$F= 4,42 \quad p<0,05$$

Од табелата број 65 можеме да констатираме дека во однос на средните вредности, најуспешно ги отчитуваат гласовите во зборови испитаниците од трето и четврто одделение (6,00), во однос на учениците од второ одделение (4,67).

Значи, разликите меѓу добиените резултати од испитаниците ($F= 4,42$) од одделенска настава во однос на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови се статистички значајни на ниво на 0,05.

Можеме, да заклучиме дека *училишната возраст на учениците од одделенска настава влијае на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови.*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во однос на училишната возраст (одделенска настава)

Табела број 66: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во однос на училишната возраст (предметна настава)

Предметна настава	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
ПЕТО ОДДЕЛЕНИЕ	14	79	5,64	4	6	14	0,63	17,72%
ШЕСТО ОДДЕЛЕНИЕ	10	43	3,91	3	6	10	1,38	16,67%
СЕДМО ОДДЕЛЕНИЕ	8	48	6,00	6	6	8	0,00	25,58%
ОСМО ОДДЕЛЕНИЕ	5	28	5,60	4	6	5	0,89	17,86%
Вкупно	37	198	5,29	0	6	37	0,73	19,46%

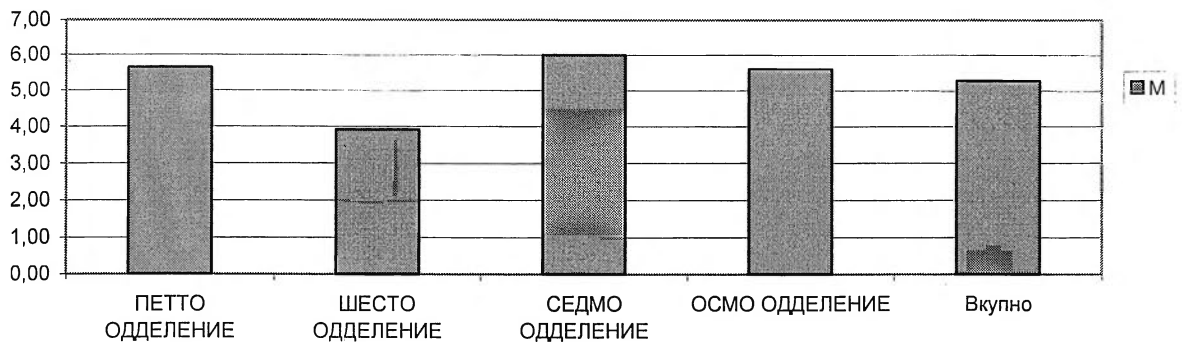
$$F= 3,59 \quad p<0,05$$

Резултатите добиени во табелата број 66 покажуваат дека најуспешни во отчитувањето на гласовите во зборови биле учениците од седмо одделение (6,00), а најслаби резултати постигнале испитаниците од шесто одделение (3,91).

Можеме, да заклучиме дека постои статистички значајна разлика ($F=3,59$) во однос на средните вредности на испитаниците од предметна настава.

Значи, успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови е во непосредна зависност од училишната возраст.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во однос на училишната возраст (предметна настава)

Табела број 67: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во однос на училишната возраст (средно образование)

Средно образование	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
ПРВА ГОДИНА СРЕДНО	7	41	4,45	5	6	7	0,38	17,07%
ВТОРА ГОДИНА СРЕДНО	5	21	5,67	3	6	5	1,50	19,05%
ТРЕТА ГОДИНА СРЕДНО	11	49	5,86	0	6	11	2,38	22,45%
ЧЕТВРТА ГОДИНА СРЕДНО	4	17	5,25	5	6	4	0,58	17,65%
Вкупно	27	128	5,31	0	6	27	1,21	19,05%

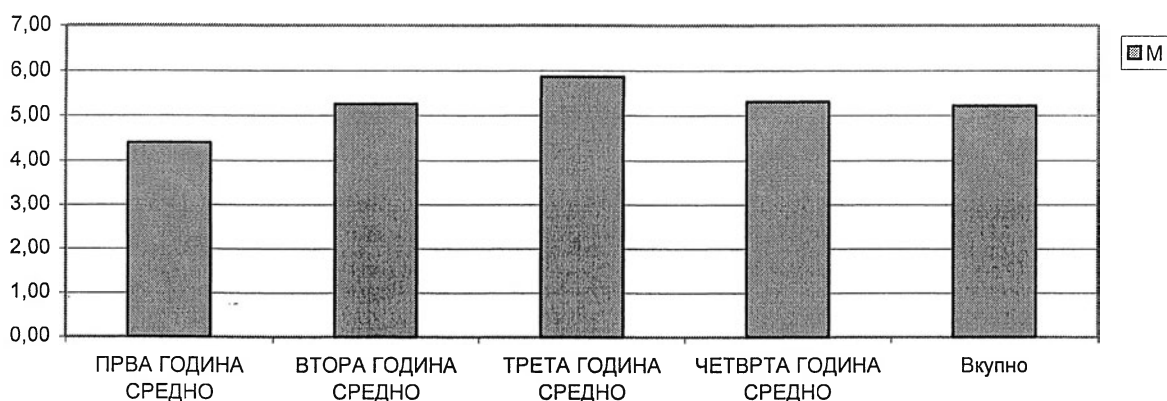
$$F=3,75 \quad p<0,05$$

Од табелата број 67 можеме да констатираме дека во однос на средните вредности, најуспешно ги отчитуваат гласовите во зборови испитаниците од трета година средно образование (5,86), во однос на учениците од прва година средно образование (4,45).

Значи, разликите меѓу добиените резултати на испитаниците од средното образование во однос на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови се статистички значајни на ниво на 0,05.

Можеме, да заклучиме дека *училишната возраст на учениците од средно образование влијае на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови.*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во однос на училишната возраст (средно образование)

Табела број 68: Успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите во однос на училишната возраст

Училишна возраст	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
ВТОРО ОДДЕЛЕНИЕ	6	365	3,51	0	10	6	2,51	11,51%
ТРЕТО ОДДЕЛЕНИЕ	8	461	4,56	0	10	8	1,74	25,37%
ЧЕТВРТО ОДДЕЛЕНИЕ	6	1136	4,30	0	10	6	1,15	25,35%
ПЕТО ОДДЕЛЕНИЕ	14	1285	6,76	0	10	14	3,25	14,88%
ШЕСТО ОДДЕЛЕНИЕ	10	2247	7,86	0	10	10	2,68	12,80%
СЕДМО ОДДЕЛЕНИЕ	8	1673	8,04	0	10	8	2,53	12,51%
ОСМО ОДДЕЛЕНИЕ	5	736	5,66	0	10	5	3,50	18,21%
ПРВА ГОДИНА СРЕДНО	7	1105	6,07	0	10	7	3,30	17,66%
ВТОРА ГОДИНА СРЕДНО	5	2461	8,70	0	10	5	2,66	33,30%
ТРЕТА ГОДИНА СРЕДНО	11	1285	4,94	0	10	11	2,87	20,96%
ЧЕТВРТА ГОДИНА СРЕДНО	4	582	7,46	0	10	4	1,66	13,89%
Вкупно	84	13209	6,17	0	10	84	2,53	18,77%

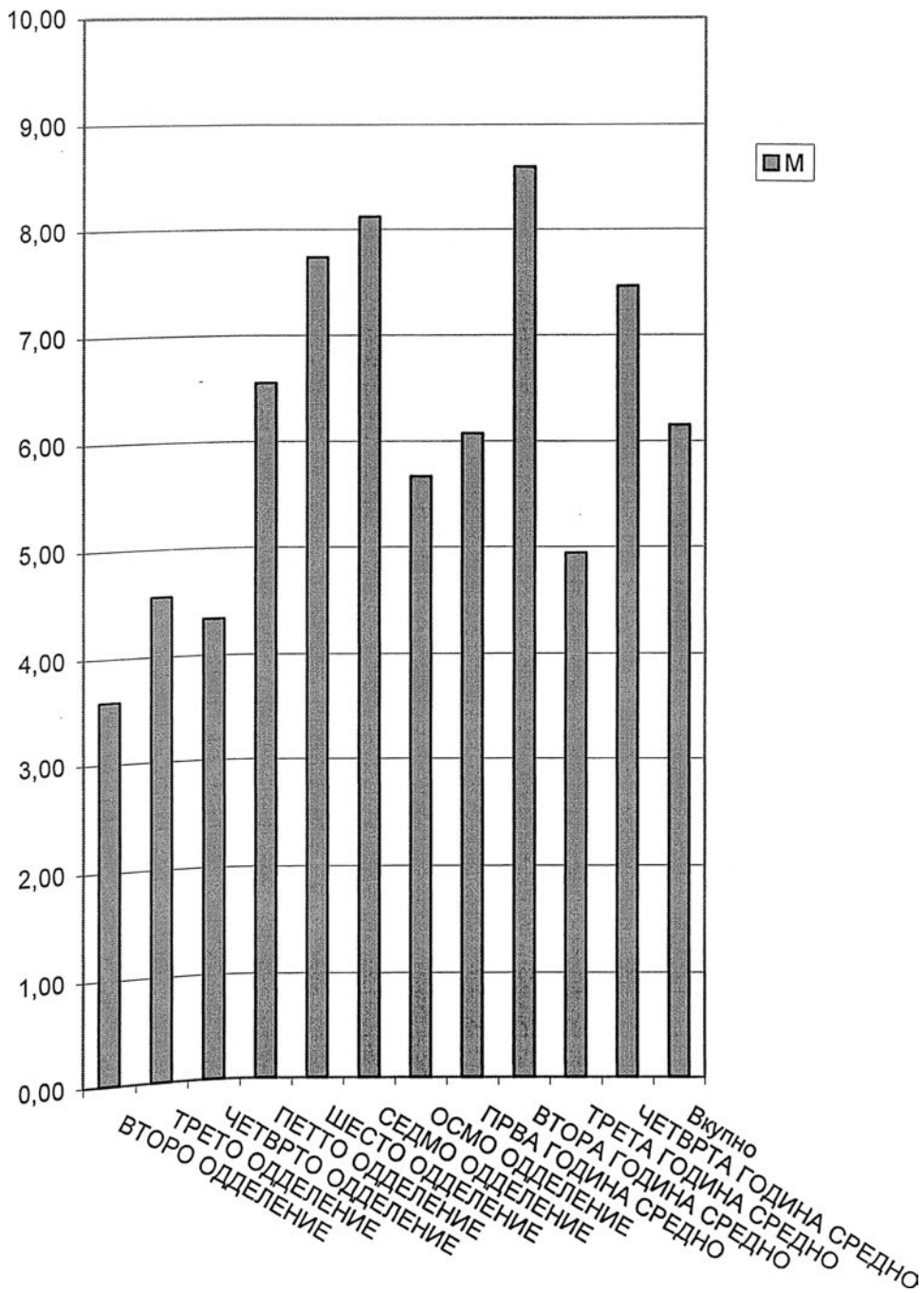
$$F=3,20 \quad p<0,05$$

Табелата број 60 ни овозможува да ја анализираме успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите во однос на варијаблата училишна возраст на испитаниците.

Од табелата можеме да заклучиме дека учениците од втора година средно образование имаат најдобри резултати во отчитувањето на вокалите во систем со консонантите (8,70) во однос на останатите испитаници. Најниски резултати во однос на успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите постигнале учениците од второ одделение (3,51).

Добиените разлики ($F=3,20$) меѓу еднаесетте групи на испитаници е статистички значјна на ниво од 0,05. Можеме да констатираме дека *училишната возраст влијае на успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите.*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите во однос на училишната возраст

Табела број 69: Успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите во однос на училишната возраст (одделенска настава)

Одделенска настава	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
ВТОРО ОДДЕЛЕНИЕ	6	671	4,30	0	10	6	1,52	11,51%
ТРЕТО ОДДЕЛЕНИЕ	8	948	4,56	0	10	8	1,74	25,35%
ЧЕТВРТО ОДДЕЛЕНИЕ	6	1136	8,74	0	10	6	2,51	25,37%
Вкупно	20	2755	5,87	0	1	20	1,80	20,74%

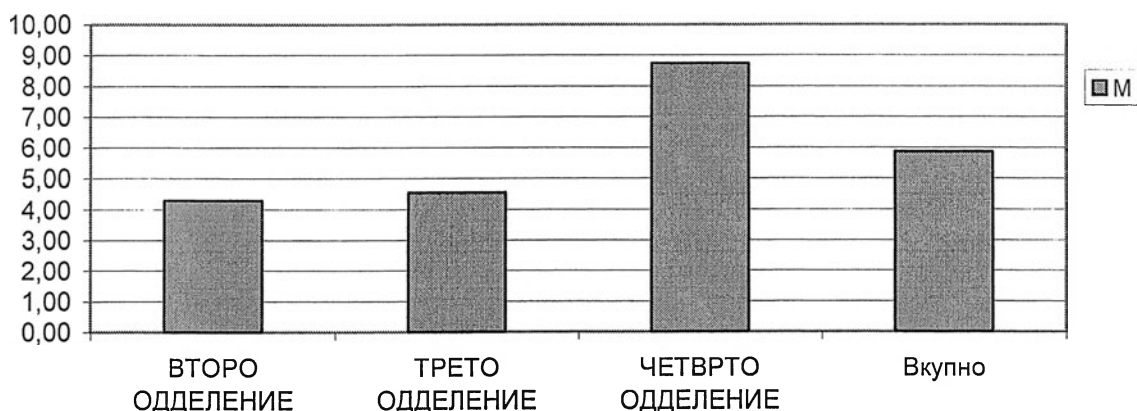
$$F= 4,62 \quad p<0,05$$

Од табелата број 69 можеме да констатираме дека во однос на средните вредности, најуспешно ги отчитуваат вокалите во систем со консонантите испитаниците од трето и четврто одделение (8,74), во однос на учениците од второ одделение (4,30).

Значи, разликите меѓу добиените резултати на испитаниците ($F= 4,62$) од одделенска настава во однос на успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите се статистички значајни на ниво на 0,05.

Можеме, да заклучиме дека *училишната возраст на учениците од одделенска настава влијае на успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите.*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите во однос на училишната возраст (одделенска настава)

Табела број 70: Успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите во однос на училишната возраст (предметна настава)

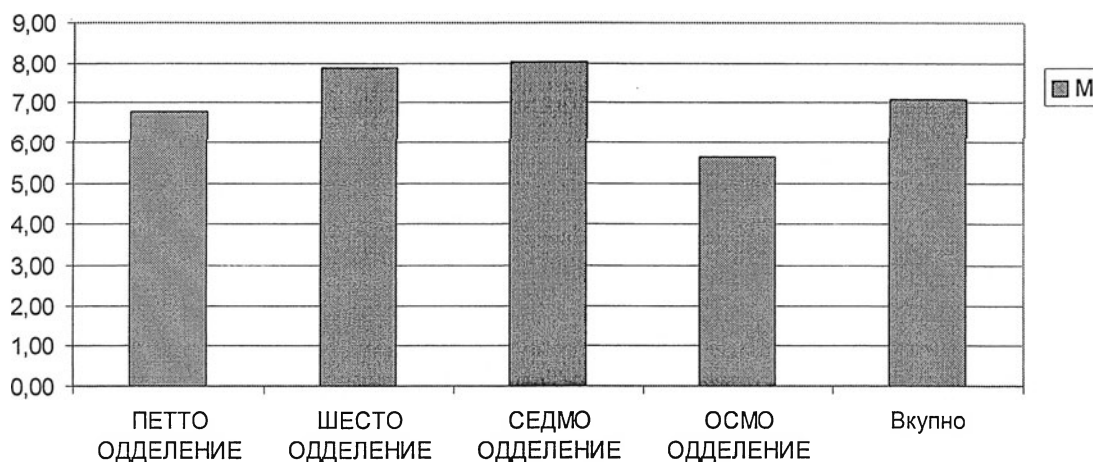
Предметна настава	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
ПЕТО ОДДЕЛЕНИЕ	14	2461	6,76	0	10	14	3,25	14,88%
ШЕСТО ОДДЕЛЕНИЕ	10	2247	7,86	0	10	10	2,68	12,80%
СЕДМО ОДДЕЛЕНИЕ	8	1673	8,04	0	10	8	2,53	12,51%
ОСМО ОДДЕЛЕНИЕ	5	736	5,66	0	10	5	3,50	18,21%
Вкупно	37	7117	7,08	0	1	37	2,99	14,60%

$$F= 3,59 \quad p<0,05$$

Резултатите добиени во табелата број 70 покажуваат дека најуспешни во отчитувањето на вокалите во систем со консонантите биле учениците од седмо одделение (8,04), а најслаби резултати постигнале испитаниците од осмо одделение (5,66).

Можеме, да заклучиме дека постои статистички значајна разлика ($F=3,59$) во однос на средните вредности на испитаниците од предметна настава. Значи, *успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите е во непосредна зависност од училишната возраст.*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите во однос на училишната возраст (предметна настава)

Табела број 71: Успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со кононантите во однос на училишната возраст (средно образование)

Средно образование	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
ПРВА ГОДИНА СРЕДНО	7	1105	6,07	0	10	7	3,30	17,66%
ВТОРА ГОДИНА СРЕДНО	5	365	3,51	0	10	5	2,66	33,30%
ТРЕТА ГОДИНА СРЕДНО	11	1285	4,94	0	10	11	2,87	20,96%
ЧЕТВРТА ГОДИНА СРЕДНО	4	582	7,46	0	10	4	1,66	13,89%
Вкупно	27	3337	5,50	0	1	27	2,62	21,45%

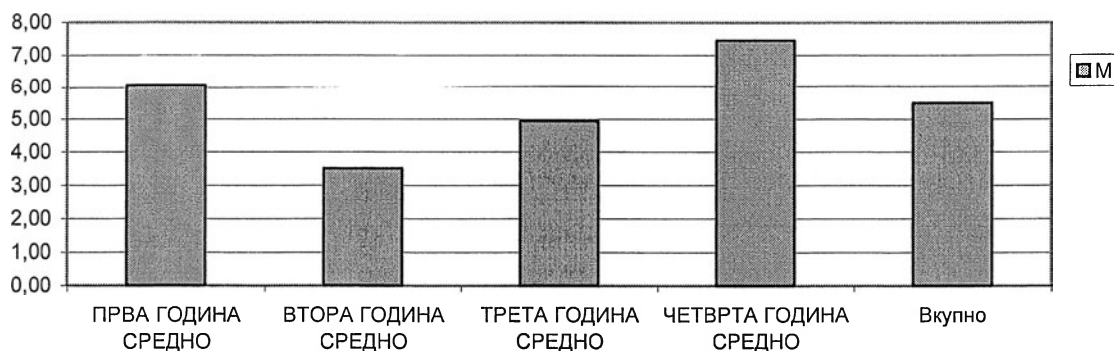
$$F= 3,75 \quad p<0,05$$

Од табелата број 71 можеме да констатираме дека во однос на средните вредности, најуспешно ги отчитуваат вокалите во систем со консонантите од четврта година средно образование (7,46), во однос на учениците од втора година средно образование (3,51).

Значи, разликите меѓу добиените резултати на испитаниците ($F=3,75$) од средното образование во однос на успешноста на визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите се статистички значајни на ниво на 0,05.

Можеме, да заклучиме дека *училишната возраст на учениците од средно образование влијае на успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите.*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите во однос на училишната возраст (средно образование)

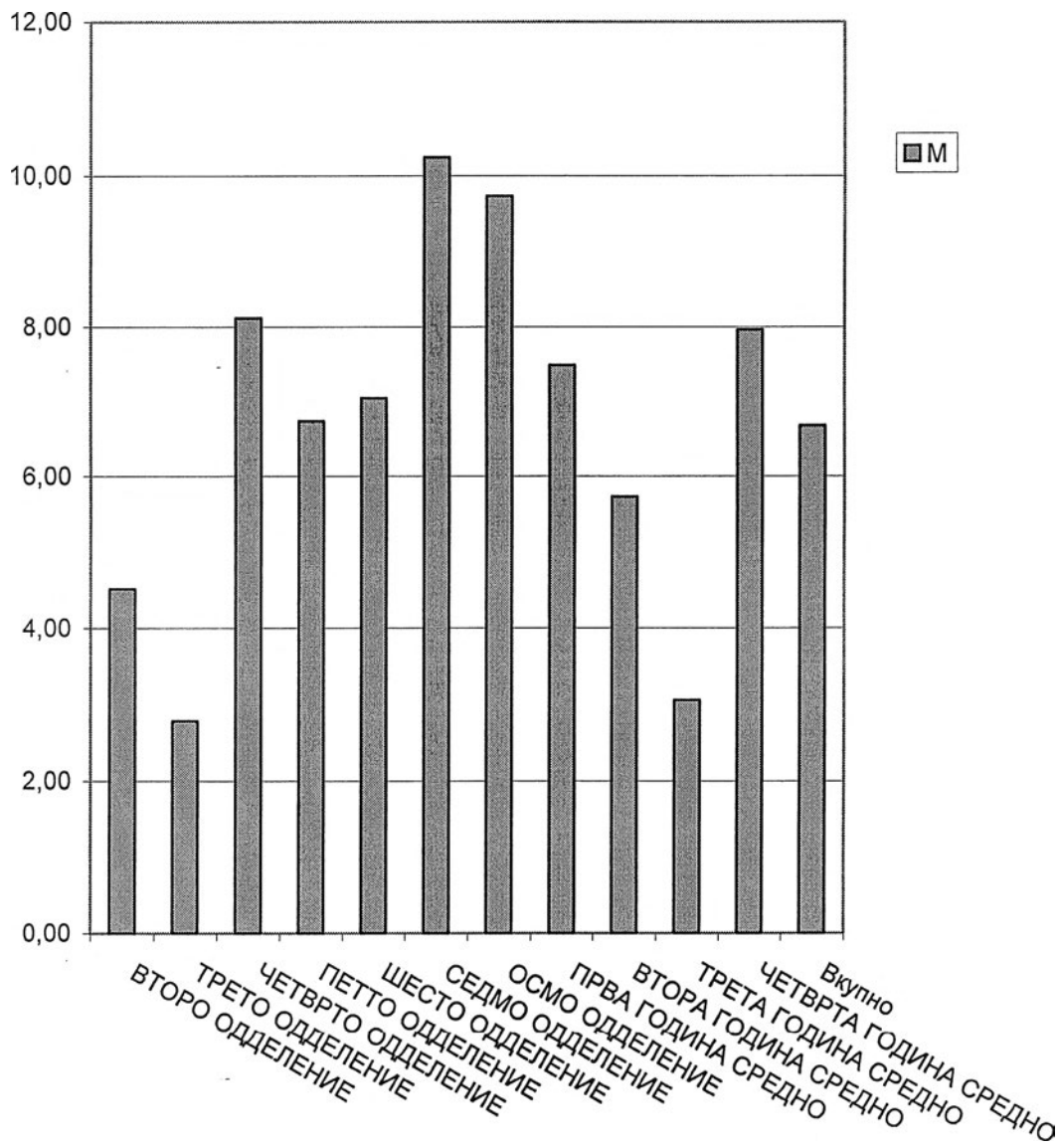
Табела број 72: Успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во однос на училишната возраст

Училишна возраст	f	M	Min	Max	Suma	N	SD	%
ВТОРО ОДДЕЛЕНИЕ	1726	4,51	0	32	383	6	5,25	22,19%
ТРЕТО ОДДЕЛЕНИЕ	1426	2,79	0	15	512	8	3,24	9,77%
ЧЕТВРТО ОДДЕЛЕНИЕ	2591	8,12	0	36	319	6	6,62	12,31%
ПЕТО ОДДЕЛЕНИЕ	6028	6,73	0	44	896	14	8,52	14,86%
ШЕСТО ОДДЕЛЕНИЕ	4941	7,04	0	42	702	10	7,83	14,21%
СЕДМО ОДДЕЛЕНИЕ	5232	10,24	0	44	511	8	10,46	35,90%
ОСМО ОДДЕЛЕНИЕ	3116	9,74	0	43	320	5	8,55	10,27%
ПРВА ГОДИНА СРЕДНО	3355	7,49	0	34	448	7	7,31	13,35%
ВТОРА ГОДИНА СРЕДНО	1455	5,73	0	37	254	5	6,99	17,46%
ТРЕТА ГОДИНА СРЕДНО	2139	3,05	0	33	701	11	5,55	32,77%
ЧЕТВРТА ГОДИНА СРЕДНО	1522	7,97	0	32	191	4	6,73	12,55%
Вкупно	33531	6,67	0	44	5237	84	7,01	17,79%

$$F= 2,27 \quad p<0,05$$

Табелата број 72 ни овозможува да ја анализираме успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во однос на варијаблата училишна возраст на испитаниците. Од табелата можеме да заклучиме дека учениците од седмо одделение имаат најдобри резултати во отчитувањето на консонантските групи (10,24) во однос на останатите испитаници. Најниски резултати во однос на успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи постигнале учениците од трето одделение (2,79). Добиените разлики ($F=2,27$) меѓу единаесетте групи на испитаници е статистички значајна на ниво од 0,05. Можеме да констатираме дека *училишната возраст влијае на успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи.*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во однос на училишната возраст (средно образование)

Табела број 73: Успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во однос на училишната возраст (одделенска настава)

Одделенска настава	f	M	Min	Max	Suma	N	SD	%
ВТОРО ОДДЕЛЕНИЕ	1726	4,51	0	32	383	6	5,25	22,19%
ТРЕТО ОДДЕЛЕНИЕ	1426	2,79	0	15	512	8	3,24	12,31%
ЧЕТВРТО ОДДЕЛЕНИЕ	2591	8,12	0	36	319	6	6,62	35,90%
Вкупно	5743	5,14	0	36	1214	20	5,04	23,47%

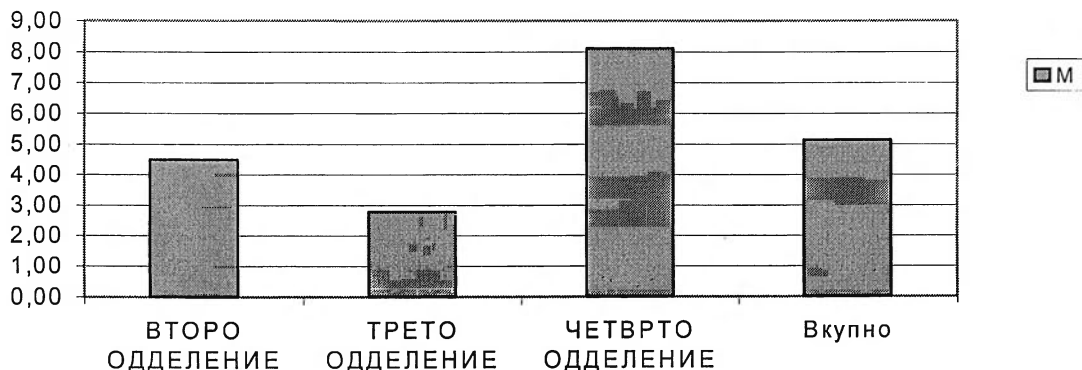
$$F= 4,62 \quad p<0,05$$

Од табелата број 73 можеме да констатираме дека во однос на средните вредности, најуспешно ги отчитуваат консонантските групи испитаниците од четврто одделение (8,12), во однос на учениците од трето одделение (2,79).

Значи, разликите меѓу добиените резултати на испитаниците ($F=4,62$) од одделенска настава во однос на успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи се статистички значајни на ниво на 0,05.

Можеме, да заклучиме дека *училишната возраст на учениците од одделенска настава влијае на успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи.*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во однос на училишната возраст (одделенска настава)

Табела број 74: Успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во однос на училишната возраст (предметна настава)

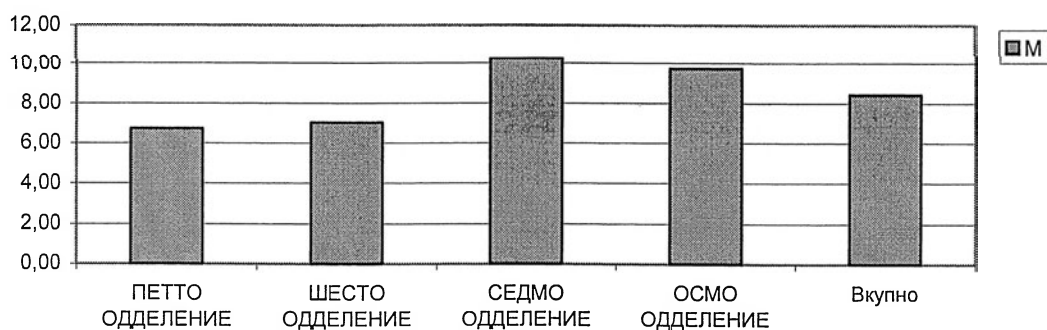
Предметна настава	f	M	Min	Max	Suma	N	SD	%
ПЕТО ОДДЕЛЕНИЕ	6028	6,73	0	44	896	14	8,52	14,86%
ШЕСТО ОДДЕЛЕНИЕ	4941	7,04	0	42	702	10	7,83	14,21%
СЕДМО ОДДЕЛЕНИЕ	5232	10,24	0	44	511	8	10,46	9,77%
ОСМО ОДДЕЛЕНИЕ	3116	9,74	0	43	320	5	8,55	10,27%
Вкупно	19317	8,44	0	44	2429	37	8,84	12,28%

$$F= 3,59 \quad p<0,05$$

Резултатите добиени во табелата број 74 покажуваат дека најуспешни во отчитувањето на консонантските групи биле учениците од седмо одделение (10,24), а најслаби резултати постигнале испитаниците од петто одделение (6,73).

Можеме, да заклучиме дека постои статистички значајна разлика ($F=3,59$) во однос на средните вредности на испитаниците од предметна настава. Значи, *успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи е во непосредна зависност од училишната возраст.*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во однос на училишната возраст (предметна настава)

Табела број 75: Успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во однос на училишната возраст (средно образование)

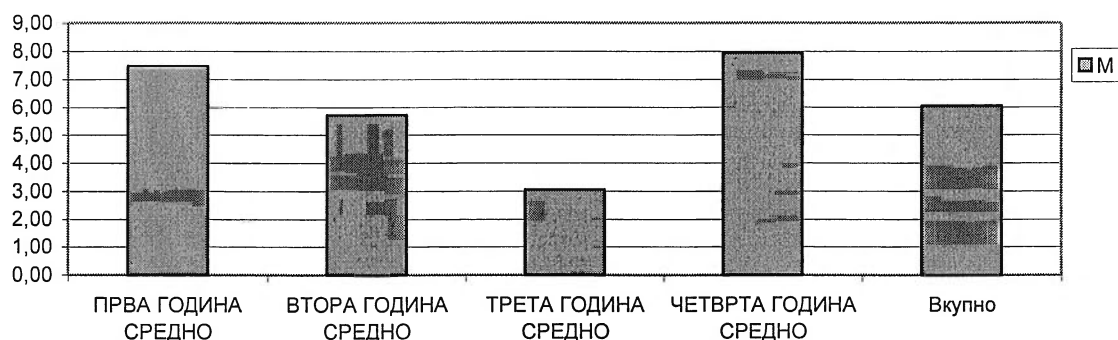
Средно образование	f	M	Min	Max	Suma	N	SD	%
ПРВА ГОДИНА СРЕДНО	3355	7,49	0	34	448	7	7,31	13,35%
ВТОРА ГОДИНА СРЕДНО	1455	5,73	0	37	254	5	6,99	17,46%
ТРЕТА ГОДИНА СРЕДНО	2139	3,05	0	33	701	11	5,55	12,55%
ЧЕТВРТА ГОДИНА СРЕДНО	1522	7,97	0	32	191	4	6,73	32,77%
Вкупно	8471	6,06	0	37	1594	27	6,65	19,03%

$$F= 3,78 \quad p<0,05$$

Од табелата број 75 можеме да констатираме дека во однос на средните вредности, најуспешно ги отчитуваат консонантските групи испитаниците од четврта година средно образование (7,97), во однос на учениците од втора година средно образование (3,05).

Значи, разликите меѓу добиените резултати на испитаниците ($F=3,78$) од средното образование во однос на успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи се статистички значајна на ниво на 0,05. Можеме, да заклучиме дека *училишната возраст на учениците од средно образование влијае на успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи.*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во однос на училишната возраст (средно образование)

Табела број 76: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици во однос на училишната возраст

Училишна возраст	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
ВТОРО ОДДЕЛЕНИЕ	6	5	1,09	0	5	372	15,47	1,67
ТРЕТО ОДДЕЛЕНИЕ	8	6	1,67	0	26	496	11,12	2,02%
ЧЕТВРТО ОДДЕЛЕНИЕ	6	7	1,40	1	2	372	0,55	1,88%
ПЕТТО ОДДЕЛЕНИЕ	14	20	1,43	1	2	868	0,51	2,30%
ШЕСТО ОДДЕЛЕНИЕ	10	15	1,36	1	2	620	0,50	2,42%
СЕДМО ОДДЕЛЕНИЕ	8	11	1,38	1	2	496	0,52	2,22%
ОСМО ОДДЕЛЕНИЕ	5	7	1,40	1	2	310	0,55	2,26%
ПРВА ГОДИНА СРЕДНО	7	9	1,29	1	2	434	0,49	2,07%
ВТОРА ГОДИНА СРЕДНО	5	4	1,33	1	2	310	0,58	1,29%
ТРЕТА ГОДИНА СРЕДНО	11	130	21,67	1	53	682	0,30	34,95%
ЧЕТВРТА ГОДИНА СРЕДНО	4	58	7,25	1	2	248	0,58	11,69%
Вкупно	84	278	3,75	0	53	5208	2,83	5,90%

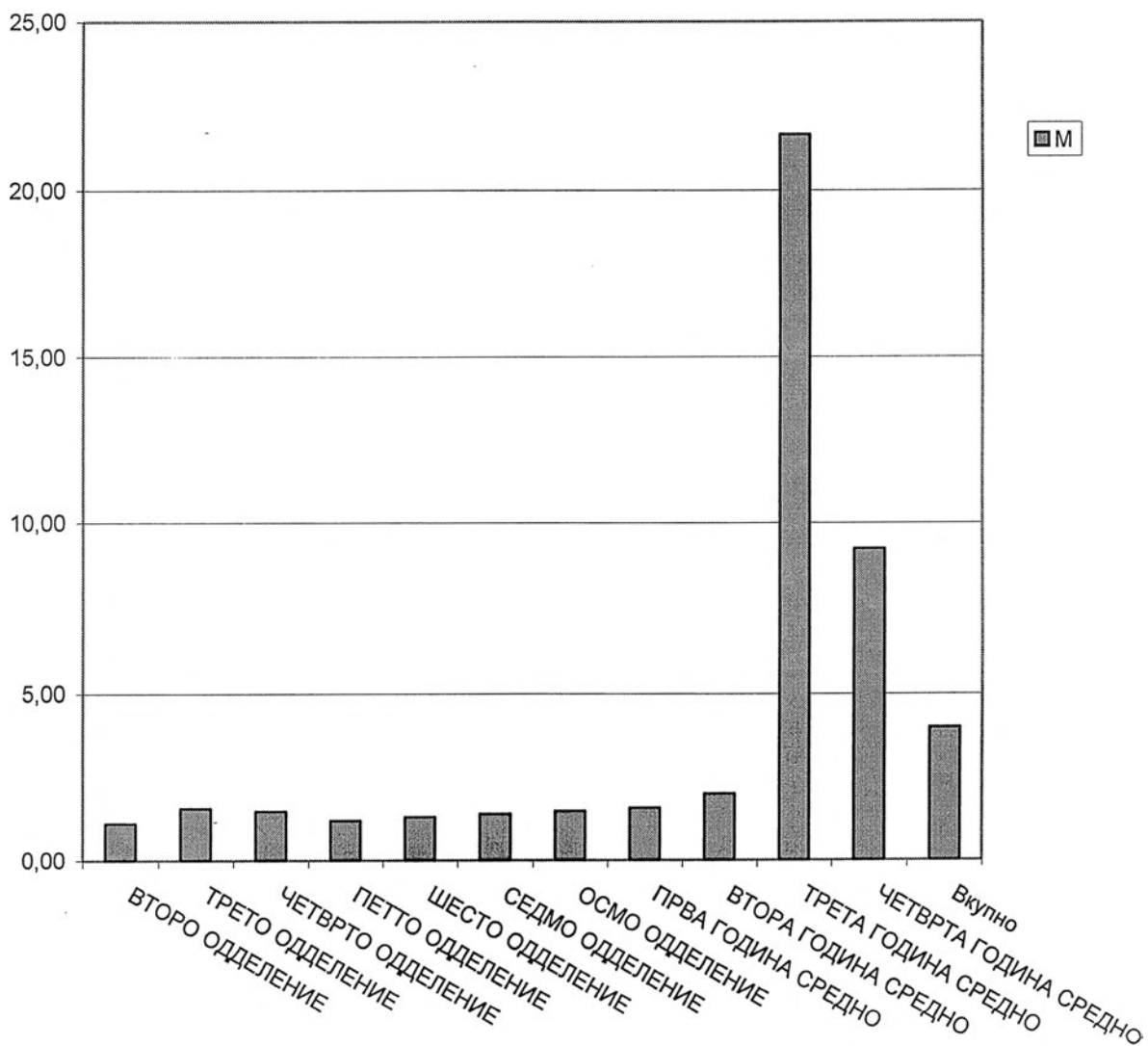
$$F = 2,27 \quad p < 0,05$$

Табелата број 77 ни овозможува да ја анализираме успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици во однос на варијаблата училишна возраст на испитаниците.

Од табелата можеме да заклучиме дека учениците од трета година средно имаат најдобри резултати во отчитувањето на гласовите во реченици (21,67) во однос на останатите испитаници. Најниски резултати во однос на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици постигнале учениците од второ одделение (1,09).

Добиените разлики ($F = 2,27$) меѓу еднаесетте групи на испитаници се статистички значјни на ниво од 0,05. Можеме да констатираме дека *училишната возраст влијае на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици.*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици во однос на училишната возраст

Табела број 78: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици во однос на училишната возраст (одделенска настава)

Одделенска настава	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
ВТОРО ОДДЕЛЕНИЕ	6	5	1,09	0	5	372	15,47	11,95%
ТРЕТО ОДДЕЛЕНИЕ	8	6	1,67	0	26	496	11,12	11,69%
ЧЕТВРТО ОДДЕЛЕНИЕ	6	7	1,40	1	2	372	0,55	11,88%
Вкупно	20	18	10,11	0	53	1240	9,05	16,17%

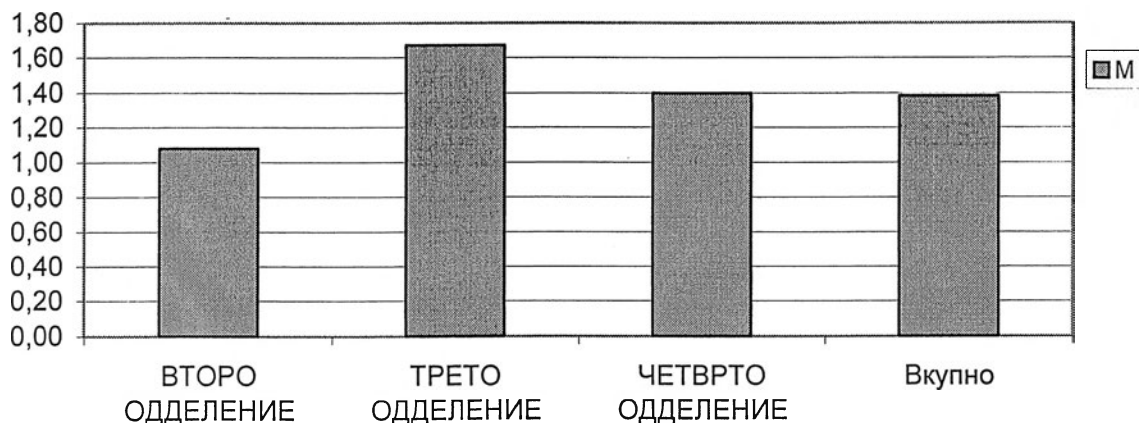
$F= 4,44$ $p>0,05$

Од табелата број 78 можеме да констатираме дека во однос на средните вредности, најуспешно ги отчитуваат гласовите во реченици испитаниците од трето (1,67), во однос на учениците од второ одделение (1,09).

Значи, разликите меѓу добиените резултати на испитаниците ($F=4,44$) од одделенска настава во однос на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици не се статистички значајна на ниво на 0,05. Можеме, да заклучиме дека *училишната возраст на учениците од одделенска настава не влијае на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици.*

Сметаме дека неуспешноста во отчитувањето на речениците на учениците од четврто одделение се должи на незастапеноста на испитаници од IV група (со слушно оштетување според Костиќ), која значително би влајела на резултатите.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици во однос на училишната возраст (одделенска настава)

Табела број 79: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици во однос на училишната возраст (предметна настава)

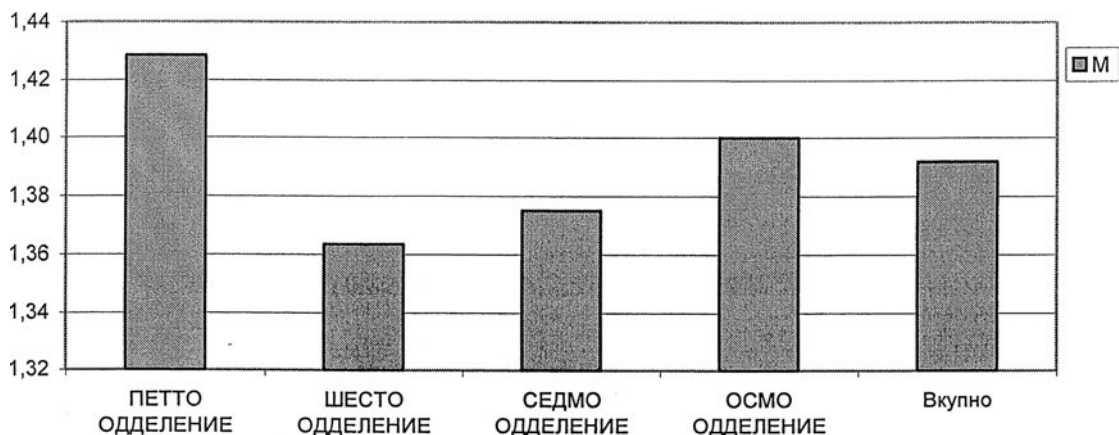
Предметна настава	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
ПЕТТО ОДДЕЛЕНИЕ	14	20	1,43	1	2	868	0,51	2,30%
ШЕСТО ОДДЕЛЕНИЕ	10	15	1,36	1	2	620	0,50	2,42%
СЕДМО ОДДЕЛЕНИЕ	8	11	1,38	1	2	496	0,52	2,22%
ОСМО ОДДЕЛЕНИЕ	5	7	1,40	1	2	310	0,55	2,26%
Вкупно	37	53	1,39	1	2	2294	0,52	2,30%

$$F= 3,59 \quad p<0,05$$

Резултатите добиени во табелата број 79 покажуваат дека најуспешни во отчитувањето на гласовите во реченици биле учениците од петто одделение (1,43), а најслаби резултати постигнале испитаниците од шесто одделение (1,36).

Можеме, да заклучиме дека постои статистички значајна разлика ($F=3,59$) во однос на средните вредности на испитаниците од предметна настава. Значи, *успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици е во непосредна зависност од училишната возраст.*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици во однос на училишната возраст (предметна настава)

Табела број 80: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици во однос на училишната возраст (средно образование)

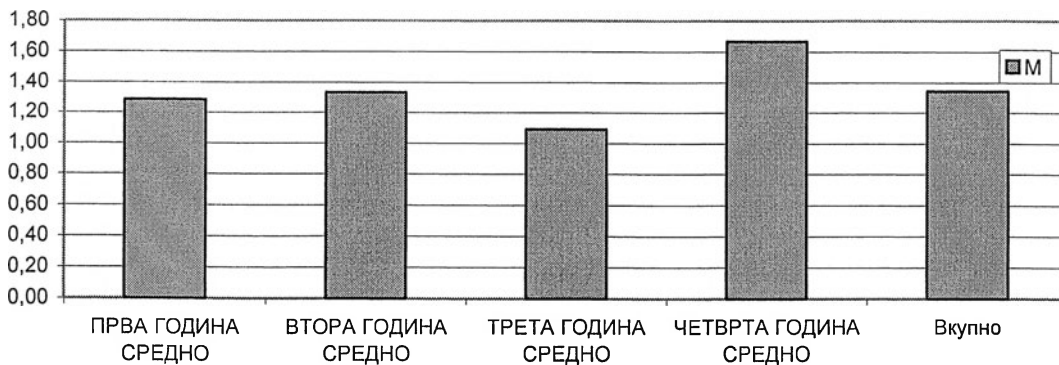
Средно образование	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
ПРВА ГОДИНА СРЕДНО	7	9	1,29	1	2	434	0,49	2,07%
ВТОРА ГОДИНА СРЕДНО	5	4	1,33	1	2	310	0,58	1,29%
ТРЕТА ГОДИНА СРЕДНО	11	12	1,09	1	2	682	0,30	1,76%
ЧЕТВРТА ГОДИНА СРЕДНО	4	5	1,67	1	2	248	0,58	2,02%
Вкупно	27	30	1,34	1	2	1674	0,49	1,78%

$$F = 3,75 \quad p < 0,05$$

Од табелата број 80 можеме да констатираме дека во однос на средните вредности, најуспешно ги отчитуваат гласовите во зборови испитаниците од четврта година средно образование (1,67), во однос на учениците од трета година средно образование (1,33).

Значи, разликите меѓу добиените резултати на испитаниците ($F=3,75$) од средното образование во однос на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици се статистички значајни на ниво на 0,05. Можеме, да заклучиме дека *училишната возраст на учениците од средно образование влијае на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици.*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици во однос на училишната возраст (средно образование)

ПОЛОТ НА ИСПИТАНИЦИТЕ

Табела број 81: Успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови во однос на полот на испитаниците

ПОЛ	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
МАШКИ	52	761	0,48	0	1	52	0,48	48,13%
ЖЕНСКИ	32	406	0,42	0	1	32	0,49	42,25%
Вкупно	84	1167	0,45	0	1	84	0,48	45,19%

$$F = 1,04 \quad p > 0,05$$

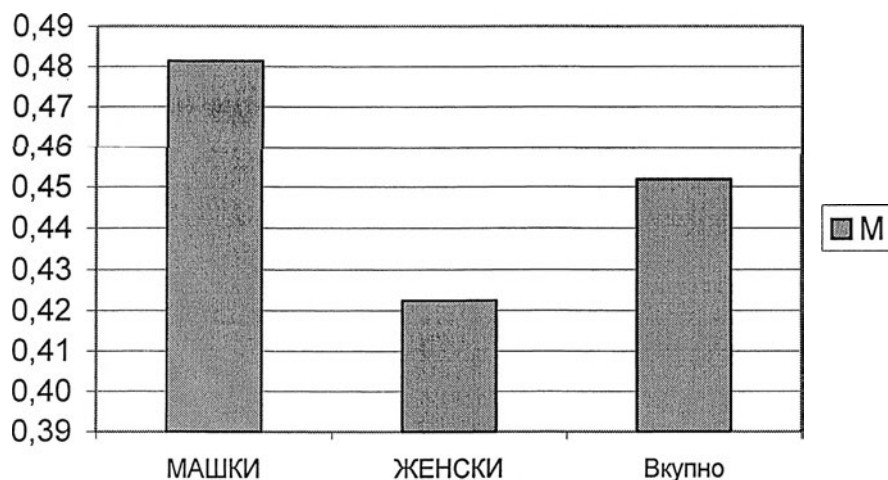
Табелата број 81 ни овозможува да ја анализираме успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови во однос на варијаблата полот на испитаниците.

Од табелата можеме да заклучиме дека момчињата имаат подобри резултати во отчитувањето на изолираните гласови (0,48) во однос на девојчињата (0,42).

Добиените разлики ($F = 1,04$) меѓу двете групи на испитаници не се статистички значјни на ниво од 0,05.

Можеме да констатираме дека полот не влијае на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови во однос на полот на испитаниците

Табела број 82: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во однос на полот на испитаниците

ПОЛ	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
МАШКИ	52	451	2,89	0	1	52	0,98	19,19%
ЖЕНСКИ	32	271	5,21	0	6	52	1,47	45,09%
Вкупно	84	722	4,05	0	6	104	1,23	32,14%

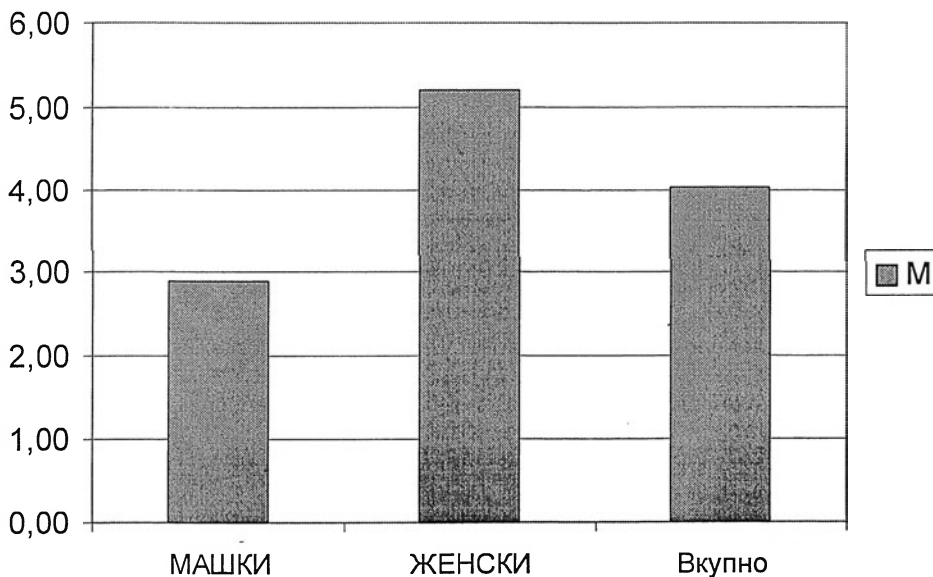
$$F= 1,94 \quad p>0,05$$

Од табелата број 82 можеме да констатираме дека во однос на средните вредности, поуспешно ги отчитуваат гласовите во зборови женските испитаници (6,00), во однос на момчињата (2,89).

Значи, разликите меѓу добиените резултати на испитаниците ($F= 1,94$) во однос на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови не се статистички значајни на ниво на 0,05.

Можеме, да заклучиме дека полот не влијае на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во однос на полот на испитаниците

Табела број 83: Успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите во однос на полот на испитаниците

ПОЛ	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
МАШКИ	52	7745	5,73	0	10	52	3,29	14,08%
ЖЕНСКИ	32	5796	7,19	0	10	32	2,51	17,08%
Вкупно	84	13541	6,46	0	10	84	2,90	15,92%

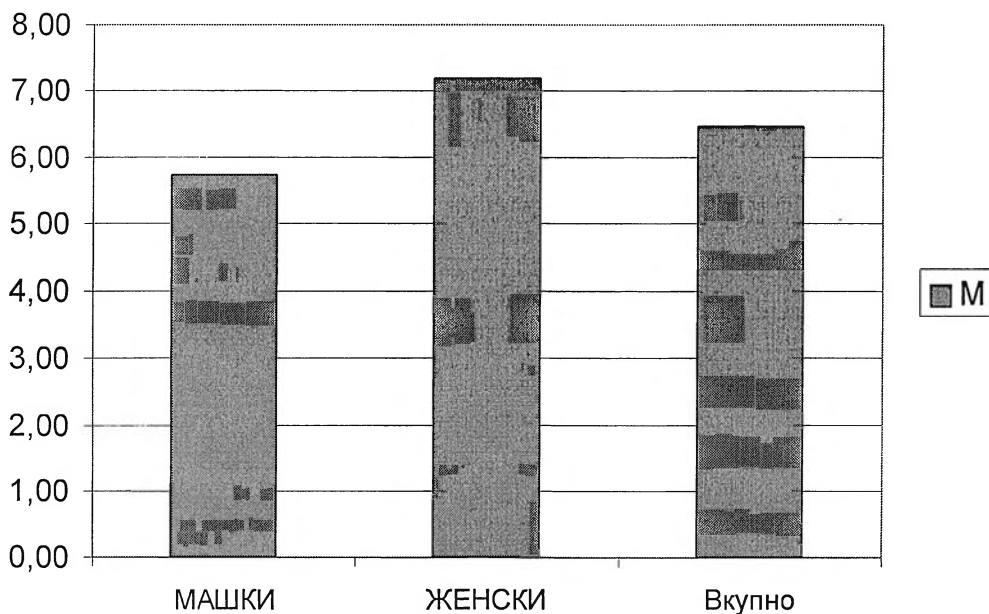
$$F = 2,02 \quad p > 0,05$$

Резултатите добиени во табелата број 83 покажуваат дека поуспешни во отчитувањето на вокалите во систем со консонантите биле учениците од женски пол (7,19), а послаби резултати постигнале момчињата (5,73).

Можеме, да заклучиме дека не постои статистички значајна разлика ($F=2,02$) во однос на средните вредности на испитаниците од машки и женски пол.

Значи, успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите *не е во непосредна зависност од полот на испитаниците.*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите во однос на полот на испитаниците

Табела број 84: Успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во однос на полот на испитаниците

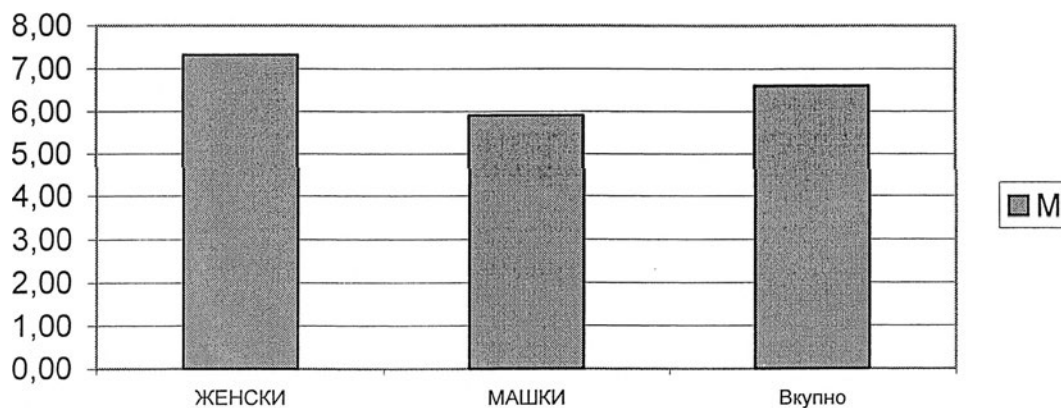
ПОЛ	f	M	Min	Max	Suma	SD	%	Ранг
ЖЕНСКИ	14515	7,32	0	44	1983	7,94	16,93%	1
МАШКИ	19603	5,91	0	44	3318	7,56	13,66%	2
Вкупно	34118	6,61	0	44	168	7,75	15,29%	

$$F= 1,10 \text{ } p>0,05$$

Табелата број 84 ни овозможува да ја анализираме успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во однос на варијаблата пол на испитаниците. Од табелата можеме да заклучиме дека девојчињата имаат подобри резултати во отчитувањето на консонантските групи (7,32) во однос на момчињата.

Добиените разлики ($F=1,10$) меѓу двете групи на испитаници не е статистички значајна на ниво од 0,05. Можеме да констатираме дека полот на испитаниците не влијае врз успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во однос на полот на испитаниците

Табела број 85: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици во однос на полот на испитаниците

ПОЛ	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
МАШКИ	52	1381	27,08	0	62	3224	20,15	42,83%
ЖЕНСКИ	32	811	26,16	0	62	1984	21,26	40,88%
Вкупно	84	2192	26,62	0	62	5208	20,70	41,86%

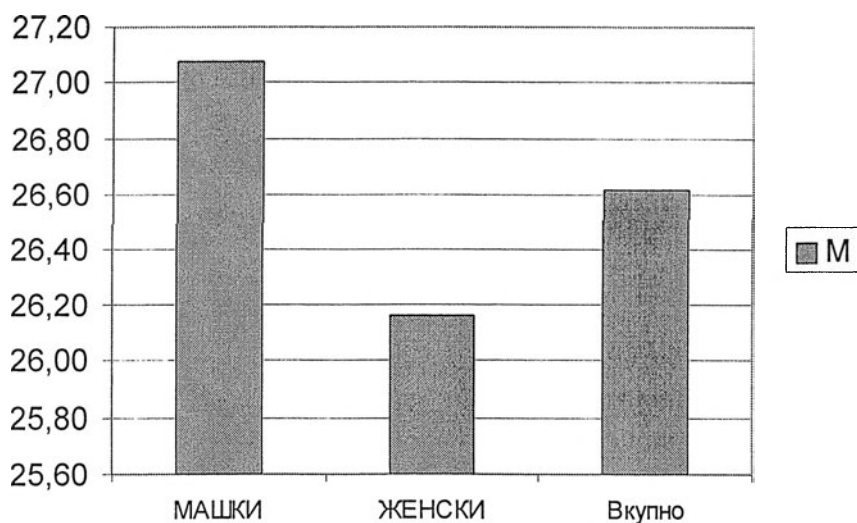
$$F= 1,11 \quad p>0,05$$

Резултатите добиени во табелата број 79 покажуваат дека најуспешни во отчитувањето на гласовите во реченици биле учениците од машки пол (27,08), а послаби резултати постигнале девојчињата (26,16).

Можеме, да заклучиме дека не постои статистички значајна разлика ($F=1,11$) во однос на средните вредности на испитаниците од машки женски пол.

Значи, успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици не е во непосредна зависност од полот на испитаниците.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици во однос на полот на испитаниците

ИНТЕЛЕКТУАЛНИОТ СТАТУС НА ИСПИТАНИЦИТЕ

Табела број 86 Успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови во однос на IQ на испитаниците

IQ	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
IQ - до 90	31	379	0,42	0	1	31	0,48	39,44%
IQ > 90	53	788	0,48	0	1	53	0,48	46,22%
Вкупно	84	1167	0,45	0	1	84	0,48	42,83%

F= 2,01 p>0,05

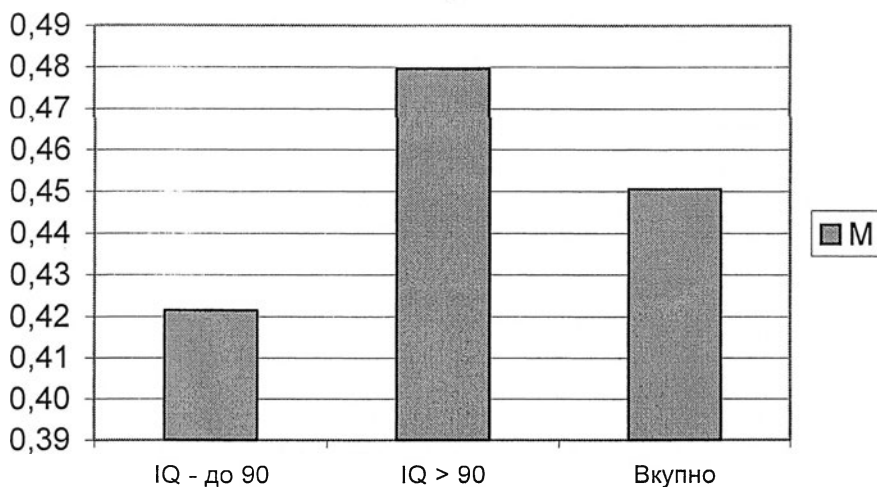
Табелата број 86 ни овозможува да ја анализираме успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови во однос на варијаблата IQ на испитаниците.

Од табелата можеме да заклучиме дека втората група (IQ > 90) имаат подобри резултати во отчитувањето на изолираните гласови (0,48) во однос на првата група (IQ до 90) на испитаници (0,42).

Добиените разлики (F = 2.01) меѓу двете групи на испитаници не се статистички значјни на ниво од 0,05.

Можеме да констатираме дека интелигенцијата (IQ) не влијае на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови во однос на IQ на испитаниците

Табела број 87: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во однос на IQ на испитаниците

IQ	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
IQ - до 90	32	150	5,00	3	6	32	1,20	18,40%
IQ > 90	52	288	5,43	0	6	52	1,42	20,00%
Вкупно	84	438	5,22	0	6	84	1,31	19,20%

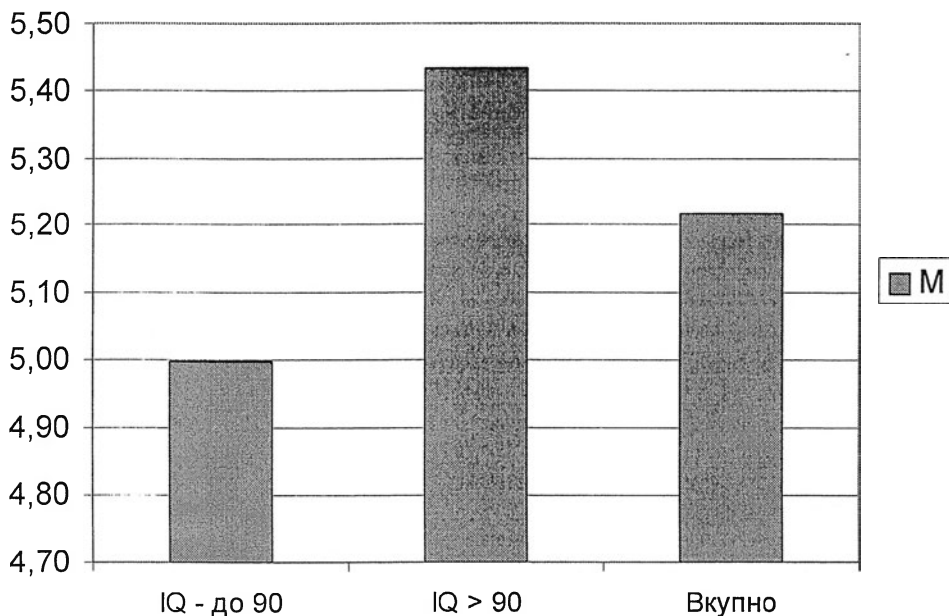
$$F= 1,94 \quad p>0,05$$

Од табелата број 87 можеме да констатираме дека во однос на средните вредности, поуспешно ги отчитуваат гласовите во зборови испитаниците од втората група (IQ > 90) или (5,43), во однос на првата група (IQ до 90) или (5,00).

Значи, разликите меѓу добиените резултати на испитаниците (F= 1,94) во однос на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови не се статистички значајни на ниво на 0,05.

Можеме, да заклучиме дека интелигенцијата (IQ) не влијае на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во однос на IQ на испитаниците

Табела број 88: Успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите во однос на IQ на испитаниците

IQ	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
IQ - до 90	31	4342	5,57	0	10	31	3,23	15,16%
IQ > 90	53	9199	6,68	0	10	53	2,96	18,38%
Вкупно	84	13541	6,12	0	10	84	3,10	16,77%

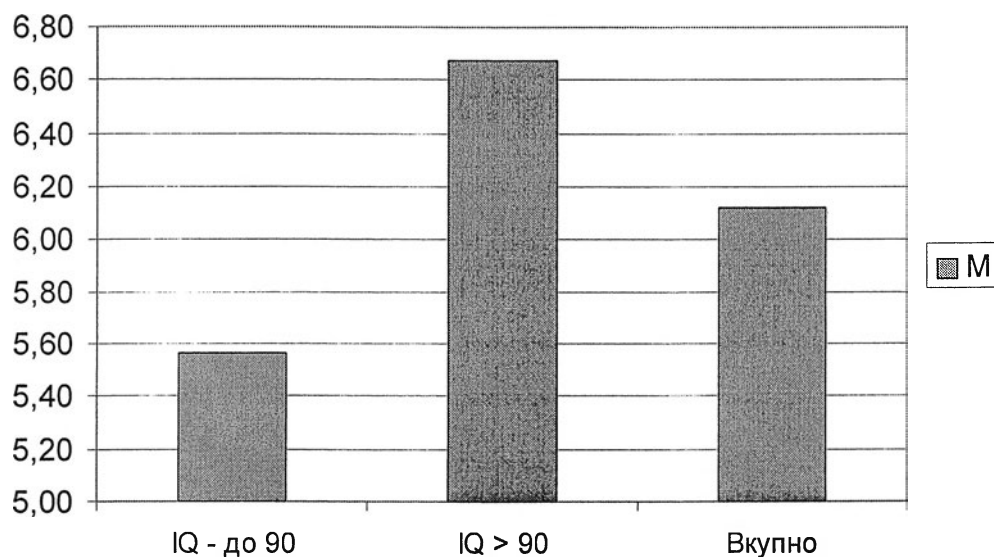
$$F=2,01 \quad p>0,05$$

Резултатите добиени во табелата број 88 покажуваат дека поуспешни во отчитувањето на вокалите во систем со консонантите биле учениците од втората група (IQ>90) или (6,68), а послаби резултати постигнале испитаниците од првата група (IQ до 90) или (5,57).

Можеме, да заклучиме дека не постои статистички значајна разлика (F=2,02) во однос на средните вредности меѓу двете групи на испитаници.

Значи, успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите не е во непосредна зависност од интелигенцијата (IQ) на испитаниците.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите во однос на IQ на испитаниците

Табела број 89: Успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во однос на IQ на испитаниците

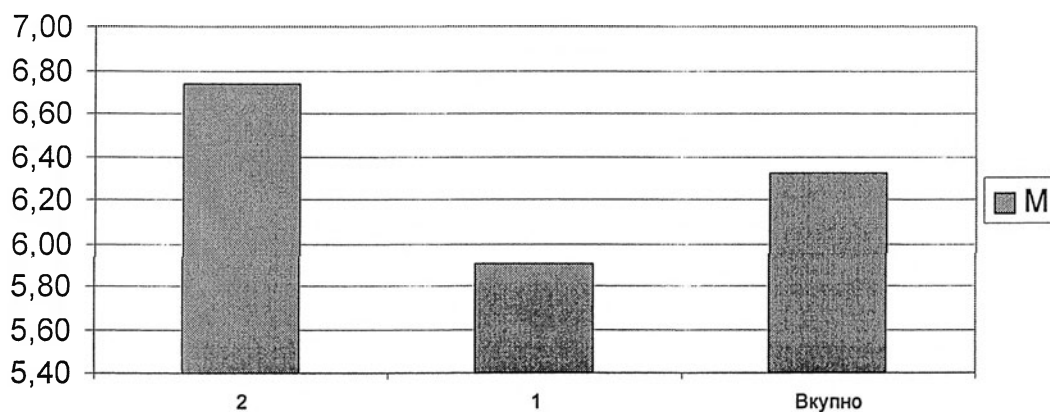
IQ	f	M	Min	Max	Suma	SD	%	Ранг
2	22808	6,74	0	44	3385	7,92	16,94%	1
1	11310	5,90	0	44	1916	7,37	14,84%	2
Вкупно	34118	6,32	0	44	168	7,65	15,89%	

$$F = 1,15 \quad p > 0,05$$

Табелата број 89 ни овозможува да ја анализираме успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во однос на варијаблата IQ на испитаниците. Од табелата можеме да заклучиме дека втората група (IQ до 90) на испитаници имаат подобри резултати во отчитувањето на консонантските групи (6,74) во однос на првата група (IQ > 90) или (5,90).

Добиените разлики ($F=1,15$) меѓу двете групи на испитаници не е статистички значајна на ниво од 0,05. Можеме да констатираме дека интелигенцијата (IQ на испитаниците не влијае врз успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во однос на IQ на испитаниците

Табела број 90: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици во однос на IQ на испитаниците

IQ	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
IQ - до 90	31	777	26,79	0	62	1922	18,39	43,06%
IQ > 90	53	1415	26,70	0	62	3286	21,66	40,43%
Вкупно	84	2192	26,75	0	62	5208	20,03	41,74%

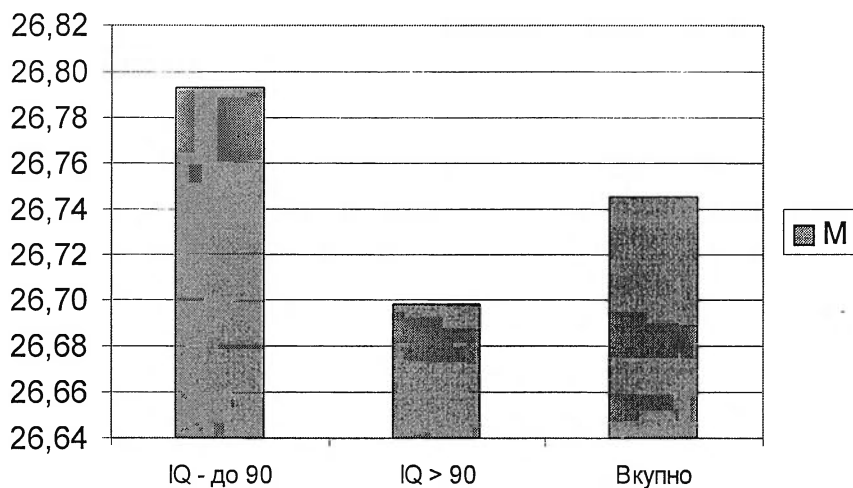
$$F= 1,39 \quad p>0,05$$

Резултатите добиени во табелата број 90 покажуваат дека поуспешни во отчитувањето на гласовите во реченици биле учениците од првата група (IQ до 90) или (26,79), а послаби резултати постигнале испитаниците од втората група (26,70).

Можеме, да заклучиме дека не постои статистички значајна ($F=1,39$) разлика во однос на средните вредности на испитаниците од двете групи.

Значи, успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици не е во непосредна зависност од интелигенцијата (IQ) на испитаниците.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици во однос на IQ на испитаниците

СТЕПЕНОТ НА СЛУШНОТО ОШТЕТУВАЊЕ НА ИСПИТАНИЦИТЕ

Табела број 91: Успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови во однос на степенот на слушното оштетување на испитаниците

CO	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
CO 1	40	629	0,53	0	1	40	0,48	50,73%
CO 2	18	189	0,34	0	1	18	0,44	30,48%
CO 3	19	263	0,45	0	1	19	0,49	40,40%
CO 4	7	86	0,40	0	1	7	0,49	30,82%
Вкупно	84	1167	0,43	0	1	84	0,47	38,11%

$$F=4,09 \quad p<0,05$$

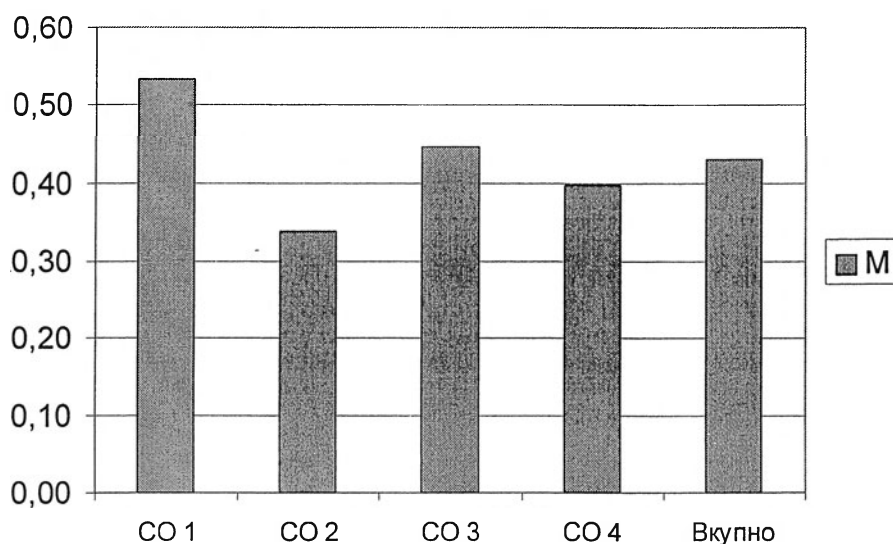
Табелата број 91 ни овозможува да ја анализираме успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови во однос на варијаблата степен на слушното оштетување на испитаниците.

Од табелата можеме да заклучиме дека првата група (CO1) имаат најдобри резултати во отчитувањето на изолираните гласови (0,53) во однос на втората група (CO 2) на испитаници (0,34).

Добиените разлики ($F=4,09$) меѓу сите групи на испитаници се статистички значјни на ниво од 0,05.

Можеме да констатираме дека *степенот на слушното оштетување влијае на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови.*

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови во однос на степенот на слушното оштетување на испитаниците

Табела број 92: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во однос на степенот на слушното оштетување на испитаниците

CO	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
CO 1	40	205	5,26	3	6	40	1,14	18,42%
CO 2	18	89	4,94	0	6	18	2,04	17,92%
CO 3	19	106	5,58	3	6	19	1,02	20,22%
CO 4	7	38	5,43	3	6	7	1,13	19,02%
Вкупно	84	438	5,30	0	6	84	1,33	18,90%

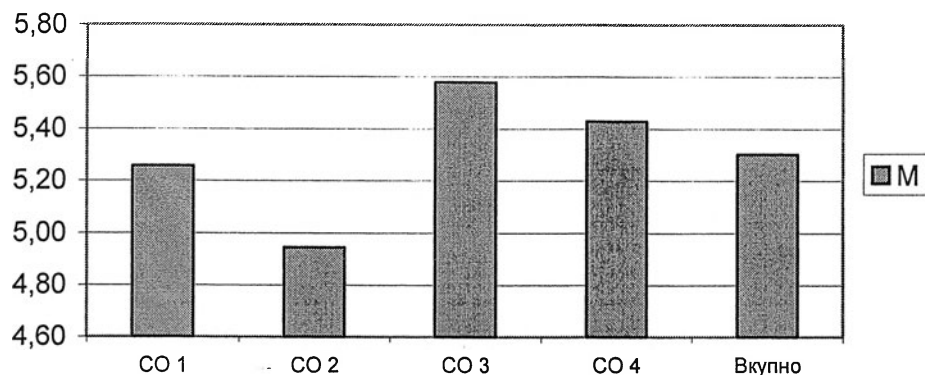
$$F=4,24 \quad p<0,05$$

Од табелата број 92 можеме да констатираме дека во однос на средните вредности, поуспешно ги отчитуваат гласовите во зборови испитаниците од трета група (5,58), во однос на втората група (4,94).

Значи, разликите меѓу добиените резултати на испитаниците ($F=4,24$) во однос на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови се статистички значајни на ниво на 0,05.

Можеме, да заклучиме дека степенот на слушното оштетување влијае врз успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во однос на степенот на слушното оштетување на испитаниците

Табела број 93: Успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите во однос на степенот на слушното оштетување на испитаниците

CO	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
CO 1	40	6205	6,12	0	10	40	3,20	17,47%
CO 2	18	2368	5,06	0	10	18	3,01	12,76%
CO 3	19	3895	7,88	0	10	19	2,21	20,52%
CO 4	7	1073	5,90	0	10	7	3,21	16,60%
Вкупно	84	13541	6,24	0	10	84	2,91	16,84%

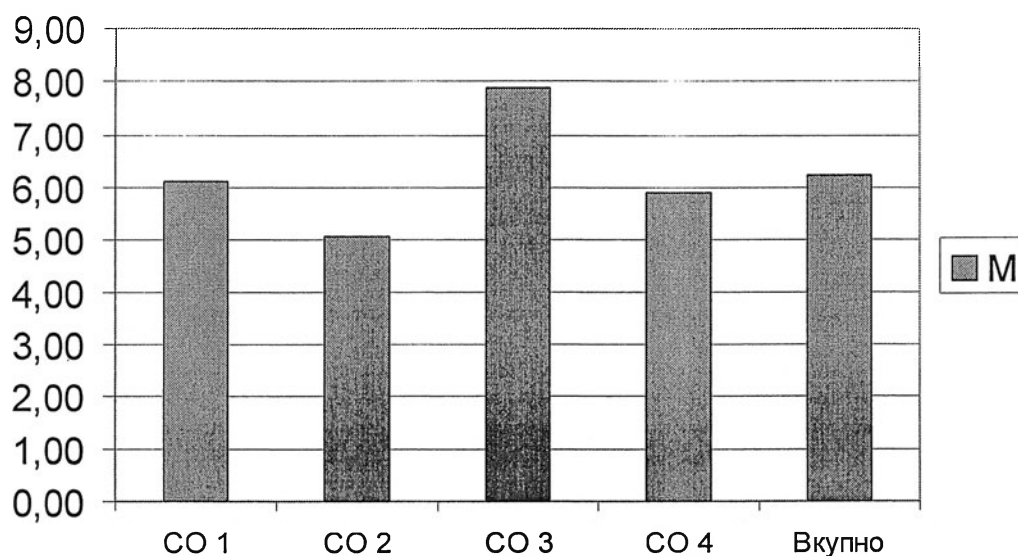
$$F= 3,34 \quad p<0,05$$

Резултатите добиени во табелата број 93 покажуваат дека најуспешни во отчитувањето на вокалите во систем со консонантите биле учениците од третата група (7,88), а најниски резултати постигнале испитаниците од втората група (5,06).

Можеме, да заклучиме дека постои статистички значајна разлика ($F=3,34$) во однос на средните вредности меѓу сите групи на испитаници.

Значи, успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите е во непосредна зависност од степенот на слушното оштетување на испитаниците.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите во однос на степенот на слушното оштетување на испитаниците

Табела број 94: Успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во однос на степенот на слушното оштетување на испитаниците

CO	f	M	Min	Max	Suma	SD	%	Ранг
3	9875	8,13	0	44	1215	8,68	20,84%	1
1	16150	6,49	0	44	2489	7,68	19,33%	2
2	5943	5,17	0	44	1149	6,83	15,41%	3
4	2150	4,80	0	34	448	6,49	12,30%	4
Вкупно	34118	6,15	0	44	168	7,42	16,97%	

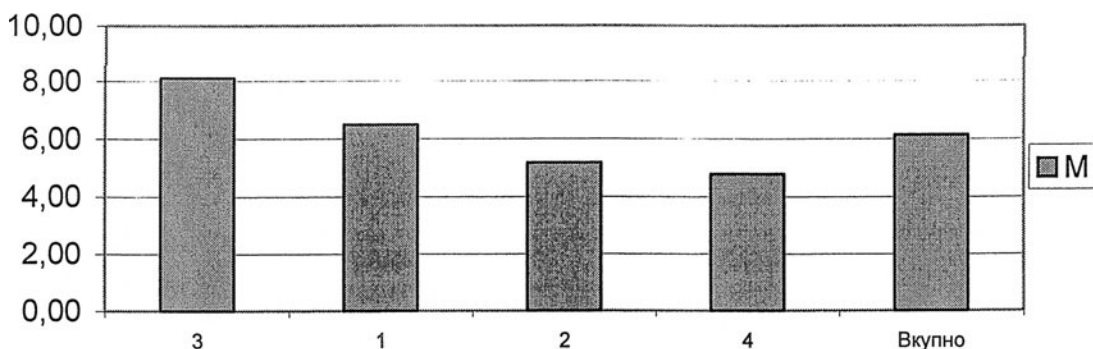
$$F= 4,06 \quad p<0,05$$

Табелата број 94 ни овозможува да ја анализираме успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во однос на варијаблата степен на слушното оштетување на испитаниците. Од табелата можеме да заклучиме дека третата група на испитаници имаат најдобри резултати во отчитувањето на консонантските групи (8,13) во однос на четвртата група(4,80).

Добиените разлики ($F=4,06$) меѓу сите групи на испитаници се статистички значајна на ниво од 0,05.

Можеме да констатираме дека степенот на слушното оштетување на испитаниците влијае врз успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во однос на степенот на слушното оштетување на испитаниците

Табела број 95: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици во однос на степенот на слушното оштетување на испитаниците

CO	N	f	M	Min	Max	Suma	SD	%
CO 1	40	1148	30,21	0	62	2480	21,45	46,29%
CO 2	18	443	24,61	0	62	1116	19,61	39,70%
CO 3	19	538	28,32	0	62	1178	19,20	45,67%
CO 4	7	63	9,00	0	30	434	12,12	14,52%
Вкупно	84	2192	23,03	0	62	5208	18,10	36,54%

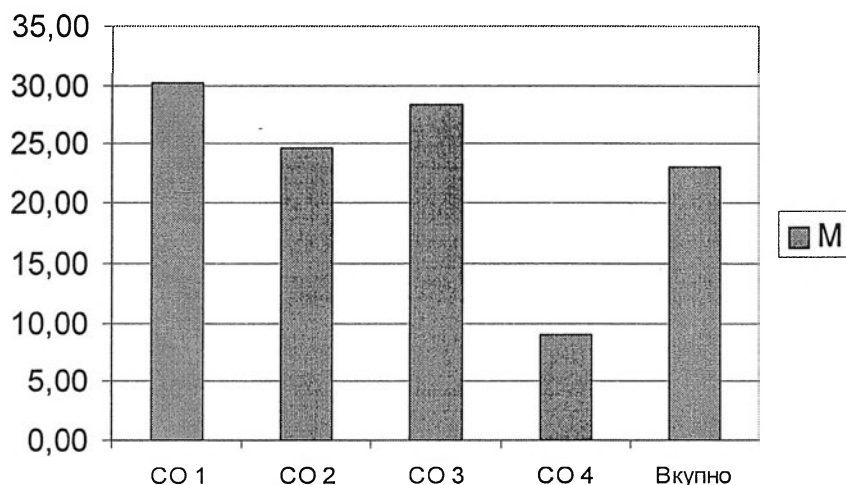
$$F= 4,15 \quad p<0,05$$

Резултатите добиени во табелата број 95 покажуваат дека најуспешни во отчитувањето на гласовите во реченици биле учениците од првата група (30,21), а најслаби резултати постигнале испитаниците од четвртата група (9,00).

Можеме, да заклучиме дека постои статистички значајна разлика ($F=4,15$) во однос на средните вредности на испитаниците од двете групи.

Значи, успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици е во непосредна зависност од степенот на слушното оштетување на испитаниците.

Графички приказ на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици во однос на степенот на слушното оштетување на испитаниците

VIII ДЕЛ ДИСКУСИЈА НА РЕЗУЛТАТИТЕ

1. УСПЕШНОСТА ВО ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ИЗОЛИРАНИ ГЛАСОВИ

Од добиените податоци од истражувањето во однос на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови можеме да го констатираме следниот редослед на гласови: А, О, М, Е, К, Р, Б, У, Н, П, И, В, Л, З, Г, Љ, Ф, Т, Њ, С, Ш, Д, Ј, Ц, Ж, Ч, Х, Ќ, Џ, С, Ѓ.

Ако направиме споредбен преглед на истражувањата за редоследот на визуелната перцепција на изолираните гласови во хрватскиот јазик (*Брадариќ С., 1997*), словенечкиот јазик (*Кошир С., 1999*) и во македонскиот јазик (*Јачова З., 2001*), можеме да заклучиме дека постојат сличности во рангирањето на гласовите.

Испитаниците во трите истражувања најуспешно ги перципирале вокалите.

Според споредбениот преглед на истражувањата за редоследот во визуелната перцепција на изолираните гласови во хрватскиот јазик (*Брадариќ С., 1997*), словенечкиот јазик (*Кошир С., 1999*) и во македонскиот јазик (*Јачова З., 2001*), можеме да заклучиме дека утврдениот редослед во досегашните истражувања во словенските јазици е сличен.

Табела број 96: Споредбен преглед на истражувањата за редоследот на визуелната перцепција на изолираните гласови (читливоста)

Број	Редослед на гласовите (Брадариќ, С., 1997),		Редослед на гласовите (Кошир, С., 1999)	Редослед на гласовите (Јачова, З., 2001)	Редослед на гласовите (Димик, Д., 1976)
	иницијална	финална			
1.	A	A	A	A	O
2.	U	U	U	O	T
3.	O	O	O	M	L
4.	V	P	L	E	A
5.	K	M	E	K	K
6.	L	T	I	P	B
7.	R	Š	V	Y	M
8.	M	I	P	U	B
9.	I	K	Č	H	I
10.	P	F	F	П	Д
11.	Č	E	T	И	Н
12.	E	S	C	B	Е
13.	T	V	M	L	Љ
14.	S	R	Š	З	Ј
15.	Š	L	H	Г	П
16.	D	C	R	Љ	С
17.	F	D	J	Ф	З
18.	C	B	S	Т	Ч
19.	Z	N	Ž	Њ	Ф
20.	Ž	Đ	K	С	Р
21.	N	Z	N	Ш	Ш
22.	B	H	B	Д	У
23.	H	Z	D	J	Х
24.	G	G	G	Ц	Ц
25.			Z	Ж	Г
26.				Ч	Ђ
27.				Х	Њ
28.				Ќ	Ж
29.				џ	ђ
30.				џ	џ
31.				џ	џ

Резултатите од истражувањето во однос на успешноста во визуелната перцепција на сите групи на гласови споредбено покажаа дека испитаниците *најуспешно ги отчитуваат вокалите (62,41%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на фрикативите (41, 87%).*

Табела број 97: Успешноста во визуелната перцепција на сите групи на гласови споредбено

Група на гласови	N	f	M	Min	Max	Suma	%	SD	Ранг
Вокали	84	259	0,62	0	1	84	62,41%	0,48	1
Назали	84	138	0,55	0	1	84	55,42%	0,49	2
Африкати	84	756	0,52	0	1	84	52,12%	0,49	3
Плозиви	84	151	0,50	0	1	84	49,80%	0,50	4
Латерали	84	81	0,49	0	1	84	48,80%	0,50	5
Фрикативи	84	278	0,42	0	1	84	41,87%	0,49	6
Вкупно	84	1663	0,52	0	1	504	51,74%	0,49	

$$F=2,79 \quad p<0,05$$

Во табелата број 97 може да се забележи дека разликите меѓу добиените резултати ($F=2,79$) во однос на успешноста во визуелната перцепција на групите на гласови (според начин на изговарање) се статистички значајни на ниво на 0,05.

Ако направиме споредба на резултатите од нашето истражување со останатите ќе забележиме дека тие се потврдуваат, односно дека *гЛУВИТЕ деца подобро ги отчитуваат вокалите во однос со консонантите* (Савић, 1969; Erber, 1974; Bradarić, 1997).

Табела 98: Успешноста во визуелната перцепција на групи на консонанти класифицирани според звучност

Глас	N	f	M	Min	Max	Suma	%	SD	Ранг
Безвучни	84	297	0,51	0	1	84	51,12%	0,49	1
Звучни	84	337	0,41	0	1	84	40,60%	0,48	2
Сонанти	84	283	0,38	0	1	84	37,88%	0,47	3
Вкупно	84	917	0,43	0	1	252	43,20%	0,48	

$$F=3,00 \quad p>0,05$$

Од табелата број 98 можеме да констатираме дека испитаниците *најуспешно ги отчитуваат безвучните гласови (51,12%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на сонантите (37,88%).*

Во табелата број 98 може да се забележи дека разликите меѓу добиените резултати ($F=3,00$) во однос на успешноста во визуелната перцепција на групите на гласови класифицирани според звучност не се статистички значајни на ниво на 0,05.

Успешноста во визуелната перцепција на гласовите според звучност во истражувањето на Димић (1976) според ранг е следната: сонанти (50,98%), потоа следуваат безвучните консонанти (49,68%) и на крајот звучните консонанти (42,14%).

Интересно е да се спомене дека Савић (1969) во контекст на истражувањето на Белтљукот, наведува податоци дека повеќе од 60% од испитаниците, звучните консонанти визуелно ги конфузирале со безвучните, додека обратната тенденција е забележана во 26% од испитаниците.

Истражувањето на Bradarić (1997) покажува изразена тенденција на визуелна идентификација на безвучните во однос на звучните. Исто така треба да се спомене дека во истражувањето на Erber (1974) се појавува спротивна (зголемена) тенденција на визуелна перцепција на звучните во однос на безвучните.

Оваа релација безвучност -звучност како обележје на консонантите треба подетално да се испита за да може да се утврди релацијата со успешноста во отчитувањето кај глувите деца.

2. УСПЕШНОСТА ВО ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ГЛАСОВИТЕ ВО ЗБОРОВИ

Од резултатите во истражувањето можеме да констатираме дека редоследот во визуелната перцепција на гласовите (читливоста) во рамките на зборовите во различни положби е:

- *иницијална положба*: В, М, Ј, Л, П, Б, А, Р, С, О, Љ, У, Д, Ж, Ш, Н, Е, З, И, Г, Ф, Ц, Ч, Т, S, Ѓ, К, Х, Њ, Ќ.
- *медијална положба*: В, Б, О, И, Н, Л, Ж, К, Ј, А, М, П, Д, Е, Њ, С, Ц, Ч, З, У, Г, Р, Ц, Ш, Т, Ѓ, Љ, Ќ, S, Х, Ф.
- *финална положба*: В, К, О, А, Њ, З, Б, Ж, Л, П, С, Е, Р, И, Д, М, Н, Ј, Т, Ќ, Г, У, Ч, Ц, Ф, Ш, Ц, Х, Ѓ, Љ, S.

Дефинитивниот редослед на гласови во однос на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови е: В, О, Б, Л, А, П и М, Ј, Ж, С, И, Н, Д, Е, Р, З, К, У, Њ, Г, Ч, Ц, Т, Ш, Љ, Ц, Ф, Ѓ, Ќ, S, Х.

Значи, можеме да заклучиме дека испитаниците најуспешно го перципирале гласот В (76,72%), а најнеуспешни биле при отчитувањето на гласот Х (35,91%).

Овие резултати не упатуваат на размислувањето дека сепак вокалите како група на гласови (во трите позиции) се најчитливи, што произлегува од тактилно - кинестетичкото движење на артикулациониот апарат (положбата), односно од точноста на сопствената артикулација и успешноста на визуелното препознавање на движењата на говорниот апарат на соговорникот. Оваа релација се потврдува во истражувањата на повеќе истражувачи (Erber, 1974a; Montgomery, Walden, Prosek, 1987), но само во медијална позиција, затоа е неопходно да се направат подетални истражувањасо цел да се потврди тезата.

Табела 99: Успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во иницијална, медијална и финална положба (споредбено)

Глас	f	M	Min	Max	SD	%	Сума	Ранг
ИНИЦИЈАЛНА	3204	1,23	0	2	0,80	61,52%	168	1
МЕДИЈАЛНА	3028	1,16	0	2	0,84	58,14%	168	2
ФИНАЛНА	2783	1,07	0	2	0,87	53,44%	168	3
Вкупно	9015	1,15	0	2	0,84	57,70%	168	

$$F=3,93 \quad p>0,05$$

Од табелата број 99 можеме да заклучиме дека испитаниците најуспешно ги отчитувале гласовите во иницијална положба (61,52%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на гласовите во финална положба (53,44%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на гласовите во рамките на зборовите во сите положби според нашето истражување изнесува 57,70%.

Во табелата број 99 може да се забележи дека разликите меѓу добиените резултати ($F=3,93$) во однос на успешноста во визуелната перцепција на гласовите во зборови во иницијална, медијална и финална положба *не се статистички значајни на ниво на 0,05.*

Ваквата успешност на отчитувањето на гласовите во рамките на зборовите го објаснуваме со проблемот на нивната супституција - замената со другите гласови, како и влијанието на иницијалниот глас на следниот и обратно (проблемот на прогресивна и регресивна асимилација), потоа индивидуалните карактеристики во изговарањето, интегритетот на артикулационите органи, општата физиономија и др.

На крајот заклучуваме (Savić, 1969, 105) дека клучот на читањето се вокалите. Иако вокалот формиран во врска со другиот глас, најчесто консонант има сосем поинаква димензија, тој сепак ја задржува сопствената, карактеристична слика. Консонантите имаат свои специфични, карактеристични слики кои се менуваат и зависат од претходниот и следниот глас, а нивната физиономија воглавно ја одредуваат вокалите.

3. УСПЕШНОСТА ВО ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ВОКАЛИТЕ ВО СИСТЕМ СО КОНСОНАНТИТЕ

Табела број 100: Успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите според ранг

ВОКАЛИ	f	M	Min	Max	Suma	SD	%	Ранг
Глас О	2827	1,29	0	2	168	0,85	64,72%	1
Глас Е	2773	1,28	0	2	168	0,85	63,48%	2
Глас А	2771	1,27	0	2	168	0,83	63,44%	3
Глас И	2664	1,22	0	2	168	0,89	60,99%	4
Глас У	2516	1,15	0	2	168	0,89	57,60%	5
Вкупно	13551	1,24	0	2	168	0,86	62,05%	

$$F=3,01 \quad p<0.05$$

Според табелата број 100 можеме да констатираме дека испитаниците постигнале највисоки резултати во визуелната перцепција на вокалот О (64,72%) во систем со консонантите, а најнеуспешни биле при отчитувањето на вокалот У (57,60%) во систем со консонантите.

Вкупната успешност во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите изнесува 62,05%.

Добиените разлики ($F = 3,01$) во однос на успешноста во визуелната перцепција на вокалите во систем со консонантите *се статистички значајни на ниво од 0,05.*

Можеме да констатираме дека испитаниците имале најуспешна визуелната перцепција на вокалот О во однос на вокалот У.

Ако направиме споредба на резултатите од нашето истражување со останатите, можеме да заклучиме дека, сите истражувања упатуваат на фактот дека, *консонантите се најтешко видливи кога се во опкружување на вокалот У* (Erber, 1974b; Owens, Balzak, 1985, Bradarić, 1997).

4. УСПЕШНОСТА ВО ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА КОНСОНАНТСКИТЕ ГРУПИ

Од резултатите од истражувањето можеме да ја констатираме успешноста во визуелната перцепција на консонантските групи во сите положби со следниот редослед: С, Р, Т, В, К, З, М, П, Л, Ш, Д, Н, Ј, Ж, Ф, Б, Ч, Г, Ц, Х, Џ, Ѕ, Њ, Ќ, Љ. Значи, најдобри резултати испитаниците постигнале при отчитувањето на консонантските групи со гласот С (53,16%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на консонантските групи со гласот Љ (5,89%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на консонантските групи во сите положби изнесува 22,89%.

Меѓутоа, ако направиме споредба на успешноста во визуелната перцепција во сите позиции (иницијална, медијална и финална), се забележува дека *испитаниците биле најуспешни во отчитувањето на консонантските групи во финална позиција (54,36%), најнеуспешни биле во визуелната перцепција на консонантските групи во медијална позиција (18,80%).*

Интересно е да се спомене дека вибрантот Р е најдобро читлив кога се наоѓа во консонантската група во медијална положба (52,83%), а наслабо се отчитува во иницијална положба (35, 15%). Понатаму успешноста во отчитувањето на фрикативот В се намалува тргнувајќи од иницијална позиција (53,50%) како најуспешно визуелно перципиран глас, до медијална позиција (12,94%). Консонантот Ш најуспешно се отчитува (во рамките на консонантската група) во финална позиција (59,15), а најнеуспешно во медијална (10,79%).

Меѓутоа, нашето истражување не покажа тенденција на групирање на консонантите во групи (зеднички визем), *односно консонантите не*

конструираа групи на виземи, бидејќи не беше постигната успешноста на критериумот од 70%.

Земајќи ги предвид резултатите од претходните истражувања кои упатуваат на екстрахирани универзални виземи (билабијали, лабиодентали и платали) различни виземски групи, ќе заклучиме дека *добро видливите гласови без оглед на гласовниот контекст во кој се наоѓаат поуспешно се отчитуваат и ќе се согласиме со размислувањето дека не постои универзален состав на виземите, единствен за сите соговорници.*

5. УСПЕШНОСТА ВО ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ГЛАСОВИТЕ ВО РЕЧЕНИЦИ

Од резултатите од истражувањето можеме да ја констатираме успешноста во визуелната перцепција на гласовите во реченици со следниот редослед: В, А, О, Б, М, Г, Љ, Н, И, Ј, П, Д, Ж, Р, Њ, Т, Е, С, К, З, У, Ф, Л, Ц, S, Ч Ѓ, Ќ, Ц, Ш, Х. Значи, надобри резултати испитаниците постигнале при отчитувањето на гласот В (61,31%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на гласот Х (33,93%).

Вкупната успешност во визуелната перцепција на гласовите во реченици изнесува 43,28%.

Споредбената анализа на резултатите од нашето истражување со останатите (Nanin, 1978) покажува дека процентот на успешност е многу поголем (27%). Другите истражувања (Erber, 1976; Bradarić, 1997) пак укажуваат на поголема успешност, како на пример 46% (Erber, 1976) и 56% (Bradarić, 1997).

Ако направиме споредба меѓу успешноста на визуелната перцепција на гласовите во изолирани зборови (57,70%) и во реченици (42,38%), ќе утврдиме дека *полесно се отчитуваат гласовите во рамките на зборовите.*

Останатите истражувања ги потврдуваат резултатите од нашето истражувања, како на пример во истражувањето на Erber (1976), гласовите во рамките на зборовите (80%) поуспешно се отчитуваат отколку во рамките на речениците (46%), потоа истражувањето на Bradarić (1997), на тестот за успешноста на отчитувањето на гласовите во речници (56%) се постигнуваат послаби резултати, отколку на тестот за зборови (67%).

Споредувајќи ја успешноста на тестот за визуелната перцепција на зборовите и речениците со т-тестот ($t=0,67$), е утврдена статистичка значајност на ниво од 0,05 меѓу овие две варијабли во корист на тестот со зборови (табела број 101).

Табела број101: Споредбена анализа на тестот на визуелна перцепција на гласовите во зборови и во реченици

	N	f	M	Min	Max	Suma	%	SD
Листа 2	84	9015	3.46	0	2	168	57.70%	2.51
Листа 6	84	2254	0.87	0	2	168	43.28%	0.84

$$t=0,67 \text{ } p<0,05$$

Значи, можеме да заклучиме дека успешната во отчитувањето на говорните структури, опаѓа со растењето и проширувањето на лингвистичкиот контекст. Овој резултат е во согласност со резултатите од другите истражувања кои ја испитувале оваа релација (Beasley & Flaherty-Rintelmann, 1976; Clouser, 1973; Erber & McMahon, 1976). Глувите деца потешко ги отчитуваат речениците затоа што речниците овозможуваат повеќе контекстуални информации, а од друга страна ефектите на коартикулација ги одредуваат границите меѓу зборовите.

Споредбената анализа во однос на успешноста меѓу отчитувањето меѓу изолираните гласови и гласовите во зборови (табела број 102), со т-тестот (2,57) покажува статистичка значајност на ниво на 0,05 во корист на тестот за визуелна перцепција на зборови, со што ги потврдуваме

резултатите на досегашните истражувања (Duffy&Pisoni;Stanovich, 1980 според Demorest, Marilyn;Bernstein, 1996).

Табела број102: Споредбена анализа на тестот на визуелна перцепција на изолирани гласови и гласови во зборови

	N	f	M	Min	Max	Suma	%	SD
Листа 1	84	1176	0,46	0	1	84	45,71%	0,48
Листа 2	84	9015	3.46	0	2	168	57.70%	2.51

$$t=2,57 \quad p<0,05$$

Од споредбената анализа во табела број 103 може да се забележи дека постои статистички значајна разлика ($t=1,19$) на ниво од 0,05 меѓу успешноста во визуелната перцепција на изолирани гласови и реченици во корист на читливоста на речениците. Значи, при отчитувањето на излоринате гласови испитаниците користат само фонолошки знаења на јазикот, во согласност со сопствените способности за визуелна дискриминација на артикулаторните движења при говорната продукција на говорникот, додека при отчитувањето на речениците, освен фонолошките ограничувања на јазикот на располагање стојат и други извори на јазични контрасти, како користењето на лексичкитеа понекогаш и тематските ограничувања на јазикот.

Табела број103: Споредбена анализа на тестот на визуелна перцепција на изолираните гласови и гласови во реченици

	N	f	M	Min	Max	Suma	%	SD
Листа 1	84	1176	0,46	0	1	84	45,71%	0,48
Листа 6	84	2254	0,87	0	2	168	43,28%	0,84

$$t=1,99 \quad p<0,05$$

Во табелата број 104 може да се констатира дека *постои статистички значајна разлика ($t=88,79$) на ниво на 0,05, меѓу успешноста на отчитувањето на вокалите во систем со консонантите, во корист на визуелната перцепција консонантските групи.*

Табела број 104: Споредбена анализа на успешноста во визуелна перцепција на вокали во систем со консонанти и консонантски групи

	N	f	M	Min	Max	Suma	%	SD
Листа 3	84	13.551	1.24	0	2	168	62.05%	0.86
Листа 4,5,6	84	34235	16,50	0	90	1321	22,89%	13.29

$$t=88.79 \quad p<0.05$$

Значи нашето истражување ги потврдува резултатите на останатите (Erber, 1974; Owens&Balzak, 1985 според Jackson, 1998) кои укажуваат на начинот на групирање на виземски групи на вокалите во систем со консонантите и консонантските групи. Според овие истражувања консонантите се послабо видливи кога се наоѓаат во опкружување на вокалите, во однос на консонантските групи. Вокалот У е затворен, така што при неговата артикулација усните се соберени, односно положбата и движењата на артикулаторите, во прв ред јазикот се слабо видливи, што ја отежнува визуелната дискриминација односно идентификација на консонантите.

6. УСПЕШНОСТА ВО ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ГОВОРОТ НА ЛИСТА (1, 2, 3, 4, 5, 6, И РЕЧЕНИЦИ) ВО ОДНОС НА ВАРИЈАБЛИТЕ

УЧИЛИШНАТА ВОЗРАСТ НА ИСПИТАНИЦИТЕ

Разликите меѓу добиените резултати на испитаниците од еднаесетте групи на испитаници (поделени според училишна возраст) во однос на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови, зборови, вокали во систем со консонанти, консонантски групи и реченици, се статистички значајна на ниво на 0,05. Можеме, да заклучиме дека *училишната возраст на учениците влијае на успешноста во визуелната перцепција на говорот.*

Со оглед на тоа дека варијаблата училишна возраст ја одразува должината на опфатеноста на испитаниците во процесот на рехабилитација, односно квантитетот на рехабилитација, *заклучуваме дека јазичната компетенција на глувите ученици одразена преку училишната возраст е во директна корелација со успешноста во визуелната перцепција на говорот, со што ги потврдуваме резултатите од останатите истражувања* (Bradarić, 1997).

ПОЛОТ НА ИСПИТАНИЦИТЕ

Иако во нашето истражување е евидентна поголемата успешност во отчитувањето на испитаниците од женски пол на сите тестови, *добиените разлики меѓу двете групи на испитаници (машки и женски) на тестот за успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови, зборови, вокали во систем со консонанти, консонантски групи и реченици, во однос на полот на испитаниците не се статистички значајни на ниво од 0,05.*

Можеме да констатираме дека *полот не влијае на успешноста во визуелната перцепција на говорот.*

Разликите во однос на полот и успешноста на читањето на говор од уста и лице се евидентни во истражувањата на Mylebust и Kostelova според Savić (1988), и тоа во корист на женскиот пол (наглуви испитаници), но со оглед на тоа дека истражувањата укажуваат на ниски корелации, може да се каже дека *резултатите на полот се сепак слаб предикатор во отчитувањето на говорот, што се потврди и со нашето истражување.*

ИНТЕЛЕКТУАЛНИОТ СТАТУС НА ИСПИТАНИЦИТЕ

Добиените разлики меѓу двеите групи на испитаници (IQ до 90) и (IQ > 90) во однос на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови, гласовите во зборови, вокали во систем со консонантите, консонантските групи и реченици во однос на IQ, не се статистички значјни на ниво од 0,05 (иако е евидентна успешноста на втората група на испитаници). Најверојатно, неуспешноста во отчитувањето се должи на поголемиот степен на слушното оштетување на испитаниците, како значаен фактор во целокупниот процес на демутизација и создавањето на логичкиот говор, како предуслов за успешна визуелна перцепција на говорот.

Досегашните истражувања укажуваат (Montgomery, 1966) на ниски корелации меѓу резултатите на тестот за читање на говор од уста и лице, и резултатите на тестот за интелигенција.

Според мислењето на Savić, (1969, 125) утврдените корелации меѓу пишувањето и читањето на говор од уста, покажуваат дека способноста за отчитување е поврзана со писменото изразување, кое влијае врз вербалното изразување. Значи, тој заклучува дека подигањето на општото интелектуално ниво претставува значаен предуслов за подобра визуелна перцепција на говорот.

Myklebust, (1966) утврдил дека интелигенција е многу значаен фактор во успешноста на визуелната перцепција на говорот. Но, Davidson (според Savić, 1969, 124) во своите истражувања не утврдил никаква значајна разлика меѓу способноста за читање на говор од уста и лице и нивото на аспирација, интелигенција и способноста за разбирање, но затоа пак утврдил значајна релација меѓу отчитувањето и формирањето на невербалните поими.

Значи, заклучуваме дека не постои дефинитивно утврдена врска меѓу способноста на читањето на говор од уста и лице и интелигенцијата, односно дека постои комплекс на способности кои имаат влијание врз отчитувањето, што веројатно никогаш во потполност нема да бидат утврдени како поединачни детерминанти. Затоа, сметаме дека нашето истражување ќе претставува прилог во понатамошните истражувања, со цел да се утврди влијанието на интелигенцијата врз успешноста во визуелната перцепција на говорот.

СТЕПЕНОТ НА СЛУШНОТО ОШТЕТУВАЊЕ НА ИСПИТАНИЦИТЕ

*Добиените разлики меѓу сите групи на испитаници (CO1, CO2, CO3 и CO4) во однос на успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови, гласовите во зборови, вокали во систем со консонантите, консонантските групи и реченици **степенот на слушното оштетување на испитаниците се статистички значајни на ниво од 0,05.***

Нашето истражување покажа дека првата група на испитаници има најдобри резултати на тестот за отчитување на изолираните гласови и реченици, но на тестовите за отчитување на зборовите како говорна структура покажаа мошне слаби резултати споредбено со третата група на испитаници. Со оглед на фактот дека резултатите укажаа на статистички значајна разлика во однос на успешноста на отчитувањето во

корист на зборовите како визуелна структура, *можеме да констатираме дека степеној на слушноо оштетување влијае на успешноста во визуелната перцепција на говорот но, корелацијата е негативна.* Значи, нашето истражување ги потврдува резултатите на досегашните (Conard, 1979; Bradrić, 1997), односно дека со порастот на степенот на слушното оштетување, опаѓа успешноста во отчитувањето на говорните структури.

ВЕРИФИКАЦИЈА НА ХИПОТЕЗИТЕ

На основа на добиените резултати во истражувањето согласно поставените хипотези, можеме да го констатираме следното:

X1 - Сите гласови во македонскиот јазик не се подеднакво читливи и на тој начин, ја отфрлиме нултата хипотеза и ја прифаќаме алтернативната која гласи: Сите гласови во македонскиот јазик не се подеднакво читливи.

X2 - Редоследот на отчитување на изолираните гласови во македонскиот јазик е сличен на веќе утврдениот редослед на досегашните истражувања во словенските јазици, на тој начин, можеме да ја отфрлиме нултата хипотеза и да ја прифатиме алтернативната хипотеза.

X3 - Децата и младинците со оштетен слух се поуспешни во отчитувањето на изолираните зборови (во иницијална, медијална и во финална позиција), отколку во визуелната перцепција на изолираните гласови (ја отфрламе нултата хипотеза и ја прифаќаме алтернативната).

X4 - Читливоста на гласовите во рамките на зборовите не корелира со местоположбата и на тој начин, ја отфрлиме алтернативната хипотеза и ја прифаќаме нултата која гласи: Читливоста на гласовите не зависи од позицијата на гласовите во рамките на изолираните зборови (иницијална, медијална и финална).

X5 - Децата со оштетен слух се поуспешни во отчитувањето на изолираните зборови отколку во рамките на речениците, на тој начин,

можеме да ја отфрлиме нултата хипотеза и да ја прифатиме алтернативната хипотеза.

X6 - Постои статистички значителна разлика меѓу успешноста во отчитувањето на гласовите во рамките на системот вокал и консонант во рамките на зборовите и успешноста во отчитувањето во системот на консонанските групи (ја отфрламе нултата хипотеза и ја прифаќаме алтернативната).

X7 - Сите гласови во македонскиот јазик класифицирани според звучност се подеднакво читливи и на тој начин, ја отфрлиме алтернативната хипотеза и ја прифаќаме нултата која гласи: Не постои статистички значителна разлика во успешноста на отчитување на гласовите класифицирани според звучност.

Постои статистички значителна разлика во успешноста на визуелната перцепција на гласовите класифицирани според начинот на изговор (ја отфрламе нултата хипотеза и ја прифаќаме алтернативната).

X8 - Степенот на оштетувањето на слухот влијае врз успешноста во процесот на визуелната перцепција на говорот (ја отфрламе нултата хипотеза и ја прифаќаме алтернативната).

X9 - Интелектуалниот статус на испитаниците не влијае врз успешноста во процесот на визуелната перцепција на говорот, на тој начин ја отфрлиме алтернативната хипотеза и ја прифаќаме нултата, која гласи: Интелегенцијата не влијае врз успешноста во визуелната перцепција на говорот.

X10 - Училишната возраст, како значаен фактор, има влијание врз успешноста на визуелната перцепција на гласовите на македонскиот стандарден јазик, земајќи го предвид значењето на едукативниот тренинг од аспект на должината на траењето на обуката и фактот дека основа на

целокупната настава кај слушно оштетеното дете претставува визуелно-кинестетичката компонента на говорот (ја отфрламе нултата хипотеза и ја прифаќаеме алтернативната).

X11 - Женскиот пол на испитаници не постигнува подобри резултати во процесот на визуелната перцепција на говорот (ја отфрлиме алтернативната хипотеза и ја прифаќаеме нултата) која гласи дека полот не влијае врз успешноста на визуелната перцепција на говорот.

ЗАКЛУЧОЦИ

Согласно поставените цели е утврден следниот редослед на преоѓање на гласовите на македонскиот јазик (со вкупната успешност на тестовите за визуелната перцепција на говорот) преку избор на зборови со помош на доминантниот аналитичко-синтетички метод во сурдопедагошката практика: **А, О, В, М, Б, Н, П, И, Р, Е, Г, К, Љ, У, Л, З, Д, Ј, Њ, Т, С, Ж, Ф, Ш, Ц, Џ, Ч, Ќ, Х, S, Ѓ.**

Резултатите од истражувањето во однос на успешноста во визуелната перцепција на сите групи на гласови споредбено покажаа дека испитаниците *најуспешно ги отчитуваат вокалите (62,41%), а најнеуспешни биле во визуелната перцепција на фрикативите (41, 87%).*

Се надеваме дека добиените резултати од истражувањето ќе имаат апликативна вредност и ќе овозможат практична примена, односно создавање основа за пишување на буквар наменет за глуви деца.

Согласно поставените задачи од истражувањето *ја провериме можноста на влијанието на субјективните и на објективните фактори* кои, ја утврдуваат успешноста во процесот на читањето на говорот од уста и од лице на соговорникот, за кои сметаме дека се детерминанти во процесот на успешноста на читањето на говорот од уста.

Споредувањето на успешноста на глувите ученици во отчитувањето на различните говорни структури, односно структурата на говорната дразба која се користи во процесот на испитувањето со различна лингвистичка комплексност: изолирани гласови, зборови заситени со гласот во иницијална, во медијална и во финална позиција, зборови како систем на вокали и консонанти, систем на консонантски групи содржани во зборот во иницијална, во медијална и во финална

позиција, и реченици заситени со гласови адаптирани на возраста (со 3, 4 и 5 гласови), *покажа дека согласно резултатите на другите цитирани испитувања, најлесно се отчитуваат зборовите, постојат речениците и на крајот изолираните гласови.* При отчитувањето на изолираните гласови, читачот може да ги користи само фонолошките знаења на јазикот во согласност со сопствената способност за визуелна дискриминација на движењата на артикулаторите, додека останатите извори на јазични контрасти може да ги користи при отчитувањето на зборовите и речениците (лексичките, семантичките, синтаксичките и тематските ограничувања).

Глувите ученици поуспешно ги отчитуваат изолираните зборови во однос на речениците, со што се потврдува претпоставката дека наспроти поголемиот квантум на знаења што читачот го добива од речничкиот контекст, ефектите на коартикулација го спречуваат одредувањето на границата помеѓу зборовите во реченицата. *Импликацијата од овој заклучок за практична работа е издвојување на клучните зборови од речничкиот контекст, кога е неопходно.*

Со анализа на резултатите од успешноста во визуелната перцепција на изолираните гласови и разликата во отчитувањето на речениците заситени со тој глас, како можност за осознавање за начинот на користењето на семантичките ограничувања на јазикот и како фактор за успешноста на отчитувањето, *увердивме дека испитувањето ја користи top-down стратегијата (за процесирање на јазичните информации) при отчитувањето на речениците, со зафаќање на целината односно смислата на збората.*

Преку увидот во факторската структура на говорната дразба на различни нивоа на лингвистичка комплексност (изолирани гласови, изолирани зборови во иницијална, во медијална и во финална позиција, систем вокал и консонант, консонантски групи и реченици) ги утврдиме

разликите во процесот на обработката на јазичните информации, односно користењето на стратегиите во обработката на јазичните информации. Успешноста во перцепцијата на различните говорни дразби подразбира различни стратегии на обработка на јазичните информации, што диференцира структура на латентниот простор. Едниот начин е визуелно-аналитичкиот начин со користење на „bottom-up“ стратегија, а вториот е процес на решавање на проблемот со користење на тематски, на семантички и на синтаксички ограничувања со „top-down“ стратегија.

Значи, субјективните фактори во кои се офајени јазичните знаења на испитаниците, способоста на визуелната перцепција, за кои се смета дека се мерка за успешноста во користењето на лексичките и на семантичките ограничувања на јазикот, како и флексибилноста во примената на различните стратегии на обработка на информациите, се детерминанти во процесот на очитувањето.

Меѓутоа, нашето истражување не покажа тенденција на групување на консонантите во групи (зеднички визем), односно консонантите не конструираат групи на визем, бидејќи не беше постигната успешноста на критериумот од 70%.

Земајќи ги предвид резултатите од претходните истражувања кои упатуваат на екстрахирани универзални визем (билабијали, лабиодентали и платали), различни виземски групи, ќе заклучиме дека добро видливите гласови без оглед на гласовниот контекст во кој се наоѓаат поусешно се очитуваат и ќе се согласиме со размислувањето дека не постои универзален состав на виземите, единствен за сите соговорници.

Во анализата на успешноноста во отчитувањето на класифицираните гласови според звучност е воочена тенденција на

поуспешно отчитување на безвучните во однос на звучните консонанти. Овде повторно ја истакнуваме претпоставката за поврзаноста на фонолошката комисијенција на учениците со успеешноста во описувањето.

Од анализата на успеешноста во описувањето на вокалиите во систем со консонанциите, е утврдено дека најчесто се описуваат консонанциите во рамките на зборовите во окружување на вокалот У, што одговара на редоследот на вокали кои му претставуваат тешкотија во артикулацијата на глувото дете. Значи, заклучуваме дека успеешноста на артикулацијата на глувото дете, односно неговата фонолошка и лингвистичка комисијенција има важна улога во визуелната перцепција.

Нашето истражување ги потврди резултатите на останатите кои укажуваат на начинот на групирање на виземски групи на вокалите во систем со консонантите и консонантските групи. Според овие истражувања консонантите се послабо видливи кога се наоѓаат во окружување на вокалите, во однос на консонантските групи. Вокалот У е затворен, така што при неговата артикулација усните се соберени, односно положбата и движењата на артикулаторите, во прв ред јазикот се слабо видливи, што ја отежнува визуелната дискриминација односно идентификација на консонантите.

Варијаблата училишна возраст, која во основа го одредува должината на траење на воспитно - образовниот процес и рехабилитација, значајно влијае на успешноста визуелната перцепција на говорот. Значи, со овие резултати се очекува слушно оштетеното дете да постигне подобри резултати во секој на воспитно - образовниот процес и рехабилитација.

Со оглед на фактот дека резултатите укажаа на значајноста на зборовите како на визуелната структура, во успешноста на отчитувањето, *можеме да констатираме дека сѐејеној на слушнојо ошѐејување влијае на усѐешноста во визуелната ѝерцејџија на говорој но, корелацијата е неѓајивна. Значи, нашејо исѝражување џи ѝоѝврдува резултатѝиѝе на досеѓашниѝе, односно дека со ѝорасѝој на сѝејеној на слушнојо ошѐејување, ојаѓа усѐешноста во оѝчијувањејо на говорниѝе сѝрукури, на ѝој начин заклучуваме дека сѝејеној на слушнојо ошѐејување ѝрејсѝавува дејтерминајта во усѐешноста на оѝчијувањејо.*

На крајот од овој труд, можеме да констатираме дека ваквиот состав на варијабли претставува добар предикатор во успешноста на визуелната перцепција на говорот и во исто време овозможува предвидување на успехот во процесот на отчитување на говорот од уста и лице на соговорникот во секојдневната комуникација на лицата со оштетен слух. *Значи, чѝањејо на говор од уста и лицејо на соговорникој ѝрејсѝавува клуч со коѓо се излеѓува од зајворениој круѓ на свејој на ѝишинајта*

ЛИТЕРАТУРА

- Abberton E., Fourcin A.J., Rosen S., Walliker J.R., Howard D.M., Moore B.C.J., Douek E.E. & Frampton S. 1985: „Speech perceptual and productive rehabilitation in electrocochlear stimulation“. In R.A. Schindler & M.M. Merzenich (Eds.), *Cochlear implants. New York: Raven Press.*
- Аграев В.А., Бородин В.В., Засорина Л.Н., Муратова В.М. & Тисенко, Э.В., 1977: Частотный словарь Русского языка. *Русский язык, Москва.*
- Alich G., 1961: Neue Untersuchungen über das Absehen der Sprache vom Munde, Bericht der XX Tagung des Bundes Deutscher taubstumme lehrer, *Dortmund.*
- Алякринский В.В., 1979: Зрительное восприятие устной речи, Наука, Ленинград.
- Barett S., 1979: Assessment of vision in the program for the deaf. *American annals of the deaf*, 124, 745- 752.
- Barber P., Vitkovitch M., Wallbott H., Ellgring H.E. Kotthaus B., 1990: Recommendations for screen display parameter settings for a video/ink from a human performance perspective. *European Commission, RACE-Project R1086 TELMED.*
- Bebko J.M., 1984: Memory and rehearsal characteristics of profoundly deaf children. *Journal of experimental child psychology*, 38, 415-428.
- Белътюков И.В., 1970: Чтение с губ, *Педагогика, Москва.*
- Белътюков И.В., 1967: Чтение с губ фонетических элементов речи, *Просвещение, Москва.*
- Bench R.J., 1992: Communication skills in hearing impaired children. *Singular Publishing Group Inc, San Diego, California.*
- Benguerell A., Pichora-Fuller M.K., 1982: Coarticulation effects in lipreading. *Journal of speech and hearing research*, 25, 600-607.
- Benguerel A., Pichora-Fuller M.K., 1982: Coarticulation effects in lipreading. *Journal of Speech and Hearing Research*, 25, 600-607.
- Berliner K.L., Eisenberg L.S., 1985: Methods and issues in the cochlear implantation of children. *Ear and Hearing*, 6 (Suppl.), 6S-13S.
- Berliner K.L., House W.F., 1982: *The cochlear implant program: An overview. Annals of Otolaryngology*, 91 (Suppl.), 11-14.

- Berger K.W., Martin J., Sakoff R., 1970: The effect of visual distractions on speechreading performance. *Teacher of the deaf*, 68, 384-387.
- Berger K.W., 1972: Speechreading: Principles and methods. *Baltimore, MD: National Education Press*.
- Binnie C.A., Jackson P.L., Montgomery A.A., 1976: Visual intelligibility of consonants: A lipreading screening test with implications for aural rehabilitation. *Journal of speech and hearing disorders*, 41, 530-539.
- Binnie C.A., Montgomery A.A., Jackson P.L., 1974: Auditory and visual contributions to the perceptions of consonants. *Journal of speech and hearing research*, 17, 619-630.
- Binnie C.A., Jackson P.L., Montgomery A.A., 1976: Visual intelligibility of consonants: A lipreading screening test with implications for aural rehabilitation. *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 41, 530-539.
- Binnie C.A., Montgomery A.A., Jackson P.L., 1974: Auditory and visual contribution to the perception of consonants. *Journal of Speech and Hearing Research*, 17, 619-630.
- Bilger R.C., Black F.O., Hopkinson N.T., 1977: Research plan for evaluating subjects presently fitted with implanted auditory prostheses. *Annals of Otolology, Rhinology, and Laryngology*, 86(Suppl. 38), 21-24.
- Blair F.X., 1957: A study of the visual memory of deaf and hearing children. *American annals of the deaf*, 102, 254-263.
- Blamey P.J., DoWell R.C., Brown A.M., Clarck G.M., Seligman P.M., 1987: Vowel and consonant recognition of cochlear implant patients using formant-estimating speech processors. *Journal of Acoustical Society of America*, 82, 48-57.
- Blamey P.J., DoWell R.C., Clarck G.M., Seligman P.M., 1987: Acoustic parameters measured by formant-estimating speech processor for a multiple-channel cochlear implant. *Journal of Acoustical Society of America*, 82, 38-47.
- Boothroyd A., 1988: Linguistic factors in speechreading. *The Volta review*, 90, 77-89.
- Boothroyd A., 1989: Developing and evaluating a tactile speechreading aid. *The Volta review*, (91),5, 101-113.
- Boothroyd A., 1978: Speech perception and sensorineural hearing loss. In M. Ross & T.G. Giolas (Eds.), *Auditory management of hearing-impaired children* (pp. 117-144). *Baltimore, MD: University Park Press*.
- Boothroyd A., 1985: Measurement of speech production in hearing-impaired children: Some benefits of forced-choice testing. *Journal of Speech and Hearing Research*, 28, 185-196.

- Boothroyd A., Nittrouer S., 1988: Mathematical treatment of context effects in phoneme and word recognition. *Journal of Acoustical Society of America*, 84, 101-114.
- Bradarić-Jončić S., 1997: Vizuelna percepcija govora i gluhoća, *Review of rehabilitation research*, 2, 119-129, Zagreb.
- Bradarić-Jončić S., 1997: Raspon kratkotrajnog pamćenja u gluhe i čujuće djece. *Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Rehabilitacija i inkluzija“*. Fakultet za defektologiju, Zagreb.
- Bradarić-Jončić S., 1997: Relationship between Syntactical Structure Comprehension and Lipreading Performance in Prelingually Deaf Children, *The right to knowledge for deaf*, 136-141.
- Brimacombe J.A., Edgerton B.J., Doyle K.J., Erratt J.D., Danhauer J.L., 1984: Auditory capabilities of patients implanted with the House single-channel cochlear implant. *Acta Oto-Laryngologica*, 28 (Suppl. 411), 204-216.
- Broadbent D.E., 1967: Word-frequency effect and response bias. *Psychological Review*, 74, 1-15.
- Brooks P., Frost B., 1986: Speechreading supplemented with auditorily presented speech parameters. *Journal of Acoustical Society of America*, 79, 481-499.
- Calvert G.A., Bullmore E.T., 1997: Activation of auditory cortex during silent lipreading. *Science*, 276, 593-597.
- Campbell R., 1987: Lip-reading and immediate memory processes or on thinking impure thoughts. U: Dodd, B. i R. Campbell (eds.): *Hearing by eye*. Lawrence Erlbaum Publishers. London, Hillsdale, New Jersey.
- Campbell R., 1987: Lip-reading and immediate memory processes. In B. Dodd & R. Campbell (Eds.), *Hearing by eye*. London: Erlbaum.
- Campbell R., 1988: Tracing lip movements: Making speech visible. *Visible language*.
- Cambell R., Dodd B., 1980: Hearing by eye. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 32, 85-99.
- Cambell R., Dodd B., 1982: Some suffix effects with lip-read lists. *Canadian Journal of Psychology*, 36, 509-515.
- Campbell R., 1989: Lipreading. In A.W. Young & H.D. Ellis (Eds.). *Handbook of research on face processing* (pp.187-205). North Holand: ElsevierScience Publishers.
- Campbell R., Dodd B., 1980: Hearing by eye. *Quartrly Journal of Experimental Psychology*, 32,85-99.
- Castle D., 1977: Telephone training for deaf. *The Volta Reviw*, 79, 373-378.

- Clark G., Tong Y., Martin L., 1981: A multiple-channel cochlear implant: An evaluation using closed-set spondaic words. *Journal of Laryngology and Otology*, 95, 461-464.
- Clouser R.A., 1976: The effect of vowel-consonant ratio and sentence length on lipreading ability. *American Annals of the Deaf*, 121, 513-518.
- Clouser R.A., 1977: Relative phoneme visibility and lipreading performance. *Volta review*, 79, 27-34.
- Conrad R., 1979: The deaf school child. *London: Harper and Row*.
- Conway D.F., 1990: Semantic relationships in the word meanings of hearing-impaired children. *The Volta review*, 92, 339-349.
- Conrad R., Hull A., 1969: Input modality and serial position curve in short term memory. *Psychonomic Science*, 10, 135-136.
- Crowder R., 1983: The purity of auditory memory. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London B*, 302, 251-265.
- Craig W.N. (1964): Effects of preschool training on the development of reading and lipreading skills of deaf children. *American Annals of the Deaf*, 109, 280-296.
- Danley M.J., Fretz R.J., 1982: Design and function of the single-electrode cochlear implant. *Annals of Otology, Rhinology, and Laryngology*, 91(suppl. 91).
- Davis H., Silverman S.R., 1970: Hearing and deafness. *Holt, Reinhart and Winston. New York*.
- Дефектолошки лексикон*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1999.
- De Filippo C., 1978: Tactile aids for the deaf: Design and evaluation strategies. Advances in prosthetic devices for the deaf: A technical workshop. *NTID Rochester, New York*.
- De Filippo C.L., 1982a: Memory for articulated sequences and lipreading performance of hearing-impaired observers. *The Volta review*, 84, 134-146.
- De Filippo C.L., 1982b: Tactile perception. U: D.G.Sims, G.G.Walter i R.L.Whitehead (Eds): Deafness and Communication: Assesment and Training. *Baltimore:Williams and Wilkins*.
- De Filippo C.L., 1984: Laboratory projects in tactile aids to lipreading. *Ear and hearing*, 5, 211-227.
- De Filippo C.L., 1986: Visual intelligibility of deaf and hearing talkers. *Journal of the Academy of rehabilitative audiology*, 19, 87-101.

- De Filippo C.L., Clark C., 1993: Use of ambiguous visual stimuli to demonstrate the value of acoustic cues in speech perception. *Journal of communication disorders*, 26, 29-51.
- De Filippo C.L., 1982: Memory for articulated sequences and lipreading performance of hearing-impaired observers. *The Volta Review*, 84, 134-146.
- De Filippo C.L., Scott B.L., 1978: A method for training and evaluating the reception of ongoing speech. *Journal of Acoustical Society of America*, 63, 1186-1192.
- De Filippo C.L., Sims D.G., 1995: Linking visual and kinesthetic imagery in lipreading instruction. *Journal of Speech and Hearing Research*, 38, 244-257.
- De Land F., 1968: The story of lipreading. *Washington, DC: Alexander Graham Bell Assn. for Deaf*.
- Denmark J.C., 1978: Early profound deafness and mental retardation. *British Journal of Mental Subnormality*, 24, 81-89.
- Demorest M.E., Bernstein L.E., 1997: Relationships between subjective ratings and objective measures of performance in speechreading sentences. *Journal of Speech, Language & Hearing Research*, 40, 900-912.
- Demorest M.E., Bernstein L.E., 1997: Generalizability of speechreading performance on nonsense syllables, words, and sentences: subjects with normal hearing. *Journal of Speech and Hearing Research*, 39, 697-714.
- Dimić N., 1996: Metodika artikulacije, *Defektološki fakultet, Beograd*.
- Dimić N., 1996: Značaj čitanja govora sa lica i usta u obrazovanju gluvih i nagluvih, *Beogradska defektološka škola*, 1, 39-52.
- Dimić D., 1975: Vizuelna percepcija izolovanih glasova. *Zbornik radova posvećen Đ. Kostiću, Beograd*.
- Dixon N.F., Spitz L., 1980: The detection of audiovisual desynchrony. *Perception* 9, 719-721.
- Dodd B., 1987: Lip-reading, phonological coding and deafness. U: Dodd, B. i R. Campbell (eds.): *Hearing by eye. Lawrence Erlbaum Publishers. London, Hillsdale, New Jersey*.
- Dodd B., Burnham D., 1988: Processing speechread information. *The Volta review*, (90), 5, 45-61.
- Dowell R.C., Brown A.M., Seligman P.M., Clark G.M., 1985: Patient results for a multiple-channel cochlear prosthesis. In R.A. Schindler & M.M. Merzenich (Eds.), *Cochlear implants (pp. 421-431). New York: Raven Press*.

- Dowell R.C., Martin L.F.A., Tong Y.C., Clark G.M., Seligman P.M., Patrick J.F., 1982: A 12-consonants confusion study on multiple-channel cochlear implant patient. *Journal of Speech and Hearing Research*, 25, 509-516.
- Dowell R.C., Mecklenburg D.J., Clark G.M., 1986: Speech recognition for 40 patients receiving multichannel cochlear implants. *Archives of Oto-Laryngology Head and Neck Surgery*, 112, 1054-1059.
- Dowell R.C., Webb R.L., Clark G.M., 1984: Clinical results using a multiplechannel cochlear prosthesis. In C.H. Chouard (Ed.), *Acta Oto-Laryngologica*, 28(Suppl. 411), 230-236.
- Doyle K.J., Danhauer J.L., Edgerton B.J., 1986: Vowel perception: Experiments with a single-electrode cochlear implant. *Journal of Speech and Hearing Research*, 29, 179-192.
- Eddington D.K., 1980: Speech discrimination in deaf subjects with cochlear implants. *Journal of Acoustical Society of America*, 68, 885-891.
- Eddington D.K., 1982: Multiple-channel intracochlear simulation. In D.E. Brackmann (Ed.), *Surgery of the ear and skullbase* (pp. 199-205). New York: Raven Press.
- Eddington D.K., 1983: Speech recognition in deaf subjects with multichannel intracochlear electrodes. In C.W. Parkins & S.W. Anderson (Eds.), *Cochlear prosthesis: An international symposium* (pp. 241- 258). New York: The New York Academy of Sciences.
- Edgerton B.J., Doyle K.J., Brimacombe J.A., Danley M.J., Fretz R., 1983: The effects of signal processing by the House-Urban single-channel stimulator on auditory perception abilities of patients with cochlear implants. In C.W. Parkins & S.W. Anderson (Eds.), *Cochlear prostheses: An international symposium* (pp. 311-326). New York: The New York Academy of Sciences.
- Edgerton B.J., Prietto A., Danhauer J.L., 1983: Cochlear implant patient performance on the MAC battery. *Otolaryngology Clinics of North America*, 16, 267-280.
- Eisenberg L.S., 1985: Perceptual capabilities with the cochlear implant: Implications for aural rehabilitation. *Ear and Hearing*, 6(Suppl. 3), 605-695.
- Eisenwort B., 1985: Rehabilitation of the post-implant patient. In R.A. Schindler & M.M. Merzenich (Eds.), *Cochlear implants*. New York: Raven Press.
- Eisenwort B., Brauneis K., Burian K., 1986: Rehabilitation of the cochlear implant patient. In R.F. Gray (ed.), *Cochlear implants*. San Diego, Ca: College-Hill Press.

- Engelmann L., Waterfall M., Housh J., 1981: Results following cochlear implantation and rehabilitation. *Laryngoscope*, 91, 1821-1832.
- Erber N., 1972: Speech-envelope cues as an acoustic aid to lipreading for profoundly hearing-impaired children. *Journal of Acoustical Society of America*, 51, 1224-1227.
- Erber N., De Filippo C.L., 1978: Voice/mouth synthesis and tactual/visual perception of /pa, ba, ma/. *Journal of Acoustical Society of America*, 64, 1015-1019.
- Erber N.P., 1974a: Effects of angle, distance and illumination on visual reception of speech by profoundly deaf children. *Journal of speech and hearing research*, 17, 99-112.
- Erber N.P., 1974b: Speech perception and speech development in hearing-impaired children. U: Hochberg and al.: Speech of the hearing-impaired: Research, Training and Personnel Preparation. Baltimore, MD: University Park Press.
- Erber N.P., 1974c: Visual perception of speech by deaf children: recent developments and continuing needs. *Journal of speech and hearing disorders*, (39), 2, 178-185.
- Erber N.P., 1978: Vibratory perception by deaf children. *International journal of rehabilitation research*, 1 (1), 27-37.
- Erber N.P., 1979: Speech perception by profoundly hearing-impaired children. *Journal of speech and hearing disorders*, (44), 3, 255-269.
- Erber N.P., 1979a: Auditory-visual perception of speech with reduced optical clarity. *Journal of speech and hearing research*, 22, 212-223.
- Erber N.P., Cramer K.D., 1974: Vibrotactile recognition of sentences. *American annals of the deaf*, 716-720.
- Erber N.P., McMahan D.A., 1976: Effects of sentence context on recognition of words through lipreading by deaf children. *Journal of speech and hearing research*, 19, 112-119.
- Erber N.P., 1974: Discussion: Lipreading skills. In R.E. Stark (Ed.), Sensory capabilities of hearing-impaired children (pp.69-73). Baltimore, MD: University Park Press. Fisher, C.G. (1968). Confusions among visually perceived consonants. *Journal of Speech and Hearing Research*, 11, 796-804.
- Evans L., 1965: Psychological factors related to lipreading. *Teacher of the deaf*, 63, 131-137.
- Fisher C.G., 1968: Confusions among visually perceived consonants. *Journal of speech and hearing research*, 11, 796-804.

- Fisher C.G., 1968: Confusion among visually perceived consonants. *Journal of Speech and Hearing Research*, 19, 112-119.
- Fisher C.G., 1968: Confusions among visually perceived consonants. *Journal of Speech and Hearing Research*, 11, 796-800.
- Fourcin A.J., Abberton E., 1974: The laryngograph and voicscope in speech therapy. In E. Loebel (Ed.), *Proceedings of 14 International Congress of Logopaedics and Phoniatrics* (pp. 116-122). Basel: Karger.
- Fourcin A.J., Douek E., Abberton E., Rosen S., Walliker J., 1984: Speech pattern element stimulation in electrical hearing. *Archives of Otolaryngology*, 110, 145-153.
- Fourcin A.J., Rosen S., Moore B.C.J., Douek E.E., Clarke G.P., Dodson H., Bannister L. H., 1979: External electrical stimulation of cochlea: Clinical, psychophysical, speech-perceptual and histologic findings. *British Journal of Audiology*, 13, 85-107.
- French-St.George M., Stoker R., 1988: Speechreading: An historical perspective. *The Volta review*, 90, 17-33.
- Frowein H.W., Smoorenburg G.F., Pyters L., Schinkel D., 1991: Improved speech recognition through videotelephony: Experiments with the hard of hearing. *IEEE Journal on Selected Areas in Communications*, 9, 611-616.
- Furth H.G., 1966: Thinking without language - psychological implications of deafness. *The Free Press New York*.
- Gailey L., 1987: Psychological parameters of lip-reading skill. U: Dodd, B. i R. Campbell (eds.): Hearing by eye. *Lawrence Erlbaum Publishers. London, Hillsdale, New Jersey*.
- Gallaudet Encyclopedia of Deaf people and Deafness, SPEECHREADING, Tom III, New York 1987, 234-237.*
- Gathercole S.E., 1987: Lip-reading: implications for theories of short-term memory. U: Dodd B., Campbell R. (eds.): Hearing by eye. *Lawrence Erlbaum Publishers. London, Hillsdale, New Jersey*.
- Gathercole S.E., Baddley A.D., 1993: Working memory. *LEA Publisher, London*.
- Gesi A.T., Massaro D.W., 1992: Discovery and expository methods in teaching visual consonant and word identification. *Journal of Speech and Hearing Research*, 35, 1180-1189.
- Gerhard H., 1960: Absehekurs fur Schwerhörige und Ertaubte, *Berlin*.
- Gottlieb D., Allen W., 1985: Visual disorders in a selected population of hearing-impaired students. *The Volta review*, 87, 165-170.

- Grant K.W., Ardell L.H., Kuhl P., Sparks D.W., 1985: Contribution of fundamental frequency, amplitude envelope, and voicing duration cues to speechreading in normal hearing subjects. *Journal of Acoustical Society of America*, 77, 671-676.
- Green W.B., Green K.W., Holmes D.W., 1981: Growth of speechreading proficiency in young hearing-impaired children. *The Volta review*, 83, 389-393.
- Green K.P., Norrix L.W., 1997: Acoustic cues to places of articulation and the McGurck effect: Tho role of release bursts, aspiration, and format transitions. *Journal of Speech, Language & Hearing Research*, 40, 646-666.
- Greenberg H.J., Bode D.L., 1969: Visual discrimination of consonants. *Journal of speech and hearing research*, 11, 869-874.
- Haas W.H., 1982: Stimulus predictability and speechreading performance. *The Volta Review*, 84, 156-162.
- Hanin L., 1988: Effects of experience and linguistic context of speechreading. *Unpublished doctoral dissertation, City University Graduate School, New York*.
- Hanin L., Kishon-Rabin L., Plant, G., 1987: Perception of real and nonsense sentences: Comparison of speechreading and auditory perception of low-pass filtered speech (Unpublished Report No. RCI23). *New York: City University Graduate School*.
- Hanin L., Hnath T., Boothroyd A., 1985: Lipreading with and without knowledge of sentence topic (unpublished Report No. RCI13). *New York: City University Graduate School*.
- Hasenstab S.M., 1989: The multichannel cochlear implant in children. *Topics in language disorders*, 9, 45-59.
- Heese G., Wegener H., 1969: Enzyklopädisches Handbuch der Sonderpädagogik und ihrer Grenzgebiete. *Carl Marhold Verlagsbuchhandlung, Berlin-Charlottenburg*.
- Hicks W., Pfau G., 1979: Deaf-visually impaired persons: Incidence and services. *American annals of the deaf*, 124, 76-92.
- Hnath-Chisolm T., 1987: Speechreading with and without auditory supplementation: Retrospective analysis of several studies. (Unpublished Report No. RCI27). *New York: City University Graduate School*.
- Hnath-Chislom T., Boothroyd A., 1992: *Journal of Speech & Hearing Research*, 35, 1160-1169.

- Hochmair E.S., Hochmair-Desoyer I.J., 1985: Aspects of sound processing using the Vienna intra-and extracochlear implants. In R.A. Schindler & M.M. Merzenich (eds.), *Cochlear implants. New York: Raven Press.*
- Hochmair-Desoyer I.J., Hochmair E.S., 1983: Design and fabrication of multiwire scala tympani electrodes. In C.W. Parkins & S.W. Anderson (Eds.), *Cochlear prostheses: An international symposium (pp. 173-183). New York: The New York Academy of Sciences.*
- Hochmair-Desoyer I.J., Hochmair E.S., Burian K., Fischer R., 1981: Four years of experience with cochlear prostheses. *Medical Progress through Technology, 8, 107-119.*
- Hochmair-Desoyer I.J., Hochmair E.S., Stiglbrunner H.K. 1985: Psychoacoustic temporal processing and speech understanding in cochlear implant patients. In R.A. Schindler & M.M. Merzenich (eds.), *Cochlear implants. New York: Raven Press.*
- Hopkinson N.T., McFarland W.H., Owens E., Reed C., Shallop J., Tillman T., Tyler R.S., Williams P.S., 1986: Report of the ad hoc committee on cochlear implants. *ASHA, 28, 29-52.*
- House W.F., Berliner K., Crary W., Graham M., Luckey R., Norton N., Selters W., Tobin H., Urban J., Wexler M., 1976: Cochlear implants. *Annals of Otolaryngology, Rhinology, and Laryngology, 85(suppl. 27), 1-93.*
- House W.F., Berliner K., Eisenberg L.S., 1983: Experiences with the cochlear implant in preschool children. *Annals of Otolaryngology, Rhinology, and Laryngology, 92), 587-592.*
- Hygge S., Ronnberg J., 1992: Normal-hearing and hearing-impaired subjects' ability to just follow conversation in competing speech, reversed speech, and noise backgrounds. *Journal of Speech & Hearing Research, 35, 208-216.*
- Ijsseldijk F.J., 1992: Speechreading performance under different conditions of video image, repetition and speech rate. *Journal of speech and hearing research, 35, 466-471.*
- Jackson P., 1988: The theoretical minimal unit for visual speech perception: visemes and coarticulation. *The Volta review, (90), 5, 99-119.*
- Jackson P.L., Montgomery A.A., Binnie C.A., 1976: Perceptual dimensions underlying vowel lipreading performance. *Journal of Speech and Hearing Research, 19, 796-812.*
- Janković S., 1986: Redosled učenja slova. *Pedagoška praksa, 41, Beograd.*

- Jeffers J., Barley M., 1971: Speechreading (lipreading). *Springfield, IL: Charles C Thomas.*
- Jeffers J., Barley M., 1971: Speachreading. *Springfield, IL: Charles Thomas.*
- Jeffers J., Barley M., 1980: Speechreading (lipreading) (7th ed.). *Springfield, IL: Charles C. Thomas.*
- Johnson D., Caccamise F., 1983: Rationale for performing visual assessments with hearing-impaired persons prior to conducting speechreading research and training. *Journal of the Academy of rehabilitative audiology, 16, 128-142.*
- Johnson D., Caccamise F., Rothblum A., Hamilton L., Howard M., 1981: Identification and follow-up of visual impairments in hearing-impaired populations. *American annals of the deaf, 126, 321-360.*
- Johnson D., Snell K., 1986: The effect of non-correctable distance visual acuity problems on the speechreading performance of hearing-impaired adults. *Summer institutè of rehabilitative audiology, Geneva.*
- Johnson D.D., Snell K.B., 1986: Effect of distance visual acuity probms on the speechreading performance of hearing-imaired adults. *Journal of the Academy of Rehabilitative Audiology, 19, 42-55.*
- John Oneill J., OyerJ H., 1961: Visual comunication for the Hard of Hearning, *Washington.*
- Јосифовски Љ., Систем на претварање на текст во говор за македонски јазик, *Скопје, 1996 (необјавена магистерска работа).*
- Jussen H., 1982: Absehraining - Handbuch der sonderpädagogik, *Berlin.*
- Kanižaj D., 1967: Psihologija čitanja sa usta, *Specijalna škola, 1. Beograd.*
- Karp A., 1988: Reduced vision and speechreading. *The Volta review, (90), 5, 61-77.*
- Керамитчиевски С., 1964: Акустичка анализа на фонемите во македонскиот јазик, *Македонски јазик, XV, 1-2, Скопје, 139-180.*
- Керамитчиевски С., 1968: Акустичка анализа на фонемите во македонскиот јазик, *Македонски јазик, ЦИЦ, Скопје, 171 - 179*
- Kessler D.K., Owens E., Raggio M., 1985: Postoperative considerations and future directions: Training strategies for the post-implant patient. In R.A. Schindler & M.M. Merzenich (eds.), *Cochlear implants. New York: Raven Press.*
- King C.M., Quigley S.P., 1985: Reading and deafness. *College-Hill Press, San Diego, California.*
- Kirk R.E., 1982: Experimental design: Procedures for the behavioral sciences (2nd edition). *Belmont, CA: Brooks / Cole.*

- Koh S.D, Vernon M., Bailey W., 1971: Free-recall learning of word lists by prelingually deaf subjects. *Journal of verbal learning and verbal behavior*, 10, 542-547.
- Konstencki L., 1963: Psychological view on Lip Reading, *Fourth World Congress of WFD, Stockholm*.
- Kostić Đ., 1980: Govor i slušno oštećeno dijete. *Kulturni centar - privredna knjiga. Gornji Milanovac*.
- Костић Ђ., 1971: Методика изградње говора у деце оштећена слуха. *Београд*.
- Košir S., 1999: Vizuelno sprejemanje glasov oralnega govora. *Defectologica Slovenica, Vol. 7, No 2, Ljubljana*.
- Kricos P.B., Lesner S.A., 1982: Differences in visual intelligibility across talkers. *The Volta review*, 84, 219-225.
- Kricos P.B., Lesner S.A., 1985: Effect of talker differences on the of hearing-impaired teenagers. *The Volta review*, 87, 5-16. *speechreading*.
- Kricos P.B., Lesner S.A., 1982: Differences in visual intelligibility across talkers. *The Volta ReviW*, 84, 219-225.
- Kristal D., 1985: A Dictionary of Linguistics and Phonetics, *Basil Blackwell Ltd, Oxford*.
- Kuhl P., Meltzoff, A., 1984: The intermodal representation of speech in infant. *Infant Behaviour and Development*, 7, 361-381.
- Land de F., 1968: The story of Lip Reading, *Washington*.
- Lansing C.R., McConkie G.W., 1999: Attention to Facial Regions in Segmental and Prosodic Visual Speech Perception Tasks. *Journal of Speech, Language & Hearing Research*, 42, 526-540.
- Lansing C.R., Helgeson C.L., 1995: Priming the visual recognition of spoken words. *Journal of Speech & Hearing Research*, 38, 1377-1387.
- La Sasso C., Davey B., 1987: The relationship between lexical knowledge and reading comprehension for prelingually profoundly hearing-impaired students. *The Volta review*, 89, 211-220.
- Leder S.B., Spitzer J.B., Milner P., Flevaris-Phillips C., Richardson F., Kirchner J.C., 1986: Reacquisition of contrastive stress in an adventitiously deaf speaker using a single-channel cochlear implant. *Journal of Acoustical Society of America*, 79, 1967-1974.
- Lehiste I., 1972: The timing of utterances and linguistic boundaries. *Journal of Acoustical Society of America*, 51, 2018-2024.
- Lesner S.A., 1988: The talker. *The Volta review*, (90), 5, 89-99.

- Lesner S.A., Hardick E.J., 1982: An investigation of spontaneous eye blinks during lipreading. *Journal of speech and hearing research*, 25, 517-520.
- Lesner S.A., Kricos P.B., 1981: Visual vowel and diphthong perception across speakers. *Journal of Academy of rehabilitative audiology*, 14, 252-258.
- Lesner S.A., Sandridge S.A., Kricos P.B., 1987: Training influences on visual consonant and sentence recognition. *Ear and hearing*, 8, 283-287.
- Lesner S.A., Kricos P.B., 1981: Visual vowel diphthong perception across speakers. *Journal of Academy of Rehabilitative Audiology*, 14, 252-258.
- Lesner S.A., Sandridge S.A., Kricos P.B., 1987: Training influences on visual consonant and sentence recognition. *Ear and Hearing*, 8, 283-287.
- Liberman A.M., Cooper F.S., Shankweiler D.F., Studdert-Kennedy M. 1967: Perception of speech code. *Psychological Review*, 74, 431-461.
- Linder G., 1965: Betrachtungen zum Absehen vom Blickpunkt der Informationstheorie, *Die Sonderschule, Berlin*, 6.
- Ling D., 1976: Speech and the hearing-impaired child: Theory and practice. *Washington, DC: Alexander Graham Bell Assn. for the Deaf*.
- Lloyd G.H., 1969: An investigation into the relationship between speechreading ability and self concept of deaf children. *The University of Tennessee, Knoxville, Tennessee*.
- Lowe, 1981: The historical development of oral education. In A.M. Mulholland (Ed.), *Oral education today and tomorrow. Washington, DC: Alexander Graham Bell Assn. for the Deaf*.
- Lynch M.P., Eilers R.E., 1992: Open-set word identification by an adult with profound hearing impairment: Integration of touch, aided hearing, and speech reading. *Journal of Speech & Hearing Research*, 38, 1377-1387.
- Lyxell B., Ronnberg J., 1987: Guessing and speechreading. *British journal of audiology*, 21, 13-20.
- Lyxell B., Ronnberg J., 1991a: Visual speech processing: Word-decoding and word-discrimination related to sentence-based speechreading and hearing-impairment. *Scandinavian journal of psychology*, 32, 9-17.
- Lyxell B., Ronnberg J., 1991b: Word discrimination and chronological age related to sentence-based speech-reading skill. *British journal of audiology*, 25, 3-10.
- Lyxell B., Ronnberg J., 1992: The relationship between verbal ability and sentence-based speechreading. *Scandinavian journal of audiology*, 21, 67-72.

- Lyxell B., Ronnberg J., 1993: The effects of background noise and working memory capacity on speechreading performance. *Scandinavian journal of audiology*, 22, 67-70.
- Lukić V., 1983: Dečji frekvencijski rečnik. *Prosveta, Beograd*.
- Mahaffey R.B., 1964: An investigation relating short term tachistoscopic training to improvement in basic speechreading. *Paper presented at meeting of the American Speech and Hearing Assn., San Francisco, CA*.
- Marassa L.K., Lansing C.R., 1995: Visual word recognition in two facial motion conditions: Fill-face versus lips-plus-mandible. *Journal of Speech and Hearing Research*, 38, 1387-1395.
- Martin L.F.A., Clarck G.M., Seligman P.M., Tong Y.C., 1983: Lipreading assessment for profoundly deaf patients. *Journal of Laryngology and Otology*, 97, 343-350.
- Martin L.F.A., Tong Y.C., Tong Y.C., 1981: A multiple-channel cochlear implant. *Archives of Otolaryngology*, 107, 157-159.
- Massaro D., 1987: Speech perception by ear and by eye. In B. Dodd & R. Campbell (Eds.), *Hearing by eye*. London: Erlbaum.
- Matić, K., 1964: Ščitavanje i integracija gluvih, *Specijalna škola*, 4.
- McClelland J., Elman J., 1986: The TRACE model of speech perception. *Cognitive Psychology*, 88, 1-86.
- McGurk H., McDonald J., 1976: Hearing lips and seeing voices. *Nature*, 264, 746-748.
- McGurk H., Saqi S., 1986: Serial recall of static and dynamic lists by deaf and hearing children. *British Journal of Developmental Psychology*, 4, 305-310.
- McGrath M., Summerfield Q., 1985: Intermodal timing relations and audio-visual speech recognition by normal-hearing adults. *Journal of the Acoustic Society of America*, 77, 678-685.
- McGurk H., MacDonald J., 1976: Hearing lips and seeing voices. *Nature*, 264, 746-748.
- Mecklenburg D.J., Brimacombe J.A., Dowell R.C., 1987: Performance profile of patients who achieve substantial open-set speech understanding without lipreading. *Annals of Otology, Rhinology, and Laryngology*, 96(suppl. 128), Part II.
- Mecklenburg D.J., Dowell R.C., Jenison, V.W., 1987: Nucleus 22 Channel Cochlear Implant System (Rehabilitation Manual). *Denver, CO: Cochlear Corporation*.
- Merzenich M.M., 1985: UCSF cochlear implant device. In R.A. Schindler & M.M. Merzenich (eds.), *Cochlear implants*. New York: Raven Press.
- Мет А.И., Никитина Н.А., 1952: Зрительное восприятие устной речи, *Медгиз, Москва*.

- Мет А.И., Никитина Н.А., 1965: Зрительное восприятие устной речи, *Просвещение, Москва.*
- Miller G., Nicely P., 1955: An analysis of perceptual confusions among some English consonants. *Journal of Acoustical Society of America*, 27, 338-352.
- Mindel E.D., Vernon M., 1971: They grow in slence. *Rockville, MD: National Assn. of the Deaf.*
- Minissi N., Kitanovski N., Cinque U., 1982: Fonetika na makedonskiot jazik. *Bibliopolis, Napoli.*
- Миронова М.З., 1980: Оценка навика чтения с уб, *Москва.*
- Mogford K., 1987: Lip-reading in the prelingually deaf. U: Dodd i Campbell (eds.): Hearing by eye. *Lawrence Erlbaum Publishers. London, Hillsdale, New Jersey.*
- Momirović K., 1983: Algorhytm and program for the discrimination of some metric characteristics of cognitive psychology test. Proceedings of the 5th International symposium „Computer and the university“. *Cavtat, p. 785-789.*
- Monsell S., 1985: Repetition and the lexicon. In A.W. Ellis (Ed.), *Progress in the psychology of language (vol. 2). London: Erlbaum.*
- Montgomery G.W.G., 1966: The relationship of pral skills to manual communication in profoundly deaf adolescents. *American annals of the deaf*, 111, 557-565.
- Montgomery A., Demorest M., 1988: Issues and developments in the evaluation of speechreading. *The Volta review*, (90), 5, 193-215.
- Montgomery A.A., Walden B.E., Prosek R.A., 1987: Effects of consonantal context on vowel lipreading. *Journal of speech and hearing research*, 30, 50-59.
- Montgomery A.A., Jackson P.L., 1983: Physical characteristics of the lips underlying vowel lipreading performance. *Journal of Acoustical Society of America*, 73, 2134-2144.
- Montgomery A.A., Walden B.E., Prosek R.A., 1987: Effects of consonantal context on vowel lipreading. *Journal of Speech and Hearing Research*, 30, 50-59.
- Moore B.C.J., Douek E., Foucin A.S., Rosen S.M., Walliker, J.R.
- Howard D.M., Abberton E., Frampton S., 1984: Extra-cochlear electrical stimulation with speech patterns: Experience of the E.P.I. group (U.K.). In W.D. Keidel & P. Finkenzeller (Eds.), *Advances in audiology II: Cochlear implants in clinical use. Basel: Karger.*
- Moore D.F., 1982: Educating the deaf. *Boston, MA: Houghton-Mifflin.*

- Morton J., Crowder R., Prussin H., 1971: Experiments with stimulus suffix effects. *Journal of Experimental Psychology*, 91, 169-190.
- Myklebust H.R., 1964: The psychology of deafness. *Grune & Stratton. London and New York*.
- Nekić Đ., 1995: Metrijske karakteristike Testa rječnika za gluha djecu. Diplomski rad. *Fakultet za defektologiju, Zagreb*.
- Nicolosi L., Harryman E., Kresheck J., 1983: *Terminology of communication disorders (2nd ed.)*. Baltimore, MD: Williams and Wilkins.
- Nitchie E.B., 1930: Lip-reading principles and practice. *New York: Frederick A. Stokes*.
- Novelli-Olmstead T., Ling D., 1984: Speech production and speech discrimination by hearing-impaired children. *The Volta Review*, 86, 72-80.
- NONVERBAL communication - Research. *Journal of Speech & Hearing Research*, 35, 466-472.
- Oller D., Kelly C., 1974: Phonological substitution processes of hard of hearing children. *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 39, 65-74.
- Omerza Z., 1967: Čitanje sa usta kao metoda u nastavi gluvih nagluvih, *Specijalna škola*.
- Omerza Z., 1964: Naglušni otrok, *Ljubljana*.
- O'Neill J.J., Oyer H.J., 1961: Visual communication for the hard of hearing: history, research and methods. *Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New York*.
- Osberger M.J., 1983: Development and evaluation of some speech training procedures for hearing-impaired children. In I. Hochberg, H. Levitt, & M.J. Osberger (Eds.), *Speech of hearing impaired: Research, training, and personnel preparation*. Baltimore, MD: University Park Press.
- Owens E., Blazek B., 1985: Visemes observed by hearing-impaired and normal-hearing adult viewers. *Journal of speech and hearing research*, 28, 381-393.
- Owens E., Blazek B., 1985: Visemes observed by hearing-impaired and normal hearing adult viewers. *Journal of Speech and Hearing Research*, 28, 281-393.
- Owens E., Blazek B., 1985: Visemes observed by hearing-impaired and normal hearing adult viewers. *Journal of Speech and Hearing Research*, 28, 381-393.
- Owens E., Kessler D.K., Raggio M., 1983: Results for some patients with cochlear implants on the minimal auditory capabilities (MAC) battery. In C.W. Parkins & S.W. Anderson (Eds.), *Cochlear prostheses: An International symposium (pp. 443-450)*. New York: The New York Academy of Sciences.

- Owens E., Kessler D.K., Raggio M., Blazek B., Schubert E., 1985: MAC: A progress report. In R.A. Schindler & M.M. Merzenich (eds.), *Cochlear implants*. New York: Raven Press.
- Owens E., Raggio M., 1987: The UCSF tracking procedure for evaluation and training of speech reception by hearing-impaired adults. *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 52, 120-128.
- Owens E., Telleen C., 1981: Tracking as an aural rehabilitative process. *Journal of Academy of Rehabilitative Audiology*, 14, 259-273.
- Parasnis I., Samar V.J., 1982: Visual perception of verbal information by deaf people. In D.G. Sims, G.G. Walter, & R.L. Whitehead (Eds.), *Deafness and communication: Assessment and training* (pp. 53-71). London: Williams and Wilkins.
- Педагогическая энциклопедия. Москва, IV, 672. 1968.*
- Picheny M.A., Durlach N.I., Braida L.D., 1985: Speaking clearly for the hard of hearing I: Intelligibility differences between clear and conversational speech. *Journal of speech and hearing research*, 28, 96-103.
- Pickett J.M., 1980: The sounds of communication: A primer of acoustic phonetics and speech perception. Austin, TX: PRO-ED, Inc.
- Pickett J.M., McFarland W., 1985: Auditory implants and tactile aids for the profoundly deaf. *Journal of speech and hearing research*, 28, 134-150.
- Pickett J.M., McFarland W., 1985: Auditory implants and tactile aids for the profoundly deaf. *Journal Speech and Hearing Research*, 28, 134-150.
- Plant G., 1988: Speechreading with tactile supplements. *The Volta review*, (90), 5, 149-161.
- Plant G., Gnosspelius J., Levitt H., 2000: The Use of Tactile Supplements in lipreading Swedish and English: A single Subject Study. *Journal of Speech, Language & Hearing Research*, 43, 172-184.
- Pollard G., Neumeier R., 1974: Vision characteristics of deaf students. *American journal of optometry physiological optics*, 51, 839-846.
- Popelka G.R., Berger K.W., 1971: Gestures and speech reception. *American annals of the deaf*, 116, 434-436.
- Porter T., Lynn M., Maddox H., 1983: Selection, rehabilitation, and follow-up of the adult cochlear implant recipient in private E.N.T. clinic. *Journal of Academy of Rehabilitative Audiology*, 16, 97-95.

- Porter T., Lynn M., Maddox H., 1983: Selection, rehabilitation, and follow-up of the adult cochlear implant recipient in private E.N.T. clinic. *Journal of Academy of Rehabilitative Audiology*, 16, 97-95.
- Power D.J., Quigley S.P., 1973: Deaf children's acquisition of the passive voice. *Journal of speech and hearing research*, 16, 5-11.1
- Preminger J.E., Lin H.B., 1998: Selective visual masking in speechreading. *Journal of Speech, Language & Hearing Research*, 41, 564-576.
- Preparing for communication interactions: The value of anticipatory strategies for adults with hearing impairment. Journal of Speech & Hearing Research*, 35, 430-436.
- Pribanić, Lj., 1991: Usvojenost padežnog sustava u djece s oštećenjem sluha. *Defektologija*, (28), 1, 11-19.
- Pribanić Lj., 1994: Usvojenost glagolskih vremena kod gluhih učenika. *Zbornik sažetaka I kongresa logopeda Hrvatske, Varaždin, str. 8.*
- Pribanić Lj., 1995: Jezični razvoj djece oštećena sluha (rječnik i gramatika). *Logopedija*, 1-2, 49-55.
- Quigley S.P., Montanelli D.S., Wilbur R.B., 1976: Some aspects of the verb system in the language of deaf students. *Journal of speech and hearing research*, 19, 536-550.
- Quigley S.P., Smith N.L., Wilbur R.B., 1974: Comprehension of relativized sentences by deaf students. *Journal of speech and hearing research*, 17, 325-341.
- Radovančić B., 1995a: Značajke surdopedagoškog rada u razdoblju od otvaranja škole Adalberta Lampea do danas. U: 110 godina rada zemaljskog zavoda za gluhoonijemu djecu. *Centar za odgoj i obrazovanje „Slava Raškaj“, Zagreb, 41-66.*
- Radovančić B., 1995b: Osnove rehabilitacije slušanja i govora. *Fakultet za defektologiju, SOOS Hrvatske, Zagreb.*
- Radoman V., 1996: Surdopsihologija, *Defektološki fakultet, Beograd.*
- Рау Ф.Ф., 1973: Устная речь глухих. *Педагогика, Москва.*
- Рау Ф.Ф., 1976: Методика обучения глухих устной речи. *Просвещение, Москва.*
- Rikard S., 1969: Enciklopediski rječnik lingvističkih naziva, *Matica Hrvatska, Zagreb, 136.*

- Reed Ch.M., Durlach N.I., Delhorne L.A., Rabinowitz W.M., Grant K.W., 1989: Research on tactual communication of speech: Ideas, issues and findings. *The Volta review*, 91, 65-79.
- Reisberg D., McLean J., Goldfield A., 1987: Easy to hear but hard to understand: A lip-reading advantage with intact auditory stimuli. U: Dodd i Campbell (eds.): *Hearing by eye*. Lawrence Erlbaum Publishers. London, Hillsdale, New Jersey.
- Reisberg D., McLean J., Goldfield A., 1987: Easy to hear but hard to understand: A lip-reading advantage with intract auditory stimuli. In B. Dodd & R. Campbell (Eds.), *Hearing by eye*. London: Erlbaum.
- Речник на македонскиот јазик, I-II, 1994, Детска радост, Скопје 1994.
- Risberg A., 1974: The Importance of prosodic speech elements for the lipreader. In H.B. Nielson & E. Klamp (Eds.), *Visual and audio-visual perception of speech Scandinavian Audiology*, 4 (Suppl.), 163-164.
- Roberts M., 1987: Audio-visual speech perception and selective adaptation. In B. Dodd & R. Campbell (Eds.), *Hearing by eye*. London: Erlbaum.
- Rodda M., C. Grove, 1987: Language, cognition and deafness. Lawrence Erlbaum Publishers. Hillsdale, New Jersey, London.
- Romano P., Berlow M., 1974: Vision requirements for lipreading. *American annals of the deaf*, 119, 383-386.
- Ronnberg J., Anderson J., Samuelsson S., Soderfieldt B., Lyxell B., Risberg J., 1999: A speechreading Expert: The case of MM. *Journal of Speech, Language & Hearing Research*, 42, 5-21.
- Rosen S.M., Fourcin A.J., Moore B.C.J., 1981: Voice pith as an aid to lipreading. *Nature*, 291, 150-152.
- Rosen S.M., Ball V., 1986: Speech perception with the Vienna extra-cochlear single-channel implant: A comparison of two approaches to speech coding. *British Journal of Audiology*, 20, 61-83.
- Rosenblum L.D., Johnson J.A., 1996: Point-light facial displays enhance comprehension of speech in noise. *Journal of Speech and Hearing Research*, 39, 1159-1171.
- Розанова В.Т., 1978: Развитие памяти и мышления глухих детей, Педагогика, Москва.
- Савицка И., Спасов Љ., 1997: Фонологија на македонскиот стандарден јазик, Дејска Радост, Скопје.

- Sanders D.A., 1982: Aural rehabilitation: A management model. *Englewood Cliffs, Prentice Hall, New York.*
- Sanders J.W., Coscarelli J.E., 1970: The relationship of visual synthesis skill to lipreading performance. *American annals of the deaf, 115, 23-26.*
- Savić Lj., 1969: Čitanje govora sa usta, *Savez gluhih Jugoslavije, Beograd.*
- Savić Lj., Ivanović, 1996: Surdopedagogija, *Defektološki fakultet, Beograd.*
- Savić Lj., 1982: Metodika rada sa decom oštećenog sluha, *Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.*
- Scheinberg J.S., 1980: Analysis of speechreading cues using an interleaved technique. *Journal of Communication Disorders, 13, 489-492.*
- Schiavetti N., Sitler R.W., Metz D.E., Houde R.A., 1984: Prediction of contextual speech intelligibility from isolated word intelligibility measures. *Journal of Speech and Hearing Research, 27, 623-626.*
- Seewald R.C., Ross M., Giolas T.G., A. Yonovitz, 1985: Primary modality for speech perception in children with normal and impaired hearing. *Journal of speech and Hearing Research, 28, 36-46.*
- Shannon R.V., 1983: Multichannel electrical stimulation of auditory nerve in man I. Basic psychophysics. *Hearing Research, 11, 157-189.*
- Shannon R.V., 1986: Temporal processing in cochlear implants. In M.J. Collins, T.J. Glatke, & L.A. Harker (Eds.), *Sensorineural hearing loss: Mechanisms, diagnosis, treatment. Proceedings of Reger Conference (pp. 349-367).* Iowa City, Ia: *The University of Iowa.*
- Sherrick C., 1984: Basic and applied research on tactile aids for deaf people: Progress and prospects. *Journal of acoustical society of America, 75, 1325-2342.*
- Силјановски В., 1970: Консонантските групи во почетна, средишна и финална положба во македонскиот јазик. *Годишен зборник, Скопје, 22, 623 - 652.*
- Simmons F.B., 1985: Cochlear implants in young children: Some dilemmas. *Ear and Hearing, 6, 61-63.*
- Smiljanić V., Tolić I., 1983: Dječja psihologija. *Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.*
- Spoehr K., Corin W., 1978: The stimulus suffix effect as a memory coding phenomenon. *Memory and Cognition, 22, 583-589.*
- Staller S.J, Beiter A.K., Brimacombe J.A., 1994: Use of the Nucleus 22 channel cochlear implant system with children. *Volta review, 96, 15-39.*

- Stančić V., 1984: Intelektualni razvoj osoba oštećena sluha. Skripta. *Fakultet za defektologiju, Zagreb.*
- Stevanović M., 1962: Poreklo, suština, tehnika i značaj čitanja govora sa usta, *Zbornik seminara surdopedagoga u Kotoru, Zagreb.*
- Stoker R.G., 1980: Temporal pattern recognition and speech perception by the hearing impaired. *Unpublished doctoral thesis, McGill University, Montreal.*
- Stoker R.G., French-St. George M., 1984: Factors influencing speechreading performance: Research findings (pp. 95-122). In W. Northcott (Ed.), *Oral interpreting Principles and practices. Baltimore, MD: University Park Press.*
- Stoker R.G., French-St. George M., 1987: Effects of short term training on lipreadability of speakers. *Paper presented at meeting of American Speech-Language-Hearing Assn., New Orleans, LA.*
- Stone P., Adam A., 1986: Is your child wearing the right hearing aid? Principles for selecting and maintaining amplification? *The Volta review, 88, 45-54.*
- Stone L., 1957: Facial cues of context in Lip reading, *San Francisco.*
- Sumby W.H., Pollack I., 1954: Visual contributions to speech intelligibility in noise. *Journal of the Acoustical Society of America, 26, 212-215.*
- Summerfeld Q.A., 1983: Audio-Visual Speech Perception, Lipreading and Artificial Stimulation, *Hearing Science and Hearing Disorders, New York.*
- Summerfield Q., 1987: Some preliminaries to a comprehensive account of audio-visual speech perception. In B. Dodd & R. Campbell (Eds.), *Hearing by eye: The psychology of lip-reading. London: Erlbaum.*
- Summerfield A.Q., 1987: Some preliminaries to a comprehensive account of audio-visual speech perception. In B. Dodd & R. Campbell (Eds.), *Hearing by eye. London: Erlbaum.*
- Summerfield A.Q., 1983: Audio-visual speech perception. In M.E. Lutman & M. Haggard (Eds.), *Hearing science and hearing disorders (pp. 132-179). New York. Academic Press.*
- Summerfield Q., 1983: Audiovisual speech perception, lipreading and artificial stimulation. In M.E. Lutman & M.P. Haggard (Eds.), *Hearing science and hearing disorders (pp. 132-182). London: Academic Press.*
- Summerfield Q., 1987: Some preliminaries to a comprehensive account of audio-visual speech perception. U: Dodd i Campbell (eds.): *Hearing by eye. Lawrence Erlbaum Publishers. London, Hillsdale, New Jersey.*

- Summerfield Q., 1979: Use of visual information for phonetic perception. *Phonetica*, 36, 314-331.
- Sutcliffe T.H., 1967: The Volume and Limitations of Lip Reading for the Deaf in the Herning World, *V Congress of WFD, Warszawa*.
- Townshend B., Cotter N., Van Compennolle D., White R.L., 1987: Pitch perception by cochlear implant subjects. *Journal of the Acoustical Society of America*, 82, 106-115.
- Томић Т., 1986: Београдско школство. *Београд*.
- Tye-Murray N., Tyler R.S., 1988: A critique of continuous discourse tracking as a test procedure. *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 53, 226-231.
- Tye-Murray N., Tyler R.S., Bong B., 1988: Using laser videodisc technology to train speechreading and assertive listening skills. *Manuscript submitted for publication*.
- Tyler R., Tye-Murray N., Lansing Ch., 1988: Electrical stimulation as an aid to speechreading. *The Volta review*, 90, 119-149.
- Tyler R.S., Lowder M.W., Otto S.R., Preece J.P., Gantz B.J., McCabe B.F., 1984: Initial Iowa results with the multichannel cochlear implant from Melbourne. *Journal of Speech and Hearing Research*, 27, 596-604.
- Tyler R.S., 1988: Word recognition with some of the better 3M/Vienna cochlear-implant patients. *Archives of Otolaryngology*.
- Tyler R.S., Davis J., Lansing C.R., 1987: Cochlear implants in young children. *ASHA*, 29(4), 41-49.
- Tyler R.S., Gantz B.J., McCabe B., Lowder M.W., Otto S.R., Preece J.P., 1985: Audiological results with two single channel cochlear implants. *Annals of Otolaryngology, Rhinology, and Laryngology*, 94, 133-139.
- Tyler R.S., Gantz B.J., Preece J.P., Lansing C.R., Lowder M.W., Otto S.R., McCabe B.F., 1986: Cochlear implant program at the University of Iowa City, IA: *The University Of Iowa*.
- Tyler R.S., Lowder M.W., Otto S.R., Preece J.P., Gantz B.J., McCabe B.F., 1984: Initial Iowa results with the multichannel implant from Melbourne. *Journal of Speech and Hearing Research*, 27, 596-604.
- Tyler R.S., Preece J.P., Lansing C.R., Otto S.R., Gantz B.J., 1986: Previous experience as a confounding factor in cochlear-implant processing schemes. *Journal of Speech and Hearing Research*, 29, 282-287.

- Tyler R.S., Summerfield A.Q., Wood E.J., Fernandes M., 1982: Psychoacoustic and phonetic temporal processing in normal and hearing-impaired listeners. *Journal of the Acoustical Society of America*, 72, 740-752.
- Tyler R.S., Tye-Murray N., Gantz B.J., 1988: The relationship between vowel, consonant, and word perception in cochlear-implant patients. In P. Banfai, C.H. Chouard, E. Douek, P. Finkenzeller, & S. Iurato (eds.), *Proceedings of the International Cochlear Implant Symposium*. Berlin: Springer-Verlag.
- Tyler R.S., Tye-Murray N., Otto S.R., 1988: Spectral processing in multichannel cochlear implant patients. *Unpublished manuscript*.
- Utley J., 1946: A test of lipreading ability. *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 11, 109-116.
- Van Tasell D.J., Soli S.D., Kirby V.M., Widin G.P., 1987: Speech waveform envelope cues for consonant recognition. *Journal of the Acoustical Society of America*, 82, 1152-1161.
- Vasić S., 1980: Veština govorenja. Vježbe i testovi za djecu i odrasle. *BIGZ, Beograd*.
- Vitkovitch M., Barber P.: Effects of video frame rate on subjects' ability to shadow one of two competing verbal passages. *Journal of Speech & Hearing Research*, 37, 1204-1211.
- Vujasinović Z., 1997: Specifičnosti predškolskog tretmana dece oštećenog sluha, (neobjavljena Doktorska disertacija), *Defektološki fakultet, Beograd*.
- Vuletić D., 1991: Istraživanje govora. *Fakultet za defektologiju, Zagreb*.
- Vuletić D., 1990: Test artikulacije, *Fakultet za defektologiju, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb*.
- Walden B.E., Prosek R.A., Worthington D.W., 1975: Auditora and audiovisual feature transmission in hearing-impaired adults. *Journal of speech and hearing research*, 18, 272-280.
- Walden B.E., Erdman S.A., Montgomery A.A., Schwartz D.M., Prosek R.A., 1981: Some effects of training on speech recognition by hearing-impaired adults. *Journal of speech and hearing research*, 24, 207-216.
- Walden B.E., Prosek R.A., Montgomery A.A., Scherr C.K., Jones C.J., 1977: Effects of training on the visual recognition of consonants. *Journal of speech and hearing research*, 20, 130-145.
- Walden B.E., Erdman S.A., Montgomery A.A., Schwartz D.M., Prosek R.A., 1981: Some effects of training on speech recognition by hearing-impaired adults. *Journal of speech and Hearing Research*, 24, 207-216.

- Walden B.E., Prosek R.A., Montgomery A.A., Scherr C.K., Jones C.J., 1977: Effects of training on the visual recognition of consonants. *Journal of Speech and Hearing Research*, 17, 270-278.
- Walden B.E., Erdman S.A., Montgomery A.A., Schwartz D.M., Prosek R.A., 1981: Some effects of training on speech recognition by hearing-impaired adults. *Journal of Speech and Hearing Research*, 24, 207-216.
- Walden B.E., Montgomery A.A., Prosek R.A., 1987: Perception of synthetic visual consonant-vowel articulations. *Journal of Speech and Hearing Research*, 30, 418-424.
- Walden, B.E., Prosek R.A., Montgomery A.A., Scherr C.K., Jones, C.J., 1977: Effects of training on the visual recognition of consonants. *Journal of Speech and Hearing Research*, 20, 130-145.
- Walden B.E., Prosek R.A., Montgomery A.A., Scherr C.K., Jones C.J., 1977: Effects of training on the visual recognition of consonants. *Journal of Speech and Hearing Research*, 20, 130-145.
- Waldstein R.S., Boothroyd A., 1985: Speechreading supplemented by single-channel and multichannel tactile displays of voice fundamental frequency. *Journal of Speech and Hearing Research*, 38, 690-706.
- Wallbott H.G., 1992: Effects of distortion of spatial and temporal resolution of stimuli on emotion attributions. *Journal of Nonverbal Behavior*, 16, 5-20.
- Watt O., 1961: Lip Reading, *Illinois*.
- Weisenberger J.M., 1989: Tactile aids for speech perception and production by hearing-impaired people. (91), 5, 79-101.
- Weisenberger J.M., Percy M.E., 1994: Use of Tactaid II and Tactaid VII with children. *The Volta review*, 96, 41-61.
- White M.W., 1983: Formant frequency discrimination and recognition in subjects implanted with intracochlear stimulating electrodes. In C.W. Parkins & S.W. Anderson (Eds.), *Cochlear prostheses: An international symposium* (pp. 348-359). New York: The New York Academy of Sciences.
- Woelders W.W., Frowein H.W., 1997: New developments in low-bit rate videotelephony for people who are deaf. *Journal of Speech, Language & Hearing Research*, 40, 1425-1434.
- Woodward M.F., 1957: Linguistic methodology in lipreading research. *John Tracy Clinic Research Papers IV*. John Tracy Clinic, Los Angeles, CA.
- Woodward M.F., Barber C.G., 1960: Phoneme perception in lipreading. *Journal of Speech and Hearing Research*, 3, 212-222.

- Woodward M.F., Barber C.G., 1960: Phoneme perception in lipreading. *Journal of Speech and Hearing Research*, 17, 212-222.
- Wozniak V.D., P.L. Jackson, 1979: Visual vowel and diphthong perception from two horizontal viewing angles. *Journal of speech and hearing research*, 22, 354-365.
- Wozniak V.D., Jackson P.L., 1979: Visual Vowel and diphtong perception from two horizontal viewing angles. *Journal of Speech and Hearing Research*, 22, 354-365.
- Yeni-Komshian G.H., 1993: Speech perception. U: Berko-Gleason, J. I N.B.Ratner.: Psycholinguistics. *Harcourt Brace Jovanovich college publishers, New York.*
- Zarevski, P., 1994: Psihologija pamćenja i učenja. *Naklada Slap, Jastrebarsko.*
- Žic A., 1962: Čitanje sa usta, *Priručnik za kadrove SGJ, Beograd.*
- Žaja J., 1965: Problem čitanja sa usta u surdopedagoškoj praksi, *Specijalna škola*, 4.
- Чундева Н., 1975: Анализа на почетните и крајните консонантски групи во македонскиот јазик, *Македонски јазик*, XXVI, 157-175.
- Цуклески А., 1955: Процентуалната состојба на гласовите на македонскиот литературен јазик. *Македонски јазик*, VI, 2, Скопје, 192.
- Штейнфельдт Э.А., 1963: Частотный словарь, *Таллин.*

ПРИЛОЗИ

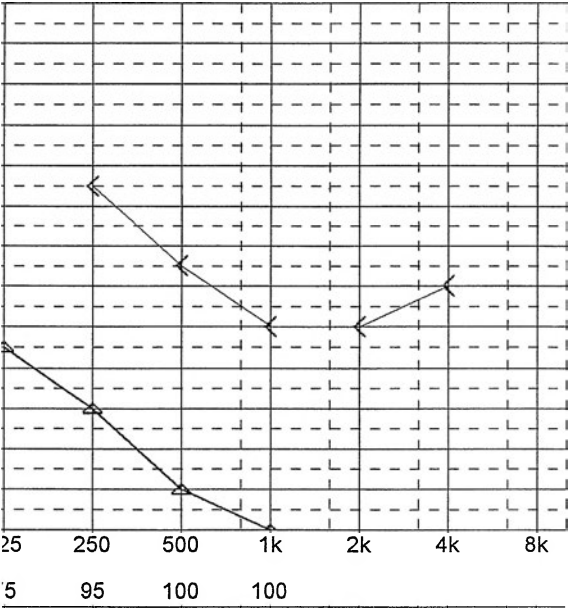
10/04/98

No.: 0000120

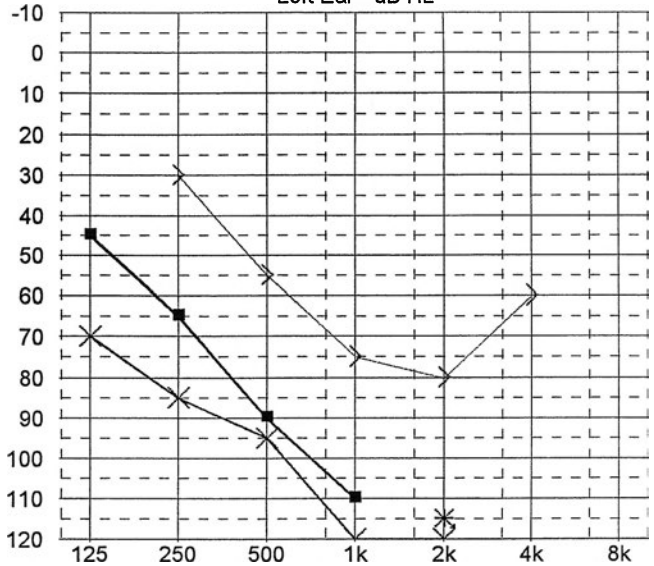
Name: ABC

Aurical Tone Audiogram

Right Ear - dB HL

Left Ear - dB HL

AC: _____

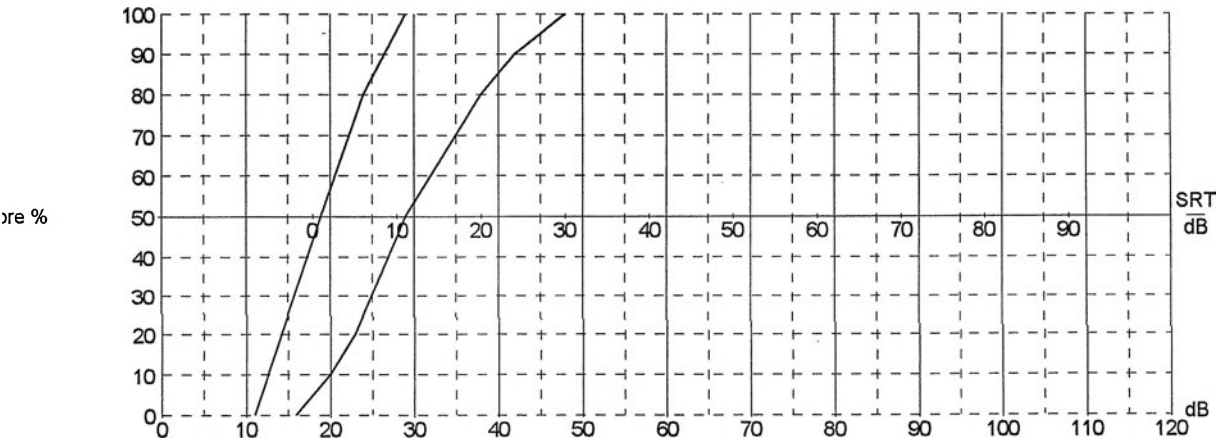
BC: _____

SF: _____

Masking Levels

Masking Levels

Aurical Speech Graphs

Notes

Handwritten signature

НАОД И МИСЛЕЊЕ
ЗА ОПШТИТЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНИ СПОСОБНОСТИ

Име и презиме на ученикот

дарум на раѓање: 28-06-1981 год.

датум на испитување: 25-10-1996 год.

Постигнат успех во тестот: Равенови прогресивни матрици

-вкупен број бодови: 29

-коефициент на интелигенција=82

Постигнат успех во тестот Кохс:

-вкупен број бодови=100

-ментална зрелост=15;10

-коефициент на интелигенција=105.

Врз основа на постигнатиот успех во наведените тестови како и општиот клинички увид на личноста на ученичката се процеснува дека општите интелектуални способности се на просечно ниво. Истата може успешно да ја совладува програмата од средното образование.

Тихомир Рситески

спец. клин. психолог

ЛИСТА БРОЈ 1
Визуелна перцепција на изолирани гласови на
македонскиот стандарден јазик

Име и презиме.....

Глас	Дактилен знак	Графема
1.		Р
2.		В
3.		С'
4.		С
5.		У
6.		Т
7.		Ч
8.		Ш
9.		Н
10.		Ф
11.		К
12.		К
13.		Ѓ
14.		П
15.		Ч
16.		П
17.		Љ
18.		Њ
19.		Љ
20.		Л
21.		К
22.		Ѓ
23.		У
24.		З
25.		Ч
26.		С
27.		С
28.		Х
29.		С
30.		К
31.		Н

ЛИСТА БРОЈ 2

Листа на зборови со гласови на македонскиот стандарден јазик во
иницијална, медијална и финална позиција

Глас	И дактило логија	И писмен израз	М дактило логија	М писмен израз	Ф дактилоло гија	Ф писмен израз
А		АВОЧН		СААТ		ГУГА
Б		МАМА		УББО		ЗАЦИ
В		ВООА		УЦО		ЛАВ
Г		ГЛРВА		УАЈР		ОСА
Д		ДЕЦО		КЕН		СРОСЦИ
Ѓ		ЃВРК		СТРЦГА		КЕТУ
Е		ЕЛКА		ЦЕНЕ		НОИ
Ж		ЗЕЛКА		ВАЖОА		СИВ
З		ЗЕН		НОГА		УДИ
С		ЅЕОА		ЗРТВЕР		ВОЛК
Ш		ЕОШО		ПМЕР		МПА
Ј		ЈАС		ЈАЈСЕ		УСМ
К		НОГА		ТЕПКА		ОУМ
Л		УЕТО		ЕМЕНА		ТАТО
Љ		ЉОСОВ		ДОТМА		ТОП
М		МАМА		ЗРОЦ		ЅОСРА
Н		КИН		НОК		ЛСН
Њ		ЊСЈРК		ЅВЕКЕ		НЕСИ
О		ОКС		ОСОА		ПАТ
П		ПМЛЕ		КАПА		НОК
Р		РАКА		МАДРК		—
С		САЕН		КОСА		УСНО
Т		ТАШКО		МАЃКИ		СЕР
К		КУЃОВ		КАКИ		МАКЕСОВА
У		УУГОА		ПУСО		МАУ
Ф		ХРАОА		—		ОСО
Х		УРЕОА		УУУСО		МАУ
Ц		УИУ		УУУКИ		—
Ч		ЧИО		КУЧЕ		—
Џ		ЦУМА		УАКИА		—
Ш				—		—

ЛИСТА БРОЈ 3

Позиција на фонемите на македонскиот стандарден јазик
во систем вокал + консонант

Вокалот А во систем со консонантите

Консонант	Дактилологија	Пишување
Б		баба
В		вака
Г		гама
Д		дава
Ѓ		ѓага
Ж		жаа
З		заа
С		саа
Ш		шаа
К		каа
Л		лаа
Љ		љаа
М		маа
Н		наа
Њ		њаа
П		паа
Р		раа
С		саа
Т		таа
Ќ		ќаа
Ф		фаа
Х		хаа
Ц		цаа
Ч		чаа
Џ		џаа
Ў		уаа

Вокалот Е во систем со консонантите

Консонант	Дактилологија	Пишување
Б		беде
В		ВЕМА
Г		ГАГО
Д		ЧЕДЕ
Ѓ		ГРАДИМА
Ж		ШЕЖИ
З		ЗЕЛКО
С		СЕДИ
Ј		ЈАГО
К		КАВИКИ
Л		ЛЕО
Љ		СКАКИ
М		МЕГО
Н		ЗЕЖЕ, ФЕДИ
Њ		ЊОН
П		ПЕТОК
Р		РЕКА
С		СЕЛО
Т		СЕЛО
К		КЕРКА
Ф		ФЕДИ
Х		ХЕР
Ц		ЦРКА
Ч		ЧЕДИ
Џ		ЖАГО
Ш		ЧЕДИ

Вокалот ИI во систем со консонантите

Консонант	Дактилологија	Пишување
Б		дешило
В		рвнс
Г		гтарар
Д		цццц
Ѓ		гакц
Ж		жејезо
З		зццц
С		сццар
Ј		јццц
К		кццар
Л		лццт
Љ		пцц
М		мцццк
Н		кццк
Ѕ		пцццц
П		рццк
Р		рцццно
С		тццк
Т		издери
Ќ		фццм
Ф		ццццн
Х		цццк
Ц		цццкк
Ч		чццц
Ш		
Щ		

Вокалот О во систем со консонантите

Консонант	Дактилологија	Пишување
Б		боб
В		воб
Г		ГОДЕМА
Д		ДЕЖЕР добор
Ѓ		ЃСЖЃ
Ж		ЖСННО
З		ЗАР
С		СОЊЕ
Ј		Ј
К		КОСЛУ
Л		ЛОЗЦИ
Љ		ОКО
М		МОЦИВ
Н		НОГА
Њ		НОЊ
П		ПОШКА
Р		НОКР
С		СОСО
Т		ТОПЛО
Ќ		КОЖА
Ф		ФОУКА
Х		ХОТЛА
Ц		КОЦИЦА
Ч		ЧЕЧЕР
Ш		ШОФЕР
Щ		

Вокалот У во систем со консонантите

Консонант	Дактилологија	Пингување
Б	/	буква
В		веса
Г		гувама
Д		удре
Ѓ		ѓубор
Ж		жуца
З		зува
С		суца
Ј		јува
К		кувама
Л		луца
Љ		љуца
М		муца
Н		нуца
Њ		њуца
П		пуца
Р		руца
С		суца
Т		туца
Ќ		ќуца
Ф	фуца	
Х	хуца	
Ц	цуца	
Ч	чуца	
Џ	џуца	
Ш	шуца	

ЛИСТА БРОЈ 4

Позиција на фонемите на македонскиот стандарден јазик во систем
 КОНСОНАНТ + КОНСОНАНТ

Консонантските групи во почетна положба

Гласот Б	Дактилологија	Пишување
/	/	ПЛИИ
		ПЛАК
		ПЧСЈС
		ПРАИ

Гласот В	Дактилологија	Пишување
/	/	ВАКСИ
		ВРАДА
		ЧАР
		ВЕСТИИ
		ВИКСИ
		ВЕСОМЛИТ
		ВЛАКА
		ВЛУТАНЕ
		ВИКШИ
		ВЛАТРЕ
		ПИШУВА
		ВАТРАКЦИ
		ВИСАМИ
		ВЕРВЕРЦЕ
		ВСС
		ВИСВЕ
ВЧОШИИ		
ВАЧКИ		
ЧИВА		

Гласот Г	Дактилологија	Пишување
		ВАСА
		ГЛАВА
		ГЛАС
		МАШИ
		ЛАВ
		ГРАА

Гласот Г	Дактилологија	Пишување
		сва
		ЛАМОК
		ДРОМО
		СРК
		ВУЈИ

Гласот Ж	Дактилологија	Пишување
		ЧВАКА
		ЧАН
		ЖАА
		ЖТРАКА
		ЖИЛМА
		ЧПОР
		ЖИФЕ
		ЧИМЕ

Гласот З	Дактилологија	Пишување
		ЗИРЦА
		ЗВОК
		САЛИ
		ДАЛИ
		ТАВОЛИ
		САЕ
		САНО
		КАЊРЕ
		САМЕЈ
		СРИА

Гласот С	Дактилологија	Пишување
		СЕША
		САЛАА

Гласот К	Дактилологија	Пишување
		В А С Т
		Л О В И Р
		Л А К А
		М И К
		К Н И Г А
		К Р О С А
		С Е Л О В К О Л
Н И О Р		

Гласот М	Дактилологија	Пишување
		М И С С И С
		М П А Л
		М Н О Г У
		М Р Е М Е

Гласот П	Дактилологија	Пишување
		П Л А Н Е
		П Л О М А
		П И Л Е Д Е С И Н
		М Р О С Т
		П О С Т
		П А Р С Т А Р
		П И Д И Ц А
		С У Ј Е Т О
		П Ч Е Л А
П Ч Т		

Гласот Р	Дактилологија	Пишување
		Р М Е Т
		Р В Е Н К
		Р О
		Р А К
		Р
		Р С К А
		Р С
		Р М Ч И
		Р К
		Р М А Л А С
		С О
		Р Т И
Р Ч И		

Гласот С	Дактилологија	Пишување
/	/	СВЕТ
		СОИДА
		СКАПЕ
		СЛАТКО
		СИМЕ
		СНЕТ
		СИЛОСИ
		СРМОДА
		СТАР
		СЕШИ
		ЗЕРА
		СЕМИ
СЕКО		
СТРУЦА		

Гласот Т	Дактилологија	Пишување
/	/	ТАЕ
		ТСЕ
		ТРЕВА
		ТАРЕ

Гласот Ф	Дактилологија	Пишување
/	/	ВОЈКА
		ВОЈША
		ВОЈКО
		ВОЈА

Гласот Х	Дактилологија	Пишување
/	/	КОСОР
		МЕЛ
		РАКА

Гласот Ц	Дактилологија	Пишување
/	/	ЦАВЕКЕ
		РЕВО

Гласот Ч	Дактилологија	
/	/	ШИ МА
		ЧИ МА
		ШИНА
		ШПТА
		ШИВО
		ЧЕЧЕШОК

Гласот Ш	Дактилологија	Пишување
/	/	ШТИЦА
		ЧОБ.Е.КА
		ЧИС.
		ЧЕЧЕ.ЕРС

Гласот Ш	Дактилологија	Пишување
/	/	ЧИЕСЕ
		ЧСАКА
		ЧСА
		ШПАС
		ШРКА
		ШТИКА
		ССА
		ШТОВА
ШОВ		

Шреба

ЛИСТА БРОЈ 5

Позиција на фонемите на македонскиот стандарден јазик во систем
консонант + консонант

Консонантските групи на крајот од зборот

Гласот Б	Дактилологија	Пишување
		СТББСР
/	/	РМББ
		СКРББ

Гласот Г	Дактилологија	Пишување
		ТГЗ
/	/	ОГК
		КОГК
		ПГРГ

Гласот Д	Дактилологија	Пишување
		СМАРАД
/	/	КИДК
		ХДЕСТ
		СФЕДЕК
		СОНД
		КОРД

Гласот К	Дактилологија	Пишување
		ИТРАК
/	/	БСАК
		САМК
		ЧЕНК
		ПАРК
		ЧЕКЦА
	/	ТРЗ

Гласот Ш	Дактилологија	Пишување
/	/	СКАМ
		КРАМ
		ЕРМ

Гласот Т	Дактилологија	Пишување
/	/	ФАКС
		ПУНКТ
		НОЛТИ
		АКЕНЦ
		РЕПЕАТ
		МАРТ
		ОСРТ
		СРЗЕТ
		ЧЕТВТ
		ДОЛЕСТ
		ТЕКСТ
		ПРСТ
		ЛИФТ
		БЕЧТ
		Р.НЧТ

Гласот В	Дактилологија	Пишување
/	/	ПОЛВ
		МЕРВЦ

Гласот Ж	Дактилологија	Пишување
/	/	ОРАЧ
		МАТОЛЧ
		СРЧ

Гласот З	Дактилологија	
/	/	ЦЕПТИ
		ЦЕНС
		ЦУРЗ
		/

Гласот С	Дактилологија	Пишување
/	/	НЕТС
		АИС
		СЮКС
		СЕВАМК
		МИС
		ДОЛСНС
		АМС
		ВЕРС

Гласот Ф	Дактилологија	Пишување
/	/	КАНВО
		ТРИМВ
		СЕМВ
		ПДАВ

Гласот Х	Дактилологија	Пишување
/	/	ЕКЛАР

Гласот Ш	Дактилологија	
/	/	ЧИКУ
		ШАКУ
		РЕВАНУ
		МАРУ
		ЛЕВУ
		КРУ
		/

Гласот Л	Дактилологија	Пишување
/	/	НСРДИО
		АА АСИД
		ЕИHKI
		ИЦА
		СМАЈТ
		БОУ

СМАЈТ

Гласот М	Дактилологија	Пишување
		ЧЛАКИ
		ФИЛМ
		ЧАРМ

Гласот Н	Дактилологија	Пишување
		КНОБИ
		ОДН
		КОНСИДН
		ТРН

Гласот Р	Дактилологија	Пишување
		ОУР
		СЕМЕР
		ЧАНР
		КСТР

Гласот Ш	Дактилологија	Пишување
		ПЕЛС
		ТРАНС
		ЕРС

Гласот Ч	Дактилологија	Пишување
		СЛЧ
		МУНЧ
		ФУРЧ
		МРЧ

Гласот Ш	Дактилологија	Пишување
		ДРЧ

Гласот Г	Дактилологија	Пишување
/	/	ОНЕВИСЕ
		МОКИ ОНОС
		ЕСФЕР
		ИГЛА
		ЈАМ ЈАМКА
		ЈАКНО
		ВКЛЕАРКА
САКРКИ		

Гласот Д	Дактилологија	Пишување
/	/	НАСАВА
		ОФЕРЕ
		ЕФЛАХ
		ОТКОВРЕН
		ОДШВЕЕ
		ОСАДИ
		ДИСЦИТИ
		КАВАДЕ
		ОШЕСИД
		ОДША
		ОД МИЖИ
		ВЕДНИК
ДИДИ		
ОДРЕСТА		
ДИДИ ЧИДИ		

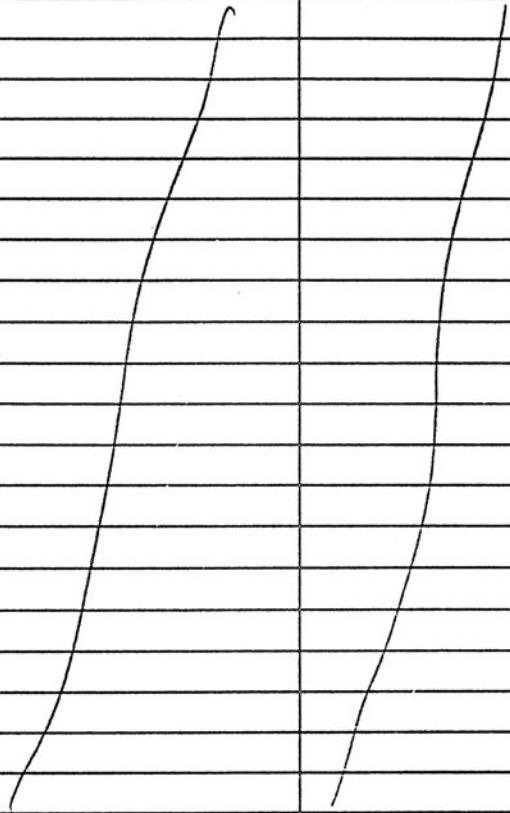
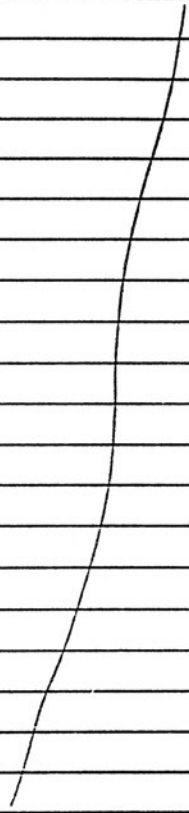
Гласот Ж	Дактилологија	Пишување
/	/	ВОЈДИ
		УЛВО
		КУКАКО
		РУЧЕ
		КУЧЕШЕ
		САЧИШЕ
		ДАКАЧНИК
ПОЧЕРАМО		
ОЧУРЕЦИ		

Гласот Ж	Дактилологија	Пишување
/	/	коуча
		до свла
		жичка
		жетан
		жиче
		жетан
		жича
		гизна
		жича
		жетан
		жича
		жича
		жича
		жича
жича		

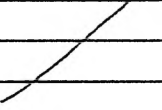
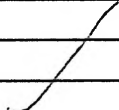
Гласот S	Дактилологија	Пишување
/	/	срвон
		шрвон
		нарв
		кврвон

Гласот Ј	Дактилологија	Пишување
/	/	каџа
		каџан
		Аџра
		каџа
		каџа
		каџа
		каџа
		каџа
		каџа
		каџа
		каџа
		каџа
		каџа
		каџа
		каџа
		каџа

Гласот К	Дактилологија	Пишување
/	/	КАКАВА
		КАКАВА
		КАКАВА
		КАКАВА
		КАКАВА
		КАКАВА
		КАКАВА
		КАКАВА
		КАКАВА
		КАКАВА
		КАКАВА
		КАКАВА

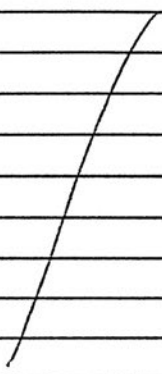
Гласот Н	Дактилологија	Пишување
		бондон
		ковкон
		анел
		сенхарботе
		супер
		стронча
		тесито
		кашо
		конјуктив
		интима
		шмар
		машин

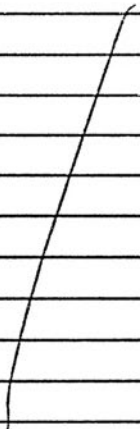
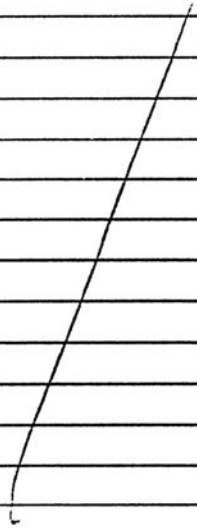
		инсиде
		иненциан
		инвекса
		венчки
конче		
накој		
шонор		
вонреген		

Гласот Њ	Дактилологија	Пишување
		корби
		конде
		свенеко
		свентици

Гласот П	Дактилологија	Пишување
/	/	КОМЦА
		ОТКРУЧЕН
		ОШТАМЕ
		НОСТАЖКА
		НОД
		КОТРИЧВА
		САМЦАНА
		ШМОУТИН
		ФАЖАДИ
		НЕОТВОТИН
		САЦИЧУ
		БРДИЧАР
ОУЧЕРА		

Гласот Р	Дактилологија	Пишување
/	/	ДУРДИНА
		ДУРДУР
		КАРКАР
		КАРОД
		РЕВЕВ
		ШРАИТИ
		ДУРШИ
		ДУРЈАК
		КАРКА
		ДУРДА
		ДУРМА
		КОРНИСА
		СИВАР
		КОРДА
		КАРСИМЕ
		КАРТИА
		КАЦИОХ
		КОРЕИ
КОРЦИ		
ЕВЕРСКА		
КАМЦИ		
КАЦИО		
СИРКИ		

Гласот С	Дактилологија	Шингување
		КЛАСИЦА
		БЕЛСКА
		МАСЛО
		НАСМЕ
		БАСНИ
		ЕСМЕРЕ
		ОСРАМЕ
		ДЕСЕТИ
		ЕСИТОК
		ЕСФАТЕ
		ВОШТЕК
		МЕСЕЦ
		БЕСЧЕРИ
БЕСИЩЕН		

Гласот Т	Дактилологија	Шингување
		ОИТОР
		ДЕСЕТОКЕДИ
		ТРЕТИК
		ТОДИ
		ДОСЕДИ
		КАБИТОР
		КАТРЕК
		РАТИЕ
		САТИРИ
		ОДИТОК
		ОИДИЦИ
		ДИРОТЕС
		ТУРИЦИ
ДРЕДОНОР		
МЕДИТИ		
ОДИТИЕ		
ТОДИЧЕВА		
СУДИЦИ		

Гласот Ф	Дактилологија	Пишување
/	/	ров. ја
		маршир
		овки
		внвлиц
		ки.ни
		просив. мой. о. ву. а
		софра
		ма.т.ф.и.н.с
		проп.с.к.м.е.е.к
		шавсе
		кобге
		Здравста
просив. в. кри. стир. н. ай. во		
ф.и.н.с.н.а	у. л. а. в. ш. и. е. н. и.	

Гласот Х	Дактилологија	Пишување
/	/	л.ф.во
		оки
		ч.л.е.д.н.е
		Три.м.е.н.к.а
		на.с.а.к.и.р.е
		но.в.р.а.н.е
		ш.и.п.е.с.т.и
		с.и.з.к.ч.е
с.х.ш.е.н.к.с.и.н.ер		

Гласот Ц	Дактилологија	Пишување
/	/	а.о.ш.о.р
		в.о.з.р.с.е.н.е
		з.о.з.р.и.о
		к.о.ц.к.и
		к.о.ц.и.с.
т.о.з.и.о		

Гласот Ч	Дактилологија	Пишување
/	/	сочка
		шопачка
		тобочка
		двоичензор
		шопно
		свитарушка
		инженер
		шопор
		со.ч.рчоре

Гласот Ш	Дактилологија	Пишување
/	/	Заштот
		Зашка
		мизничка
		зашор

Гласот Ш	Дактилологија	Пишување
/	/	Ришечка
		ришече
		свошче
		осетливост
		шор
		ишечка
		искривка
		сшчка
		шшчка
		тудичан
		ришечка
		зашор

